

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

KADIN DÜŞÜN DÜNYASINDA TÜRK MODERNLEŞMESİ VE KADIN
İMGESİ

Yüksek Lisans

Seda UÇAR

Ankara-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

KADIN DÜŞÜN DÜNYASINDA TÜRK MODERNLEŞMESİ VE KADIN
İMGESİ

Yüksek Lisans

Seda UÇAR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT

Ankara-2020

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

KADIN DÜŞÜN DÜNYASINDA TÜRK MODERNLEŞMESİ VE KADIN
İMGESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Dr. Öğr.Üyesi Sedef Bulut (Başkan)

.....

Doç. Dr. Çağla Derya Tağmat (Danışman)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Bahar Gürsel

.....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketleri, esas olarak Sultan, III. Selim dönemi ile birlikte görülmeye başlanmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti Batı karşısındaki yaşadığı gerileme sürecini durdurabilmek için bir takım düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. Batılı devletlerin bilhassa askeri alanda uyguladıkları yöntem ve teknikler bu noktada Osmanlı Devleti için ön planda olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'nın Rönesans, Reform ve Aydınlanma Hareketleri ile geçirdiği düşünsel gelişim sürecine, gereken önem verilmemiş, diğer yandan sadece askeri alandaki yenilikler ile savaş alanlarında kaybettiği güç ve prestijini geri kazanmak en büyük amacı olmuştur. Lakin zaman içinde sadece askeri yeniliklerin yeterli olmayacağı ve yüzeysel kalacağı fark edilmiş ve daha köklü bir değişim için, eğitim, hukuk ve kültürel anlamda adımlar atılmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda Osmanlı ve Batı toplumlarında kadınlar, zamanın kaçınılmaz sonucu olan modernleşme dönemeçlerinde gerçek mücadelelerini vermişlerdir. Özellikle kadınların yenilenen toplumsal yapıda yerinin ne olacağı, toplum açısından aile kurumuna yeniden şekil verilirken en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, Avrupa'da temelleri atılmış olan Kadın Hareketlerinin tetikleyici unsuru, modernleşme hareketleridir. Bu anlamda Amerikan Bağımsızlık Hareketi, ırkçı hareketlerin doruk noktada olduğu ve dinin kadınların yaşamında merkezde yer aldığı bir dönemde Amerikan kadınları içinde bir uyanışa neden olmuştur. Dolayısıyla Amerika'da beyaz kadınlar ile siyahi kadınlar farklı doğrultuda var oluş mücadelesi vermişlerdir.

Fransız Devrimi ise kıta Avrupa'sı ve Osmanlı Devleti kadınları için cinsiyet eşitsizliği ile mücadele etmeleri bakımından en büyük motivasyon olmuştur. Avrupa'da Fransız Devrimi ile kadınlar hem Devrimin kışkırtıcı unsuru olmuş, hem de erkekler gibi özgür birer birey olabilmek yolunda önemli adımlar atmışlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupalı kadınların mücadelesinde artık öncelikli olan konular, özel alandan çıkmanın yanında, kamusal alanda, çalışma yaşamında, Sanayi Devrimi ile beraber fabrikalarda erkeklerle beraber ücretli işçi olarak çalışabilmek, oy hakkını elde edebilmek olmuştur.

Osmanlı şehir kadınları için, yollarını aydınlatacak atılımlar, konaklarda ailelerinin sunduğu ayrıcalıklı eğitim olanaklarından faydalanabilmiş ve 19. yüzyılda Batılı hemcinslerinin, kadın hakları mücadelesinden haberdar olmaya başlayan, Nezihe Muhittin, Halide Edip Adivar, Ulviye Mevlan, Fatma Aliye, Emine Semiye gibi aydın Türk kadınları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kadınlar, dergi ve gazetelerde, kadınların aile ve toplumda yaşadıkları gayri adil cinsiyet düzenini sorgulamaya ve eleştirmeye başlamışlardır. Böylece Türk kadınının erkeklerle eşit koşullarda yaşayabilmelerini sağlamak adına çözüm önerileri sunmaya başlamışlardır. Dernekler kurmak bu yolda diğer önemli bir adım olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Tanzimat'ın ilanı ile başlayan Türk kadın Hareketi, 1908 II. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük atmosferi ile büyük ivme kazanmıştır. I. Dünya Savaşı ironik şekilde Türk kadınları açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur; böylece Türk kadını, çalışma hayatında daha aktif yer alabilmiştir. Ardından gelen işgal yılları ve Milli Mücadele sürecinde, Müslüman Türk kadını artık toplumda politik bir duruş sergileyen; ayrıca hukuki taleplerini cesurca dile getirebilen, eğitim olanaklarından üniversite düzeyinde faydalanmak konusunda ısrarcı bir profil ortaya koymuştur. Türk kadın hareketinde, Türk kadınının artık Cumhuriyet'in kurucu kadrolarından talebi, açıkça seçme seçilme hakkını elde etmek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Kadın, Kadın Hakları, Avrupa, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, the modernisation movements; were essentially; started to be observed, during era of Sultan Selim III. As it is well known, the Ottoman Empire, needed some regulations to stop its regression across the West. Especially the military techniques and methods that the Western governments applied, were at the forefront for the Ottoman Empire. The Ottoman Empire; didn't give; the required importance to the intellectual development that Europe had gained with the Renaissance, Reform and Enlightenment Movements; on the other hand, just by the military reforms, its main target, had been to regain its previous power and prestige. But in time, it was recognized that the military reforms weren't enough and stayed superficial, so that for a fundamental change, considerable steps in the fields of law, education and culture were started to be taken.

Within this context, in both the Ottoman and the Western societies, women had given their real struggles during the modernisation periods which were inevitable outcomes of the time. One of the main discussions was how would be the women's position in the society, while the new family profile was being regenerated. The precipitating cause of the women movements that were founded notably in the United States of America and than in the Europe, was the Modernisation Movements. In this sense, the American Declaration of Independence (1776) caused a revival among the American women in a period when religion was at the center of the women's life, and when racist movements were at the peak. Thereby, In America white women and black women experienced the struggle of existence in different directions.

On the other hand, the French Revolution (1789), was a great motivation both for the women of the continental Europe and the women of the Ottoman Empire in their struggle for gender inequality. With the French Revolution in Europe women has acted as the agitators of the revolution, and they also took important steps for becoming independent individuals like men. By the 19th century besides getting out of their private sphere, for women the main issues were being in the public sphere and in the professional life, and with the Industrial Revolution they wanted to work with men in the factories, and aspired to obtain the right to vote.

For Ottoman urban women, the enterprice that illuminated their road; was carried out by some women like the bluestocking Nezihe Muhittin, Halide Edip Adivar, Ulviye Mevlan, Fatma Aliye and Emine Semiye who had chance to take the advantage of education opportunities that their families provided in the mansions. In the 19th century, they heard about; their Western counterparts' Women's Rights struggle. These women started questioning and criticising in the journals and the newspapers, the gender system which they witnessed in their families and in the society. Thus they started to put forward solution proposals to provide Turkish women equal conditions with men. Establishing associations was another important step taken in this way. In the last period of the Ottoman Empire, the Turkish Women Movement that was started by the -Tanzimat Era(1839); gained a big accelaration by the Constitutional Era(1908) that brought a freedom atmosphere. First World War(1914-1918) had positive consequences ironically for Turkish women ;they were able to take part in the professional life actively. Afterward, during the period of the occupation and the Turkish War of Independence (1919-1922), Turkish women became individuals who had a political aspect, and were able to utter their juridical demands bravely, and exhibited a persistent profile about taking the advantage of the education opportunities at university level.

Key Words: Modernisation, Woman, Women's Rights, Europe, the Ottoman Empire

ÖNSÖZ

Ülkemizde ve Dünyada kadına karşı şiddetin büyük bir artış gösterdiği bu dönemde, Kadın Çalışmaları doğal olarak en çok ilgi gösterilen, çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Diğer yandan disiplinler arası bir alan olması sebebiyle, Sosyoloji, Kültürel Antropoloji, Siyaset Bilimi ve elbette Tarih bilimi gibi birçok alanla ortak çalışma konuları bulunmaktadır.

Tezimin merkez noktası olan, Modernleşme sürecinde yaşanan gelişmelere dönemin kadınlarının değerlendirmeleri, bu bağlamda doğrudan hem Kadın Çalışmaları hem de Tarih Biliminin araştırma alanına girmektedir. Tez konum doğrultusunda, Batı'da yaşanan kadın hareketlerinin heyecan verici hikayelerinden, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına, Türk kadınlarının destansı mücadelesine yönelik kaynakları incelerken, bir çok genç Türk kadını gibi ben de İnkılap Tarihinde yepyeni kadın isimlerle tanışmış olmanın gururunu yaşamış oldum. Başta Nezihe Muhittin, Ulviye Mevlan olmak üzere çoğu kadın aydının tarih kitaplarında, erkek kahramanların yanında isimlerinin dahi geçmemiş olduğunu fark etmek üzüntü verici iken, araştırmamda, bu kadınların, kadın hakları mücadelesinde kat ettikleri yolu görmek bir kadın olarak benim için gurur verici olmuştur.

Hem Batı'da hem de Türk tarihinde, kadınların sadece cinsiyetlerinden ötürü, her anlamda ve her platformda yaşadıkları haksızlıkları ve eşitsizlikleri sorgulamaları, içinde yaşadıkları toplumda yeşermeye başlayan '*Modernleşme*' adımları ile paralellik içinde kendini göstermeye başlamıştır. Dünya tarihinde Amerikan Devrimi(1776) ve sonrasında Fransız Devrimi(1789), 15. yüzyıldan itibaren filizlenmeye başlamış olan kadın motivasyonunu bir harekete dönüştürmüştür.

Aynı şekilde, Osmanlı Devleti'nin modernleşme adımlarını atmaya başladığı, III. Selim dönemi ile girilen modernleşme süreci, Türk kadınları için, bilişsel varlıklarını geliştirmeye başladıkları, yaşadıkları gayri adil toplumsal ve hukuki düzeni sorguladıkları, yavaş yavaş örgütlenmeye başladıkları, Türk Kadın Hareketi'nin temelini atıldığı önemli bir aşamayı teşkil etmektedir. Osmanlı'nın son

döneminde Fatma Aliye Hanım'dan Milli Mücadele yıllarında Sabiha Sertel'e uzanan kadın mücadelesinde, atılan adımlar ve kadınlar adına kazanılan haklar, günümüz çağdaş Türk kadının yolunu aydınlatmış ve ilham kaynağı olmuştur.

Bu doğrultuda çalışmamda birçok bilim insanının katkısı büyük olmuştur. Öncelikle Kadın Çalışmaları konusunda ufkumu açan, misafir öğrenci olarak derslerine katılmama imkân tanıyan ve bu alanda büyük kütüphanesini bana cömertçe açan, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Bölüm Başkanı çok kıymetli Hocam Doç. Dr. Leyla Kahraman Yüce'ye şükranlarımı borç bilirim. Ayrıca aynı şekilde Kadın konulu araştırmalarının yanı sıra bu alandaki tecrübesini ve yönlendirici desteğini benden bir an olsun esirgemeyen çok kıymetli ablam, Sayın Prof. Dr. Nurten Kara'ya teşekkürlerimi sunarım.

Bu zorlu ve uzun süreçte bir an olsun desteğini, dayanışmasını esirgememiş olan eşim Hakan Uçar ve ayrıca, içinde yaşadığımız erkek egemen sert cinsiyet düzeni sarmalında, bir kadın olarak, hiç pes etmeden cesurca ayakta kalmayı başarmış olan ilham kaynağım olan kıymetli anneme, minnettarlığımı sunmak isterim.

Geldiğim bu noktada danışmanlığımıza atandığı tarihten itibaren, tüm tecrübesizliğime karşın, hoşgörü, bilgi ve tecrübesini benimle paylaşmış olan, Yüksek Lisans Tez Danışmanım Sayın Doç. Dr. Çağla Derya Tağmat Hocam'a bu süreçte akademik ve insan ilişkileri anlamında bana kattıklarından ve desteğinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

Seda UÇAR

Ankara-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDILANMADAN SANAYİ DEVRİMİNE DÜNYADA DEĞİŞEN KADIN ALGISI

1.1.Rönesans, Reform ve Aydınlanma Dönemlerinde Avrupa’da Kadın Profili.....	8
1.2.Fransız Devrimi ve Kadınlar.....	23
1.3. Sanayi Devrimi’nde Kadınlar.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ’NDE MODERNLEŞME, DÖNÜŞÜM VE KADINLAR

2.1.Osmanlı Modernleşme Hareketlerine Bakış.....	51
2.2.Osmanlı Modernleşmesinde Kadının Yeri.....	69
2.3.Osmanlı Devleti’nde Kadın Hareketlerinin Başlaması.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİNE YÖNELİK KADIN FİKİRLERİ

3.1.Meşrutiyet’ten Milli Mücadele’ye Düşünsel Kadın Faaliyetleri.....	102
3.2.Kadın Aydınların Siyasal Modernleşmeye Bakış Açıkları.....	131
3.3.Hukuki Alanda Yapılan İnkılaplara Kadınların Bakış Açısı.....	150
3.4.Sosyal Alanda Türk Modernleşmesi ve Öncü Kadınların Bakış Açıkları.....	172

SONUÇ.....	195
KAYNAKÇA.....	202
EKLER.....	219

KISALTMALAR

A.B.D	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e	: Adı Geçen Eser
A.Ü	: Ankara Üniversitesi
C.H.F	: Cumhuriyet Halk Fırkası
C	: Cilt
Ç.T.T.A.D	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
D.T.C.F	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
H.F.D	: Hukuk Fakültesi Dergisi
İ.İ.B.F.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
İ.T.C	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İ.Ü	: İstanbul Üniversitesi
İfri	: French Institute of International.
K.H.F.	: Kadınlar Halk Fırkası.
M.Ö.	: Milattan Önce
S.	: Sayı
s.s	: Sayfa sayısı
Sep	: September (Eylül)
T.B.B	: Türkiye Barolar Birliği.
T.B.M.M	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
T.K.B.	: Türk Kadınlar Birliği
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
V.d	: Ve diğerleri
Vol.	: Volume(Cilt)

W.S.P.U. : Women's Social and Politic Union (Kadınların sosyal ve Politik Birliği)

Yay. : Yayıncılık

GİRİŞ

Bu çalışmanın ana eksenini, kadınların modernleşme öncesinde ve modernleşme sürecinde toplumsal dönüşümde, aldıkları roller ve konumları oluşturmaktadır. Bu çerçevede ilerleyen araştırmanın temel konuları ise, Türk Modernleşmesine dönemin kadınlarının bakış açıları ve değerlendirmeleridir.

Dolayısıyla araştırma alanında, hem Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, hem de disiplinlerarası bir alan olan Kadın Sorunları Araştırmaları kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu bağlamda Ankara Üniversitesi Arşivi özellikle 1919-1935 yılları arasında yayınlanmış gazete ve süreli yayınlarda dönemin aydın kadınlarının yazılarının araştırılması, İstanbul Kadın Eserleri Kütüphanesi Nezihe Muhittin ve Sabiha Sertel'in kadın hakları ve oy hakkı konularında kadın dergilerinde yer alan yazılarına ulaşmak adına yararlanılan merkezler olmuştur.

Kadın Sorunları Araştırmalarında, Cumhuriyet Tarihi alanına göre farklı kavramlar öne çıkmaktadır ve bu kavramsal farklılaşma araştırmaya da yansımıştır. Bu suretle '*Cins, Toplumsal cinsiyet, Cinsiyet eşitsizliği, Patriyarka(patriyarki), Paternal, Kamusal alan-Özel alan, Cinsiyetçilik*' kavramları hakkında çalışma ekseninde bilgi verilmesinde fayda vardır.

Belirtilen kavramlar, Neolitik Çağlardan günümüze kadar kadının içinde yaşadığı sosyal yapıdaki varlığının adını koyan, yerini belirleyen anlamları ifade etmiştir. Cins kavramı (sex) biyolojik olarak, erkek ve kadının bedensel farklılıkları anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet (Gender), ise bireyin biyolojik cinsiyetini esas alarak bu farklılaşmadan bir anlayış-yaşama-düşünme dünyası yaratma ve bu farklılaşmaya göre bireylere roller verme anlamını taşımaktadır¹. Cinsiyet eşitsizliği ise daha çok biyolojik farklılıklara dayandırılarak kadın ve erkeğe cinse dayalı toplumsal roller verilmesinden dolayı, toplumda ve ailede yaşanan gayri adil hiyerarşi, rol dağılımı, eğitim ve çalışma hakkı, parlamentoda temsil hakkı vb. gibi konularla

¹ Celalettin Vatandaş, *Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı, Sosyoloji Konferansları*, Sayı:35, 2007, s.29-56.

cinsiyet kaynaklı fırsat eşitsizliğini anlatmak için kullanılmaktadır. Bu eşitsizlik gelenekçi toplumlarda genellikle kadının yaşamına hakim olan bir durumdur.

Patriyarka kavramı eski Roma Hukuku'na ait olan bir kavram olmakla birlikte bir aile ya da mülke hakim olan erkek otoritesini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavram kadınlar üzerinde sistematik erkek tahakkümünü anlatan bir tür genel açıklayıcı, kapsayıcı genel kavram olduğunu söylemek mümkündür². Paternal ise, geniş akrabalık ve kandaşlık ilişkilerine dayalı hane-aile sistemleri içinde 'baba' konumundaki erkeğin bütün aile fertlerinin gereksinmelerini karşılamakla yükümlü ve bu nedenle onların üzerinde bir otoriteye sahip olduğu toplumsal düzendir³.

Cinsiyet eşitsizliğinin hâkim olduğu sosyal yapılarda, ev ve ev dışı alan, cins ayrımı gereği kadın ve erkek arasında bölünmüştür. Ev içi alan kadına ait olduğu düşünülen özel alandır. Ev işleri, aile üyelerinin bakımları gibi ücret olarak bir karşılığı olmayan, ağır ve yıpratıcı işler, özel alanda kadına 'cinsiyet'inden ötürü verilmiş toplumsal görevlerdir. Kamusal alan ise, erkeğin evden çıktıktan sonra çalışmak ya da sosyalleşmek için tüm zamanını geçirdiği evin dışındaki sosyal alandır. Toplumsal olarak erkek ise, yine cinsiyetinden ötürü kamusal alanda evin ve kendisinin geçimini sağlamak üzere çalışmakla görevlendirilmiştir. Osmanlı döneminde Kadın Hareketi ve Dünya Kadın Hareketi'nin omurgasını, özel alandan kamusal alana sosyal, ekonomik ve hukuki çerçevede cinsler arasında, fırsat eşitliğinin sağlamak suretiyle, kadınların geçişini gerçekleştirebilmek ve onların da erkeklerin sahip olduğu haklara eşit oranda sahip olabilmesini sağlamak mücadelesi teşkil etmektedir.

Bu var oluş mücadelesi karşısında en büyük engel, paternal yapımının körüklediği cinsiyetçi yaklaşım olmuştur. Cinsiyetçilik, bir kişiye ait olduğu cinsiyetten ötürü, dışlayıcı, ikincilleştirici, nesneleştirilen bir tavır geliştirdiğini söylemek mümkündür. Tarih boyunca hem erkeklerin hem de kadınların ait oldukları sınıf, ırk, dinsel topluluk nedeniyle, tarihsel geleneğin dışına itilmeleri sık rastlanan bir olgudur; ancak hiçbir erkeğin salt cinsiyeti nedeniyle dışlandığı görülmemiştir⁴.

² Serpil Sancar, **Erkeklik: İmkânsız İktidar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s.24.

³ **A.g.e.**, s.302.

⁴ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.21.

Çalışmada anlatılan Kadın Hareketleri' nin hem Avrupa'da hem de Osmanlı Devleti'nde en önemli tetikleyicisi, toplumda filizlenmeye başlayan (bu çalışmaya da adını veren) 'Modernleşme' süreçleridir. 'Modern, modernleşme ve asrileşme', kavramları bu bağlamda tezin, önemli bir sacayağını oluşturmuştur. Bu kavramların hepsi köken olarak 'modern' sözcüğünden türetilmiştir; modern sözcüğü, M.Ö. 5. yüzyılda Latince'de 'tam şimdi, bugüne ait, çağa uygun' anlamına gelen 'modo' kavramından türetilmiştir⁵. Bu bağlamda 'Modernleşme' 15. yüzyıldan itibaren Avrupa' da ortaya çıkan değişimin genel adı olarak kullanılmıştır⁶. Asrileşmek ya da diğer adıyla 'Çağdaşlaşmak' sözcükleri ise aynı anlamı ifade etmek için kullanılmaktadır; iki kavram da çağa uygun bir yaşam düzenine birey-toplum-devlet döngüsünde sahip olabilmeyi ifade etmektedir⁷.

Öte yandan bu çalışmanın başlıca kaynakları arasında bu doğrultuda Serpil Sancar, Serpil Çakır, Fatmagül Berktaş, Zafer Toprak, Şefika Kurnaz, Eric Jan Zürcher, Enver Ziya Karal, Niyazi Berkes'in eserleri yer almaktadır. 19. yüzyıldan bu yana kadınların tarihteki rolü, tarihçilerin bakış açılarına göre farklılık göstermiştir ve bu anlamda, yakın zamana kadar bu tarihçilerin tarihe dair değerlendirmeleri, ataerkil cinsiyet kalıplarının etkisi altında olmuştur⁸. Dolayısıyla denilebilir ki kadınlar, cinsiyetçi yaklaşımın sonucunda tarihin yazılması ve yorumlanması işleminden, daha genel olarak sembol yaratma işleminden dışlanmış ve tarihin yapımında etkin olarak katılan özneler oldukları halde, kendi tarihlerini bilmekten alıkonulmuşlardır⁹. Tezin bu noktada aydınlatıcı yani unutturulmaya ya da ötekileştirilmeye çalışılmış 'Şair Nigar, Mükerrrem Belkis, Müfide Ferid, Nezihe Muhittin Halide Edip Adıvar.' gibi bir çok kadın öncünün, erkekler tarafından inşa edilmiş Türk Modernleşmesi'nin merkez noktasında, birer 'etken' unsur, olarak yer almış olmaları ve bu modernleşme süreci hakkında, önemli değerlendirmeleriyle hem cinslerinin yaşamında, yaratmış oldukları büyük farkın anlatılmış olmasıdır.

⁵ Atıl Cem Çiçek- Selçuk Aydın-Bülent Yağcı, *Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme*, **K.A.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:9, 2015,s.271.

⁶ **A.g.e.**, s.272.

⁷ Sulhi Dönmezer, *Çağdaşlaşma, Uygarlık ve Türk Toplumunu*, **Atatürk Araştırma Dergisi**, Cilt:XI, Mart 1995, Sayı: 31, s.9.

⁸ Berktaş, **a.g.e.**, s.16-17.

⁹ **A.g.e.**, s.21.

Bu tezde ilk olarak, Avrupa’da kadın uyanışının Reform ve Rönesans dönemlerinden itibaren büyük bir ivme kazanarak bir harekete dönüşmesi, ‘*Lanetli Havva*’ imgesinden *Mary Wollstonecraft*’ın feminizmin temellerini attığı eserine, sonrasında Fransız Devrimi’nde *Olympe de Gouges*’un radikal baş kaldırısına ve Sanayileşme evresinde Avrupa’da tüm dikkatleri üzerine çeken *Pankhurstların* Sufrajat Hareketine değin, Türk kadınları için de ilham kaynağı olmuş bir kadın örgütlenmesi birçok boyutta yer alınmıştır. Belirtilmesi gerekirse, Avrupa tarihinde ve toplumunda kadının verdiği var oluş mücadelesinin en sağlıklı tartışıldığı kaynakların başında ise, İşkur Yayınlarından çıkan ve beş ciltten oluşan *Kadınların Tarihi*, ansiklopedi niteliğinde olup kapsamlı bilgi sunmaktadır. Aynı şekilde Josephine Donovan ‘*Feminist Teori*’, Margeret Walters ‘*Feminizm*’, Gisela Bock ‘*Avrupa Tarihinde Kadın*’ kaynakları 15. yüzyıldan Sanayi Devrimi’ne kadar Batı toplumlarında kadının verdiği var oluş mücadelesini açıkça gözler önüne sermektedir. Tezin Avrupa Tarihinde kadın konusu çerçevesinde en sık başvurulmuş kaynakları bu eserler olmuştur.

Çalışmada Türk Kadın Hareketi, Osmanlı Dönemi Kadın Hareketi’nden Cumhuriyet Dönemi Kadın Hareketi’ne doğru yaşanan geçişte detaylı olarak anlatılmıştır. Gelenekçi bir toplumda özel alanda ve erkeklerin denetimi altında kalması gerektiğine inanılan kadınların, özgür vatandaşlar olarak toplumda var olmasını savunan ve destekleyen Fatma Aliye, Emine Semiye, Nakiye Hanım gibi ilk kuşak feministlerin talepleri ile Cumhuriyet Dönemi kadın öncülerinin, kadınlar adına iktidardan talepleri farklılık göstermiştir.

Osmanlı Dönemi kadınlarının yaşantısı ve çizdikleri profil konusunda, bilgi toplamak oldukça güç olmuştur; zira kadınların yaşadıkları özel alanların, ailenin dışından hiçbir erkeğin giremediği, kadınların ‘*Harem*’leri olması sebebiyle, kadınlarla ilgili bilgi almak adına, dönemin erkek aydınlarının bir gözlem yapmasının mümkün olmadığı bir alan olmuştur. Osmanlı kadınlarının arasında, erken 19. yüzyıla kadar okuryazar sayısı yok denecek kadar az olduğu için, Osmanlı Kadınının yaşam şekli hakkında doğrudan bilgi veren, dönemin Müslüman kadınlarının bilgisine ulaşmak güçleşmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti’nde, yabancı kadın Seyyahların anılarında anlattıkları ve Fatma Aliye Hanım’ın ‘*Osmanlı Kadını*’ eseri önemli yer tutmuştur. Türk kadın hareketinin öncü unsurlarının, neredeyse her bir üyesi hakkında

ayrı ayrı eserler bulunmaktadır ancak bahsedilen kadınların, Türk Modernleşmesine yaklaşımları ve erkek egemen iktidara karşı eleştirilerinin incelenmesi açısından tezimiz farklı bir noktadadır.

Literatür taraması sürecinde, Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel'in çıkarmış olduğu Büyük Mecmua dergisinde, Sabiha Hanım'ın kadın içerikli yazıları, Hamit Erdem'in *Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları* eserinden faydalanılarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra Zafer Toprak'ın *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm eseri* oldukça aydınlatıcı kaynaklar olmuştur. Sabiha Sertel'in kızı Yıldız Sertel'in kaleme aldığı '*Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*' eseri, tarihi olaylar içerisinde Sabiha Hanım'ın aldığı tavrı ve ülkenin yaşadığı çalkantılı yılların, Serteller cephesine yansımalarını anlatması açısından faydalı olmuştur. Sabiha Sertel ve eşi Zekeriya Sertel'in Türk Basın Tarihinde önemli bir yeri vardır. Sabiha Hanım ve Zekeriya Bey Milli Mücadele yılları başlamadan önce Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçi perspektiften yazılar kaleme almışlardır. Halide Edip Adıvar ile yakın temas halinde olan Sertel'ler Halide Hanım'ın yönlendirmesi ile Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve bu ülkede eğitimlerine başlamışlardır. Sabiha Hanım'ın düşün dünyasında sol bakış açısının yerleştiği zaman dilimi, bu dönemdir. Sosyal hizmetler alanında aldığı eğitim, Sabiha Hanım'ın kadın ve sol görüşü, zihninde aynı potada eritebilmesi ve bambaşka bir çerçeveden değerlendirebilmesini sağlamıştır.

Diğer yandan Halide Edip Adıvar'ın *Seviyye Talip* ve *Handan* romanlarında idealize ettiği kadın profili ve eleştirdiği kadın tipleri öncelikle incelenen noktalar olmuştur. Halide Hanım hakkında Feyza Hepçilingirler 'in '*Halka Doğru*', ve Kemal Öztürk'ün '*Halide*' Ayrıca Ayşe Durakbaşa'nın '*Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*' eserleri önemli kaynaklar olmuştur. Tezde, Halide Hanım'ın Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde sergilediği vatanperver tavır ve en çok eleştirildiği nokta olan '*Amerikan Mandası Yanlısı Tutumu*' dışında, yazarın, özellikle Atatürk Devrimlerinin topluma ve kadınlara katkıları ve eleştirilen noktaları hususunda geliştirdiği tutum çalışmada öncelikli değerlendirilmiştir. Halide Hanım Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ile beraber, hem cephede askerlerin yanında, güçlü milliyetçi duyguları ile yer almıştır, hem de reformların hayata geçirilmesi aşamasında, kendine hak ettiği yeri parlamentoda bulamamış olmasının kırılganlığını yaşamıştır. Bu doğrultudaki tecrübeleri, ifadelerine de yansımıştır ve çalışmada değerlendirilmiştir.

Nezihe Muhittin Hanım'ın, bu bağlamda düşüncelerine ulaşmak için, en verimli kaynaklar, yazarın *Türk Kadını* isimli eseri ve *Kadın Yolu* ve *Türk Kadın Yolu Dergilerinin* Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi Merkezince, yeni harflerle derlenmiş baskısı olmuştur. *Kadın Yolu* Dergisinde Mükerrerem Belkıs ve Müfide Ferid'in, birçok ülke sorunu hakkında yorumlarına ulaşabilmek, çalışma kapsamında faydalı olmuştur. Nezihe Hanım ise, hem hakim ataerkil düzenin söylemleri ile sistemin marjinal bir unsuru olmamaya özen göstermiştir, hem de diğer yandan, hakim düzene karşı en marjinal adımı atarak, kadınlardan oluşan bir siyasi parti kurmuştur. Çıkarılmış olan tüm feminist kadın dergileri ya da açılmış kadın derneklerinin yanında bu hamle döneme hakim ataerkil düzende sıra dışı bir adım olarak yerini korumuştur.

Nezihe Muhittin, attığı önemli adımların, erkek egemen iktidarın hamlelerinin, bir kadın olarak önüne geçmesi nedeniyle, adı unutturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, önemli bir kadın simge olarak Türk kadınlarının, adına kaynaklarda nadiren rastlayabildiği, belki de en önemli Türk kadın figürlerinden biridir. Kadınlar Halk Fırkası ve dernekleşmiş hali olan Türk Kadınlar Birliği, Cumhuriyet Dönemi kadınları açısından çok önemli bir dayanışma merkezi olmasının yanı sıra, tarihte bir Türk Kadın Hareketi'nin varlığının kanıtı olmuştur.

Bu kadınların hemen hepsi Mustafa Kemal Atatürk ve kurduğu ülke ve rejim ile ilgili her fırsatta hayranlıklarını dile getirmişlerdir. Milli Mücadele ve çağdaşlaşmayla Türk kadınının, eğitilmiş birer vatandaş olarak, çağı yakalamasının gerekliliği, bu kadınların hepsinin hem fikir olduğu konudur. Hiç biri, takdir etmiş olsalar dahi, Batılı hem cinslerinin ortaya koyduğu gibi militanca bir başkaldırıya olumlu yaklaşmamıştır.

Bu tezde, Türk Kadın Hareketi tarihine, feminist yaklaşımı, ilk yerleştirenlerden biri olan Ulviye Mevlan ve kendisine ait olan, tamamen kadınlardan oluşan *Kadınlar Dünyası Dergisi* önemli bir yer tutmuştur. Bu konuda, Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* eseri, Kadınlar Dünyası'na ayırdığı geniş yer bakımından, en aydınlatıcı kaynaklardan biri olmuştur.

Hem Avrupa'da hem Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların eril iktidar ve gelenekçi toplum ile din odakları karşısında, öncelikli taleplerinin neler olduğu tezimizin öncelikli araştırma konusu olmuştur. Bu taleplerin, kadınların içinde

yaşadıkları toplumun geçirdiği çağdaşlaşma sürecinde, geliştirdikleri tutum ile hem cinslerini ve paternal yapıyı değerlendirirken, Avrupa'daki feminist hareket ile benzer bir dil kullanıp kullanmadıklarına dikkat edilmiştir.

Çalışmada irdelenen bir diğer nokta da, hem Osmanlı Devleti'nin son döneminde hem de Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, Türk Modernleşmesinin vitrinine yerleştirilmeye çalışılmış olan kadın profilleridir. '*İffetli kadın*', '*Alafranga kadın*', '*Osmanlı kadını*', '*Milli kadın*'; Cumhuriyet Dönemi'nde ise bilhassa iktidarın ortaya koyduğu, '*Anadolu kadını*' ve '*Cumhuriyet kadını*' tipleri, Türk toplumunda erkek egemen cinsiyet düzeninin, kadınlara biçtiği modernleşme modellerindedir. Bir Türk erkeği için, böyle bir sınıflandırma tarihte göze çarpmazken, kadınlar için birçok şekilde bir sınıflandırma oluşturulmuştur.

Bu noktada tezimizde, çağdaşlaşma sancıları içinde olan, yeni Cumhuriyet'in erkek iktidarının, kadınlara hem ailede hem kamusal alanda, şekil vermesi ve bunu eğitimde, sporda, çalışma hayatında, sanatta, giyim kuşamda, kadınlara uygulaması anlatılan bir diğer önemli nokta olarak yer almıştır.

Öte yandan bu çalışmada cevabı aranan başlıca sorular, Müslüman Türk kadınlarının kendileri adına bir mücadele içinde olup olmadığı, yaşanmış olan reform sürecinde yeni kurulan Cumhuriyet'in inşasında ne ölçüde yer almış oldukları ve bu oluşum süreci hakkındaki sübjektif değerlendirmelerinin neler olduğu şeklinde yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDILANMADAN SANAYİ DEVRİMİNE DÜNYADA DEĞİŞEN KADIN

ALGISI

1.1. Rönesans, Reform ve Aydınlanma Dönemlerinde Avrupa’da Kadın Profili

Günümüzden 12.000 yıl öncesinde Neolitik kültür ile birlikte insanoğlu Mezopotamya topraklarında, avcı-toplayıcı yapıdan toprağı ekip biçme kültürü ile birlikte, ektiğı alanın yakınlarına yerleşip yepyeni bir sosyal yaşamı şekillendirmiştir. Avcı-toplayıcı yapının eşitlik temeline dayanan insan grupları, tarım ile birlikte üretimde iş gücü paylaşımına ihtiyaç duymuştur ve böylece cinsiyet düzeninde çarpıcı bir değışim yaşanmıştır. Patriyarkanın en ilkel temelleri bu dönemde atılmıştır ve erkeğın, üremedeki fonksiyonunun ayırđına varması ile beraber kadın üremenin, ailenin ve sosyal yaşamın ağır iş yükünü omuzlayan ‘*nesne*’si haline gelmiştir.

Bu durum, evrilerek farklı boyutlarda ancak asla kadın lehine bir gelişim göstermeyerek; insanoğlunun kurduğı her medeniyette ve kültürde kendini belli etmiştir. Her ne kadar antik dünyanın mitolojilerinde ‘*ana tanrıça*’ yaratan ve egemen statüsünü elinde tutmayı başarmış olsa da, patriyarkal düzenin ürünü cinsiyetçi yaklaşım, toplum ahlakını, kadın bedenini, cinselliğinin kontrolünü elinde tutmuştur. Semavi dinler ve öncesinde, kullanılan ‘*insan*’ kavramı sadece erkeğı kapsamıştır; kadın insan dışında bir canlıymış gibi ifade edilmiştir¹⁰.

Avrupa tarihinde ise kadının birey olarak var olma mücadelesindeki yol oldukça çetrefilli olmuştur. Kadınların önünü aydınlatacak olan Rönesans ışığından önce, Orta Çağ’ın kilise dogmatizmi ve skolastik felsefenin kafesi içinde erkek ya da kadın insan olarak dinin çizdiği kırmızı çizgilerin ötesine adım atamamıştır. Katolik kilisesi ve Papalığın insan zihinlerinde örmeye çalıştığı kalın duvarları ilk yıkma girişimi ve insanın dünya görüşündeki temel farklılaşma, 15. yüzyılda Rönesans ile İtalya’da Floransa şehrinde başlamıştır¹¹.

¹⁰ İsmail Gezgin, **Sanatın Mitolojisi**, Sel Yay., İstanbul, 2014, s.92.

¹¹ Halil İnalçık, **Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s.63.

Yeniden doğuş betimlemesi, dönemin sanatçı ve düşünürlerinin karanlık çağ öncesi Antik döneme öykünmelerinden kaynaklanmıştır. Düşünsel düzlemde bu değişim, dönemin düşünürleri arasında Roma'nın iktidarını kabul etmekle beraber önceki medeniyetlerin yüksek kültürel ve siyasi güce sahip olduğuna dair inanışın filizlenmesiyle gerçekleşmiştir.

Yeniden doğuş döneminin başlaması ile beraber düşünürler arasında 'Humanistas' (insan) kavramı ön plana çıkmıştır; keza bu kavram insanı sevmek anlamından ziyade, insan varlığına ve gerçek dünyaya dair en yüksek felsefi yaklaşımı ifade etmiştir¹². Böylece Rönesans'ın en önemli dayanağı haline gelen Hümanizm ile bireyin özgürlüğünün antik medeniyetin canlanmasına bağlı olduğuna inanan, sayısız düşünür ortaya çıkmıştır. Yunan ve Roma sanatının Rönesans için bir ideal olması, İtalyanların bunu eski bir milli gelenek saymalarından, Rönesans'a bu açıdan bakmalarından ileri gelmiştir¹³. Burjuvazi yani şehirli sınıfı, feodal beylerin iktidarı karşısında en büyük engeli oluşturmuştur; ayrıca bu yeni şehirli sınıf, sanattan kültürden anlayan ve sanatı koruyan, sanata yatırım yapan önemli bir kesimi teşkil etmiştir.

Rönesans dönemi hümanizminin en önemli ismi hiç şüphesiz (1304-1374) Francesco Petrarca'dır. Kendisi ilk hümanist düşünürdür ve ardından (1313-1375) Giovanni Boccaccio en önemli eseri 'Decameron' (10 Gün) ile gelmektedir; ancak Lorenzo Valla (1407-1457) 1431'de yazdığı 'Konstantin'in Vasiyeti Üzerine Tezler' isimli eserinde skolastik düşüncenin en önemli dayanağını yıkmıştır ve papaya üstünlük tanıyan 'Constantin'in Bağı'ının¹⁴ (bazı kaynaklarda Vasiyeti olarak geçmektedir) (Donatio Constantin) sahte olduğunu kanıtlamıştır¹⁵. Tüm bu Rönesans dönemi isimlerin, 15. yüzyılda Dante Alighieri, Niccolo Machiavelli, Filippo

¹² Halil İnalçık, **Rönesans Avrupası**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s.56.

¹³ **A.g.e.**, s.58.

¹⁴ Konstantin'in Bağı: İmparator I. Constantinus tarafından Papa I. Sylvester' a verildiği iddia edilen Papalığın Hristiyan dünyasındaki bütün inanç ve ibadet konularındaki mutlak üstünlüğünü ve Batı Roma İmparatorluğu üzerinde dünyevi yönetme yetkisinin olduğunu bildiren metindir. Metin Batı Roma topraklarında kurulan her devletin Papalığın vesayeti altına sokulmasına olanak tanıyordu /Murat Çaylı, *Orta Çağ'da Doğu ve Batı'daki Din ve Devlet İlişkilerinin Karşılaştırmalı Bir Örnek: Charlemagne ve Sultan Tuğrul Dönemleri*, **SBAD**, 2019/yaz, No:14/1, s.52

¹⁵ **A.g.e.**, s.62

Brunelleschi, Donato di Niccolo di Betto Bardi (kısaca Donatello), Leonardo di ser Piero da Vinci ve Desiderius Erasmus' u da eklemek gerekmektedir.

Rönesans'ta yaşanan felsefi ve sanatsal uyanış, tam anlamıyla, dine ve onun uzantısı olan bireyin üzerinde büyük baskı kuran, her türlü sorgulamayı ve eleştiriyi dinden 'afroz' nedeni sayan, ruhban sınıfının, otoriter anlayışına karşı bir tepki olarak gerçekleşmiştir. Bu yeniden uyanış dönemi, yalnızca kilisenin dediklerine itaati esas alan anlayıştan, özgür, doğayı ve evreni rasyonalite çizgisinde irdelemek arzusu içinde olan 'birey'e doğru değişimin çağı olmuştur. Dönüşüm aynı zamanda İtalya'da resim sanatında, ressam Giotto ile yeşermeye başlamıştır¹⁶.

Orta Çağ boyunca kadın bedeni ve güzelliği her ne kadar çeldirici ve günah sebebi, erkek için en büyük tehlike kaynağı olarak kabul edilmiş olsa da Rönesans ile beraber tekrar güzellik ve cinsellik objesine dönüşmüştür. Bu bağlamda, kadınlar için güzelliği sağlamak ve kusurları örtmek çok önemli olmuştur. Hiçbir şekilde akıllı ve bilgili olmak bir kadın için aranan nitelikler olmamıştır. Onlardan beklenen, erkekleri etkilemek için fiziksel olarak kusursuzluğu yakalamaları olmuştur. Matbaanın 15. yüzyılda icadı sonrasında, kadınlar için önemli olan kozmetik ve güzellik bilgileri daha hızlı yayılmaya başlamıştır. Boyanmak, kilise eşrafı açısından Tanrı'nın suretinde yaratılmış insanın biçimine müdahale anlamına geldiği için, kabul edilemez bir eylem olmuştur. Nihayet 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyıla doğru kozmetik ve makyaj prestij kaybetmiş ve din çevrelerinin yoğun baskısı sonucu 'doğal görünüş', hakimiyeti ele geçirmiştir.

Rönesans dünyasında olağanüstü eserlerin; büyük bir hızla üretildiği bu süreçte, erkeğin ötekisi olarak kabul edilen kadının yeri, oluşumun neresinde olduğu önem arz etmektedir. Öte yandan Rönesans ve Aydınlanma Çağı'nın perspektifinin en iyi yansıdığı alan, elbette ki resim sanatı olmuştur. Tekrar antikiteye dönüş yapma isteği ve Roma dönemi estetizminin hissedildiği eserlerde kadın, genellikle pornografik ve kışkırtıcı bir çıplaklık ile egemen inanıştaki 'günahkâr' yönü tasvir edilirken, Magdalalı Meryem ve Meryem Ana resimlerinde masum tövbecar bakır, saf tarafıyla betimlenmiştir. Bu suretle Rönesans resminde üç ana kadın figürü esas

¹⁶ İsmail Coşkun, *Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2003, C.3, No:6, s.48.

olmuştur: ideal kadın bakire ve kendini İsa'ya adanmış Meryem Ana, İsa'yı tanıdıktan sonra tövbekâr olan mazlum Magdalalı Meryem ve baştan çıkarıcı, günahkâr, ölümcül kadın Havva¹⁷.

İnanç ve ondan beslenen geleneksel kültür normları aile içinde, evlilikte, ev dışında ve kilisede, kadınların tüm hareketlerinin sınırlarını, kesin çizgilerle tanımlamış ve belirlemiştir. Dolayısıyla Rönesans Avrupa'sında yaygın inanç sistemi olan Hristiyanlık bu konuda, üzerine düşeni fazlasıyla yapmıştır. Ancak gerçek şu ki, kadının tamamen insan dışı bir varlık gibi nitelendirildiği Roma'da doğan Hristiyanlık, bireye verdiği değerle öne çıkmıştır. Bu bireyci yaklaşım, Roma'nın toplumsal yapılanmasında, çok karşılık görmemiştir ve aristokrasinin, sıradan halkın en tepeden en alt katmana kadar hiyerarşik olarak sınıflandırıldığı bu düzende, kadın kendine çok zor yer bulabilmiştir. Eski Ahit ve Aziz Pavlus' un öğretileri Hristiyanlık' ta boyun eğmenin ön koşul olmasının yanı sıra cinsiyetçi düzeni derinden beslemiştir¹⁸.

Rönesans sonrası dönemde, Avrupa'da en önemli dönüşüm, din alanında yaşanmıştır. Hristiyanlık, Yahudi Dininin bir mezhebi olarak günümüzden yaklaşık 2000 yıl önce günümüz Filistin topraklarında doğmuştur. Aziz Pavlus'un hedefi Hristiyanlığı yayarak paganizmi yok edebilmek olmuştur. Buna çabalarken, Yahudi orijinli Hristiyanlık değişmeye başlamıştır. Hristiyanlıkta uygulamaların sürekli karşıtlar tarafından tartışılması mütemadiyen devam etmiştir. Tarafların bu ihtilafı sebebiyle 11. yüzyılda, Doğu-Ortodoks kilisesi ve Batı- Katolik kilisesi iki farklı prensip olarak ayrılmıştır¹⁹.

Bu evreden sonra yaşanan ikinci bölünme, 16. yüzyıl *Reformasyon* döneminde gerçekleşmiştir ve bunun sonucunda Protestanlık mezhebi doğmuştur. Latince'de 'birşeye yeniden şekil vermek' anlamına gelen *Reformare* ve *Reformatio* kelimelerinden türeyen *Reform* ve *Reformasyon* kavramları, özellikle 16. yüzyılda Katolik Kilisesi'ni eleştirmek ve Kitab-ı Mukaddes'i temel almak suretiyle Hristiyanlığın aslına dönmesini savunan hareketin adı olmuştur²⁰.

¹⁷ Betül Serbest Yılmaz, *Avrupa Resim Sanatında Kadın Figürler*, **İdil Dergisi**, C:6, No: 30, 2017, s.12.

¹⁸ Fatmagül Bertay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yay., İstanbul, 2012, s.99

¹⁹ Salihe Esen, *Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler*, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Temmuz-Aralık 2017, C:20, No:52, ss.111-130,

²⁰ **A.g.e.**, aynı yer.

1500'lerin başında, Katolik Avrupa'da kilise, toplumun en üstün en güçlü kurumu olmuştur. Toprakların en iyi kısımları kilisenin malı haline gelmiş ve Ruhban sınıfı son derece hoyrat ve umursamaz tavırlarla varlık göstermiştir.

1483 yılında, dünyaya gelen Martin Luther bu yüzyılın Reformasyon dönemi olarak anılmasını sağlayan kişidir. Kendisi, 1507'de, Wittenberg Üniversitesi'nden doktora derecesi almış çok önemli bir Alman teologdur²¹. Kilisenin umursamaz ve Hristiyanlığın özünden uzaklaşan tavırları sebebiyle kiliseyi tenkit eden '95 maddelik Tezi' 31 Ekim 1517'de Wittenberg' deki kilisenin kapısına asma cesaretini göstermiştir ve bu adım Protestanlık mezhebinin temellerini atmıştır²². Luther bu hareketiyle Katolik dünyasının, ruhani lideri Papanın otoritesini reddettiğini ilan etmiştir ve bunun sonucunda 1521'de aforoz edilmiştir. Bu reddedişle dinde Reformasyon dönemi başlamıştır. Reform dönemi dediğimiz süreç dindeki yenilenmeyi ifade etmektedir.

Böylesi bir atmosferde, kadının nasıl var olabildiğini hayal etmek çok da zor değildir. Katı din kuralları ile sarmalanan 16. yüzyıl Avrupa kadınından, kendi cinsinin haklarını sorgulaması ve bir adım atmasını ummak gerçekçi olmamaktadır. Ancak bu dönem kadınları din çerçevesinde çok farklı boyutlarda varlık göstermişlerdir. Örneğin Jane Anger²³, Havva'nın Adem'den üstün olduğunu dile getirmeye cesaret edebilmiştir. Bu zaman diliminde kadınların kusurlu olmadıklarını, İncil kaynaklı söyleme karşı haykırımları gerekmiştir²⁴. Kadınlar küçük gruplarda varlık göstermişlerdir; 1640'larda Quaker'lar isimli bir grup İsa'nın hem erkek hem de kadında var olduğunu söylemiştir²⁵.

Bu adımlarla birlikte kilisede, sükûnet ilkesini bozabilmişlerdir. 1670'te Quaker Margaret Fell tüm cesaretiyle kadın özgürlüğünü, kitabı '*Women's Speaking Justified*' ta (Kadınların Konuşması Haklıdır) savunmuştur²⁶. Aynı şekilde Christine

²¹ Muhsin Akbaş, *Reformasyon Düşüncesinde Eskatoloji: Martin Luther'de Kurtuluş ve Ahiret*, **Türkiye Din Araştırmaları Dergisi**, No:3, 2017, s. 25.

²² **A.g.e.**, s. 25.

²³ Jane Anger: İngiltere'de kadın haklarının müdafaası anlamında ilk yazılmış eserin(Her Protection for Women- 1589) yazarı olarak kabul edilmektedir. Eserini kadınlara adamıştır. Susan Gushee O'Malley, *Defences of Women: Jane Anger, Rachel Speght, Ester Sowernam and Constantia Munda*, Routledge, 1996, İngiltere, s.1-10.

²⁴ Margaret Walters, **Feminizm**, Dost Yay., Ankara, 2009, s. 19.

²⁵ **A.g.e.**, s. 22.

²⁶ **A.g.e.**, aynı yer.

de Pizan 14. yüzyıl ve Marquerite de Navarre 16. yüzyılda Avrupa’da ses getirmiş önemli kadın hakları öncülerinden biri olmuştur.

Hristiyanlıktaki kadın karşıtı egemen dil, bilhassa, ‘*Lanetli Havva*’ tasvirinden beslenmiştir ve kadını sosyal hiyerarşide bu hikayeden aldığı referansla tehlikeli, yoldan çıkarıcı, şehvetli, ölümcül ve günahkar olarak etiketlemiştir. Kadının yaratılış hikayesi semavi dinlerin, kadının içine doğdukları toplumlarda yeşeren paternal sistemi beslemiştir ve erkek egemen sistemin tezlerini en çok dayandırdığı en güçlü kadın karşıtı hikaye haline gelmiştir. Adem ve Havva yaratılış efsanesinde, bilindiği gibi Havva şeytana kanmıştır (çünkü inanışa göre irrasyonel ve duygularıyla hareket eden zayıf bir varlıktır), yasak elmayı Adem’in de yemesine neden olmuştur (yoldan çıkarıcı, akıl çeldiren ve tehlikelidir).

Havva’nın bu büyük günahın tetikleyicisi olması sebebiyle, Adem ile dünyaya gönderilmişlerdir ve Havva’nın gıyabında tüm kadınlar bu günah sebebiyle, doğurmakla görevlendirilmişlerdir; lakin kadına verilen ceza, doğum olayını, kesinlikle müdahale olmadan ve tüm doğum acısını en şiddetli şekilde çekmesine dayanmaktadır. Efsanenin diğer bir argümanı da önce Adem’ in yaratılmış olması ve onun bir parçası olarak (Adem’in kaburga kemiğinden yaratıldı) kadının var olmuş olmasıdır. Hristiyanlık’ta bu olay, kadının ikincilleştirilmesi için kullanılan en güçlü dayanak olmuştur. Adem’den sonra yaratıldığı için ona itaat etmelidir. Bu yaratılıştan ötürü erkek aklen ve fiziksel olarak üstün varlıktır. Bu yaklaşımı Aziz Pavlus’ un şu sözlerinden çıkarılabilmektedir:

‘...Fakat kadının öğretmesine ve erkeğe hâkim olmasına izin vermem... Çünkü önce Adem sonra Havva yaratıldı ve Adem aldanmadı fakat kadın aldanarak suça düştü; fakat iman ve sevgi ve takdliste vekar ile durulursa, çocuk doğurması kurtulacaktır.’ (Pavlus’un Timotheos’a Birinci Mektup’u Bap 2:12,13,14,15.a.b.c.)²⁷

Hristiyanlık toplumdan dışlanan kesimlerin umudu olmaya başlayan bir din profili çizmiştir. Sınırları içinde yayılmaya başladığı Roma Devleti ise, sınıf ayrımının yaşandığı, eşitsizliklerin egemen olduğu bir hiyerarşiye sahip olmuştur. Bu noktada Roma toplumu içinde ezilen ve dışlanan kesimler için Hristiyanlık bir kurtuluş yolu

²⁷ Walters, **a.g.e.**, s. 102.

haline gelmiştir. Ancak Hristiyanlığın her kesimden insanı kucaklayan şemsiyesi altında da esasen eşitlik adil şekilde sağlanamamıştır.

Yaratılış efsanesi kaynaklı kadının, çeldiriciliği ve şehveti ile erkekleri yoldan çıkarması korkusu yanında, ayrıca yaşanan çağ içinde sıklıkla tekrarlanan cinsel yolla bulaşan frengi gibi hastalıklar sebebiyle cinsellik, en tehlikeli eylem olmuştur. En önemlisi bu tehlikeli suçun tüm sorumluluğu kadına yüklenmiş ve kadın bedeni üzerinden denetlenmeye çalışılmıştır. Ancak Orta Çağ inanç sisteminden miras kalan bedenin fani olduğu algısı, bedensel arzulardan ötürü ruhani zayıflık cinselliğe ve bedensel güzelliğe karşı güvensizliğe sebep olmuştur. Diğer yandan salgın hastalıklar ile beraber temizlik anlayışında çok keskin bir değişim yaşanmıştır.

Zaman ilerledikçe güzellik anlayışı Orta Çağ'a göre büyük ölçüde değişmiştir. 18. yüzyıla kadar daha zayıf ve minyon kadın tipi ön plandayken, bu yüzyılda artık kadınlar açısından fiziksel görünümde tercih edilen normlarda değişimler görülmeye başlanmıştır. Bu suretle dişilik erkek egemen yapı tarafından şekillendirilmiştir; dolayısıyla 15. yüzyıldan itibaren görgü kitapları ve yazılar da, kadının kırılğan yapılarından özellikle bahsederek, erkeklerin kadınları kırılğanlıklarına ve zayıflıklarına karşı koruması gerektiği konusunda ısrarcı olmuşlardır²⁸. Zayıflık sadece bir dış görünüş unsuru olarak kabul edilmemiştir zira, bu durum patriyarkanın yarattığı egemen kültürde, kadının mental ve ruhsal yapısının da temel niteliği sayılmıştır. Bu suretle kadın, erk sahibi erkek tarafından korunması, denetlenmesi ve yönlendirilmesi gereken, aciz bir varlık olarak konumlandırılmıştır.

İnsan aklının tüm prestijini ve işlevini yitirdiği ve cehaletin kol gezdiği Orta Çağ ile 18. yüzyıla kadar uzanan Ruhban sınıfı kaynaklı, dönemin dikkat çeken bir olayı da '*Cadı Avcılığı*' olmuştur. Bu, üzerinde durulması gereken yüzyıllarca devam etmiş bir katliamın tarihidir. 15.ve 18. yüzyıllar arasında Almanya'da yoğunlukta olmakla birlikte, Avrupa genelinde yaşanmış kadın katliamının diğer adı Cadı Avcılığı'dır. Tamamen batıl inanç olarak, ruhban sınıfının güçlü desteğiyle gerçekleşmiştir. Dönemin egemen din adamları ve cahil halk, geceleri ortaya çıktığına, erkekleri kısırlaştırdığına, büyülerle ölüm saçtığına inandıkları gerçek üstü varlıklara '*cadı*' adını vermişlerdir ve bu varlıkları, kadın cinsiyle ilişkilendirip sayısız kadını öldürmüşlerdir. Hikaye şöyle şekillenmiştir; kimi kadınlar ebelik

²⁸ yapmaktadır ve

plasentanın büyü yapımında kullanıldığına inanılmıştır. Ebe kadınların doğum sırasında bu keseyi alıp onunla büyü yaptıklarına inanmışlardır; ya da şifacı kadınların ormandan topladıkları otlarla mistik sihirler gerçekleştirebildikleri düşünülmüştür. Tüm bunların dışında yalnız yaşayan, görece çirkin, özellikle yaşlı ya da birileriyle husumet içinde olan kadınlar, tek bir ihbar veya iftira ile hemen yakalanıp Engizisyon Mahkemesi'nde²⁹ sorgulanmışlardır; cadılık suçunu kabul etmesi için birçok insanlık dışı işkence yapıldıktan sonra ya kazığa oturtulmuşlar ya da yakılmışlardır.

Dönemin söz sahibi erkekleri ve din adamları yarattıkları bu ' *düşman kadın* ' figürü ile ilgili yaydıkları sözde hikayelerle, bunları kendilerince bilimsel verilerle desteklemekle yetinmeyip bir de, üstüne İncil ve Tevrat'tan kanıt söylemler bulup yapılanları haklı çıkarmaya çalışmışlardır³⁰. Hatta tüm bunların yanı sıra zamanın cadı avcıları için, bir rehber kitap niteliğinde olan ' *Maleus Maleficarium* ' un (Cadı Çekici) iki önemli yazarı, engizisyon rahipleri olan *Henrich Institoris* ve *Jakop Sprenger*, kitapta cadı olduğuna inanılan kadınların nasıl yakalanacağı, sorgulama ve işkence tekniklerini, İncil ve Tevrat'tan nüvelerle süsleyerek anlatmışlardır³¹. Dinden aldıkları desteğin kökeninde Havva'nın yaratılıştaki kötü ünü ve günahı yer almıştır.

Maleus Maleficarium, döneme hâkim olmuş cinsiyet savaşının net kanıtı olmuştur. Cadılık suçlaması yüzünden kadınlar korku içinde yaşamıştır. Cadı avcılığı nedeniyle bu dönemde yaklaşık 3200 kadın yakılarak idam edilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren tıbbın ve bilimin, hâkimiyeti ruhban sınıfın elinden almasıyla beraber, cadılık sapkınlık değil bir ruhsal hastalık olarak kabul edilmiştir ve böyle olduğu düşünülen kadınlar mağdur kabul edilmiştir³².

Belirtilmesi gereken noktalardan biri, 16. ve 18. yüzyıllar arası tüm Avrupa'da kadınının bir sorun olarak algılanmış ve tartışılmış olmasıdır. Hangi sınıftan olursa olsun, ister bir asilzade isterse bir köylü kadını, bu dönemde kadının yaşamı çok ciddi kurallar, kısıtlamalar ile çevrelenmiştir. Bu dönem feodalizmin yavaş yavaş zayıfladığı

²⁹ Engizisyon Mahkemesi: Katolik sistemine bağlı din mahkemesidir.

³⁰ Ç.K.22.18 'Büyücü kadını yaşatmayacaksınız.' Yücel Aksan, *1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık, Tarih İncelemeleri Dergisi*, No: XXVIII/2,2013, s.361.

³¹ Aksan,, *a.g.m.*, s.365.

³² Jean – Michel Sallmann, *Cadılar, Kadınların Tarihi*, C:3,Türkiye İş Bankası Yay., s.426.

ve artık toplumun kapitalizm sarmalına girip kentleşmeye doğru yol aldığı, dinin, imparatorlukları hakimiyeti aldığı bir evre olmuştur.

Başka bir deyişle kadının aile içindeki yerine bakıldığında, kadına başka roller biçildiğini söylemek mümkündür. Aydınlanma Döneminde kadının varlığı, evlilik öncesinde babasına, evlendikten sonra da kocasına göre, yani erkeklerle olan ilişkisine göre tanımlanmıştır. Evlenene kadar kadının bakımından babası, evlendikten sonra ise kocası sorumlu olmuştur. İlerleyen dönemelerde kadın ‘bakılan’ değil ‘bakan’ olduğunu haykıracaktır. Bu dönemde kendi ayakları üstünde durarak, aldığı parayı özgür iradesiyle harcamak, bir kadın için doğal olmayan, anormal sayılan bir durumdur ve böyle bir yaşamı seçmek, toplumda büyük tepki çekmiştir. Evlenmek küçük bir kızken, kızların akıllarına yerleştirilen en garantili şekilde yaşamını devam ettirebilme ve kurtuluş yolu olmuştur.

Bu suretle dış görünüş, güzellik, ev işleri becerileri ile annelik bilgisine dayanan ev içi anne kaynaklı eğitim, bir kadın için yaşamında en mühim evre olarak görülmüştür. Kızlar üretimin merkezinde yer almıştır aslında, çünkü çeyizlerini oluşturabilmek için gereken ‘drahoma’ yı biriktirmeleri gerekmiştir. Bunu sağlamak için hizmetçilik, kadın için en uygun iş kolu sayılmıştır. Kadınların eğitimi konusunda, onlar için çizilen sınırlar dahilinde alacakları eğitim, ev işleri, dini öğretiler ve iyi anne olma kuralları konularından öteye geçemediği söylenebilmektedir. Aynı dönemde erkeklere ise Latince, felsefe ve politika içeren derslerden oluşan bir eğitim verilebilmiştir³³.

Büyük çiftlik sahiplerinin evlerinde en ağır işlerle başlayarak evlenene kadar çalışanlar olmuştur³⁴. 17. yüzyılda kadınların hâkim olduğu bir diğer sektör de dokumacılıktır. Dönemin zengin sınıfı için ipek çok değerli bir üründür. İpek kozalaklarını boşaltmak onları eğirerek ipe dönüştürmek oldukça meşakkatli bir iş olmuştur. 10 yaşından itibaren kızlar, köylerden atölyelere getirilmiştir ve buralarda çok kötü çalışma koşullarında, nemin içinde çalıştırılmışlardır. Koşullar o kadar serttir ki, çocuk yaştaki kızlar, kozaların boşaltılması amacıyla batırıldığı kaynar su dolu

³³ Olwen Hufton, *Kadınlar, İş ve Aile*, **Kadınların Tarihi**, C:3, Türkiye İş Bankası Yay., s.26-27.

³⁴ a.g.e., aynı yer.

kazanların başında, ıslanmış halde; çoğu tüberkülozla mücadele ederek çalıştırılmıştır³⁵.

Yukarıdaki bilgi dâhilinde, kız çocuklarının ya da kadınların, toplumda farklı iş kollarında çalışıyor olmalarına rağmen halen bir reddiyenin öznesi konumunda olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Bu durum da çalışmalarına rağmen emeklerinin karşılığı olan ücretleri alamamışlardır; yalnız bu kızlar adına işveren, paralarını biriktirmiştir ve bu suretle, ücretleri doğrudan harcamaları için bir maaş şeklinde ellerine verilmemiştir. Belirtmeden geçilmemesi gerekir ki, 16. ve 18. yüzyıllarda kadınların dokumacılık gibi aktif yer aldığı önemli bir diğer pazar da dantelciliktir. Dantel çok pahalı bir mamül olmuştur, çünkü tamamen el emeğine dayanmaktadır³⁶. Benzer işlerin dışına çıkması, el becerisinden çok zihinsel potansiyel gerektiren işlere yönelmesi, kadın cinsi için ayıp ve topluma aykırı kabul edilmiştir.

Kadın için bir geçim kapısı olarak algılanan evlilik kurumu, zengin ailelerin kızları için ulaşılmaz zor bir yol olmamıştır. Aristokraside evlilikler, aile şirketlerini birleştirme prosedürü niteliğinde gerçekleşmiştir ve kadının damat adayına karşı bir duygu besleyip beslemediği hiç önem verilen bir unsur olmamıştır³⁷.

Dönemin egemen evlilik şartlarında, erkek evi ve aile üyelerini geçindirmektedir, onlara barınak sağlamakta, kadın ise ancak 'anne' rolüne sahip olabilmekte ve yardımcı konumunu korumaktadır. Kadının en temel işlevi doğurması olmuştur ancak dönemin yetersiz kalan tıp bilgisi ve sağlık şartları çerçevesinde bebek ölümleri en sık yaşanan ve kâbusa dönüşmüş olaylardan olmuştur. Yetersiz ve sağlıksız beslenme anne ve çocuk ölümlerinde, en büyük sebeptir; eğer çocuk bebeklik evresini canlı atlatabilirse, ilerleyen çağlarında anne eğitimlik görevine başlayabilmektedir. Toplumun genelinde cehalet hakim olmuştur ama kadınlar arasında bu artık kanıksanmış bir durum halini almıştır. Şayet anne okuma ve yazma biliyorsa bunu çocuklarına da aktarmakla yükümlü olmuştur; anne bu bilgiden yoksunsa yine, her halükarda kızlar annelerinden nasıl iyi ev idare edildiğini ve çocuk büyütüldüğünü, güzel olmak ve erkeğin ilgisini çekmek için nasıl ahlak sınırları içinde

³⁵ A.g.e., s.32.

³⁶ A.g.e., aynı yer.

³⁷ Martine Sonnet, *Bir Kızı Eğitmek*, **Kadınların Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., C: 3, s.101-102

ilgi çekici olduğunu öğrenmekteydiler³⁸. Aslında şu bir gerçek ki ister erkek ister kadın olsun, kişinin karşısına çıkan ilk eğitmen ya da öğretici kişi annesi sayılmıştır; kadın eksik görülse de, toplumun üstün varlık saydığı erkek cinsi için de, aynı öğreticilik misyonunu yüklenmiştir.

Aydınlanma Çağı'nda, kadınlar öncesine nazaran okuma şansını daha çok elde edebilmişlerdir; ancak bu bir uyanış için yeterli olmamıştır. Dönemin önemli düşünürlerinden Rebelais ve Erasmus kadınların okumalarının, iyi birer anne olmaları için gerekli olduğunu dile getirmiştir; diğer yandan yavaş yavaş kadınlar hakkında tartışılmaya başlanan ve cevap aranan soru, iki cinsin aynı anlama yeteneğine sahip olup olmadığı şeklinde gelişmiştir³⁹.

Egemen anlayış, kadınların beyinlerinin ve ruhlarının felsefe ve bilimi anlayacak kapasitede olmadığı yönünde gelişmiştir. Lakin 1673 senesi feminist⁴⁰ düşünce tarihi açısından bir dönüm noktası yaşanmıştır; François Poulain de la Barre '*De l'egalite des Sexes*' (Cinsiyetlerin Eşitliği üzerine) adlı eserini yayınlamıştır. Bu eser dönemin koşullarında radikal boyutta eşitlikçi olarak değerlendirilmiştir⁴¹. Bu eserden yaklaşık 20 yıl sonra feminist düşüncenin önemli ismi Mary Astell, evlilik ve aile kurma zorunluluğunun, bir kadın olarak kadının yoluna çıkardığı engelleri dile getirmiştir ve okumak ve erkeklerle aynı sıralarda eğitim alabilme hayalini dile getirebilmiştir⁴². İngiltere' de 1666 New Castle doğumlu olan Mary Astell 17. yüzyıl fikirlerini yazıya döken ilk İngiliz kadın yazar olmuştur⁴³.

Gelmiş geçmiş en büyük bilim insanlarından biri olan Isaac Newton 1687 senesinde evren ve işleyişe dair temel sorunu şöyle ortaya koymuştur: Tüm evren düz,

³⁸ **A.g.e.**, aynı yer.

³⁹ Sonnet, *a.g.m.*, s.105.

⁴⁰ Feminizm kelimesi Fransızca '*Femme*' kadın kelimesinden türetilmiştir ve anlam itibariyle de toplumda cinsiyet eşitliğini sağlamayı, kadınların erkek otoritesi karşısında ezilmesine karşı mücadeleyi ve toplumdaki her türlü ayrımcılıkla savaşmayı amaç edinen ideoloji olarak literatürde yer almaktadır. Feminizm cinsiyeti (gender) esas alan felsefe bütünüdür ve bir ara disiplindir ve 1901'de yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. Fransız Devrimi' nde artık teoriden uygulamaya geçiş görülmektedir. Ece Öztan, *Feminist Araştırmalar ve Yöntem* ed: Feryal Saygılıgil, **Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları**, Dipnot Yay., s.271.

⁴¹ Sonnet, *a.g.m.*, s. 101-102

⁴² Aynı yer.

⁴³ M. Walters, **a.g.e.**, s.42-43.

temel ve basit kurallar bütününden oluşmaktadır⁴⁴. Aklın gücüne olan inanca sahip Newton'a göre, akıl ve matematiksel prensiplerden oluşmayan her şey, akıl dışı ve ikincildir. Dönemin egemen anlayışı doğaya dair yapılan önermeleri, bir sonraki adımda sosyal yapıyı şekillendirirken, ahlak ve cinsiyet düzeninin normlarını saptamada birer dayanak haline getirmiştir⁴⁵.

Değerlendirmek gerekirse, evren akılla çözümlenebilecek, matematiksel somut formülasyonlara dayandırılmaktadır ve bunun dışında kalan, soyut olan her şey akıl değil duygularla ilintilendirilmiştir. Dolayısıyla erkeğin akli, rasyonaliteyi simgelerken, kadın akli soyut dünyada kendine yer bulabilmiştir. İnsan akli her türlü gerçekliğe hâkim olabilmektedir ancak insan dediğimiz canlı sadece 'erkek' olarak kabul edilmiştir. Kadın ikincil konumuyla onun denetiminde var olabilmiştir⁴⁶.

18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da nispeten yobazlığın, tökezlemeye başladığı bir evre başlamıştır. Aydınlanmanın ilk hedefi eğitim olmuştur ancak ne yazık ki, erkek düşünürler kadınların verilecek bilimsel eğitimi algılayabilecek bilişsel kapasiteden yoksun olduğu kanısı ile kadın eğitiminden felsefe, klasik diller gibi soyut alan konularını çıkarmışlardır⁴⁷. Kadın eğitiminde ana unsur ailenin daha nitelikli hale gelebilmesi için kadınların gelişimini sağlamak olmuştur; çünkü kadın erkeğin de ilk eğitmenidir.

Bu bağlamda özellikle değinilmesi gereken kişi, J.J. Rousseau ve 1762 senesinde çok dikkat çeken, ayrıca din çevrelerince büyük saygısızlık olarak kabul edilen 'Emile' eseri olmuştur⁴⁸. Rousseau, kadınların eğitim almalarının gerektiğini ancak bu eğitimin erkeklerle bir arada olmaması gerektiğini ve ev ortamında eğitim almalarını dile getirmiştir. Emile beş bölümden oluşmuştur ve 5. Bölümde yazar, hikayenin karakteri Sophie' nin eğitimi ve onun gıyabında kadınların genel olarak eğitimi hakkında şunları satırlara dökmüştür:

' Bir kadının eğitiminin tümü erkeklerle bağlantılı olmalıdır. Erkekleri memnun etmek, erkeklere yararlı olmak, onların sevgisini ve saygısını

⁴⁴ A.g.e., s.24.

⁴⁵ Josephine Donovan, **Feminist Teori**, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s.23.

⁴⁶ A.g.e., aynı yer

⁴⁷ Sonnet, *a.g.m.*, s.120-127.

⁴⁸ Jean-Jacques Rousseau, **Emile**, Kilit Yay., Ankara, 2000.

kazanmak, gençken onları büyütmek ve yaşlandıklarında onlara bakmak onlara öğüt vermek; onları teselli etmek yaşamlarını keyifli ve hoş kılmak. ⁴⁹,

Kitabın ilk dört bölümü doğa, çocuklar ve insan hakkındadır ancak beşinci kısım ise ‘Sophie’ başlığı altında kadın cinsine ayrılmıştır. Rousseau paternal cinsiyet düzenini ve kadını dışlayıcı söylemi meşrulaştırmıştır ⁵⁰. İşte Rousseau, tam da fütursuzca kadın cinsi hakkında ayrıştırıcı yargılarda bulunurken, İngiltere’den bir kadının öfkesini tüm hiddetiyle üzerine çekmiştir. Bu kadın, feminist literatür içinde baş ucu eseri olarak kabul edilen ve kadın uyanışında bir dönüm noktası niteliğindeki ‘*A Vindication Of The Rights Of Women*’ (Kadın Haklarının Bir Savunusu) eserinin yazarı Mary Wollstonecraft’ tır.

Mary Wollstonecraft eserinde, dönemin egemen erkek söylemine karşı, takdire şayan bir cesaret ile kadınların eğitilmedikleri ve erkeklerle eşit fırsatlara sahip olamadıkları için cehalet içinde, tek kurtuluş yolunun, evlilik olduğu inancına saplanmış halde yaşadıklarını söylemiştir ⁵¹.

Wollstonecraft 1759 senesinde İngiltere’de orta sınıf bir ailede dünyaya gelmiştir. Dönemin İngiltere’sinin kızlara sunduğu eğitim imkanları yok denecek kadar azdır. Mary daha on dokuz yaşındayken, bir kadının kendi ayakları üstünde durmasının ne kadar hayati olduğunun ayırdına varabilmiştir. Dantelcilik, hasta bakıcılığı gibi iş kollarında çalışırken, dönemin entelektüelleri ile dostluklar kurmayı başarmıştır. Onun bakış açısından bahsedilecek olursa; Mary, kadınlara daha küçük bir çocukken empoze edilen, egemen güzellik ideasının bir kadında olması zorunluluğu ve okumanın kadınlar için gerekli olmadığı, ayrıca kadının en önemli işlevinin erkeğini mutlu etmek olduğu gibi fikirlerin kadınların önündeki en büyük engel olduğuna inanmıştır ⁵². Kadın Hakları’nın Gerekçelenirilmesi kitabının temelinde kadının ötekileştirilmesinin nedenleri irdelenmiştir ⁵³. Mary Wollstonecraft şöyle ifade etmiştir:

⁴⁹ Sonet, *a.g.m.*, s.108.

⁵⁰ Rousseau, *a.g.e.*, s.7-17 .

⁵¹ Mary Wollstonecraft, **Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s.12-15.

⁵² *A.g.e.*, s.53.

⁵³ *A.g.e.*, s.33-39.

' Hayatta yükselebilmek için... evlenmeleri gerekli, bundan dolayı zamanları bu işe adanmıştır ve bu kişilerin (kadınların) yaptıkları yasaya uygun bir fahişelikten başka bir şey değildir.⁵⁴

Tüm bu kadın karşıtı söylemler arasında, erkek düşünürlerden adil olmayı başarabilen olup olmadığı konusuna gelindiğinde; dönemin iki marjinal erkeği Helvetius (Claude Adrian Helvetius) ve Condorcet (Marquis de Condorcet) görülmektedir⁵⁵. 18. yüzyılda bu iki düşünür, eğitimde bilhassa cinsiyet eşitliğini savunmuşlardır. Helvetius insan için doğal ya da tesadüfi bir şey olmadığını, herkesin cinsiyet ya da etnik bir fark gözetmeksizin eşit olduğunu söylemiştir. Ona göre iki cins de aynı beyne ve niteliklere sahiptir ve eşitsizlik sosyal düzenin eseridir. Düşüncelerini cesurca 1758 yılında *'De l'esprit'* (Zihin üzerine) kitabında dile getirmiştir⁵⁶. Ancak söylemleri Papa XIII. Clemens' i oldukça kızdırmış olmalıdır ki, Paris Parlamentosu ve Sorbornne Teoloji Vakfı ile birlikte alınan ortak karar ile kitap yakılmıştır⁵⁷.

Condorcet ise daha da radikal bir noktada yer almıştır; o kadının zayıf bir varlık olduğuna inanmamıştır. Şayet bir kadın fiziksel gücünün yetersizliğinden dolayı vatandaşlık hakkını elde edemiyorsa, o vakit bir erkek de yaşayacağı herhangi bir sağlık sorunu nedeniyle yetersiz ve eksik kabul edilmelidir⁵⁸. Eşitsizliği doğuran ve besleyen yegane unsur, Condorcet'e göre kültür ve geleneklerdir⁵⁹. Condorcet, cehaletin her zaman otokrasiyi beslediğini düşünmüştür. Demokrasi, özgürlükler ve eşitlik için eğitimi tek çözüm olarak görmüştür⁶⁰.

Kadınlar şayet erkeklerin elde ettiği konumlara eşit oranda sahip olabilirlerse İngiliz kraliçesi I. Elizabeth ya da Rus Çariçesi Katerina gibi koca bir ülkeyi dahi yönetebilmekteydiler. Bunun için gerekenler baba ve koca otoritesinden kurtulabilmektir. Bu noktada Kraliçe I. Elizabeth'ten bahsetmekte yarar vardır. Kendisi Latince, Yunanca ve Fransızca' yı çok iyi derecede hakimdir. Çevresindeki

⁵⁴ A.g.e., s.151.

⁵⁵ A.g.e., s. 322-325.

⁵⁶ A.g.e., s.322.

⁵⁷ A.g.e., s. s324.

⁵⁸ A.g.e., s.325-328.

⁵⁹ Aynı yer.

⁶⁰ Crampe-Casnabet, a.g.m., s.325. *'Bir tek birey haklarından yoksun kalsın İnsan hakları evrensel ilkesi çöker.*

patriyarka onun beyninin nedense kadın zayıflığından etkilenmediğini düşünmüştür. Ancak Elizabeth de bulunduğu mevkide hakimiyetini geçerli kılabilmek için ataerkil yapıyı, güçlendirmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Tilbury' de askeri birliklere hitap ederken:

'Zayıf ve güçsüz bir kadının bedenine sahip olduğumu biliyorum, ama ben bir kralın yüreğine ve cesaretine sahibim, hem de İngiltere kralının.'
 demiştir⁶¹.

Felsefe, bilim ve diğer önemli konularda düşünürler kadın hakkında, onun ev hayatı, eğitimi, cinsel hayatı, cinsellik sırasındaki etkinliği, güzelliği, neleri anlayabileceği ya da kafasının almayacağı gibi sayısız maddeyi tartışmışlardır. Dünya Kadın Hareketi bakımından bu evre başlangıç niteliğindedir. Geline bu noktada henüz örgütlü bir hareketten bahsetmek için erken olsa da, bu dönem kadınları, Mary Wollstonecraft, yakın dönemde yine hemcinsi ve ilerleyen başlıkta adından sıkça bahsedilecek olan, Mary Astell ile kimi kadınlar varlık nedenlerini, düzen içinde kendilerine biçilen rolleri cüretkarca sorgulamaya başlamışlardır.

Bu hafife alınamaz bir adımdır çünkü zaten bilinmektedir ki, önce durumun farkına varmak sonra düşünmekten korkmadan kalıpların dışına çıkma cesaretini göstererek sorgulamak gerekmektedir; neticede dönemin kadınları da bunu başarabilmiştir. Elbette Mary Wollstonecraft'ın söylemlerinde çelişki içeren ve eleştirilebilecek çok satır vardır, ancak yine de dönemin konjonktürü içinde, kadınların kilisede dahi ses çıkarmamaları gerektiği ve sadece cinsel objeler olarak insan dışı birer varlıklarmış gibi kabul edildikleri bu çağlarda, düşüncelerini kısıtlı eğitim imkanlarına rağmen satırlara dökülebilmek oldukça mühimdir.

*'Kadınların zihinlerini geliştirerek onları güçlendirirseniz kör itaat de sonu gelecektir; ama iktidar her zaman kör itaat aracılığından tiranlarla hazcılar kadınları karanlıkta bırakmaya çalışırken doğru şeyi yapmaktadırlar. Ne de olsa tiranlar köleler ister hazcılarsa oyuncak!'*⁶²

⁶¹ M. Walters, a.g.e., s.31.

⁶² Wollstonecraft, a.g.e., s.38.

1.2. Fransız Devrimi ve Kadınlar

Aydınlanma Dönemi'nden sonra zaman, tüm Avrupa'yı derinden etkileyecek, ülkelerin yönetim şekillerinde köklü değişimlere neden olacak Fransız Devrimi'ne doğru ilerlemiştir. 18. yüzyıl Fransız toplumu, en üstte, saray ve aristokrasiden, orta sınıf burjuvazi kesimi ile köylü, zanaatkarlar ve en altta kölelerden oluşan sınıfsal hiyerarşiden oluşmuştur⁶³. Bu çok katmanlı toplumda aristokrasi, kilise ve saray zenginleştikçe hiçbir toprağı olmayan köylü halk ve burjuvazi ağır vergi yükleri artan gıda fiyatları altında ezilmiştir. Ekonomik çıkmazların yaşanmasına karşılık üst tabakanın fütursuzca lüks içinde yaşamakta olması, toplumda yoğun bir hoşnutsuzluk yaşanmasına neden olmuştur.

Devrim öncesi Fransa bu çok katmanlı sosyal yapı içinde, tabakalar arasında derin ekonomik uçurumların olduğu, köylünün sefalet içinde hayatta kalmaya çalıştığı; aristokrasi, kilise ve saray çevresinin pastadan en büyük payı aldığı bir atmosferi yaşamaktadır. Tüm Avrupa'da olduğu gibi devrim öncesinde, Fransa'da da monarşi egemen olmuştur. Kralın tüm iradesini ve gücünü Tanrı'dan aldığına inanılmıştır, bu suretle kral her şeyi yapmaya muktedir olarak kabul edilmiştir. Kral gücünü pekiştirmek için sırtını büyük toprak sahiplerine, ruhban sınıfına ve aristokrasiye dayamıştır. Sıradan halk ise bu yönetime koşulsuz şartsız itaat etmek zorunda bırakılmıştır.

Bu noktada, özellikle bu büyük ihtilale ilham veren Amerikan Devrimi ve kadın oluşumuna değinilmesi gerekmektedir. Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi için tetikleyici unsur olmuştur. Avrupa ve Dünya tarihi açısından bu iki dönüm noktasının kadın hareketi çerçevesinde nasıl bir paralellik taşıdığı önem arz etmektedir. Amerikan Devrimi(1776) ile Fransız Devrimi'ndeki(1789) kadın profili ve motivasyonu çok farklılık içermektedir.

Amerika'da kadınların mücadelesi çok boyutlu olmuştur; hem siyahi kadınların beyaz kadın ve erkeklerle renklerinden ötürü ırkçı anlayışla bir mücadelesi olmuştur, hem de yine siyahi kadınların, kendi içlerinde erkeklere karşı verdikleri kadın hakları direnişi söz konudur⁶⁴. Beyaz kadınların ırkçılığa karşı mücadele

⁶³ Gisela Bock, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, Literatür Yay., İstanbul, 2004, s.41-50.

⁶⁴ Walters, **a.g.e.**, s.70.

vermeleri gerekmediği için, hak arayışları, siyahi hemcinslerine göre sadece erkeklere karşı gerçekleşmiştir. Denilebilir ki, Amerika’da kadın mücadelesi kölelik karşıtı hareketten doğmuştur. Kamusal alanda ya da ev dışında sesini duyurmak, Amerikalı kadınların dikkatini çekmemiştir.

Fransız Devrimi’ne de gereken zemini hazırlayan, dönemin önde gelen fikir babalarının söylemleri ile yoksul halkın öfkesinin yavaş yavaş örgütlü bir yapı haline gelmesidir. Burke, Tocqueville, Montesquieu, Rousseau, ve Voltaire’in önermeleri tüm ülkeye dalga dalga yayılmıştır. Voltaire kilisenin kayıtsız ve buyurgan tavrını eleştirerek bu kurumun aslında nasıl bir yapı haline geldiğini gözler önüne sermiştir. Toplumsal sözleşme, eşit haklar ve vatandaşlık kavramları tartışılmaya başlanmıştır. Ancak fitili ateşleyen ilk olay Fransa yönetiminin Amerika’da gerçekleşmek üzere olan devrimde Amerikalıların yanında yer almaya karar vermeleri olmuştur. İngiltere ile Fransa arasındaki savaştan Fransa ekonomisi alt üst olmuş halde çıkmıştır⁶⁵. Yine de oluşumun tamamlanması için iki yıl daha geçmesi gerekmiştir. 1789 yazında orta sınıf zanaatkarlar, tüccarlar ve bir kısım liberal aristokratların iş birliği ile Devrim’in ilk safhası başlamıştır.

Köylü feodalitenin sömürsü altında ezilmiştir. Elde ettiği ürünün tüm kazancı ve artı değerini toprak sahibi senyör almıştır. Feodal beyler o denli güce sahip olmuştur ki, köylü her şeyiyle önce beye sonra krala bağlı olması bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Kral piramidin tepesindeki senyör olmuştur; diğerleri ona bağlıdır ancak yine de kral toprak sahiplerini çiğneyip köylüye müdahale edememiştir. Kral sadece kendine bağlı dukalıktaki senyörlere karışabilmiştir. Oluşan bu çok kollu hiyerarşi parlamentonun varlığını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda oluşturulmuş olan, ‘*Etat Generaux*’ (halk meclisleri) denilen meclislere kentlerden burjuvalar da katılması ön görülmüştür. Meclislerde asillerden, ruhban sınıfından ve burjuvalardan temsilcilerden oluşan meclis, kurulduğu tarih olan 1615’ten beri hiç toplanmamış olmasına karşın, 18. yüzyılın sonuna doğru toplantıya çağırılmıştır. Ancak büyük mali sıkıntı karşısında kralın çözümsüzlüğü burjuva ve köylü takımını harekete geçirmiştir. 14 Temmuz 1789 tarihinde ‘*Bastille baskını*’ ile devrim gerçekleşmiştir⁶⁶. Ancak bilhassa 1793-94 arasındaki dönem, Robespierre, J.J. Rousseau, Diderot, Voltaire, Montesquieu, Danton

⁶⁵ George Rude, **Fransız Devrimi**, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.19-22.

⁶⁶Bock, **a.g.e.**, s. 41-50.

gibi Devrim'in fikir babalarından oluşan Jakobenlerin egemenliğindeki '*Jakoben Cumhuriyeti*' olarak tanımlanırken; tarih bu dönemi '*terör dönemi*' şeklinde ifade etmektedir⁶⁷. Jakoben Cumhuriyeti zamanı ile ilgili, tarih kitapları ve hafızalarda yer edinen iki önemli olgu; devrimci yargılamalar ve giyotin ile idam cezası olmuştur.

Dünyayı yeniden şekillendirmiş olan Fransız Devrimi döneminde, genel anlamda kadının konumu ve işlevinde kayda değer bir değişiklik olmamış gibi görünse bile, kadın yaşamı bir dönüşüm sürecine girmeye başlamıştır. Ev sınırları içinde çocuklarına bakan, ev işlerinde uzman olan, toplumsal olaylardan uzak olması beklenen kadın profili, kadın cinsinden beklenen nitelikler olarak görülmüştür. Ancak kadınlar bu büyük olayda fikir üretmeye çoktan başlamışlardır ve bunun yanında en büyük amaçları düşüncelerini çekinmeden kamuoyuna haykırabilmek olmuştur.

18. yüzyıl sonuna doğru artık kadınlar kendilerinden beklenenden ziyade sokaklarda seslerini çıkartmakta, politik konulara müdahil olmaya başlamaktadır. Toplumun üst tabakasındaki eğitim görmüş kadınlar, okur-yazar olduklarından, siyaset ve edebiyat çevrelerine girebilmek için evlerinde düzenledikleri salon partilerini bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu partilere katılan erkekler şiddetle eleştirilmiştir ve dönemin hakim erkek düzeni bu eğlencelerde yer almayı erdemsiz ve gayri ahlaki olaylar olarak nitelendirmiştir. Bu sert tepkinin temel sebebi, kadınların politika, edebiyat, sanat konuşabilecek düzeyde, kapasitelerinin olmadığına inanılmasıdır; ayrıca topluma göre yetersiz görülen kadın cinsi ile üstün erkek cinsinin entelektüel bir paylaşımının olması erkek adına küçük düşürücü bir olay olarak görülmüştür.

Ancak durum hegemonyanın istediği gibi gerçekleşmemiştir; kadınlar sıradan halk ile devrimciler arasında kritik bir rol üstlenmişlerdir. Devrim boyunca Bastille yürüyüşünden itibaren her iki cins monarşiye karşı aynı sloganlarla bir pakt oluşturmuştur ve kadınlar isyancılar, kitleleri galeyana getiren kışkırtıcı kişi görevini yüklenmişlerdir; bu doğrultuda ayaklanma sırasında en önde yürüyüp slogan atarak, çığlıklarla fitili ateşlemişlerdir. Kadınlar yarattıkları heyecanlı kalabalıkla, hedeflenen amaca ulaştıktan sonra, gerçekten plan ve strateji üretimi aşamasında yer almalarına müsaade edilmemiş, destekçi konumuna geri dönmek zorunda bırakılmışlardır.

⁶⁷ Aynur Demirli, *Devrimin Çocuklarını Yargılamak*, Hacettepe HFD, No:8, 2018, s.58.

Onların Devrimin kurucu kadrosunda yer alması engellenmiş ve yerlerini erkeklere bırakıp geriye çekilmeleri sağlanmıştır⁶⁸.

Bu devrimin kadınların hayatına kattıkları önem arz etmektedir. Aydınlanma dönemi kadınları eksik akıl olmadıklarını, eğitim aracılığıyla erkekle niteliklerini eşitleyebileceklerini savunup, onlarla eşit olma mücadelesi verirken devrim sürecindeki kız kardeşleri artık siyasal platformda varlık savaşı vermiştir. Erkek fikir adamları arasında hiç olmamış bir şey gerçekleşmiştir; kadını siyasetin bir unsuru olarak çok boyutlu olarak tartışmaya başlamışlardır. Sadece kadın bu kadar ön plana çıktığı için İngiliz Whig Edmund Burke⁶⁹ ve onun gibi devrim karşıtları devrimi yerden yere vurmaktaydı. Kadınlar evlerinden çıkmış ve özgür siyasete el atmaya başlamışlardır; onlara göre bu ahlaksızlığın ve toplumdaki dejenerasyonun başlangıcı sayılmaktadır. Korkmaları doğal kabul edilmelidir, çünkü devrim ile birlikte kadın ‘çocuk’ olmadığını, bir akla sahip irade sahibi bir birey olduğunu anlamıştır⁷⁰. Elbette bu farkındalık hemen akabinde özgürlük sloganlarıyla eşitlik savaşına girileceği anlamına gelmemiştir.

Devrim ile birlikte tartışılan ve kadınları doğrudan etkileyen bir kavram daha olmuştur: *Vatandaş(lık)*. Kimlerin vatandaş birey kabul edileceği, Bu kavramın kapsamının ne olacağı, en önemlisi bu kavramın içerdiği bireyler arasında kadınlar da yer alabilip alamayacağı akıllarda cevap bekleyen sorulardan bir kaçısı olmuştur. Vatandaşlık kavramının kökeni Antik Yunan’a dayanmaktadır. Aristo’nun ‘*Politics*’ eserinde bu konuda ilk tartışma yer almaktadır ve kamusal alana çıkabilenler vatandaş kabul edilebilmiştir; dolayısıyla kadınlar ve köleler yabancılar kapsam dışında tutulmuşlardır⁷¹.

⁶⁸ Diren Çakmak, *Fransız Devrimi’nde Kadın: eksik yurttaş*, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, No: 7, 2001, s.727-245.

⁶⁹ **Whig**: 17.yüzyıl sonu 18. yüzyıl süresince İngiliz siyasetine egemen olan liberal partinin adıdır. Protestanlığı korumak ve kralın yetkisine karşı parlamentonun egemenliğini sağlamak için mücadele vermiştir. Michael Talbot, *İngiliz Whig Tarihciliği ve Thomas Carlyle*, ed: Ahmet Şimşek, **Dünyada Tarihçilik**, Pegem Yay., Ankara, 2017, s.125-129./ Edmund Burke: muhafazakarlığın ve liberal muhafazakarlığın kurucularından biridir Fransız Devrimini eleştiren ilk düşündürdü. Ona göre Devrim bir toplumda gerçekleşmesi gereken son şeydir. Topluma zarar veren yapısını bozan bir olaydır. Mhriban Şenses, *Edmund Burke’ten Hareketle Devrim Eleştirisi*, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı: 91-92, 2018 yaz-güz, ss.73-91.

⁷⁰ D.Çakmak, **a.g.m.**, aynı yer.

⁷¹ Ayşe Kadioğlu, *Aydınlanma, Vatandaşlık ve Kadın: Türkiye Örneği*, *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık*, **İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, November, 2008, s. 81-82.

Aydınlanmaya doğru ilerlerken artık kırsaldan uzak bir hayat başlamaktadır; şehirler sunduğu özgür koşullar ve üretim çeşitliliği ile cazibe merkezi haline gelmiştir. Kentleşme doğrultusunda yol alırken Orta Çağ'da kendi başına iradesiyle sorgulayamayan Ruhban sınıfının baskısı altındaki 'kişi' aydınlanmada karar verme gücü olan 'birey' halini almıştır. Kişinin doğuştan gelen ve hiçbir gücün elinden alamayacağı 'doğal haklar' a sahip olduğunun farkına varması ile birlikte bireyler kentlerde 'vatandaş' statüsünü kazanmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki vatandaşlık kentleşmenin ve bireyselleşmenin doğurduğu bir kavram olmuştur.

Vatandaşlık kavramı Fransız Devrimi ile bir '*milli kimlik*' özelliği kazanmıştır. Devrim ile birlikte egemenlik, din çevreleri ya da monarkların değil iktidarı elinde bulunduranların olmuştur. *1789'da insan hakları beyannamesi'nde egemenlik ilkesinin temel dayanağının 'millet' olduğu dile getirilmiştir*⁷². Bu vatandaşlık kavramı ya da milletin kapsamı içinde kast edilen birey 'kadın' değil sadece erkek yurttaşlar olmuştur.

Devrim sırasında ve sonrasında kadınlar sessiz kalmayı reddetmiş fakat düşüncelerini dile getirmek amacıyla dikkat çekici şekilde dilekçeler ve broşürler yayınlamak yolunu seçmişlerdir. Fransız kadınları arasından seçilen 6 Mart 1792 tarihinde Pauline Leon, kadınlar arasından bir temsilci olarak; 300'den fazla kadının imzaladığı dilekçe ile yasama meclisine ulaşmıştır. Her ne kadar 'hoşgörü' ile karşılanmış olsalar da onları çok kızdıracak bir yanıt almışlardır; meclis başkanı kadınların cinsiyet farklılıklarından referans alarak '*Doğanın işlevini bozmayalım*' ifadesini son olarak yanıtına eklemiştir⁷³. Kadınlar birer yazılı metin niteliğindeki broşürler, dilekçelerde kurulan yeni düzenden taleplerini dile getirmeye devam etmişlerdir. Metinleri 1000-2000 kopya basılan broşürler veya evlerin duvarlarına afişler halinde yapıştırılmıştır⁷⁴.

Olympe de Gouges yetersiz bir eğitim almış olmasına rağmen, en önem verdiği tutkusu yazmak olmuştur; ayrıca bu eylem onun için aynı zamanda siyasi bir nitelik halini almıştır. Fransız Devrimi'nin hırçın atmosferi kadınların duruşlarını da

⁷² A.g.e., s.83.

⁷³ Dominique Godineau, *Özgürlüğün Kızları ve Devrimci Vatandaşlar, Kadınların Tarihi IV*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2005, s.32

⁷⁴ Bock, a.g.e., s.57.

belirlemiştir. Onlar da son derece cüretkâr, asi ve boyun eğmez olmuşlardır; Olyme de Gouges da böyle boyun eğmeyen bir kadınlardan biridir. 1785 yılında meclis duvarlarına kadınları isyana başkaldırmaya davet eden provokatif broşürlerini asmıştır.

En önemli taleplerinden biri, cinsler arasında siyasal eşitlik hakkı olmuştur. Olympe de Gouges insanların kayıtsız şartsız, temel kişisel haklara, eşit olarak sahip olduklarına inanan Condorcet ile yakın temas kurmuştur. Gouges ünlü eseri '*Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi*'ni 13 Eylül 1791 tarihinde yayınlamıştır⁷⁵. İnsan Hakları bildirgesi ile birebir örtüşen bu bildirmede, kadın kelimesi her maddenin ana unsurunu olarak yer almıştır. Metnin başlangıç cümlesi şöyledir:

*' Biz, anneler, kız çocukları, kız kardeşler, ulusun temsilcileri, Ulusal Meclis'e alınmayı talep ediyoruz. Toplumun sefaletinin ve siyasal iktidarların ahlaki bozulmuşluğunun başlıca nedenlerinin, kadınların haklarının tanınmaması, unutulması ya da göz ardı edilmesi olduğunu göz önüne alarak, kadınların doğal devredilemez ve kutsal haklarını bir bildirmeye ilan etmeye karar verdik.'*⁷⁶

Olympe de Gouges bildirmede dile getirdiği kadınların siyasi hak taleplerine dair tezini şu cümlesi ile özetlemiştir : '*Kadınların giyotine gitme hakları varsa kürsüye çıkma hakları da olmalıdır.*⁷⁷'

Gouges, eserini, Fransa Kraliçesi Mary Antoinette' e ithaf etmiştir çünkü ondan ülkesinin kadınlara sahip çıkmasını beklemiştir ve ne yazık ki 16 Ekim 1793 tarihinde Kraliçenin idamından sonra, ilk idam edilen Olympe de Gouges olmuştur⁷⁸. Militan ruhuyla mücadele etmiş Devrim'in çok önemli figürlerinden biri olarak Devrim tarihine geçmiştir.

*açısından aynı olmalıdır; aksi takdirde erdem göreceli bir değer olurdu.*⁷⁹

Olympe de Gouges'un yanı sıra devrime farklı pencerelerden yaklaşan ve ses getiren bir diğer kadın Madam Roland olmuştur. Cumhuriyetçi bakış açısının yanı sıra

⁷⁵ A.g.e., s.58.

⁷⁶ Ece Göztepe, *Kadının ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 45,Sayı:1 s.186.

⁷⁷ Göztepe, a.g.m., s.189.

⁷⁸ Bock, a.g.e. s. 57.

⁷⁹ Wollstoncraft, a.g.e., s. 40.

kocası ile politikada benzer fikirlere sahip olan Roland, kimi zaman kocasından bile şekilde yazılarında kendini ortaya koyabilmiştir⁸⁰. Devrimci kadınlar arasında apayrı bir saygınlığa sahip olmuştur ve böylece kadınların politik sahnedeki varlıklarına dair teorik yaklaşımların yerine o, pratikte cesurca siyaset yaparak hem cinslerine ilham vermiştir.

Diğerlerinden biraz daha farklı bir şekilde bir başka kadın, devrim yıllarında işlediği bir cinayetle üne kavuşan bir kadın Charlotte Corday'dir⁸¹. Manastır eğitimi almıştır ve okumayı çok sevmektedir ancak kral yanlısı bit tutum sergilemiştir ve devrim karşıtıdır⁸². Özellikle devrimle birlikte devrim karşıtlarının giyotinde idam edilmesi onu daha da öfkelenmiştir. Devrimin savaş niteliğinde kanlı bir olay olduğunu düşünmektedir. Devrimci Jakobenlere karşı kral yanlısı jironenlerin (devrimde kral yanlıları) yanında yer almıştır; ancak jironenlerin de yeteri kadar etkili olmadığını kanısına varmıştır. Netice itibariyle, kendini kral yanlısı bir kahraman olarak görmektedir⁸³.

Charlotte Corday, dönemin Fransa'sında jakobenleri şaşkına çevirecek radikal bir plan yapmıştır; devrimin en ünlü isimlerinden Jean Paul Marat'ı öldürmeye karar vermiştir. Bunu gerçekleştirmek için Paris'e taşınmıştır. Marat onu ağrılar içinde bırakan bir cilt hastalığıyla boğuşmakta ve sürekli sıcak su dolu küvette yazılarını yazmaktadır.

Charlotte, Marat'ın evine gelip ikinci sefer görüşme talebini iletğinde, Marat'ın yanına ulaşabilmiştir. Elindeki bıçakla Marat'ı bıçaklamıştır ve yakalandığında 'pişman olmadığını' söylemiştir. Mahkeme sonucunda oybirliğiyle idama mahkum edilmiştir. Marat'ın ölümünden sonra Devrimci grup içinde en çok ses getiren isim Robespierre, Marat'ın yerini almıştır⁸⁴.

Fransız Devrimi'nde kadın hareketi adına bilhassa öncü rol üstlenen bu kadınlar, bir değerlendirme yapıldığında, İhtilalin sert profilinin onların da mizacına yansdığı görülmektedir. Çağdaşları olan Amerikan devriminde yer almış olan,

⁸⁰ Galina Serebryakova, **Fransız Devriminde Kadınlar**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul,1998, s.53-93.

⁸¹ Serebryakova, **a.g.e.**, s. 31-44.

⁸² Aynı yer..

⁸³ Aynı yer...

⁸⁴ Serebryakova, **a.g.e.**, s.50-52.

hemcinslerine nazaran çok daha hoyrat, hırslı, ve durdurulamaz bir profil sergilemişlerdir. Kadınların tarihi incelendiğinde genellikle eğitim hakkı, özgürce karar verebilme iradesine sahip olabilmek ve sosyal yaşamda var olabilmek kadınların öncelikli talepleri olduğu görülmektedir. Ancak Fransa'da yoksulluğun bedelini ödeyen ilk kadınlar olduğu için, mevcut gidişata dur diyecek olanlar da erkeklerden önce kadınlar olmuştur. Geri planda kalmayı katiyen kabul etmemişlerdir ve hatta erkekleri *'korkaklıkla'* suçlayarak kalabalıkları kışkırtan onlar olmuştur. Kadınların böylesi keskin toplumsal bir olayda, üstlendikleri *'kışkırtan grup'* rolünün, Fransız erkeklerince yadırganmamış hatta desteklenmiş olması ilginç bir tutum olmuştur. Ancak konu, kadının yöneten konumuna geçebilmesi, karar verme mekanizmasında yer alması ve tam anlamıyla bir *'yurttaş'* olması olunca, her nedense kadın cinsinin irrasyonel, karar vermeyecek kadar duygusal, zayıf ve *'eğitimsiz'* oldukları *'hatırlanıp'* yok sayılmışlar ya da geri plana itilmişlerdir. Hem Corday hem de Gouges ve daha nice erkekler kadar ve hatta çoğu zaman daha önde ülkeleri, özgürlükleri için kanlı bir mücadeleyi canları pahasına göze almışlardır ve bu kadınlar bu direnişlerinin bir karşılığı olarak siyasi arenada söz hakkı istemişlerdir. Gouges bu konudaki sözleriyle konuyu açıkça dile getirmiştir:

' Uлуу oluşturan bireylerin çoğunluğu ulusun oluşumunda rol oynamadığı takdirde anayasanın hiçbir hükmü yoktur.⁸⁵

Tüm bu kadınların yanı sıra 1793 senesinde Fransa'da *'kokart savaşı'* olarak isimlendirilmiş kadın eylemleri baş göstermeye başlamıştır. Kadın ve erkelerden oluşan *'Sans- Culotte'* (donsuzlar-baldırı çıplaklar) grubu içinde bir grup kadın, üç renkli kokart takma kampanyası başlatmıştır⁸⁶. Bu kampanya ile her kesimden kadın kendini ortaya koyabilmiştir; bu durum elbette Devrim karşıtı kadınlar ve Devrim yanlıları arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır. Onlar, devrimci Jakobenlerin en büyük destekçisi halini almışlardır. *'Sans- Culotte'* lar siyasi katılımında çok büyük oranda yer almışlardır ancak onların siyasi hak talepleri olmamıştır. Aslında esas hedefleri halkı yoksullaştıran monarşi olmuştur. Bu yüzden kadınların baba ve kocaları tarafından temsil edilmesini bir sorun olarak görmemişlerdir. Kadınların bu kanlı sürecin bir parçası olmalarının diğer birçok önemli nedeni Kraliçe Marie

⁸⁵ Bock, a.g.e., s.59.

⁸⁶ Godineau, a.g.e., s.32-33.

Antoinnette'in pervasız '*Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler*' sözü olmuştur. Bu cümle Devrim tarihine geçmiş bir sözdür ancak kadın Sans Culotte'ların büyük tepkisini çekmiştir. Antoinnette Fransa'dan kaçmak üzereyken yolda yakalanıp giyotine giden ilk kadın olmuştur. Sans-culotte grubu, yoksul halktan oluşmuştur; Altlarına mavi beyaz uzun çizgili paçaları yırtık içinde kısa pantolon giydikleri için bu isimi almışlardır. İçlerinde ki kadınlar üç renkli kokart takarak vatandaş olarak kendilerini kabul ettirmeyi amaçlamıştır⁸⁷.

Kadının siyasi tartışmalara dahil olması, fikir sunması, anne ve eş olmanın ötesinde akıyla ve fikirleri ile var olmaya çalışması, dönemin Fransız düşünürlerine itici ve kabul edilemez gelmiştir. Örnek vermek gerekirse, demokratik harekette önemli bir şahsiyet olan devrimci Santerre' nin ifadeleri durumu oldukça net şekilde açıklamaktadır:

*'...Bu faubourg'un (kenar mahalle) erkekleri, işlerinden dönünce kadınlarının her zaman bir ruh inceliği kazanmadıkları meclisten dönüşünü görmektense, evlerini düzen içinde bulmayı tercih ederler ve haftada üç kez toplanan bu meclislere yan gözle bakmalarının nedeni budur*⁸⁸.'

Dönemin egemen erkek vizyonuna bir başka örnek de Fransız ajitatör (kışkırtıcı) Chaumette'nin şu sözlerinden anlaşılabilir⁸⁹:

'...Zira bir kadının evini, çocuklarının beşiğini terk etmesi, kamusal forumlarda konuşmaları dinlemesi ne zaman normal sayılmıştır?'

Birçok kadın her ne kadar siyasal oturumlarda bizzat yer alamasa da açık hava meclisleri, devrim sonrasında artık halkın, etkin şekilde hem dinleyici hem de katılımcı olabildiği siyasetin, devrimin tartışıldığı açık hava oturumları halini almıştır. Devrim başlangıcından itibaren git gide yükselen kadın sesleri, bu meclislere de yansımıştır. Bu kadınlar ellerinde örgüleriyle meclis balkonlarında, oturumlara katılmaları yasak olmasına rağmen bağıarak fikirlerini dile getirmişlerdir⁹⁰. Bu halk meclislerinde, erkekler siyaset ve ülke gerçeklerini tartışmışlardır. Kadınların rasyonel varlıklar

⁸⁷ Godineau, **a.g.e.**, s.33.

⁸⁸ Michele Crampe-Casnabet, **a.g.e.**, s.44.

⁸⁹ Aynı yer..

⁹⁰ Crampe-Casnabet, **a.g.e.** s.27

olmadıklarına inandıkları için, erkekler karşı cins meclis tartışmalarına kabul etmemiştir. Amaç sadece vatandaşlık hakkını kazanmak olmamış daha da ötesinde iktidara da ortak olabilmek olmuştur. Erkek yurttaşlar, kadınların devrim için en önde, sert mücadeleler verdiklerini kabul etmişlerdir. Ancak onların bu konudaki en büyük endişeleri, kadınların elde ettikleri haklarla bir gün devrimin öznesi haline gelme ve bir anlamda iktidar olma ihtimallerinin olması olmuştur. Bu sebeple İnsan Hakları Bildirgesi'nde geçen 'herkes' ifadesine kadınların dâhil olup olmadığı sorusuna tartışmalarında ve yazılarında cevap aramışlardır.

Devrimin kadınlara kazandırdığı başka önemli nitelikler de olmuştur; 1791 Fransız Anayasası, şayet kişi ölmeden önce vasiyetname bırakmamışsa malların kız-erkek bireyler arasında eşit dağılmasını öngören yasayı kabul etmiştir⁹¹. Aynı şekilde Eylül 1791 senesinde iki cins için erişkinlik yaşı aynı kabul edilirken, 1792 yılında kadının resmi belgelerde şahitliğine onay verilmiştir ve 1793 yılında annenin çocuk üzerinde kurulacak otorite açısından, babayla eşit konumda olduğuna karar verilmiştir⁹².

Toplumda aile kurumunun temel aktörü olan kadınların, annelik ve eşlik görevleri kapsamındaki hakları ile erkek karşısındaki statüsünü eşit konuma taşıyan ve kadınlar için en önemli hukuki dayanak konumundaki yasa 'Medeni Kanun'dur. Medeni kanunla ilgili uygulamalarda da esasen kadınların önemli kazanımları olmuştur; evlilik ve boşanma artık tarafların rızasıyla gerçekleşecektir. Evlilik bir zamanlar ruhban sınıfının dayattığı gibi aşk ve sevgi bağını değersiz ve ayıp kabul etmeden üreme amaçlı değil, bir mutluluk aracı olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Her ne kadar resmi belgelerde kadınlar halen 'vatandaş' olarak kabul edilmemiş olsa da aslında sosyal yaşamda rasyonel, özgür, eksik olmayan, bireyler olarak kabul görmeye başlamışlardır. Gittikçe daha geniş kitlelerce kabul görmeye başlamış olan, kadın hürriyeti, gerçek şu ki jakobenleri, devrimcileri ve dönemin Fransız erkek hegemonyasını ürkütmüştür. Devrim süreci boyunca, erkek hem hane içinde hem de kamuda özgürce hareket edebilen üstün varlık olarak kabul edilmiştir. Hem vatandaş olmanın hem de özgürce taleplerini bildirebilmenin gurunu yaşamıştır. Devrim ile birlikte yaşanan kadın örgütlenmesinin kadınlara en büyük getirisi; kadınların

⁹¹ Sledziowski, a.g.e., s.41

⁹² A.g.e., s.42

kendilerini, sosyal yaşamda kazanmaya başladıkları deneyimlerle tanıma ve bilme avantajını elde etmiş olmalarıdır.

İki devrimin mücadele ortaya koymuş kadınlarının ortak yönleri, Aydınlanma sürecinde karşı cinsi evlilik amacına ulaşabilme gayesi ile kadınsı taraflarını kullanarak elde etme çabası yerine, devrim sürecinde güzellik odaklı düşünceden uzaklaşıp, soyut ve daha gerçekçi yaklaşımlara kulak kabartması olmuştur. İki ülke kadını artık kendilerine empoze edildiği ve kendilerinin de kabullendikleri, 'eksik' olarak tabir edilen akli niteliklerinin yeterliliğini ispatlamış ve toplumsal bütünün bir parçası olmayı tercih etmişlerdir.

Tüm bu süreçte İngiltere'deki kadın hareketine dair oluşumlara bakıldığında ise burada da kadınlara yönelik tartışmaların başladığı söylenebilmektedir. Aslında yıllar sonra Wollstonecraft'ın da en çok üzerinde durduğu konu olan cehalet ve eğitim başlıkları Astell' in de tartıştığı başlıklar arasında yer almıştır.

Mary Astell, dindar ve kral yanlısı olarak gelenekler tarafından köşeye sıkıştırılmış ve cehalet içinde çıkış yolu arayan kadınların eğitim hakkını radikal söylemleriyle savunmuştur. 20'li yaşlarında, düzene başkaldırarak evini terk etmiştir ve Chelsea'ye yerleşmiştir. Dönemin baş psikoposuna yazdığı özgüven kokan mektupta, durumunu izah etmiş ve bölgede temasa geçebileceği kişilerin isimler ve adreslerini istemiştir. Beklediği yardımı görmüştür ve hayata kendisi gibi bakan kadınlarla beraber birçok çalışmaya imza atmıştır.

Böylece şu söylenebilir; kadın hareketinin düşünsel temelleri Aydınlanma döneminde İngiltere'de Mary Astell ve Mary Wollstonecraft tarafından atılmıştır. Bu dönemlerde 'Feminizm' kavramı henüz literatüre girmemiştir ve bu fikirler bir harekete dönüşmemiştir. Feminizm kelimesi ile tanıştığımız ülke adından da çıkarım yapılabileceği üzere Fransa olmuştur.

Kadınlar kendi aralarında mektuplaşma yoluyla, düşüncelerini dile getirmek yerine meydanlara çıkıp sosyal platformun birer parçası olduklarını göstermişlerdir. Artık bir kadın hareketinden söz edilmektedir ve erkeklerin tartıştığı ve onları ürküten sorun: Kadınların özgür irade sahibi düşünen bireyler olarak iktidara ortak olmak istemeleri olmaya başlamıştır. Henüz kapitalist sanayinin tam olarak gücünü hissettiremediği zamanlardır. Kadınlar evlerinden diğer bir ifadeyle özel alandan,

ayrılmaya, erkeklerin çalıştığı, sosyalleştiği ev dışındaki her mekanda varlık göstermeye başlamışlardır.

1.3. Sanayi Devrimi'nde Kadınlar

15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'nın, dünyanın geri kalanı hakkındaki bilgi ve görüşü temel bir dönüşüme uğramıştır⁹³. Portekizliler Ümit Burnu'nu geçip Uzak Doğu'ya ulaşmadan evvel, Kristof Kolomb 1492 senesinde Atlantik'i geçmiştir⁹⁴. Coğrafi keşifler ile sömürgeciliğin nasıl bir bağlantısı olduğunun yanıtı, uzak denizlere dair bilginin tahmini ve gerçeği yansıtmayan verilerden ziyade artık coğrafi bilgilerle oluşturulmaya başlanan haritalar sayesinde meydana getirilmiş olması ve böylece dünya denizlerinde bir '*Denizcilik Sistemi*'nin ortaya çıkmasında yatmaktadır⁹⁵. Avrupa böylece gemileriyle diğer kıtalarda ulaştığı her toprakta mesken elde etme çabasına girişmiştir; dolayısıyla böylece uluslararası bir ticaret ve Avrupa lehine bir karasal kontrol söz konusu olmuştur. O tarihlerde Avrupa'ya göre Asya ve Afrika zengin kaynaklara sahip coğrafyalar olarak nitelendirilmiştir ve bu bölgelerde ham madde, mücevherat, ipek ve baharat zenginliği, Avrupa'nın rotasını buralara çevirmesi bakımından ilham verici olmuştur. Bu bağlamda belirtilmesi gereken diğer bir mühim nokta ise Geç Orta Çağ döneminde iki büyük ticaret yolunun Avrupa için taşıdığı önemdir; Bunlardan birisi Avrupa'yı Asya'ya bağlayan '*Baharat Ticareti*', diğeri ise Avrupa'yı Afrika'ya bağlayan *altın ticaret yolu* olmuştur⁹⁶. Keşifler Çağında, deniz aşırı ticaretin iki önemli unsuru, baharat ve ipek olmuştur. Ancak Avrupa'da ipek üretiminin gelişmesi ile ipeğin uluslararası pazarda cazibesi azalmıştır; baharat ise Batı'da yerine başka bir şey konulamayan lüks tüketim ürünü olma durumunu korumuştur⁹⁷. Avrupa başka topraklarda topraklar elde ettikçe, kendi topraklarında üretilen ürünlerin pazarlanması ve ham madde kaynaklarına ulaşmak adına yeni fırsatlar yaratabilmiştir.

Avrupa'nın Coğrafi Keşifler ve sömürge yarışı sonucunda kıtalar arasında elde ettiği hâkimiyet ile Rönesans ve Reformlar ile elde ettiği bilimsel bilgiyi Sanayi

⁹³ David Arnold, *The Age of Discovery 1400-1600*, Alan Yay., İstanbul,1995, s.4-5

⁹⁴ Aynı yer.

⁹⁵ Arnold, *a.g.e.*, s.1-11.

⁹⁶ Arnold, *a.g.e.*, s. 1-11.

⁹⁷ Aynı yer.

Devrimi'ne doğru iktisadi bir patlamaya neden olacak olan teknolojiye dönüştürebilmiştir.

Ada ülkesi olması ile büyük bir donanmaya sahip olması sayesinde 'Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk' sıfatını taşıyan İngiltere, sömürgecilik yarışında ipi göğüslemiştir⁹⁸. Sömürgecilikteki liderliği sayesinde, ham madde ve Pazar sorununu ortadan kaldırmıştır. Keşifler ile burjuva sınıfı zenginlikleri ile uzak denizlere yaptıkları yolculuklar vasıtasıyla ekonomik faaliyetlerini arttırmıştır.

Descartes'in modern felsefenin, Newton ve Galileo'nun modern bilimin temellerini atmış olması gibi James Watt da atmosferik buhar makinesini geliştirerek İngiltere'de modern sanayi ve fabrikalaşmanın temellerini atmıştır⁹⁹. İngiltere'de buhar makinesinin öncesi ve sonrasında, o denli icatlar ve teknolojik gelişmeler peş peşe yaşanmıştır ki bu dinamizm neticesinde ülke için '*Dünyanın Atölyesi*' tabiri kullanılmaya başlanmıştır¹⁰⁰. İngiltere'nin sanayileşme ve fabrikalaşma konusunda en büyük avantajlarından bir diğeri de, fabrikalar için gereken temel enerji kaynağı olan, kömür bakımından zengin yataklara sahip olmuş olmasıdır; ayrıca zengin demir kaynakları da ham maddenin fabrikalara taşınması bakımından büyük kolaylık sağlamıştır. İngiltere fabrikalarında ürettiği mamülleri sahip olduğu sömürge topraklarında pazarlama şansına da sahip olmuştur.

Makineleşmenin yönü tekstil sanayine doğru olmuştur. Sonra tıp alanında gelişmeler yaşanmıştır ve ilk kan nakli denenmiştir; biçerdöverin geliştirilmesi ile sırayı tarımdaki gelişmeler almıştır. Tekstilde büklüm makinesi ilerleyen zamanlarda dikiş makinesi üretimi arttıran en önemli adımlar olmuştur.

Kent yaşamının bireyi ön plana çıkaran yapısı ve rahat yaşam olanakları, kente göçü arttırmıştır. Feodal beyler ve topraklarında çalıştırdıkları çiftçilerin yerini yavaş yavaş kapitalizmin getirisi olan *proleterya sınıfı* (işçi sınıfı) almıştır. En iyi iş alanları fabrikalar olmuştur ve böylece belirli bir ücret karşılığında, belirli zaman diliminde üretime katılmak, şehirlerde yeni yaşam şekli olarak iktisadi düzeni şekillendirmiştir.

⁹⁸ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Sanayi Devrimi*, Ed: Hamiyet Sezer Feyzioğlu, **Yakınçağ Dünya Tarihi**, Nobel Yay., Ankara, 2019, s.1-4.

⁹⁹ Durmuş Günay, *Sanayi ve Sanayi Tarihi*, **Mimar ve Mühendis Dergisi**, sayı: 31, İstanbul, 2002, s.8-114.

¹⁰⁰ Aynı yer.

Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, kadın kendi mekanı olan ‘*özel alan*’ dan artık çıkmıştır . Ancak kamusal mekânda var olmak ne anlama geldiği ve nasıl bir emek gerektirdiği kadınlar cephesinde merak edilen konuların başında gelmiştir. Ancak oy hakkı talebi tek başına sosyal yaşamda, söz sahibi olmak anlamına gelmemektedir. Bunun yanı sıra eğitim hakkı ve çalışma hakkı gibi edinimlerin de sağlanması gerekmiştir. Denilebilir ki kadınlar hali hazırda zaten kırsal bölgelerde terzi, dantelci, sütçü, ebe, dadı gibi iş kollarında yer almışlardır; ancak 18. yüzyıl fabrikalarında işçi olarak çalışmak, kırsalda çalışmayla hiç benzerlik taşımamıştır¹⁰¹. Kadın bu yeni kapitalist sistemin marjinal unsuru olmuştur. Bu evrede kadının, evli ya da bekar ve ya dul, genç, yaşlı vasıflı ya da vasıfsız olması önem arz etmemiştir; kadına dair tartışılan sorun bu bağlamda kadının bir ücretli işçi olarak kamuda var olup olamayacağı olmuştur.

Evin ve aile üyelerinin tüm kişisel bakım ve ihtiyaçlarından hiçbir karşılık almadan sorumlu kişi konumundaki kadınlar, tüm bu ağır sorumlulukları bir kenara bırakıp nasıl hanenin dışında her gün çalışabileceği zihinlerdeki en kritik soru haline gelmiştir. 1860 senesinde, Fransız yasa koyucusu Jules Simon: ‘*İşçi olan kadın artık kadın değildir.*’ İddiasını savunmuştur¹⁰². Bu cümle esasen erkek egemen bir toplumun kadına bakış açısının tek cümleyle ifadesidir. Şöyle ki kadının toplumda konumlandığı tek yer evi ve ailesinin yanındır; yani üretebileceği her şey ve hayatına dair her deneyim, cinsiyetinden ötürü evi ile sınırlandırılmalıdır. Evin dört duvarı arasında kadının, kadın olmasından ötürü yapabilecekleri; doğurmak, evi idare etmek, bir yaşa kadar erkek çocuğunun ve evlenene kadar da kız çocuğunun eğitiminden sorumlu olmak ve eşini memnun etmek olarak kabul edilmiştir. Kadın demek, ev içi üretim demektir; bunun dışına çıkan ve erkeğin alanında üretime katılmaya karar veren kadın aslında ataerkil düzene göre erkeksilemiştir; artık o naif kırılğan, saygı gören ‘anne’ olamaz, lakin egemen anlayışa göre, erkeklerin arasında erkeklerle birlikte aynı işi yapabilmek için onlarla eşit veya aynı olmak gerekmektedir. Jules Simon’un değerlendirmesi de tam da bu noktayı anlatmıştır; kadın yaratılışının ve ondan beklenin dışına çıkmamalıdır, aksi takdirde kendini hiçleştirmiş olur çünkü kadın

¹⁰¹ Joan. W. Scott, *Kadın İşçi, Kadınların Tarihi IV*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2005, s.374-378.

¹⁰² A.g.e., s.374.

olmanın, kendisine verdiği roller dışında yetersiz bir canlı olarak bir var olma sebebi de kalmamış olacaktır¹⁰³.

Dönemin erkek egemen toplumunun, kadın hakkında yürüttüğü tartışmanın, ana başlıklarını; kadın ve üretim, annelik ve çalışma, ev –iş dengesi maddeleri oluşturmuştur. Tartışmaların sonunda kadının evden çıkıp farklı bir mekanda, örneğin bir fabrikada çalışmasının önemli bir sorun olduğuna karar verilmiştir. Çünkü çalıştığı yer ile düzenini sağlaması gereken yer olan ev ayrı mekanlardır. Kadın evinden ayrılıp üretimin bir parçası olursa, evdeki zor işleri onun yerine kimin yapacağına bir türlü cevap bulunamamıştır ve kocası ölmüş olanlar ya da kocası iş bulamadığı için geçim sıkıntısı çekenlerin işe girmeleri olanaklı görülmüştür¹⁰⁴. Ancak onları bu durumda erkeğe göre dezavantajlı kılan gerçek, kadının her iki alanda da çok büyük emek harcayarak güç sarf ederek çalışması zorunluluğunun ortaya çıkmasıdır. Ataerkil sistemin çözüm üreten erkekleri, dul kadının çalışma zorunluluğu veya geçim sıkıntısı gibi faktörlerin ancak kadın evli olursa geçerli olacağına farkına vardıldıktan sonra, bekar olanlar ile ilgili de evlilermiş gibi algı yaratıp tüm kadınlar hakkında kapsayıcı bir genellemeyle bekarları da sorunun bir tarafı olarak göstermiştir ve kadının doğası gereği önce anne sonra da ev kadını olduğu kararına varmışlardır¹⁰⁵.

Cinsiyet eşitsizliğine dayandırılarak, cinsiyet rollerinin belirlenmesi ile geliştirilmiş bu davranış kalıpları, yaşamda toplumun ve geleneklerin cinsiyet eksenli belirlediği kısıtlamalara yol açmıştır. Bu bağlamda kızlar duygusal, naif, kırılğan, mantık yürütemeyen ve daha ötesinde korunması ve denetlenmesi gereken; bunun yanı sıra erkekler güçlü, sert, mantıklı, akılcı koruyan ve kontrol eden olarak toplumsal ve bireysel algıya yerleştirilmiştir.

Sanayileşme ile kırsalda ya da ev atölyelerinde küçük esnafın zanaatkar ve ev kadınlarının yaptıkları işler kentlerde fabrikalarda büyük sanayinin çarkları arasında daha kaliteli ve daha hızlı üretilbilir hale gelmiştir. Küçük ölçekli ticari faaliyetten kapitalist üretim sistemine geçiş sağlanmıştır. Ailede anne baba ve çocukların işbirliği

¹⁰³ Scott, *a.g.m.*, s.393.

¹⁰⁴ **A.g.e.**, aynı yer.

¹⁰⁵ **A.g.e.**, aynı yer.

ve fedakârlık esasına dayanan üretim yerine, fabrikalarda ücret karşılığında evinden uzakta tam gün üretmek arasında büyük fark olduğu görülmüştür¹⁰⁶.

Bu düzen içinde kadınlar sürekli, iş kolları arasında gün içinde geçiş yapmışlardır. Sabah düğme yaparken gördüğünüz bir kadın, günün ilerleyen saatlerinde pazarda satış yaparken ve akşam da bir atölyede dikiş dikerken gözlemlenebilmekteydi. Anne olanların işi daha zordu çünkü bir de 'süt anne' bulmaları gerekmekteydi¹⁰⁷. Kadınlar önceki yıllarda büyük çiftliklerde hizmetçilik yaparak çalışmaktaydılar. Ancak buralarda çalışırken, çiftlikler, hem barındıkları hem de çalıştıkları yerler olmaktaydı; dolayısıyla kadının çalışması aleyhine bir durum söz konusu olmamıştır. Ancak çalışma mekanı ile yaşam alanı ayrı haneler olmaya başlayınca kadının iş yaşamında sorunlar belirmeye başlamıştır.

Fabrikaya doğru geçişte en rağbet gören alan tekstil sektörü olmuştur. Yine iş kolları arasında en çok tekstil sektörü kadın ağırlıklı işçi almıştır. Bu alanda ücretlendirme oldukça adaletsiz gerçekleşmiştir. Parça başı ücret verilmiştir ve ücret miktarı da en düşük seviyede olmuştur. Bu dönemde Fransa tekstilin de merkezi halini almıştır; lüks giyim ürünleri burada üretilmiştir¹⁰⁸.

Makineleşme, verimi arttırıp kaliteli ürünlerle ve işveren açısından kapitalist sömürü çerçevesinde daha çok kazanç sağlarken, işçi cephesinde işsizlik gibi yeni toplumsal sorunları de beraberinde getirmiştir¹⁰⁹. Diğer yandan bu gelişmenin olumsuz birtakım sonuçları da olduğu aşikardır; örneğin iş merkezlerinde işçilerin evleri, çalışma yerlerine nispeten yakın olması gerekliliğinden kaynaklı çarpık bir kentleşme yaşanmaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere teknolojiyi hayata geçirebilen devrim, tamamlanınca kapitalist olacaklar, Avrupa ülkelerinde sermayeyi elinde tutan burjuva sınıfı var olmaya başlamıştır.

Devrimden önce, eğitimsiz ve vasıfsız işçilerden oluşan, haklarının farkında olmayan ve yine yoksulluk içinde yaşayan bir çalışan sınıfı zaten mevcut olmuştur. Ancak yine de fabrikalarla birlikte, alınan ücretler için verilen emek ve bu emeğin hakkını aramak için işçi örgütlenmesi ile sendikalaşma filizlenmeye başlamıştır. İşçi

¹⁰⁶ Scott, *a.g.m.*, s.377.

¹⁰⁷ *A.g.m* s.396.

¹⁰⁸ *A.g.m* s.379-380.

¹⁰⁹ G. Bock, *a.g.e.*, s.124-126 .

sınıfı, devrimle birlikte tarımda çalışan erkeklerin bunun yanı sıra fabrikalarda, kadınların da eskiden olduğu gibi hizmetçilik yapmanın ötesine geçerek, fabrikalarda çalışmasıyla doğmuştur. Denilebilir ki, Kadın böylece işçi sınıfına dahil olmuştur¹¹⁰.

Sanayileşme ile kentleşme süreçleri olgunlaştıkça, kadınlara da yeni alanlar yaratılmaya başlanmıştır; örneğin devlet dairelerinde sekreterlik, telefon şirketlerinde santral memurluğu ya da hastanelerde hasta bakıcılık hatta kimi okullarda öğretmenlik bu alanlar arasında yer almıştır. Bu durum, toplumda fiziksel güç gerektiren işlerden, masa başı meslek kollarına bir geçiş yaşandığını da göstermektedir. Kadın işçilerin fabrikalarda yer almaya başlaması ile birlikte ücretlendirme hiyerarşisinde belirgin bir çifte standart göze çarpmaya başlamıştır; cinsiyetçi ücretlendirme sistemine göre tüm kadınların ücretleri erkeklerinkinde düşük olmuştur¹¹¹. 18. yüzyılda meslek kollarında cinsiyetçi yaklaşıma göre işçi alma geleneği 20. yüzyılda daha da kemikleşmiştir.

Fabrikalaşma ile kadınların da üretimde söz ve hak sahibi olmalarının yanı sıra dönemin iktisat teorisyenlerinin tartışmaya açtığı; kadınla erkeğin ücretli bir işe, aynı ölçüde ihtiyaç duyup duymadığı ve hangisinin evin geçiminde hayati öneminin olduğu soruları, cinsiyet eşitsizliğini körüklemiştir. Erkek egemen bakışa göre, hanenin gerçek anlamda geçimini sağlayan erkektir; kadın çalışsa bile onun kazancı destekleyici nitelikte olmalıdır; bu yüzden kadın hareketi öncülerinin eşit işe eşit ücret gibi söylemleri anlamsızdır. Erkek, ailenin ana geçim kaynağı olarak kabul edildiğine göre, elbette kadından daha yüksek ücret almalıdır. Örnek vermek gerekirse iktisatçı Jean – Baptiste Say ‘*aile desteğine sahip ve aldığı ücret tek çaresi olmayan kadınlar olduğunu*’ öne sürüp ‘*kadın ücretinin geçim düzeyinin altına indirilebileceğini*’ dile getirmiştir¹¹². Erkeğin kazancının ana gelir kaynağı olduğuna olan inanç, sadece işinden aldığı maaşla geçinmek zorunda kalan ve hiçbir aile desteği olmayan yalnız kadınları doğrudan yoksulluğa mahkum etmiştir.

Bu doğrultuda kadınlar bir ailenin sorumluluğunu üstlenmiş olsalar bile ‘*bireysel ücret*’ erkekler ise ‘*aile ücreti*’ almaktaydılar¹¹³. Erkek üremenin en önemli aktörüdür ve çalışmak bu anlamda en önemli görevidir. Kadın ise doğurmaktan

¹¹⁰ Banu Hatice Gürcüm-Arzu Arslan, *Sufrajat Hareketini Hazırlayan etmenlerin Tekstil Bağlamında İrdelenmesi*, **İdil Dergisi**, 2016, C:5, No:25, s.1317.

¹¹¹ Bock, **a.g.e.**, s. 118.

¹¹² Scott, **a.g.e.**, s.384.

¹¹³ Bock, **a.g.e.**, s.119.

sorumlu kişidir ve çocuklara bakarak insanı meydana getirmektedir. Ancak çocuğun eğitimi söz konusu olduğunda, yine babanın ekonomik olarak varlığı şarttır; lakin babanın kazancı ile eğitim ihtiyacı karşılanmaktadır. Sözün kısası çocuğa sosyo-ekonomik olarak değer katan babadır¹¹⁴. Bu sebeplerden babanın para kazanması anneninkinden, dönemin egemen bakış açısına göre, daha önemli görülmüştür. Kadın tüm gün ve ömrü boyunca evde sağlığını kaybetme pahasına hırpalanarak ev işleri ile bir emek yaratmış olsa bile, bu hiçbir şekilde babanın aileyi geçindiren adam olarak ürettiği 'değerli' emek ile aynı kıymette görülmemiştir¹¹⁵.

İşverenlerin ücret dağılımındaki ve koşullar konusunda ki cinsiyetçi yaklaşımları ve gayri adil tutumları, geçim sıkıntısı içinde olmayan üst tabaka kadınlarını teğet geçmiştir ancak alt gelir grubundan kadınların ayakta kalmak adına verdikleri mücadeleyi; hak arayışı adına bir direnişine dönüştürmüştür ve örgütlü kadın hareketleri oluşmaya başlamıştır. Kadınların aynı iş kolunda çalışmalarına rağmen, cinsiyetinden ötürü erkekten daha az ücret alması, kadının emeğini de sermayenin gözünde önemsiz hale getirmiş ve kadının da daha az üretken gibi algılanmasına neden olmuştur. Birçok kadın, erkeklere ait iş kollarında da var olabilmek ve onlarla aynı ücretleri alabilmek için mücadele vermeye başlamıştır. Ancak bu süreçte işverenler, çalışmanın, kadınların üreme organlarında tahribata sebep olabileceği ve doğurganlıklarını azaltabileceği ya da kadınların gece vardiyasında çalışması durumunda, işe gidip gelirken tacize uğrama ihtimallerinin yüksek olduğu, erkeklerle (yoldan çıkarıcılığı malum olan kadınlar) aynı ortamda çalışmaları halinde ise ahlaki bir çöküntü yaşanabileceği gibi çeşitli gerçek üstü nedenler sıralamayı gerekli görmüşlerdir¹¹⁶.

Kadınlar günde 12-16 saatlik vardiyalarla insanüstü bir güç harcayarak çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Hamileler sancuları başladığında doğum anına kadar işlerini kaybetmemek için çalışmak durumunda kalmaktaydılar. İki hafta gibi bir doğum izninden sonra bebelere isteyken bakıcı bulmak konusunda korkutucu çözümler bulmak zorunda kalmaktaydılar; şöyle ki, şayet bebeği emanet edecek, bebeğin büyük kardeşi, bir komşu veya akraba yoksa o zaman bebeği anne yokken

¹¹⁴ Scott, **a.g.e.**, s.385.

¹¹⁵ **A.g.e.**, s.384.

¹¹⁶ Scott, **a.g.e.** s.384.

uyur halde kalmasını sağlayabilmek adına ona *afyon* veya *laudanum*¹¹⁷ benzeri sakinleştirici ve uyku verici ilaçlar vermekteydiler¹¹⁸.

19.yüzyıl Sanayileşme sürecinde yoksulluk o kadar yüksek oranda yaşanıyordu ki, kadının da geçimi desteklemesi için, çalışması zorunluluğunun doğması sebebiyle, bebeklerine bakamayan aileler için '*baby farming*' (*bebek çiftlikleri*) adında yurtlar kurulmuş ve yaygın hale getirilmiştir¹¹⁹. Binlerce aile yeni doğan bebeklerini buralara terk etmek zorunda kalmıştır; öyle ki, J. J. Rousseau, bile karısının engellemesine rağmen beş çocuğunu böyle bir yurda bırakmak zorunda kalmıştır¹²⁰.

Diğer yandan, İngiltere, Almanya ve Fransa'da madenlerde ucuz iş gücü olarak görülen kadınlar, olumsuz çalışma koşullarında, altlarında pantolon, üstleri çıplak vaziyette çalıştırılmışlardır. Bu koşullar Emile Zola'nın '*Germinal*'¹²¹ eserine ve Van Gogh'un tablolarına da yansımıştır¹²².

Kadını eve ve kocasına bağımlı hale getiren en dikkat çeken uygulama '*aile ücreti*' uygulaması olmuştur. Uygulamanın amacı, kadının, kocasının maaşı yetmediği için çalışmaya yönelmesi durumuna bir son vermektir. Bu sebeple çözüm olarak ailelerde, babaya daha yüksek ücret verilecektir. Böylece kadın zor şartlarda çalışmak zorunda kalmayacaktır ve ev işleri garanti altına alınacaktır. Uygulama amacına ulaşmıştır; kadınlar eve tıkmış ve bağımlı olarak yaşama devam etmişlerdir. Kadınlar zorlayıcı şartlarda çalışmanın hissettirdiği tükenmişlik duygusu ile gerçek şu ki çalışmayı, ekonomik bağımsızlık ya da kendi yaşamına sahip çıkma yöntemi ya da kişisel bir hak olarak değil, bir zulüm olarak değerlendirmişlerdir ve aile ücreti uygulamasını memnuniyet verici olarak karşılamışlardır¹²³. Aslında kadınlar için

¹¹⁷ Laudanum: %10 toz afyon içeren bir tür afyon tentürü./ Jan Martin Ivo Klaver, *Laudanum in The 1850s and 1860s*, **Chlorophyll Killers** Aras Edizioni, Jan-2016. ss.79-87.

¹¹⁸ Bock , **a.g.e.**, s.113.

¹¹⁹ Aynı yer.

¹²⁰ Bock, **a.g.e.**,s.114

¹²¹Sosyalizm akımı da diğer birçok akım gibi kaynağını Fransız İhtilali'nden almaktadır. 1789 İnsan Hakları Bildirgesi'nde vatandaşların eşitliği prensibi yazarlar tarafından ekonomik eşitliğe evrilmiştir. Tam eşitlik için ekonomik eşitliğin de şart olduğu kanısına varmışlardır. Emile Zola da işçi-işveren ilişkisini bu çerçevede çözümlenmiştir. *Germinal* eseri 1860'larda Fransa'nın kuzeyinde 'Montsou' kömür ocaklarında çalışan maden işçilerinin iş ve yaşam koşullarını anlatan bir hikayedir. Aktaran: Fesun Koşmak, *Hayatın Kaynağı-Hayatın Sonu Olarak 'Ölümün Ağzı' ve 'Germinal'de Maden*, Cyprus International University, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, Cilt: 22, Sayı:8, 2016/1, s.184-185.

¹²² **A.g.e.**, s.120.

¹²³ Scott, **a.g.e.**, s.389-391.

çalışma koşullarını aşağılayıcı ve çekilmez hale getiren sermaye sahipleri erkeklerin de amacı tam anlamıyla bu sonucu elde etmek olmuştur; keza şartları kötüleştirip, kadın için ev yaşamını yeniden cazip kılmak ve birey olarak tek başına ayakta kalmak düşüncesinden kadınları uzaklaştırmayı böylece başarabilmişlerdir. Neticede, kadınlar aileye ‘bakan’ söz sahibi birey konumundan, itaat eden ve ‘bakılan’ kişi konumuna geri dönmüşlerdir.

Sanayileşmenin yaşandığı bir diğer coğrafya olan Amerika’da da, bu durum farklı bir şekilde zuhur etmiştir. Şöyle ki, Birleşik Devletler’de de sanayileşme ile kadının ücretli işçi olarak varlığı marjinal bir gelişme sayılmıştır. Ancak siyah –beyaz renk ayrımı şeklinde yaşanan ırkçılığın, doruğa ulaştığı Amerika topraklarında ne yazık ki, kadın mücadelesi siyah kadın ve beyaz kadının hak arayışı şeklinde farklı boyutlarda hayat bulmuştur. Amerika’daki işçi alımları için verilen ilanlarda örneğin cinsiyet, yaş ve becerinin yanı sıra, kişinin ırkı da büyük önem taşımıştır¹²⁴. Örneğin, hem ırkçı hem de cinsiyetçi yaklaşımın yansıdığı, Güney Amerika’daki ilanların büyük kısmında ‘sağlıklı, güçlü, Beyaz kızlar arıyor’ ifadesi yer almıştır¹²⁵.

Siyahi kadınların içinde buldukları çıkmaz daha derin yaşanmıştır, çünkü onlar beyaz kadının malikâne ve çiftlik sahibi hanımefendi olduğu bölgelerde, çiftliğin en zor, en pis ve ağır işlerini sadece kadın oldukları için değil, siyah bir kadın oldukları için yapmak zorunda kalmışlardır. Siyahi kadınlar oldukça gelişmiş fiziksel güce sahip oldukları için, beyaz kadınlara nazaran aslında Avrupa’daki hem cinslerine göre çok daha farklı taleplerle mücadelelerini yürütmüşlerdir. Onlar oy hakkı, eğitim hakkı vb. gibi kazanımlar derdinde olmamışlardır; onlar çiftlik sahibi beyaz kadın gibi bakımlı süslü ve konfor içinde yaşayan bir çiftlik hanımefendisinin yaşam koşullarına sahip olmayı talep etmişlerdir¹²⁶. Siyahi kadınlar, hem beyaz kadın ve erkekler tarafından ten renklerinden ötürü ırkçılığa maruz kalmışlardır, hem de evde cinsiyetlerinden ötürü kocaları tarafından ezilmişlerdir. Bu suretle oy hareketi sürecinde beyaz kadın hakları öncülerinden kendilerini ayırmışlar ve mücadelelerini ayrı bir platformda devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla şu söylenebilir ki, Amerikan Kadın Hareketi’ni

¹²⁴ Siyahi insanlara yönelik ırkçılığın yanı sıra İrlandalılar da birçok iş başvurusundan aidyetleri sebebiyle elleri boş dönüyordu.

¹²⁵ **A.g.e.**, s.386.

¹²⁶ **A.g.e.** aynı yer.

diğerlerinden ayıran temel faktör, Amerikan toplumunda döneme egemen olmuş ırkçı yaklaşımının kadın dayanışmasında da kendini göstermiş olmasıdır.

Amerika’da sanayi sürecinde kadın emeği kapsamında bir diğer dikkat çekici uygulama ise, işverenlerin erkek emeğinin karşılığı olarak yüksek ücret gerektirmesinden ötürü, işçi maliyetlerini düşürebilmek adına, erkeklerin yapabilecekleri işlerden, kadınları zorlayabilecek unsurları çıkarmak ya da işi kolaylaştırmak suretiyle, ucuz iş gücü olarak kadınlara çok az bir eğitim vererek onları değerlendirmek olmuştur¹²⁷. Örneğin bir ayakkabı fabrikasında şayet ayakkabıya çivi çakılacaksa, çivi yerine ip kullandırarak bu işi erkek yerine kadına yaptırıp maliyetleri büyük oranda düşürmüşlerdir. Matbaacılar da aynı teknikle kadınlara dizgi konusunda küçük bir eğitim vererek işçi maliyetlerini düşürebilmişlerdir¹²⁸.

18. yüzyıldan 19. yüzyıla doğru, başta Amerika olmak üzere, Avrupa’da İngiltere ve Fransa’da ataerkil sisteme karşı kadınlar tarafından bir başkaldırı hareketleri artmaya başlamıştır. Kadınlar vatandaş olarak kabul edilmek, iş sahibi olmak ya da eğitim hakkını elde etmekten ziyade, iktidarda yer alacak kadroyu belirleme yetkisine ortak olmak için ‘Oy hakkı’ mücadelesine başlamışlardır. ‘Sufraj Hareketi’ olarak adlandırılan bu oluşum Amerika ve bilhassa İngiltere’de farklı boyutlarda gerçekleşmiştir. Hareketin toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınlara da seçimlerde oy hakkı tanınması şeklinde iki temel amacı olmuştur¹²⁹.

Oy hakkı hareketi kapsamında sufrajler ilk kez 1867-68 yıllarında Amerika’da örgütlenmişlerdir; Fransa’da 1876 senesinde Hubertine Auclert kadına oy hakkı komitesi kurmuştur; ancak Almanya’da örgütlü bir hareket gerçek anlamda gözlemlenememiştir¹³⁰. Fransa’da erkekler 1848 yılında seçme seçilme hakkını kazanırken Eugenie Niboyet oy hakkını şu sözlerle savunmuştur:

‘ Bizim derdimiz iyi birer yurttaş olmak değil, iyi birer kadın yurttaş olmaktır ve eğer haklarımızı talep ediyorsak, bunu kadın olarak yapıyoruz, erkek olarak değil.(...) biz yalnızca kendi yükümlülüklerimiz adına talep ediyoruz.’¹³¹

¹²⁷ Scott, a.g.e., s.387.

¹²⁸ Aynı yer.

¹²⁹ Banu Hatice Gürcüm-Arzu Arslan, *19.yüzyıl Süfraj Hareketinde Sessiz Direnişin Sembolü Olarak Reform Kıyafeti, İdil Dergisi*. C.:6, No:32, 2017, s.1391.

¹³⁰ Bock, a.g.e., s.158-159.

¹³¹ A.g.e., s.108.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın hareketi adına atılan ilk önemli adım; Elisabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınan ve 19-20 Temmuz 1848 tarihinde Seneca Falls, New York'ta yayımlanan '*Declaration Of Sentiments*'dir (Duygular Bildirgesi)¹³². Belge kadın ve erkek katılımcılar tarafından imzalanmıştır ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisinin kadınlara uyarlanmış halidir.

Dönemin bir diğer çok önemli feminist yazarı Frances Wright Amerikalı olup konferanslarda kadınların, hakları konusunda bilinçli ve ısrarcı olmalarını anlatmaya çalışmıştır. Wright'ın, Mary Wollstonecraft ile hem fikir olduğu noktalar olmuştur, örneğin ikisi de kadınların eleştirel yönlerini geliştirdikleri takdirde itaati yenebileceklerini öne sürmüşlerdir¹³³.

Dönemin kadınları artık birbirlerini harekete geçirip kollektiviteyi sağlamak için yazının değerinin bilincine varmışlardır. Bu bakış açısında olan bir diğer kadın aktivist de Sarah Grimke ise, '*Letters On Equality*' (Eşitlik Üzerine Mektuplar) eserinde, kadının erkeğe bağımlı olma sorunu ile ilgili çok etkileyici önermelerde bulunmuştur¹³⁴. Grimke, din adamlarının İncil ile inananlar arasında en büyük sorun olduğunu ve kadının ikincilleştirilmesinde en büyük paya sahip olduklarını ileri sürmüştür¹³⁵. Grimke ve Mary Wollstonecraft protestan mezhebine dahildir; ancak Wright ateizm bakış açısı ile dikkat çekmektedir. Dönemin kadın hakları öncülerinden Elisabeth Cady Staton ve *Grimke* temas içinde olarak, kadın mücadelesini hayata geçirmişlerdir; Duygular Bildirgesi'nde Staton kadar Grimke de pay sahibi olmuştur.

Grimke cinsiyetçilik hakkında düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

*'Aklın cinsiyeti yoktur, zihnin gücünün cinsiyeti yoktur ve erkeklerin görevleri ve kadın görevleri, erkeklerin alanı ve kadınların alanı hakkındaki fikirler sadece keyfi fikirlerdir.'*¹³⁶

Grimke, İnsanların yeteneklerinin, hangi konularda yeterli olup hangi alanlarda yetersiz olduğunun cinsiyet farklılığına dayandırılmayacağını net olarak

¹³² Donovan, **a.g.e.**, s.29.

¹³³ **A.g.e.**, s.39.

¹³⁴ **A.g.e.**, s.43-44.

¹³⁵ Donovan, **a.g.e.**, s.29.

¹³⁶ **A.g.e.**, s.46.

belirtmiştir. Değerlendirmek gerekirse, kişilerin yeteneklerinin sınırlarını, cinsiyetlerine göre belirleyen olgu, bireyin bir üyesi olduğu sosyal yapının en önemli unsuru olan ‘keyfi’ gelenekler ve ataerkil düzen olmuştur.

Sanayi devrimi ile kadının, çeşitli iş kollarında kendine yer edinmesi ancak aynı zamanda pek çok haksızlığa uğraması, bir kadın direnişinin de tetiklenmesine neden olmuştur. 1857 tarihinde, A.B.D.’nin New York eyaletinde tekstil sektöründe çalışmakta olan kadınlar; çalışma şartlarının kısıtlanması ve eşit işe eşit ücret istekleri ile sermaye sahibine ulaşmışlardır. Ancak olayın sonunda işten atılmışlardır ve 8 Mart 1857 tarihinde işten çıkarılmalarını protesto ederken, 129 kadın çıkan olaylarda hayatını kaybetmiştir. Bu tarihin, bir kutlama gününe dönüşmesi ise, Alman siyasetçi Clara Zetkin’in, bu önemli günün kadınlar adına verilen mücadeleyi sembolize etmesi açısından ve ‘*Dünya Kadınlar Günü*’ olarak belirlenmesini ve kutlanmasını önermesi üzerine gerçekleşmiştir¹³⁷.

Amerikan kadın hareketi kapsamında önemli bir diğer olay da, ilk Kadın Hakları Bildirgesi’nin, *Ulusal Kadın Hakkı Derneği (National Woman Suffrage Association)* tarafından 4 Temmuz 1876 tarihinde yayımlanmasıdır. Bunun akabinde 1878 yılında, I. Uluslararası Kadın Konseyi ilk toplantısını gerçekleştirmiştir; Ardından 1899 yılına gelindiğinde, Konsey’in Londra’da yaptığı toplantıya birçok ülkeden katılım olmuştur¹³⁸.

İngiltere 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, sanayileşmenin yarattığı büyümeyi yaşarken bu dönemin önemli aktörü olan ve Birleşik Krallık’ta hükmettiği döneme adını veren Kraliçe Victoria’nın etkisiyle, bu dönemde adada yeniden şekillenen kadın algısında da bazı değişimler yaşandığı ve kadının yeniden aile ve evin öznesi olarak konumlandırılmaya çalışılmış olduğu söylenebilmektedir.

1837-1901 yılları arasında İngiltere tarihine kadınların üzerinde kurulan baskılar bakımından özellikle ön plana çıkmış olan Kraliçe Viktorya zamanında kadın açısından, fedakâr eş ve anne rollerinin keskin şekilde pekiştirildiği bir dönem olmuştur. Aydınlanma süreci boyunca insan odaklı anlayışın gelişmesiyle, kadına

¹³⁷ Ayça Kurtoğlu, *8 Mart Dünya Kadın Hakları Günü Hakkında Kısa Bir Hikaye*, Ankara Üniversitesi **Kasaum Fe Dergi**, No:1, 2015, ss.78-85.

¹³⁸ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s.37.

karşı şiddet içeren tutumun biraz yumuşama gösterdiği gözlemlenebilmiştir. Ancak yine de kadın hala irrasyonel, hem fiziksel hem zihnen zayıf kabul edilmeye devam etmiştir¹³⁹. Yazar Gisela Bock dönem hakkında:

‘ Erkek ile kadının alanları birbirinden kesin olarak ayrılmıştır; kadının özel alanı ile erkeğin kamusal alanı arasında kesin bir sınır vardır; özellikleri hem birbirine zıt olan hem de birbirini tamamlayan cinsiyet özellikleri, ‘ontolojik temelde’ kutuplaştırılmıştır. Çalışma hayatı ‘dünya’ erkek işi, ev ve evcimenlik kadının işidir; bu anlayış dönemin bir özdeyişinde de görülür: ‘Devlet erkeğin, aile kadınıdır’¹⁴⁰ ifadelerini kullanmıştır.

Bu evrede Kraliçe Viktorya, kadınları sadece rahimden ibaret kabul etmesinden ötürü kendisi de bu görüşü destekler şekilde, dokuz kez doğum yapmıştır ve ne yazık ki bir kadın olarak ataerkil düzenin önemli destekçisi olmuştur. Bu gelenekçi yaklaşımıyla bekaretin önemini vurgularken, kadının öncelikle kocasını memnun etmesinin çok büyük önem taşıdığını savunmuştur. Gebelik kadının en önemli ve kutsal görevi sayılmıştır; ancak hamilelik aşamasında kadın vücudunun şekil değiştirmesinden dolayı yeni aldığı form, çirkin kabul edilmiştir ve kadının bu haliyle sokaklarda dolaşması ahlak dışı kabul edilmiştir; bu suretle Viktorya dönemi kadınları hamileyken inzivaya çekilmeyi tercih etmek zorunda kalmışlardır¹⁴¹. Bu durum üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak kabul edilmiş bir devleti yöneten kadının, din ve geleneklerin zihninde yarattığı zincirleri, en üst makamda bile olsa kıramadığını göstermektedir. Kadının idari mevkilerde olması da Kraliçe Viktorya örneğinde olduğu gibi şartları kadın lehine değiştirmemiştir çünkü Viktorya, değinildiği üzere, toplumdaki yerini ve kendisini çevreleyen, sadece kadın cinsi için konmuş onlarca baskıcı kuralın neden erkekleri kapsamadığını hiç sorgulamadan kabul etmiştir.

1880’lerde kadının sosyalleşmesi ve özgürleşmesi adına spor, önemli bir yer tutmuştur. Kadınlar kendilerini, kadınsı yanlarını kaybetmeyecek şekilde; kuvvetsiz bir bedene sahip oldukları inancı kaybetmeden efor gerektirmeyecek sporlarda

¹³⁹ Bock a.g.e., s.99.

¹⁴⁰ Aynı yer.

¹⁴¹ Pınar Taşdelen-Cana Koca, *Viktorya Dönemi İngiltere’sinde Kadın Bedeni Politikaları ve Kadınların Spora Katılımı*, EFD (Edebiyat Fakültesi Dergisi), C.32, No:1, Haziran (2005), s.210

göstermeye başlamışlardır. Dönemin güzellik ideasına göre kadının çok ince bir bele sahip olması gerektiği için, kadınlar nefes bile almalarını zorlaştıran sert korseler giymek zorunda bırakılmışlardır¹⁴². Bu korselerle bir erkeğin yaptığı sporu yapmak imkânsız hale gelmiştir. Bu korselere bir de devasa kabarık etekler eklenince iş daha da zorlaşmıştır. Ancak yine de tenis, golf zorda olsa yüzme kadınların hayatına girebilmiştir. Tenis ve golf temposu düşük olduğu için kadınlar için en uygun spor dalı olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan söylemek gerekirse bisiklet kullanmak kadının özgürleşme anahtarı ve simgesi haline gelmiştir. Balon gibi eteklerle bisiklete binemeyecekleri için dönemin feminist modacılarından Amelia Bloomer'ın kendi adını da verdiği 'bloomer' pantolonlar tam bir kurtuluş yolu halini almıştır¹⁴³.

Viktorya döneminde, kadın karşıtı bir çok söylem dile getirilmişken, Aydınlanmanın Condorcet'i gibi bu dönemin de marjinal erkekleri arasında yer almış, kadın hakları savunucu olan düşünür John Stuart Mill olmuştur. Mill 1869 yılında yayımladığı eseri ' *The Subjection of Women* 'da (Kadının Nesneleştirilmesi) kadının ikincil plana atılmasının, insanlığın gelişiminin önündeki en büyük engel olduğunu savunmuştur. Mill, evlilikte kadına karşı erkeğe tanınan hakları reddederek, Harriet Taylor'la olan birlikteliğinde hem düşünsel olarak, hem de cinsiyetler arası eşitliği kanıtlama bağlamında yol gösterici bir işbirliği içinde olmuştur¹⁴⁴. Bu ikili çok etkileyici ' *Boşanma Üzerine* ' (1832), ' *kadınların kurtuluşu* ' (1851) ve ' *kadınların Bağımlılığı* ' (1869) olarak üç eser ortaya çıkarmıştır¹⁴⁵.

Kadınlar hakkında erkek liberal kuramcılarının ortak fikri; ' *tüm kadınların kocalarının himayesi altında aileye ait varlıklar* ' olduğu şeklinde gelişmiştir¹⁴⁶. John Locke ve J.J. Rousseau gibi birçok kuramcıya göre ' *hayatları, servetleri ve mülklerinin korunması için toplumsal sözleşme yapan 'bireyler' hane halkının efendisi olan erkeklerdir.*¹⁴⁷

1890 senesinde A.B.D.' de ' *National American Woman Suffrage Association* ' ve 1903 yılında, Emmeline Pankhurst ve kızları tarafından ' *Kadın Sosyal ve Siyasal*

¹⁴² Aynı yer.

¹⁴³ **A.g.e.**, s.212.

¹⁴⁴ Donovan, **a.g.e.**, s.60-62

¹⁴⁵ Aynı yer.

¹⁴⁶ Donovan, **a.g.e.**, s.28.

¹⁴⁷ Aynı yer.

Birliği ' (W.S.P.U.) kurulmuştur. İngiltere'de ise bu anlamda ilk söylem, Anna Wheeler ve William Thompson'ın eserlerinde geçmektedir. Oy Hakkı '*Suffragette*' kelimesi ise, 1906 senesinde, bir İngiliz gazetesinde yayınlanan bir makalede, oy hakkı için mücadele eden kadınları ifade etmek için kullanılmıştır.

Pankhurst, kadın hakları mücadelesi kapsamında en az Wollstonecraft ve Gouges kadar etkili bir aktivist olmuştur¹⁴⁸. Pankhurst, cinsiyetçiliğin zirvede olduğu, kızların eğitim almasının mevzu dahi edilemeyeceği ve kadınlara biçilen yegane faaliyetin, iyi bir eş olmak, çocuk doğurmak, büyötmek ve ev işleri olduğu, 19. yüzyıl İngiltere'sinde dünyaya gelmiştir. Kız doğmanın, büyük talihsizlik sayıldığı bu dönemde, Emmeline yaşadığı ayrımcılığın büyük etkisiyle kendini, hemcinslerinde bir uyanış yaratma mücadelesine adanmıştır.

Pankhurst'un liderliğinde kadınlar, kadınlar için oy hakkı talebinin yer aldığı 1500 imzanın yer aldığı bir dilekçeyi, parlamentoya ulaştırabilmişlerdir. Bu hamlenin tek kazancı, John Stuart Mill'in düzenlediği ve reform yasasında yer alan, bireyi ifade etmek için '*man*' (erkek) kelimesinin '*person*' (kişi) kelimesi ile değiştirilmesi olmuştur. Ne yazık ki dönemin Patriyarkal bakış açısı, kadının oy kullanabilecek kadar akılcı olmadığı görüşünde ısrarcı olmaya devam etmiştir. Eşi de kendisi gibi feminist mücadelenin bir parçası olan Pankhurst, örgütlü eylemleri ve yaşadığı tutuklanmaları ile dikkat çekmiştir. Ancak bunun yanı sıra, bu uğurda savaşılan bir çok militan kadın tutuklanmıştır ve bu sırada sürdürdükleri açlık grevleri polis tarafından zorla besleme yöntemi ile sona erdirilmiştir; Pankhurst ise özellikle tüm bunları yazdığı sayısız eseriyle kadınlar tarihinin önemli liderlerinden biri haline gelmiştir¹⁴⁹.

Sufrajete hareketi sırasında kadınlar kamuoyunun dikkatini çekmek adına sıra dışı ve ölümcül eylemlerde bulunmuşlardı. Örneğin İngiltere'de iki süfrajete, Kraliyet at yarışının yapılacağı hipodroma gelip pankartlarını gizleyerek yarış alanına en yakın yere konuşlanıp basına doğru oy hakkı pankartı açmayı planlarken, iki militandan biri, yarış başladığı anda arkadaşının yanından hızla ayrılarak yarış kulvarına dalıp kraliyet atının önüne atlamıştır. Elbette tüm Avrupa ve Dünya bu olay ile Sufrajete Hareketine çok daha ilgi göstermeye başlamıştır. Sufrajete hareketi ile ilgili oldukça aydınlatıcı

¹⁴⁸Yrd. Doç. Dr. Aydın Görmez, *Rebecca Lenkiewicz'in Her Naked Skin Adlı Eserinin Feminist Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi*, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:38, s.165-168.

¹⁴⁹ Görmez, *a.g.m.*, s. s.165-168.

olduğuna inanılan iki sinema yapımı da dikkat çekicidir. Filmlerden biri ‘*Demir Çeneli Menekşeler*’¹⁵⁰ Amerikan yapımıdır ve aslında Hollywood vari bir kahramanlaştırma gözlemlenmektedir ancak yine de göz ardı edilemez gerçek şu ki dönem hakkında rahatça bir öngörü kazandırmaktadır; diğeri ise ‘*Suffragette*’¹⁵¹ isimlidir ve sloganı ‘*köle olmaktansa asi olmayı tercih ederim*’ şeklindedir; Bileşik Krallık’ta W.S.P.U. tarafından yürütölen oy hakkı mücadelesini anlatmaktadır; oldukça dramatik kurgulanmıştır ve aynı şekilde izleyicinin dönem hakkında bir fikir elde etmesini sağlamaktadır.

19. ve 20. yüzyıllarda artık, kadın hareketinin hedeflediği, toplumda kadın adına bir rol değişimini sağlamak olmamıştır. Onlar buldukları durumdan daha farklı boyutta bir bireysellik peşinde olmuşlardır; amaçları cinsiyete bağlı düzenin değişmesidir. En önemlisi de kendileri adına bir kimlik yaratırken, erkekleri prototip olarak görmemişler, bu uğurda geleneksel kısıtlamaları yumuşatıp sonunda yaşamdan çıkarmayı tasarlamışlardır. Fransa’da özellikle feminist hareket burjuva hareketi olarak tanımlanmıştır ve bu suretle Liberalizmle omuz omuza gelişmeye başlamıştır. 1850 senesinden sonra Kuzey Avrupa ve Avrupa’nın farklı bölgelerinde (Norveç, Finlandiya, Hollanda...) bağımsız kadın birlikleri kurulmaya başlanmıştır¹⁵².

Sonuç itibariyle kadınlar, ‘*lanetli Havva*’ dan yola çıkarak kadını tehlikeli ve akılsız sayan düzenden, kadının insan olup olmadığının tartışıldığı ve erkeğin noksanı olduğuna kanat getirilen bir evreye ulaşmışlardır. Devrimlerde ateşleyici ve lokomotif rolleriyle işleri kolaylaştırırken, erkeklerin onlara biçtikleri sosyal rolleri yerine getirdikten sonra kenara çekilmeleri beklenmiştir. Ancak aralarında daha yürekli ve söyleyecek sözleri olan, boyun eğmeyen kadınlar düzenin pasifize ettiği ve umutsuz olan hem cinslerini silkeleyip kendine getirmek için sayfalar dolusu kitap ve broşürler yazmışlardır. İstediklerine ulaşmayı, başarmışlardır; kadını hapseduğu evden çıkarmışlar; teknolojinin sundukları toplumları dönüştürürken, kadınlar fabrikalarda kendilerine yer açabilmişlerdir. Onlar bu mücadeleyi verirken paternal düzenin öncüsü ve sözcüsü olan erkekler, hiç durmadan kadınların neleri yapması gerektiğini neleri hiç yapmaması gerektiğini, ahlaklı, itaatkar kadın profilini ve kadın aklının ne

¹⁵⁰ Demir Çeneli Menekşeler , www.youtube.com, Erişim Tarihi: 5 Nisan 2020.

¹⁵¹ Suffragette, <https://720p-izle.com> Erişim Tarihi: 6 Nisan 2020.

¹⁵² Scott, a.g.e., s.390-391.

olduğunu sürekli ahlak, cinsellik ve doğa yasaları çerçevesinde tartışmayı kendilerine görev bilmişlerdir. Aydınlanma Dönemi ve sonraki Fransız ve Sanayi Devrimlerinde insanoğlunun gelişimi ve bilinçlenmesi ile kadın da kendine öncekine göre görece daha medeni bir yer bulabilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME, DÖNÜŞÜM VE KADINLAR

2.1. Osmanlı Modernleşme Hareketlerine Bakış

Osmanlı Devleti'nin en mühim bölgelerini, Balkanlar ve batı eyaletleri oluşturmuş olsa da Hristiyan dünyası için Osmanlı, bir '*Doğu Medeniyeti*' dir. Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminin başlangıcı olarak kabul gören 15. yüzyılda, İstanbul'un fethi ile üstünlük duygusu zirveye çıkarken, Batı Hristiyan dünyası Osmanlı Devleti tarafından çok da ciddiye alınmamıştır. Gerçekten Avrupa için de, Osmanlı Devleti yenilmesi imkânsız, dönemin en büyük gücü olarak kabul edilmiştir.

Batı dünyası, Martin Luther, dinde reform ve Aydınlanma Çağı ile felsefe, edebiyat, bilimde hiç durmayan bir değişim içine girmiştir. Muhtemeldir ki Doğu Medeniyeti ve Batı arasındaki en temel zihniyet farkının sebeplerinden biri de, Avrupa'nın her daim değişimin içinde yer almış olmasıdır¹⁵³. Doğu'nun son İslam Medeniyeti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa ile kültürel temasları yoğun olarak 18. yüzyıl itibariyle başlamıştır. Ancak, hem Batı'nın İslam Medeniyeti'ne ilgisi, hem de Osmanlı'nın Batı'ya göz kırpması esasen çok daha öncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla rahatlıkla söylenebilir ki, 15. yüzyıldan itibaren Batı'nın öncelikle silah sanayisinden ilham alınmıştır. Örneğin II. Kosova Savaşı'nda (1448) tüfek kullanmışlardır ve denizcilikte de Venedik model aldıkları ülke olmuştur¹⁵⁴. Osmanlı Devleti, Avrupa açısından, 15. yüzyıl itibariyle askeri ve idari yönden, çekinilen bir güç olarak algılanmıştır.

Diğer yandan daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, İslam Medeniyetinin, Helen, Pers (İran), Hindistan ve Çin gibi uygarlıklarla kültürel etkileşime girme süreci, Batı ile yaşadıkları etkileşim sürecine nazaran daha sancısız ve kolay olmuştur. Doğu'nun ve aynı zamanda Avrupa'nın da en büyük pazarlarından bir olan Osmanlı, Batı;18. yüzyıla kadar birçok icat ve keşifle sınırları zorlarken, kendini üstün görmeye devam etmiştir ve Batı'yı büyük bir körlükle küçümsemiştir. Oysa bilhassa Bizans ve Osmanlı ilişkisinde, Osmanlı doğudan gelen diğer Türk Beyliklerinin saldırıları ile

¹⁵³ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul, C:1, s.134.

¹⁵⁴ A.g.m., s.63.

boğuşurken, Batı'da Bizans'la çoktan kültürel temas haline geçmiştir. Bu sebeple 15. yüzyılda, İmparatorluğun elit tabakası çoğunlukla Rumlar ve devşirmelerden müteakip olmuştur¹⁵⁵.

Tüm bunların yanında 18. yüzyıl başlarında Fransa kökenli bir kültürel dönüşüm üst tabaka nüfusun evlerinde Fransız mobilyaları ve dekorasyonu şeklinde kendini göstermeye başlamıştır. Gösterişli ve dikkat çeken elitist yaşam, toplumda ciddi bir tepkiye yol açmıştır. '*Lale Devri*' (1718-1730) olarak da adlandırılan bu dönemde, Osmanlı-Safevi Devleti (İran) Savaşları, hem İran'a karşı yaşanan toprak kaybı, hem de ülke büyük bir bunalım içindeyken, III. Ahmet ve saray çevresinin savurgan yaşamları gerici kitleyi harekete geçirmiştir. 28 Eylül 1730 senesinde Patrona Halil ve Muslu Beşe önderliğindeki kitle Topkapı Sarayı'nı kuşatarak Damat İbrahim Paşa ve otuz yedi kişinin idamını istemiştir. Bununla birlikte Paşa ve arkadaşları sarayda öldürülmüştür ve I. Mahmut tahta çıkmıştır¹⁵⁶. I. Mahmut'un Patrona Halil ve gericileri öldürtmesinden sonra, dönemin en önemli Batı eksenli hamlesi olarak, İbrahim Müteferrika¹⁵⁷ ve Osmanlı'da matbaanın hayata geçişi sayılmaktadır.

İbrahim Müteferrika, Macar asıllı Kalvinist olduğu tahmin edilen yoksul bir Hristiyan'dır. Asıl adı bilinmemekle birlikte, papaz olma ideali ile ülkesinde eğitim alırken 1693 senesinde Habsburg'lara karşı çıkan bir ayaklanmada Osmanlı Devleti'ne esir düşmüştür ve İstanbul macerası başlamıştır¹⁵⁸. Bir köle olarak oldukça zalim bir Müslüman'a satılmış ve kendisi bu zulümden kurtulmak için Müslüman olup; İbrahim adını almıştır. Bilişsel kapasitesi çok yüksek, çok okuyan bir kişi olması nedeniyle, Müslüman olmadan önce Batı dünyasının filozof ve bilim insanlarını takip etmiştir. Bu suretle İslam Bilimlerini de hızlıca öğrenebilmiş, hatta 1705-1711 yılları arasında Müslümanlığı savunmak adına '*Risal-i İslamiye*' kitabını yazmıştır. Bu eserden sonra

¹⁵⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yay., Ankara,2008, s.60.

¹⁵⁶ Ed. Kurulu: Philip W. Goetz v. d., *Patrona Ayaklanması*, **Ana Britannica Ansiklopedisi**, Ana Yay., C:25, s.125.

¹⁵⁷ Müteferrika'nın doğduğu topraklarda yani Macaristan'da matbaacılık işi oldukça gelişmiş noktadaydı. Bu nedenle İbrahim Müteferrika bu iş konusunda çok donanımlıydı ve aklındaki matbaa açma düşüncesini Sadrazam İbrahim Paşa'ya ve Yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendi'ye açmıştır; hatta bu konuda hazırladığı bir muhtırayı Sadrazam'a ve Şeyhülislam'a sunmuştur. Gereken üst düzey desteği zaten almış olduğundan Şeyhülislam'ın fetvası ile 5 Temmuz 1727'de matbaaya kuruluş izni verilmiştir. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2017, s.50-55.

¹⁵⁸ Aynı yer.

müteferrikalığa¹⁵⁹ yükselmiştir¹⁶⁰. Ancak Osmanlı ile ilgili yazdığı asıl önemli eseri ‘*Usulü’ l-hikem fi Nizami’l-ümem*’i 1731’de I. Mahmut’a sunmuştur. Bu eseri farklı kılan özellik, Osmanlı’nın Batılı Devletler karşısında neden geri kaldığı ve neler yapması gerektiğine dair tespitlerini uygun bir üslupla aktarmış olmasıdır. Döneme göre radikal olan yanı ise demokrasi ve Akliyeciliğin (Rasyonalizm) şeriatın önüne geçmesi gerektiğini ince bir anlatımla dile getirmesidir ve ilk kez ‘*Nizam-ı Cedid*’ kavramını kullanmış olmasıdır¹⁶¹.

Modernleşmenin önemli adımlarından biri olan matbaa Osmanlı toplumunda sanıldığı aksine olumsuz karşılanmamıştır ve gerici bir tepki çekmemiştir çünkü Kuran ve dini eserlerin matbaa yoluyla basımı zaten yasaklanmıştır. Lakin bu olayın işlerlik kazanması için önünde çok daha farklı boyutta engeller çıkmıştır. Öncelikle, cehaletin çok yüksek seviyelerde olması ve okuma-yazma oranının düşüklüğü matbaadan çıkacak eserlere bir talebin olmasına büyük bir engel oluşturmuştur; ayrıca kâğıt sanayinin gelişmemiş olması sadece hattatlar için farklı nitelikte kâğıtların varlığı, matbaanın Avrupa’daki randımanı elde etmesini engellemiştir. Bu nedenlerden dolayı, Müteferrika’nın önerisi ile Polonya’dan kağıt ustalarının getirtilerek 1742 senesinde, Matbaa projesi bir üst noktaya taşınmıştır. III. Selim dönemine kadar kesintili olarak da olsa basım yapılmaya çalışılmıştır. 1729-1742 yılları arasında matbaada 17 kitap basılmıştır¹⁶².

Eğitim ve kültür dünyasının en önemli vasıtası olan matbaanın, Osmanlı’nın Müslüman kesiminde hayata geçmesi çok önemli bir gelişme olmuştur; ancak bu gelişme yine de Batı’nın Rönesans veya Aydınlanma sürecinde yaşadığı felsefi patlamanın, Osmanlı’da da yaşandığı anlamına gelmemektedir. Batının kat ettiği bu büyük mesafe, Doğu Medeniyeti ile her daim arasındaki gelişmişlik farkını koruyabilmesine ve Doğu’nun mütemediyen bu gelişmeleri takip eder durumunun, hiç değişmemesine neden olmuştur. Batı’da Fransa, Avrupa’yı da köklü bir değişime sokacak olan Fransız Devrimi’ne doğru koşarken, Osmanlı’da Hanefi Mezhebi

¹⁵⁹ Müteferrika: Padişah, vezir ve daha başka devlet büyüklerinin yanında türlü hizmetlerde çalışan kimse. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 3 Şubat 2020.

¹⁶⁰ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma.**, s.50-55.

¹⁶¹ Aynı yer.

¹⁶² Lewis, **a.g.e.**, s.172.

Hukuku olan ‘Şeriat’ hayatın her alanına hâkim konumunu sürdürmüştür¹⁶³. Dolayısıyla tamamen skolastik bakış ile az sayıdaki eğitim kurumunda da din dersleri verilmiştir ve pozitif bilimler alanında hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir.

Osmanlı Devleti, her ne kadar bir İslam devleti olsa da, toplumsal anlamda büyük bir çeşitliliğe sahip olmuştur. Devlet yönetiminde de önemli sorunlara neden olan bu çok kültürlü, dinli ve çok dilli yapının yönetimi, İstanbul’un fethi ile Fatih Sultan Mehmet tarafından yeniden organize edilerek farklı bir çehreye bürünmüştür. Osmanlı tebaasını Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak ikiye ayıran ve Gayrimüslimlere de kendi içinde birtakım imtiyazlar veren bu sistem¹⁶⁴, Millet Sistemi olarak adlandırılmış¹⁶⁵ ve 19. yüzyıla kadar da uygulanmıştır. Millet Sistemini sekteye uğratan gelişme ise, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda başlattığı modernleşme hamleleri olmuştur. Elbette ki literatürde modernleşme olarak adlandırılan ve Osmanlı Devleti’nin son dönemine damga vuran bu olguyu hızlandıran ve hatta zaruri kılan bazı önemli iç ve dış gelişmeler olduğunu da belirtmek gereklidir.

18.yüzyılda Fransa’da gerçekleşen devrimin etkileri, Osmanlı’ya dalga dalga gelirken; Osmanlı Devleti devrimi, Fransa’nın bir iç meselesi olarak analiz etmiştir. Ancak İhtilal sonrası Napoleon döneminde gerçekleşen seferler ve Mısır’ın işgali, Osmanlı Devleti’ne büyük darbe indirmiştir¹⁶⁶.

Fransa’daki devrimle aynı yılda tahta geçen III. Selim, Osmanlı Devleti’nde de yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmiştir. Avrupa’ya dair derinlemesine ilgisi ve bilgisi olmamasına rağmen, Osmanlı Devleti’nin tekrar eski gücüne dönmесinin tek yolunun ordu ve askeri teşkilatlanmada yattığını ve bu yapılanmayı mümkün kılacak teknik donanımın da, Batı’da Fransa’da olduğunun farkında olmuştur. Padişah,

¹⁶³ Lewis, **a.g.e.**, s.172.

¹⁶⁴ Zimmiler ve Müslüman tebaa din temelinde ayrılırken bunu giysileriyle de somutlaştırmaları gerekmektedir. Farklı başlıklar, farklı renklerde ve kumaşlarda feraceler ve hatta ayakkabılar, kişinin ait olduğu ‘millet’ topluluğuna işaret etmiştir. Örneğin Gayri Müslim kadınlar ferace, yaşmak giyememekteydiler. Müslüman kadınlar, egemen kesimin parçası oldukları için farkları kıyafetleri ile belirgin olmalıydı. Aynı şekilde örneğin ipek dönemin en pahalı kumaşı sayıldığı için, sadece üstün sınıf Müslümanlar kullanabilmiştir, Gayri Müslimlerin kullanması yasak olmuştur; onlar daha kalitesiz kumaşlar giymek durumundaydılar. Hikmet Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayri Müslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku*; **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:1, 1990, s.120-121.

¹⁶⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s.25.

¹⁶⁶ **A.g.e.**, s.41

Pragmatist bir yaklaşım ile derhal hayata geçirilebilecek ve etkili sonuçlarına ulaşılabilecek reformların gerekliliğine inanmıştır¹⁶⁷.

Temel hedefi askeri birlikleri genişletip, yeni bir düzen ve katı bir disiplin içinde, daha donanımlı ve güçlü hale getirebilmek olmuştur. Kafasında tasarladığı orduya ‘*Yeni Düzen*’ anlamında ‘*Nizam-ı Cedit*’ adını vermiştir¹⁶⁸. Avrupa’nın teknolojisi, ordu sistemini kendi düzenine uyarlayarak, Batı karşısında onu alaşağı etmek gibi ütöpik bir plan içinde olmuştur. III. Selim, her ne kadar amacına tam anlamıyla ulaşmasa da, çok boyutlu ve daha güçlü, derinliği olan reformların fitilini ateşlemiştir.

İlerleyen zamanlarda sadece askeri teşkilatlanmanın çok işlevsel olmadığını farkına vardığında, Nizam-ı Cedit’in daha geniş idari bir teşkilatlanmayı kapsamaya başladığını söylemek mümkündür. Orduda kurulan yeni kuvvetler topçu ve havan birliklerini teşkil etmiştir; bu doğrultuda Yeniçeri ve Sipahileri disiplin altında çalıştırılmak talimlere sokma kararı alınmıştır¹⁶⁹. Öte yandan ordu içinde rüşvet çok büyük maddi kayıplara neden olmuştur bunu durdurmak için asker olmayan sivil araçlar devreden çıkarılmıştır¹⁷⁰. Batı eksenli atılan adımlarda, Sultan Fransa ile irtibatını korumuş ve askeri eğitim için Fransız subaylarından faydalanmayı tercih etmiştir.

Avrupa’nın elde ettiği teknik gelişmeleri gözlemleyebilmek için Avrupa ülkelerinde elçilikler kurmuş ve Londra’ya 1793, Viyana’ya 1794, Berlin’e 1795 ve Paris’e 1796 senelerinde elçilik atamaları yapmıştır¹⁷¹. Ordunun teknik donanım ihtiyacı için 1795 senesinde ilk mühendislik okulu kurulmuştur¹⁷².

Belirtilmesi gereken önemli bir husus, Osmanlı Devleti’ndeki ilerlemenin yolunun sadece orduda geliştirilecek düzenlemeler olduğu yanılgısı olmuştur. Bunun yanı sıra, önemli bir kısmının okuma- yazma bilmediği bir toplumun, geneline hakim olan cehaletle mücadele şeklinde bir derdi hiç olmadığı gibi, eğitim konusu ya da bu

¹⁶⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s.41.

¹⁶⁸ Findley, **a.g.e.**, s.34.

¹⁶⁹ **A.g.e.**, s.33.

¹⁷⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.38.

¹⁷¹ Zürcher, **a.g.e.**, s.38

¹⁷² **A.g.e.**, s.40.

doğrultuda sosyal yapının bel kemiği kadınların gelişmesi hususu, reformlar piramidinin en altında kalmıştır.

Öte yandan, III. Selim'in reformlarından hoşnut olmayan grupların da varlığı yadsınamazdır. Özellikle askeri alanda gerçekleşen yeniliklere verilen tepkiler gecikmemiş, buna ek olarak halkın ekonomik durumundaki olumsuzlukların düzelmemesi, Padişah III. Selim'in gözden düşmesine neden olmuştur¹⁷³.

Tüm bu hoşnutsuzluklar çığ gibi büyüyen toplumsal gerilime dönüşmüştür ve Selim'in otoriteden uzak hali ile birleşince 1807 Kabakçı Mustafa İsyanı, Yeniçerileri tehdit konumuna tekrar getirmiştir. Yeniçerilerin ayaklanmasına boyun eğen, III. Selim'in zayıflığı karşısında Şeyhülislam bir fetva ile sultanın tahttan inmesini sağlamıştır¹⁷⁴.

III. Selim'den sonra IV. Mustafa'nın tahta çıkması ile istenen refaha ulaşamaması kısa bir süre sonra II. Mahmut'un tahta çıkmasına neden olmuş¹⁷⁵ ve Osmanlı Devleti için modernleşme dönemi yeni bir boyut kazanmıştır.

II. Mahmut Dönemi, Osmanlı modernleşmesi açısından zirve noktasını teşkil etmiştir. III. Selim'e göre çok daha sert ve kararlı bir mizaca sahip olan II. Mahmut, önceki Padişahların tecrübelerinden çıkardığı derslerle, modernleşme konusunda çok daha ciddi bir tutum sergilemiştir. En büyük gayesi Selim'in yarım kalan reform hareketlerini devam ettirmek ve geliştirmek olmuştur. Ayanlarla yaşanan gerilimi azaltmak amacıyla, stratejik düşünen II. Mahmut, tüm ayanları merkeze İstanbul'a çağırtmıştır ve bir uzlaşma denemesi yapmıştır.

Sened-i İttifak adı verilen bu sözleşme, Niyazi Berkes' in aydınlatıcı analizine göre, ne bir fetva, ne bir ferman ne de bir anayasal belgedir; hatta belgenin başlangıcında şu satırlara yer verilmiştir¹⁷⁶:

'Son zamanlarda Devlet rükünleri ve taşra hanedanları arasında Devlete, karşı başkaldırma eğilimleri görüldüğü için din ve Devlet'in diriltilmesi amacıyla birleştirilmesi gereğinin anlaşılması...'

¹⁷³ Zürcher, **a.g.e.**, s.41.

¹⁷⁴ **A.g.e.**, s.41.

¹⁷⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s.44-45.

¹⁷⁶ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma.**, s.139.

Ayanlarla merkezi yönetim arasındaki gerilimi yok etmek amacıyla imzalanan bu belgede, Şeyhülislam ile Sadrazamın mührü yer almıştır; Padişah'ın imzasına belgede yer verilmemiştir. Çünkü bu belge, Padişah'ı daha üst bir noktada tutarak ayanlarla devlet organları arasında uzlaşma sağlama amacı taşımıştır¹⁷⁷.

II. Mahmut döneminin ilk reformlarından biri olarak, 1827 senesinde, ordunun sağlık ihtiyacını karşılamak amacıyla '*Tıphane-i Amire*' kurulmuştur¹⁷⁸. Tıp okulu, bilhassa Osmanlı'nın modernleşme hareketinde bir mihenk taşıdır çünkü bu okulda pozitif bilimler skolastik düşünceden arınmış halde öğrencilere aktarılmıştır. Bu disiplinden geçen kadrolar ileride hürriyet anlamında ilk adımları atacak Batılı düşüncenin hakim olduğu grupları ihtiva etmiştir. 1833 senesine kadar tercüme işi yarım yamalak ilerlemiştir ve Yunan isyanı ile Yunanlara karşı gelişen güvensizlik sebebiyle; bu tarihte sultan çözüm olarak Bab-ı Ali'de bir '*Tercüme Odası*' kurmayı uygun görmüştür¹⁷⁹. Bu kurum, Osmanlı batılılaşmasında ve Avrupa menşeli bir eğitimden geçmiş kadroların çoğalmasında büyük öneme sahip olmuştur. Tercüme Odaları, zaman içerisinde çok mühim Osmanlı aydınlarının ilk kez çeviri yaparak yayın hayatına katılmasının yolunu açan merkez konumuna gelmiştir¹⁸⁰. II. Mahmut'un merkezileşme ile ilgili bir diğer hamlesi de, haberleşmeyi kolaylaştırarak, taşra ile irtibatı güçlendirmek adına '*Posta Kurumu*' nu hayata geçirmesidir. Edirne-İstanbul arasında ilk Posta hattı 1834 senesinde kurulmuştur¹⁸¹. Eğitim alanında ordunun eğitilmiş subay ihtiyacını karşılaması açısından önem taşıyan '*Mekteb-i Harbiye*' de 1834 yılında açılmıştır. II. Mahmut döneminin devrim mahiyetindeki bir diğer hamlesi ise, Avrupa'ya Tıbbiye ve Harbiye öğrencilerinden ve Enderun ağalarından yaklaşık 150 kişinin eğitim amaçlı gönderilmesidir¹⁸².

II. Mahmut ıslahatlarının temel amacı, devletin merkezi otoritesini yeniden sağlayabilmektir. Ancak II. Mahmut bu doğrultuda, Batılı reformist düşünceleri Osmanlı kurumlarına yerleştirebilmek için gerekli olan yardımcı kadroyu çevresinde sağlayamamıştır. Hüsrev Paşa dahil çevresindeki bir çok devlet adamı, yenilikçi bir

¹⁷⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma.*, s.144.

¹⁷⁸ *A.g.e.*, s.185.

¹⁷⁹ Lewis, *a. g. e.*, s.124.

¹⁸⁰ Aynı yer.

¹⁸¹ Zürcher, *a.g.e.*, s.42.

¹⁸² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C: V, TTK, Ankara, 2007, s.175.

imaj çizmiş olsalar bile gerici bir tutum benimsemişlerdir¹⁸³. Dolayısıyla II. Mahmut'un en etkili ıslahatları da öncülleri gibi, askeri alanda ve yüzeysel kalmış, köklü bir zihniyet değişimini hayata geçirememiştir.

Böylece Sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa, Nizam-ı Cedit benzeri '*Sekban-ı Cedit*' ocağını kurmuştur¹⁸⁴. Bu birliklere Avrupa tarzında tek tip üniforma giydirilmiş ve kalpak gibi çeşitli yan unsurlar kıyafetlerine eklenmiştir. II. Mahmut döneminde askeri anlamda en dikkat çeken gelişmeler Yeniçeriler ile ilgili yaşanmıştır. Yeniçeriler hem savaş ve isyanlar sırasında göstermiş oldukları başarısızlıklar hem de halka karşı zorba tutumları ve Padişaha karşı başkaldıran yaklaşımları ile Osmanlı Devleti için büyük bir soruna dönüşmüşlerdir. Bayraktar Mustafa Paşa'nın askeri alandaki atılımları, Yeniçerileri oldukça rahatsız etmiştir ve çıkardıkları bir ayaklanma neticesinde Paşa'nın ölümü ile son bulmuştur. Tüm bunların neticesinde denilebilir ki, II. Mahmut'un en önemli icraatlarından biri, tarihe '*Vakay-ı Hayriye*' olarak geçmiş olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıdır¹⁸⁵. Merkezileşme politikasının ikinci adımı, 1831 senesinde yapılan nüfus sayımı ile, uzak bölgelerdeki nüfus bilgisi ile vergi sahiplerinin sayısını bilmek ve vergilerin miktarını belirleyen arazi ölçümü ile kasaya giren vergi miktarı netleştirilebilmiştir¹⁸⁶.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, dış politikada Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunları, Fransız Devrimi'nin sonucu olan milliyetçilik akımından etkilenen Yunanların isyanı ve Mısır Krizi olmuştur. Rumlar (Fenerli Rumlar), Osmanlı Devleti'nde tercümanlık görevlerinde ve aynı zamanda ekonominin kritik unsurları olarak önemli seviyelerde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin ciddiye almadığı Fransız İhtilali'nin milliyetçilik etkisinin Balkanlarda yarattığı çekicilik ile Yunan adalarında başlayan isyanlar 1821 yılında başlamış ve 1829 yılında bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır¹⁸⁷.

Diğer yandan, Mısır krizi Osmanlı yönetimini uğraştıran bir diğer önemli olaydır; fakat Yunan İsyanı ile ilintili olan yanları vardır. Sultanın Rum ayaklanmasını

¹⁸³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C: I ,TTK, Ankara, 2007, s.145-147.

¹⁸⁴ Aynı yer.

¹⁸⁵ Aynı yer.

¹⁸⁶ Lewis, **a.g.e.**, s.26.

¹⁸⁷ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s.35.

bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan aldığı destek ile ilk olarak 1821 ayaklanması bastırılmış ve sonrasında da 1824 senesinde, Paşa'nın oğlu İbrahim komutasındaki birlikler ile Osmanlı-Mısır donanması Navarin'de bozguna uğrayınca, 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı'ya Yunanistan'ın bağımsızlığı kabul ettirilmiştir¹⁸⁸. Bunların yanı sıra Sırbistan ve Romanya'da da bağımsızlık yanlısı düşünceler gündeme gelmeye başlamıştır.

Her ayan ve vali merkeze tamamen bir çıkar ilişkisi ile bağlı olmuştur, bu sebeple Mehmet Ali Paşa da yaptığı yardımın karşılığını tam anlamıyla alamamış olduğunu düşünerek Avrupa'nın desteğinin arkasına almaya çalışmış ve Osmanlı'dan toprak koparma gayretine girmiştir. II. Mahmut, Mısır Valisi ile yaşadığı sürtüşmeler ve savaşlar karşılığında Avrupa'dan beklediği yardımı göremeyince, en büyük düşmanı olan Rusya'dan, denize düşen yılanı sarılır misali medet ummuştur. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'in Cidde-Halep ve Şam Valisi olması ile (1833) sonuçlanan gelişmeler ve İngiltere ile Osmanlı arasında yapılan 1838 yılı Ticaret Antlaşması, İngiltere'ye, mallarını serbestçe Osmanlı pazarlarında satma imtiyazını kazandırmıştır¹⁸⁹. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde yardıma karşılık imtiyaz şeklinde bir yönelim kendini göstermeye başlamıştır.

II. Mahmut, 30 Haziran 1839'da hayatını kaybetmiştir¹⁹⁰. II. Mahmut döneminin en önemli bürokratlarının başına gelen Mustafa Reşid Paşa (1800-58) diplomasideki kıvrak zekâsı ve tecrübesi ile Devlet kademelerinde hızla yüklemiştir. Hariciye Nazırı olduğunda Sultan II. Mahmut'un vefatı ile tahta oğlu Abdülmecid geçmiştir. Bu dönemde, Osmanlı Devleti için Modernleşme adımlarının en büyüğü, 3 Kasım 1839 tarihinde, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile gerçekleşmiştir¹⁹¹.

Bu Ferman esas olarak gayrimüslim haklarını kapsayan ve Müslim-gayrimüslim eşitsizliğini belirsizleştiren bir belge niteliğinde olmuştur. Gülhane Parkı'nda okunduğu için asıl adı '*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*' dur. Batılı Devletler, millet sisteminin hakim olduğu Osmanlı'da, gayrimüslim azınlıkların yaşam koşullarının düzeltilmesi için Osmanlı Devleti'ne büyük baskı uygulamışlardır.

¹⁸⁸ Clogg, **a.g.e.**, s.62.

¹⁸⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.47

¹⁹⁰ Lewis, **a.g.e.**, s.148.

¹⁹¹ Lewis, **a.g.e.**, s.141.

Dolayısıyla bu modernleşme hamlesi, büyük bir aydınlanmanın ya da demokrasi anlayışının sonucunda gerçekleşmemiş, dış güçlerin baskıları ve ekonomik açıdan ülkenin dar boğazda olmasından ötürü atılmış bir adımdır. Aynı zamanda Avrupa’da açılmış Osmanlı elçiliklerinden gelen Batı’da yaşanan kültürel dönüşüme dair raporlar, bu kültür hakkında artık fikir sahibi olmuş bürokrat sınıfı, gelenekçi Doğulu zihniyet ile Batı’nın hümanizmi temelinde eşitlikçi arasında kendileri bir sentez yaratmaya çalışmışlardır. Temel amaçları, Devleti çöküşten kurtarmak olmakla birlikte, bunu yaparken dünyada yaşanan değişimlerden kendini soyutlayarak, kendine bir yer bulmanın, imkansızlığı artık, yüzleşebildikleri bir realite olmuştur.

Tanzimat (Restoration) askeri ve teknik olarak başlayan Batılılaşmanın, siyasi ve hukuki bir şekil alması demektir¹⁹². Bu belge ile artık Gayrimüslimler, Müslümanlar ile eşit haklara sahip olmakta ve tüm halkın can, ırz, mal güvenliği, Devlet garantisi altına alınmıştır. Keyfi yargılamalarla kişiyi cezalandırmak son bulmuştur. Bunlar Tanzimat’ın azınlıkların yüzünü güldüren yanları olmuştur; ancak iç siyaset için en önemli gelişme, artık iktidar merkezinin değişmesi olmuştur. Normal olarak, halen saray mutlak hakimdir; ancak Bab-ı Ali kararlarda söz sahibi hale gelmiştir.

Tanzimat ile Devlet organlarına yerleşmeye başlayan laik anlayış, yavaş yavaş gelenekçi sisteme eşlik etmeye başlamıştır¹⁹³. Bunda en önemli etmen, eski düzen unsurlarının, toplumun ihtiyacı olan gelişmeler için yeterli olmamasıdır ve bu eksikliği gidermek için laik Batılı sistemden nüveler, Osmanlı bürokratları tarafından Doğu-Batı sentezini yaratma çabaları ile topluma adapte edilmeye çalışılmıştır.

Tüm bu eşitlik çabalarından rahatsız olan kesim Müslümanlar olmuştur. Müslümanlar, üstün kesim sayıldıkları için Tanzimat’ın getirdiği eşitlik ilkesi uyarınca, Gayrimüslimler ile aynı statüde sayılmak kesinlikle kolaylıkla kabul edebilecekleri bir durum olmamıştır.

Kadınlar için atılan ilk adımlar Tanzimat ile gündeme gelmiştir. Eğitimin öneminin farkına varılması ile birlikte kız çocuklarının yaşamları değişim yoluna

¹⁹² Hilmi Ziya ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2013, s.27.

¹⁹³ Enver Ziya Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul,1999., s.10-11.

girmiştir. Önceki dönemlerde kız ve erkek çocuklar mahalle mektepleri ya da sıbyan Mekteplerine gönderilmiştir. Ancak kızlar için bu eğitim pek gerekli görülmemekle beraber, bu okullarda bilimsel hiçbir konuya yer verilmemekte, sadece Kuran, cüzler halinde çocuklara öğretilmiştir. Kız çocukları, şayet aydın bir ailede dünyaya gelmişlerse, evde erkek kardeşlerine eğitim için getirtilen; özel hocalardan faydalanarak çok daha nitelikli bir eğitim alma hakkına sahip olabilmişlerdir. Ancak halk arasında, bu eğitim zorunlu olmadığı için aile isterse, kız çocuklar sadece sıbyan mektebine gönderilebilmiştir.

1843 senesinde Tıbbiyede kadınlara yönelik ‘*ebelik eğitimi*’ başlamıştır. Doğum oranının düşüklüğü ve çocuk ölümlerindeki yüksek oran, bu alanda bilimsel adımları gerekli kılmıştır¹⁹⁴. Okuma yazma oranının bile çok düşük seviyelerde olduğu bu dönemde, kadınların evden dışarıya eğitim amaçlı çıkmaya başlayabilmesi, radikal bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki, kadınlar Tıbbiye’ ye girerken okuma yazma bilme şartı aranmamıştır; çünkü eğitim sadece uygulamalı olarak verilmiştir¹⁹⁵. 1847 yılında, Meclis-i Maarif-i Umumiye Komisyonu bakanlık halini almıştır¹⁹⁶.

Abdülmeccid zamanında, önemli olaylardan biri, 28 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı ile tarihe geçmiştir. Islahat Fermanı, Rusya arasında yaşanan ‘*Kırım Savaşı*’ ile ilintili olarak, savaşta Osmanlı’nın İngiltere, Fransa ve Avusturya’dan aldığı desteklere bir karşılık niteliğinde ve onların baskısıyla ilan edilmiştir. Fermanın amacı, Osmanlılık kimliği altında Gayrimüslim-Müslüman kesim ayrımını ortadan kaldırmaktır. Gayrimüslimlere kendi okullarını açma hakkı, eşit vatandaşlık hakkı verilmiştir. Bunun ötesinde bu insanlar askeri ve idari okullara girip, subay ya da memur olma hakkına da kavuşmuşlardır. Hâkim kesim statüleri ortadan kalkan Müslüman halk, çok huzursuz ve karmaşık duygular içinde kalmıştır.

Islahat Fermanı ile ilgili altının çizilmesi gereken noktalardan biri, kadınların lehine birtakım düzenlemelerin yapılmış olmasıdır. Bilhassa eğitim alanında kayda değer çok mühim yenilikler hayata geçirilmiştir. Bu dönemde, sıbyan ve mahalle mekteplerindeki eğitimin yetersizliği, Rüştiye, Harbiye ve Tıbbiye okullarına geçen

¹⁹⁴ Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, s.47

¹⁹⁵ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, M.E.B., İstanbul,1997, s.39.

¹⁹⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 159.

öğrencilerin bu daha üst düzey eğitimde zorlanmalarından anlaşılmıştır. Bu suretle 1857 senesine gelindiğinde ilköğretimde karşılaşılan tüm zorluklar ve gereklilikler Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasını gerekli kılmıştır¹⁹⁷. İlk kız Rüştüyesi 1859 yılında açılmıştır; eğitim içeriği yine dikiş nakış ağırlıklı da olsa kızlara ileri düzey eğitim yolunun açılmış olması umut verici olmuştur¹⁹⁸.

Tüm bunların yanı sıra, Nezaretin; ilköğretimin vaziyeti hakkında hazırladığı raporla Şubat 1868 tarihinde Maarif Nazırı Suphi Paşa, '*Sıbyan Mekteplerinin Islahatına Dair Nizamname Lahiya*' sını düzenlemiştir¹⁹⁹. Devrim boyutundaki bu girişim ile birlikte laik eğitim yönünde, İlköğretimde din dışı dersler sisteme dâhil edilmiştir ve ayrıca bu okullar mali açıdan bakanlığa bağlanmıştır²⁰⁰.

Bu dönemde kız çocukların eğitimine yönelik atılan bir diğer önemli adım da 1865 yılında Kız Sanayi Mekteplerinin açılmasıdır. Bu kurumlar meslek okulları niteliğinde olmuşlardır; çok yönlü bir eğitimi alt tabaka kızlara sunmaları planlanmıştır²⁰¹. Saray bünyesindeki cariyelere verilen eğitimin benzeri bu okullarda, sadece kadın hocaların verdiği derslerle alt tabaka kızlara verilmiştir. Değerlendirmek gerekirse, Kız Sanayi Mektepleri, yönetim kadrosunun nihayet kalkınmanın önemli bir unsuru olarak kadınları da yenilik adımları listesine aldığıın göstergesidir. 1868 senesinde, kurulan Galatasaray Sultanisi Türk aydınlarının büyük kısmını yetiştirmiş bir kurum niteliğindedir; ayrıca 1 Eylül 1869 tarihinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimde birlik önermiştir ve böylece Sıbyan okulları, Rüştüyeler ve İdadi (lise) mektepleri olarak, üç kademeli olan bir sisteme girmiştir²⁰². Kız çocuklarının 1869 düzenlemesi ile zorunlu olarak ilköğretime katılması planlanmıştır; din dışı derslerin dâhil edildiği bu yeni oluşumda din hocalarının işlevi azalmış olduğu için kadın öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur ve bu sorun çözülene kadar ahlaklı erkek hocalar eğitim vermeye devam etmişlerdir²⁰³.

¹⁹⁷ Selçuk Akşin Sonel, *Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler*, Editörler: Halil İnalçık –Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s.698.

¹⁹⁸ Kurnaz, **a.g.e.**, s.24.

¹⁹⁹ **A.g.e.** s.699.

²⁰⁰ Aynı yer.

²⁰¹ Elif Ekin Akşit, **Kızların Sessizliği**, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.75.

²⁰² Lewis, **a.g.e.**, s.170.

²⁰³ **A.g.e.**, s.26.

Abdülmeccit Dönemi'nde atılan önemli adımlardan bir diğeri de Arazi Kanunnamesi' dir; bu yasa ile kadın-erkek eşitliği adına hatırı sayılır bir gelişme yaşanmıştır. Osmanlı Toplumunda bir baba toprağını miras olarak erkek evlatlarına bırakabilmektedir. Bu yasa ile kız çocuğuna da toprak aktarabilmiştir; hatta bu kanun ile toprak çocuklar arasında eşit dağıtılmaya başlanmıştır(1858)²⁰⁴.

Ayrıca bu evrede Reşit Paşa himayesinde birçok genç Avrupa'ya gönderilmiştir ve bu genç kuşak, Osmanlılık ekseninde yaptıkları tartışmalarla '*Yeni Osmanlılar*' adını alan bir örgütlü hareketi meydana getirmiştir. Batıcılık kavramı içinde bu aydınlar, ülkenin geri kalmışlığının nedenini, İslam'a ve geleneklere olan bağlılık ile pozitif bilimler ve felsefeyi reddedişte bulmuştur. Bu grubun en mühim mensubu, İbrahim Şinasi (1826-1871), gerçek manada bir Batıcıdır. Şinasi Paris'te eğitim almış, kültürel modernizmi gazetecilikle birleştirip yayan ilk kişi olmuştur²⁰⁵. Şinasi Voltaire, Condorcet'ten etkilenmiştir²⁰⁶; Ayrıca Türk gazeteciliğinin de mihenk taşı olan Tasvir-i Efkar'ı 1862'de çıkarmıştır, sonra Paris'e gitmek zorunda kalınca, gazeteyi Namık Kemal'e teslim etmiştir. Şinasi ile birlikte Osmanlı Aydınlanmasının fikir babaları arasında Ali Suavi, Münif Paşa sonra Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gelmektedir ²⁰⁷. Bu yazarlar Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık akımları ekseninde Osmanlı toplumunun sahip olması gereken sosyal yapıyı tartışmışlardır.

Yeni Osmanlılar batı ile temas halinde olan, ancak köklü bir Aydınlanma felsefesine hâkim olmayan, rejim değişikliğinden ziyade Osmanlı'nın kurtuluşunun, farklı bakış açılarıyla nasıl olması gerektiğine dair fikirler üreten bir grup olmuştur. Tanzimat'ın ilk kuşak bürokrat aydınları olan Cevdet Paşa, Ali ve Fuad Paşa'ların nispeten daha muhafazakâr tutumuna göre çok daha özgürlük yanlısı hatta kadın-erkek eşitliğini savunan bir aydın kitlesini oluşturmuşlardır.

Abdülmeccid'den sonra tahta çıkan Abdülaziz döneminde, sonradan İttihat ve Terakki cemiyeti şeklinde evrilecek olan Yurtseverler Birliği (İttifak-ı Hamiyet) 1865

²⁰⁴ Lewis, **a.g.e.**, s.63.

²⁰⁵ Findley, **a.g.e.**, s.117.

²⁰⁶ **A.g.e.**, s.118./ Şinasi, Molierre tarzında hiciv dolu ilk tiyatro eseri olan '*Şair Evlenmesi*'ni 1859 senesinde yazmıştır; bu yolla evlilik düzenindeki çarpıklıklar, görücü usulü evlilik gibi gençleri çok zorlayan adetleri mizah yoluyla eleştirilmiştir. C. V. Findley, **a.g.e.**, s.118.

²⁰⁷ Ülken, **a.g.e.**,s.71.

yılında kurulmuştur²⁰⁸. Bu da gizli bir örgütlenmedir ancak sahnede gençler vardır ve Berkes'in aktardığına göre, Yurt Severler Birliği, İtalyan '*Carbonari*'²⁰⁹ benzeri bir modelde örgütlenmiştir²¹⁰. Bu grup Osmanlı'da kendilerini Yeni Osmanlılar olarak tanımlamışlardır; Avrupa, onları Jeune Turc (Jön Türkler) olarak adlandırmıştır.

Abdülaziz o tarihe kadar hiçbir Sultanın yapmadığı bir girişimle yurt dışına gezi amaçlı çıkarak, Fransa'ya resmi ziyarette bulunmuştur. Dönemin aydınlarının yaşamları, genelde Avrupa'da sürgünde ya da Namık Kemal gibi Kıbrıs'ta tutsak halde geçmiştir. Bu dönemin tarihe geçen en önemli yenilik adımı '*Mecelle*'dir. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı hukuk sisteminde gelenekçi ve batıcı taraf olmak üzere, bir ikilik egemen olmuştur. Ticaret Hukuku, Ceza Hukuku Fransa'dan Osmanlı'ya adapte edilmiştir ancak Medeni Hukuk, Örfi Hukuk kapsamında bütünüyle Şeriat kanunları kapsamında yer almıştır. Toplumun temel unsuru olan aileyi ilgilendirdiği için, aydın kesim arasında hassasiyetle yaklaşılacak bir alanı teşkil etmiştir. Bu bağlamda Tanzimat'ın önemli paşalarından Ali Paşa, Fransız Medeni Kanunundan yana olmuştur, ancak yine hukukçu yanı sıra önemli bir yere sahip olan Cevdet Paşa ise aileyi ilgilendiren bir konunun kaynağının, Batı olamayacağını savunmuştur²¹¹. Ona göre İslam ve fıkıhta toplumun aile kurumu nezdinde ihtiyaç olan her unsur yer almaktadır; bu tartışmada kazanan taraf, Cevdet Paşa olmuş ve onun başkanlığında kurulan bir komisyon ve 1869-1876 yılları arasında yedi yıl çalışarak Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'yi hazırlamıştır²¹². Her ne kadar bir medeni yasa olsa da esasen içeriğinde aile dışında çok başka mevzular maddeleştirilmiştir. Batılı-Doğulu olarak kendini gösteren, çift başlı bu zihin karmaşası, tüm modernleşme süreci boyunca Tanzimat'ın ana karakterini oluşturmuştur²¹³.

1876 yılında, kısa bir süreliğine tahta çıkan V. Murat, Meşrutî monarşiye ilımlı bakmasından dolayı, Genç Osmanlılarla olumlu ilişkiler geliştirmiş, ancak ruhsal

²⁰⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma.*, s.75.

²⁰⁹ Carbonari, İtalyanca'da kömürçüler anlamına gelmektedir ve 19. Yüzyılda cumhuriyetçi olarak yapılanmıştır. Liderleri Mazzini ile tüm Avrupa'da 'jeune Europe'akımına dönüşmüştür. Bu örgüt gerillaları bazıları İstanbul'a gelmişlerdir ve ellerindeki kaynaklar Yurt Severler Birliği üyeleri tarafından okunmuştur. Berkes, *a.g.e.*, 75.

²¹⁰ Berkes, *a.g.e.*, s.276-277.

²¹¹ Ülken, *a.g.e.*, s.82-85.

²¹² Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2016, s.11.

²¹³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma.*, s.224-225.

bunalımlarından dolayı saltanatı kısa sürmüş ve Şeyhülislamın fetvası sonucunda, yerine II. Abdülhamit padişah olmuştur²¹⁴. Ufukta bir Meşrutiyet rejimi gözükmemektedir ancak V. Murat'ın yaşadığı ruhsal bunalımlar sonucunda acil çözüm bekleyen sorunlar, V. Murat'ın tedavisi için bekletilemeyecek halde olduğu için Şeyhülislam'ın fetvası ile II. Abdülhamit, 31 Ağustos 1876 senesinde tahta çıkmıştır. II. Abdülhamit, hakkında net bilgi olmadan tahta çıkarılmış oldukça kurnaz, tahtını koruma içgüdüsü ile her türlü önlemi alarak kendine bürokratik duvarlar örmeyi başarmış, Osmanlı tarihinde 'İstibdat Dönemi' olarak anılan baskı rejimini yaşatan padişaktır.

Bütün bunların yanında, Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme adımları hukuki ve idari alanlarda da görülmüştür. Eski idari düzenin hantal bir yapıya sahip olmasından ötürü, yeni kanunlaştırma adımları atılmıştır ve 'Kanuni Esasi' bunların en dikkat çekenidir. II. Abdülhamit döneminde, içinde Namık Kemal'in de olduğu, Mithat Paşa'nın liderliğinde bir komisyon anayasa hazırlığı sürecini başlatmıştır. Nihayet bilhassa Sultan'ın talepleri ve çizdiği sınırlar içinde hazırlanan 'Kanun-i Esasi' bütünüyle özgürlükleri kısıtlayan, şüpheli görülen kişiyi anında sürgüne gönderme yetkisini Sultana veren, Sultana meclisi dilediği an tatile sokma gücünü tanıyan Anayasadır.²¹⁵ Kanun-ı Esasi, 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilmiştir²¹⁶.

Diğer yandan uluslararası platformda, Osmanlı Devleti açısından, 'Doğu Sorunu' olarak tanımlanan Osmanlı topraklarını paylaşma tasarısı olan planın daha da netlik kazanmasına neden olan en önemli olaylardan biri de 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan 93 Harbidir²¹⁷. Osmanlı Devleti'ne göre bilhassa Kanun-ı Esasi ile tüm Gayrimüslimlere de gereken haklar zaten verilmiş olmasından ötürü, Hristiyanların yaşadığı yerlerde reformlara gerek kalmamıştır. Bu sebepten ötürü Avrupalı Devletlerin Osmanlı'ya her türlü ıslahat önerisi hükümetçe reddedilmiştir. Bunların neticesinde, Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir²¹⁸. Ruslar, İstanbul'a 12 km. kadar yaklaşmayı

²¹⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma.**, s.313-314.

²¹⁵ Kanun-Esasi'nin ünlü 113. Md. Abdülhamit'in tek şartı idi. İçeriği şayet Sultan veya polisleri bir kimsenin otoriteye tehlike oluşturduğundan şüphe ederse o vakit kişiyi doğrudan sürgüne yollama hakkına sahip olmuştur. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma.**, s. 331-332.

²¹⁶ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma.**, s.332.

²¹⁷ Findley, **a.g.e.**, s.84.

²¹⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s.96-97.

başarmışlardır ve Osmanlı orduları daha fazla direniş gösterememiştir; nihayetinde taraflar arasında 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefenos Antlaşması ise Osmanlı Devleti için tam anlamıyla yıkım etkisi yaratmıştır²¹⁹. Bahsi geçen antlaşmanın koşullarını nispeten hafifleten ancak yine de Osmanlı Devleti için ağır sonuçlar doğurmuş olan 1878 Berlin Antlaşması ise Osmanlı Devleti Balkanlardaki önemli topraklarını kaybetmesine neden olmuştur²²⁰.

Dış politikada bu sarsıntılar yaşanırken, iç politikada aslında, II. Abdülhamit dönemindeki uygulamaları ağırlığını hissettirmiştir. Toplumun ve bilhassa kadınların iffetini '*tehlikeye*' sokan Avrupa kültürü, II. Abdülhamit yönetimi ile reddedilmeye başlanmıştır. Dış politikada yaşananların yanında, iç siyasette II. Abdülhamid, imparatorluk için parlamenter sistemin henüz erken olduğu kanaatine varmıştır.

Meclis-i Mebusan 130 milletvekili ile 19 Mart 1877 tarihinde toplanmıştır ancak yapılan tartışmaların, kendisine karşı ağır eleştiriler içerdiği kanısı ile II. Abdülhamit, 7. Maddeden aldığı yetkiyle, 14 Şubat 1878 tarihinde meclisi süresiz tatil etmiştir²²¹. Sultanın bu kararı ile, Kanun-i Esasi ile hayata geçmiş olan I. Meşrutiyet defteri kapanmıştır. Dönemin baskı rejimi süresince Abdülhamit, memurları arasında hafiyelik yani, ihbar düzeni kurmuştur. Böylece insanlar, en yakınlarındaki kişiden dahi şüphelenmeye başlamıştır ve büyük bir korku atmosferi yaratılmıştır. Basında sansür uygulanmış ve millet, vatan hürriyet, isyan, ihtilal gibi kavramların kullanılması yasaklanmıştır²²².

Ancak genç aydınları isyana sevk eden en önemli gelişme, Tıbbiye ve Harbiye okullarındaki gençlerin, ilkokuldan itibaren gördüğü yetersiz eğitimden sonra, dersleri anlamakta yaşadıkları zorluklar ile beraber, sisteme karşı büyük bir öfke oluşmaya başlamasıdır. Zorlu eğitim yılları ardından, Tıbbiye'de Batı eksenli düşüncelerle tanışmaları, bu okullarda sistem karşıtı örgütlenmelerin filizlenmesine neden olmuştur²²³.

²¹⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.96-97.

²²⁰ Findley, **a.g.e.**, s.134.

²²¹ Zürcher, **a.g.e.**, s.99.

²²² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C: VIII, TTK Yay., Ankara, 2007, s.413.

²²³ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma.**, s.183-184

Baskılar altında Tıbbiye ve Harbiye'deki gençler örgütlenmeye başlamışlardır; 1889 senesinde '*İttihad-ı Osmani*' adı altında bir cemiyet kurulmuştur²²⁴. Bu yapılanma Batı ile dirsek teması halinde, ilk önce Selanik merkezli olmak üzere, '*İttihat ve Terakki*' adı altında gizli bir örgüt olarak, Carbonari tipi oluşumla faaliyet göstermeye başlamıştır (1889).

1908 Devrimi yaklaşmaktadır ve siyasi arenada yepyeni fikirler dolaşmaya başlamıştır. Berkes'e göre dönemin en önemli fikirselsel dönüşümü '*Türk Ulusu sezgisi*'nin belirgin hale gelmiş olmasıdır. Artık gençler padişaha karşı olan sadakate değil, Türk ulusuna bağlılık duygusuna sırtlarını yaslamaya başlamıştır. Bu gençlerin amaçları, vatanın kurtarılması, yabancı güçlerin baskısının bertaraf edilmesi ve hürriyeti vatan toprağında sağlamak olmuştur. Askeri kanat içinde, Mustafa Kemal ve Enver Paşa, genç subaylar olarak hareketin parçası olmuşlardır. 24 Temmuz 1908 tarihinde, dağda konuşlanmış olan gizli İttihat ve Terakki gerillaları, saraya, Anayasayı tekrar yürürlüğe koymasını taleplerini bir telgraf ile bildirmiştir²²⁵. II. Abdülhamit tahtı kaybetme korkusu ile talebi kabul etmiştir ve Anayasayı yürürlüğe koymuştur; bu olay Osmanlı Modernleşmesinde II. Meşrutiyet'in ilanı olarak anılmaktadır. Böylece İttihat ve Terakki, yurt çapında eylemli örgütlenmeyi arttırarak, gücünü pekiştirmiştir, bu suretle oluşum 1913 yılında fırka olma kararı almıştır²²⁶.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1908 senesi ile beraber bir süre devam eden hürriyet atmosferinden kadınlar da yararlanmışlardır. Kadınlar arasında, Meşrutiyet rejimi ile birlikte özel alan dışına çıkma arzusu çoğalmıştır. Ancak hürriyet amaçları, kendi bireysel yaşam kültürlerini şekillendirmek değil, aile dışında vatana hizmet etmek amacıyla, Devleti güçlendirme stratejilerinin bir parçası olmak esasına dayanmıştır. Dolayısıyla kadınların, edilgen halde ve tüketici konumundan, evinin dışında çözüm üretir bir profil çizmeye başlaması, toplum içindeki konumunu ve rollerini de yeniden şekillendirmiştir²²⁷. II. Meşrutiyet ile birlikte kadın-erkek eşitliği uzun süre, o günkü tabirle '*Müsavat-ı Tamme*', aydın kesimin tartışma konusu haline gelmiştir. Geçmişte ailede kendisine yüklenen rollerle bir kimlik sahibi olan kadın,

²²⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi- Makaleler-4**, İletişim Yay., İstanbul, 2018, s.97.

²²⁵ Lewis, a.g.e., s.289.

²²⁶ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma..**, s. 405.

²²⁷ Nicole A. N. M. Van Os, *Osmanlı Müslümanlarında Feminizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C: 1, İstanbul, 2001, s.336-345.

artık tüm bu rollerin ötesinde, kendi bireysel var oluşunu gerçekleştirme niyeti gütmüştür. İttihat ve Terakki Partisi, kadına siyasi roller de yüklemiş ve kadınlar apolitik duruşlarından bu evrede uzaklaşmışlardır.

Ancak iç siyasette İ.T.C., muhalif olan sesleri kontrol altına almaya başlamıştır. Bilhassa II. Meşrutiyet döneminde artık Osmanlılık müdafaasından Türkçülük ideolojisine geçen İ.T.C. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak ve Türklüğü daha güçlü kılmak adına baskıcı bit tavrı sergilemeye başlamıştır. Öyle ki etnik ve dini dernekelrin kurulmasını yasakladı ve kimi Bulgar, Rum, Ermeni derneğinin de kapatılmasını sağlamıştır²²⁸ Kırmızı çizgileri, Meşrutiyet rejiminin korunması olmuştur. Bilhassa ordu içinde yaşanan alaylı-okullu gerilimi büyük sorunların başlangıcını teşkil etmiştir. Alaylı kesim saray tarafından desteklenmiştir bunun yanı sıra okumuş kesim Batı yanlısı tutum sergilemiştir; İ.T.C., alaylıları ordudan tasfiye kararı almıştır²²⁹. Bu dönemde Muhalefet Partileri de göze çarpmaya başlamıştır; 1908 tarihinde Liberal Ahrar ve 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası muhalefet kanadı teşkil etmiştir²³⁰. Saray ve liberaller rejim karşıtları olmuşlardır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile halk, kaybedilen prestij ve derin yoksullaşmanın önünün alınacağı umuduyla, heyecanlı bir bekleyiş içine girmiş, ancak zamanla bunların gerçeğe dönüşmemesi, halkta öfke ve gergilime neden olmuştur. İ.T.C.'nin sindirme politikası tüm şimşekleri partinin üzerine çekmiştir; bu suretle 7 Nisan günü, Liberal gazete yazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde öldürülmesi sonucu, İ.T.C. baş şüpheli kabul edilmiştir²³¹. Bu aşamadan sonra toplumda çığ gibi katlanarak büyüyen gerilim ortamı, 31 Mart Ayaklanma'sına giden süreci körüklemiştir.

Ordu içindeki, gerici alaylı kadrodan oluşan kalabalık, 13 Nisan günü Ayasofya'ya doğru '*şeriat isteriz*' sloganlarıyla yürümeye başlamıştır²³². Hükümet, olayları bastırmaya çalışmışsa da, kalabalık, liberal, gerici ve sivil kalabalıkların da katılımıyla olaylar çığırından çıkmaya başlamıştır. Ayaklanmanın ikinci günü çoğu okullu subay kurşuna dizilmiştir; hatta çoğu Binbaşı Yıldız Saray'ında Abdülhamit'in

²²⁸ Yaşar Semiz, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:35, 2004, ss.217-244.

²²⁹ Akşin, *a.g.e.*, s.58.

²³⁰ Lewis, *a.g.e.*, s.290.

²³¹ *A.g.e.*, s.291.

²³² *A.g.e.*, s.292.

gözleri önünde boğazlanmıştır. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yeni kurulmuş İ.T.C. şubelerine karşı aynı ayaklanmanın kolları, yürüyüşe geçmiş ama etkisiz hale getirilmiştir. Nihayetinde Selanik merkezinde oluşturulan Hareket Ordusunun, Yüksek Komutanı Mahmut Şevket Paşa, Komutanlığını Hüseyin Hüsnü Paşa ve Kurmay Başkanlığını Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) üstlenmiş olarak İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ordunun İstanbul'a girmesinden iki gün sonra, ayaklanma kontrol altına alınmıştır ve Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetim ilan etmiştir. Akabinde ki günlerde Hükümetin ayaklanmayı durdurmak için hiçbir çaba göstermediği ve rejimi koruma teminatını yerine getirmediği gerekçesi ile olanların sorumlusu olarak Sultan II. Abdülhamit'i göstermiştir. Kendisi bu suçu kabul etmese de Şeyhülislam'ın fetvası, Meclis'te alınan ortak karar ve ordu baskısı ile tahttan indirilmek suretiyle Selanik'e sürgüne yollanmıştır. Yerine Sultan V. Mehmet Reşat tahta çıkmıştır. II. Meşrutiyet ve Osmanlı Modernleşmesi Balkan Savaşları ve Milli Mücadele yılları sonrasında 1922 Türkiye Cumhuriyeti ile son halini almıştır.

2.2. Osmanlı Modernleşmesinde Kadının Yeri

Niyazi Berkes, Osmanlı Devleti'nin toplumsal karakteristiğini 'gelenek' kavramıyla ifade etmiştir. Ona göre '*Osmanlı rejiminin en önemli yanı dinselikten çok gelenekselliktir*'²³³. Geleneksel düzenlerde kadın, ailenin bel kemiği konumundadır. Ev ya da başka bir ifade ile özel alan, kadına bırakılmıştır ve sokak ya da kamusal alan, erkeğin tahakkümündedir. Kadın kamuda, şeriatın çizdiği sınırlar ve erkeğin denetiminde görünür olabilmıştır. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda, şehirli Müslüman ve Gayrimüslim kadınlar ile Anadolu kadınının yaşam dinamiklerini irdelenmeye değerdir.

Şehirli Müslüman kadının, hayat şartlarını tasvir ederken ilk husus, hangi kentlerin mevzu bahis olduğudur. Lakin büyük bir coğrafyanın hâkimi olan Osmanlı Devleti'nde, her bölge ayrı bir kültürel alandır ve birçok kültür ve din, yan yana, iç içe var olmuştur. İnanç unsurunun, toplumdaki grupların kimliklerindeki temel belirleyici olduğu bu yapıda, Müslüman kadınlar yaşadıkları bölgelerin geleneklerinin, İslam'ın

²³³ Lewis, a.g.e., s.30.

gücüne denk bir etkiye sahip olduğu koşullarda yaşamışlardır. Cevaplanması gereken soru, İstanbul başta olmak üzere İzmir, Bursa, Selanik gibi yerleşimlerde Müslüman kadının ev içi yaşamı, kamusal alandaki varlığı, eğitim hakkı ve çalışma özgürlüğü, sosyal yaşamının belirleyici unsurları kurallarının neler olduğudur.

Şehirde yaşayan Müslüman kadını söz konusu olduğunda, öncelikli olarak incelenmesi gereken figür, ‘*Saray Kadınları*’ dır. Harem ile ilgili Batılı kaynaklardan gelen türlü efsaneler mevcuttur, ancak belirtmek gerekir ki, bu kurumun temel prensibini cinsellik değil aile politikası oluşturmuştur; cinsellik hanedanın soya dayalı var oluş nedenini teşkil etmiştir²³⁴. Diğer taraftan en geniş ifadeyle, bu kısım aynı zamanda sultanın evi kabul edilmiştir ve Saray, kadınların gizli, izole karargâhı konumuna sahip olmuştur. Geleneksel Osmanlı ailesi içinde de geçerli olmakla birlikte ‘*harem*’, genel girişin yasak olduğu ya da denetim altında belirli kişilerin girebileceği, belirli kurallara göre davranılması gereken gizli mekândır²³⁵. Haremin en kıdemli kadını elbette ‘*Valide Sultan*’ Padişahın annesidir.

Harem’de, Enderun’da devşirmelere verilen eğitim gibi, cariyeler de sanat, kişisel bakım, adab-ı muaşeret eğitimlerinden geçmişlerdir. Saraya gelen cariye, eğitime gösterdiği uyum ve gelişimi sonucunda, belirli bir zaman içinde statü atlayabilmektedir. Padişahın gözdesi olmak için, çok disiplinli bir eğitimden geçerek, başta Valide Sultanın dikkatini çekmesi gerekmektedir. Cariyeler Sultanın da dikkatini çekmişse, gözde olacak adayın şahsına, sultan, hediyeler yollayarak onu onore etmektedir. Bunun üzerine gözde adayı cariye, statü kazanmaktadır ve sultanla ilişkisinde şayet bir de erkek çocuk dünyaya gelirse, cariye artık ‘*Haseki Sultan*’ statüsüne yükletilmektedir. Müslüman olsun ya da bir cariye olsun, şayet Sultan’la cinsel birlikteliğinden sonra kadın, erkek çocuk doğurmuşsa, o kadın annelik dışında, taht için bir varis doğurmuş olduğundan, ayrıca politik bir statü kazanmış olurdu²³⁶. Bir şehzade annesi olarak ileride, padişah annesi olma yolunda ilerleme şansını yakalamış olmaktadır. Kimi cariyeler de, sadece hizmet ederek hayatlarını

²³⁴ Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümdarlık ve Kadınlar**, Tarih Vakfı yurt Yay., İstanbul, 1996, s.1.

²³⁵ **A.g.e.**, s.2.

²³⁶ Peirce, **a.g.e.**, s.17-23.

geçirmişlerdir, ya da Enderun'da yetişmiş diğer yönetici veya üst düzey memurlarla evlendirilmişlerdir.

Aynı şekilde üst ve orta kesim ailelerde de, cariyelik uygulanmıştır. Ancak bir konak ailesindeki cariyenin konumu 'hizmetçi' statüsünde olmuş olsa da, onu satın alan erkek sahibin şeriat gereğince, cariyeye ile birliktelik yaşama hakkı olmaktadır²³⁷. Cariyeler, ailenin yanına çok küçük yaşlarda satın alınarak getirilmekteydiler ve baş kalfa kadın, bizzat bakımlarından ve eğitimlerinden sorumlu olmaktadır²³⁸. Bunlar ödenekleri olan, giderleri aile tarafından karşılanan kızlar olmuştur cariyeye almak, her kesimden aile için mümkün olmamaktadır; çünkü ciddi bir ekonomik varlık gerektirmiştir²³⁹. Hem cariyelerin yaşamı ve konumu, hem de haremın gerçek yüzü hakkında en gerçekçi bilgi, Osmanlı'ya diplomat babaları ya da eşleri yanında kalmaya gelmiş, yabancı kadın seyyahlar tarafından edinilebilmektedir. Bu kadınlar, kadın olmanın verdiği avantajla, hareme rahatlıkla girebilmiştir. Hem bir kadın gözüyle Müslüman kadınların yaşantıları ile kendi kültürleri arasında kıyaslama yapabilmişlerdir, hem de detaylı gözlemlerini aktarabilmişlerdir²⁴⁰.

Bu kadın seyyahların izlenimlerine göre, Batı'da çizilen Osmanlı kadını profiline 'pasifize edilmiş' olarak adlandırılması bir yanılgıdır. Hatta bu kadınlara göre, Osmanlı şehir kadını, Batılı hem cinslerine göre çok daha özgürdür. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta şudur ki, burada kadınların dikkat ettikleri unsurlar, Osmanlı kadının erkeklerle eşit koşullarda eğitim alıp almadığı ya da kendi meslekleri olan, okur-yazar kadınlar olup olmadığı değil, daha çok tüm ekonomik yükün erkeğin sırtında olduğu bir sosyal yapıda, nasıl özgürce zaman geçirebildikleridir. Erkek despotizmin egemen olduğu, dönemin baskıcı Avrupa'sı ile karşılaştırmalı bir analiz yaparak, Osmanlı kadının avantajlı yanlarını öne çıkarmışlardır.

Bu seyyahlardan Julia Pardoe, 1836 tarihinde, babasıyla İstanbul'a gelmiş ve burada iki yıl kalmıştır. 'The city of the Sultan: Domestic Manners of the Turks' (Sultan'ın Şehri: Türklerin Ev İçi Unsurları) ve 'The Beauties of the Bosphorus'

²³⁷ Fatma Aliye, **Osmanlı'da Kadın Cariyelik, Çok Eşlilik Moda**, Ekim Yay., İstanbul, 2012, s.16.

²³⁸ Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.17.

²³⁹ **A.g.e.** s.18-20.

²⁴⁰ Filiz Barın Akman, **Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını**, Kopernik Yay., İstanbul, 2017, s.45-48.

(Boğaz'ın Güzellikleri) gezi kitabını yazmıştır²⁴¹. Bu kadın seyyahlar arasında Julia Pardoe, Bayan Hornby ve içlerinde en tanınmış olanı Lady Montagu sayılabilmektedir. Lady Montagu, İngiltere Büyükelçisi Edward Wortley Montagu'nun eşidir ve 1717 senesinden 1718'e kadar İstanbul'da kalmıştır²⁴².

Bu kadınların hareme girebilmeleri ve kadınların hayatlarına birebir tanık olmaları, Osmanlı kadının yaşam şartlarını anlayabilmemiz açısından önemlidir ancak şu gerçeğin de altını çizmek gerekir ki bu kadınlar daha çok üst ve orta düzey ailelerin yaşamlarına konuk olmuşlardır. Başka bir ifadeyle, konak eğitimi alma şansına sahip olmuş kadınlar, yabancı dil bilen, okur-yazarlığı olan, ve hatta yazılar kaleme alan, dönemin aydın kesimini teşkil etmiştir. Yaptıkları ev ziyaretlerinde gözlemledikleri konular, Osmanlı kadının kıyafetleri, günlük hayatını nasıl geçirdiği ve üretime ekonomik olarak katılımlarının olup olmadığı, nasıl sosyalleştikleri gibi başlıklardan oluşmaktaydı. İzlenimlerini aktarırken, kendi ülkelerinde kadınların yaşam koşullarıyla ve kadın erkek eşitliğiyle kıyaslamalar yaparak yorumlamışlardır.

Lady Montagu, çok eşlilik konusunda Avrupa'da zannedildiği gibi, Osmanlı ailesinde evin kadınlarla dolup taşmadığını ve mevcut kadının da, erkeğin cinsel istekleri için her an hazır beklemediğini şaşırarak anlatmaktadır. Batı'nın Osmanlı'yı betimlediği, oryantalist ve kimi zaman erotik, fetan kadın imgesinin büyük bir yanılgı olduğunu vurgulamaktadır. Oryantalizm (şarkiyatçılık) kelimesinin kökeni Latince 'oriens' tir ve Güneşin doğuşunu ifade etmektedir ancak Doğuyu ifade etmek için kullanılan Oryantalizm Doğu hakkında bilgi edinme çabasını ifade etmektedir²⁴³. Diğer bir ifadeyle Doğu kültürüne ait olan insanların dillerini, etnik kökenlerini yaşayış biçimlerini incelemek anlamında kullanılmaktadır. Çok eşliliğin, kadın açısından çok onur kırıcı bir uygulama olduğu açıktır, ancak İslam hukuku her ne kadar bu olaya müsaade etmiş olsa da, poligaminin şartlarını zorlaştırmış ve gerçekleşmesini neredeyse imkansız hale getirmiştir. Ataerkil gelenekçi toplumlarda, evin ve kadının tüm ekonomik yükü erkeğin sorumluluğundadır. Yaşam standartlarının evlendikten sonra belirli bir seviyede olması gerekliliği, ciddi bir harcamayı gerektirmiştir.

²⁴¹ Akman, a.g.e., s.46.

²⁴² Aynı yer.

²⁴³ Meryem Köse-Meryem Küçük, *Oryantalizm ve 'Öteki' Algısı*, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Sayı:1, 2015, ss.107-127.

Kadınların kıyafet-kumaş masrafları, takı masrafları, evin yiyecek masrafı ve birçok harcama göz önünde bulundurulduğunda, ikinci veya daha çok sayıda eşin tüm beklentilerini karşılamak, evin erkeği için çok yorucu, yıpratıcı hatta imkansız bir çabayı gerektirecektir. Lakin İslam'a göre, bir erkek şayet çokeşlilik sürdüreceksen, tüm eşlerine eşit derece harcama yapmalı ve onları memnun etmesi gerekmektedir. Uygulamanın insanlık onurunu aşağılayıcı olması bir tarafa, gerçekçi yaklaşıldığında da erkek için kesesini çok zorlayacak bir tercih olduğu kesindir. Poligami, seyyahların ve araştırmacıların aktardıklarına göre, Osmanlı'da %2 oranında yaşanmıştır ve anlaşıldığı üzere hoş karşılanmamıştır. Lady Montagu'nun çok eşliliğe ve cariyeliğe dair izlenimi şöyledir²⁴⁴:

'(Osmanlı Hanımları) Kendilerine hizmet eden kölelerinin kraliçeleridirler ki bunlara yaşlı kadınlar haricinde ya da hanımın kendi seçtikleri haricinde kocalarının göz ucuyla bile bakmaya izni yoktur. Kanun bir (Türk) erkeğine dört eş edinmesine izin verdiği doğrudur fakat üst sınıftan bir adamın bu izni kullandığı ya da bu sınıftan bir kadının da bu duruma katlandığı bir örnek yoktur.'

Pardoe ve Montagu aynı zamanda evlerdeki haremlik-selamlık yaşantısına dair ilginç bir uygulamadan daha bahsetmektedir. Bu geleneğin adı, 'Çedik-Pabuç adeti' herhangi bir Osmanlı ailesinde kadın için Haremlik tarafına eğer, eşinin girmesini istemiyorsa, bu talebini hiçbir iletişime dahi geçmeden iletmesini sağlayan bir yöntemdir²⁴⁵. Kadın, haremlik bölümünün kapısına bir çift çarık ya da sarı pabuç bırakır ve erkek kapının önünde, pabuçları gördüğü anda, kadının rahatsız edilmek istemediğini, belki bir misafiri olduğunu ya da yalnız kalmak istediği mesajını bu terlik mesajından öğrenmiş olmaktadır. Kadının eşi bu durumda, kadını asla rahatsız edemez ve kadının müsaadesi olana kadar beklemek zorundadır. Kadın seyyahlara göre bu adet bile, Avrupa'da Osmanlı kadını hakkında yaygın olan 'eşinin cinsel istekleri için bir köle konumundadır' inancını yalanlamaktadır²⁴⁶.

Örtünme ve peçe takma prensipleri, giyim konusunun en hassas noktaları olmuştur. Örtünme İslam'ın en dikkat çekici sembollerinden biridir. İslam'ın sınırları

²⁴⁴ Akman, a.g.e., s.53.

²⁴⁵ Akman, a.g.e., s.60.

²⁴⁶ Aynı yer.

içinde iffet ve ahlakın işareti olarak uygulanmıştır. Kadının örtünmesi mahrem alanı ve gizliliği anlatır ve İslami toplum düzenine göre, kadının iffetini koruması, ahlakına sıkı sıkıya düşkün olmasına bağlıdır. Kadının dişiliği ve cinselliği toplumsal düzen için bir tehdit olarak görülmektedir. Bu sebepten kadının erkeğin çevresinde olmaması, örtünmesi ve iki cinsin bir araya gelmemesi gerekmektedir²⁴⁷. Osmanlı toplumunda da, kadın kıyafetleri, elbisenin üstüne çarşaf, ferace ve iskarpin şeklinde olmuştur ve peçe, şemsiye ve eldiven de bu takımın aksesuarı olarak kullanılmıştır²⁴⁸.

Kadınların sıklıkla dışarı çıktıklarını erkek seyyahlarca da doğrulanmaktadır;²⁴⁹ bol kıyafetler ve feracelerle bedenlerini gizlediklerini, başlarını da bir eşarpla örtüp peçe taktıklarını anlatmışlardır. Bu feraceler kadınları 'görünmeden' görünür kılmaktadır. Böylece daha da merak uyandırmışlardır. Erkek, kadının farkına varmadan önce, kadın erkeğin farkına varabilmektedir ve kontrol kadında olmak üzere, kadın gönlünün vardığı adama karşı belirli beden diliyle ilgisini anlatabilmektedir. Gerçek şu ki, yasakların ve baskının egemen olduğu bir düzende, kadınlar da kendilerine bir yaşam alanı yaratmak için türlü entrikalara başvurabilmişlerdir. Bunu mümkün kılan en önemli araç, haremın gizliliği ve feracenin sağladığı görünmezliktir.

Bir kadının, toplumda erkeğinkine kıyasla, hangi koşullarda yaşaması gerektiği objektif olarak değerlendirilmeye çalışıldığında, dikkate alınması gereken en önemli konuların başında, eşit eğitim hakkı ve çalışma özgürlüğü gelmektedir. Bu maddeler kapsamında, Osmanlı Müslüman kadının hakkı olan bu iki özgürlüğün, İslam'dan referans alan Müslüman erkeklerin kontrolünde olduğunu görülmektedir. Bu kadınlar şayet dul değillerse, tüm zamanlarını hiçbir üretime katılmadan evde, günlük işlerini bitirdikten sonra, eğer evde cariyeleri varsa bu işler için emek harcamalarına da gerek kalmadan, dikiş, nakış yaparak ya da komşu ziyaretlerine, hamam ritüellerine katılarak harcamaktadır. Keza hiçbir erkeğin, asla dahil olamayacağı piknik sefaları da faaliyetler listesine eklenmelidir. Bu kadınların kocaları ailenin ve eşlerinin her türlü

²⁴⁷ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme**, Metis Yay., İstanbul, 2016, s.76.

²⁴⁸ Nevin Meriç, **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muaşeret**, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000, s.100-106.

²⁴⁹ Turgut Subaşı-Aslı Şenol, *Baron De Bois Le Comte'un Raporlarına Göre, II. Mahmut Döneminde Osmanlı'da Kadın*, **International Journal Of Human Sciences**, Vol:9, Issue :1, 2012, s.1036-1043.

konforunu sağlamak zorunda olmuşlardır. Ataerkil yapının erkek açısından en dezavantajlı tarafı da budur.

Toplumda her ne kadar anne olmuş kadına ‘annelik’ statüsünden ötürü büyük saygı duyulsa da kadınlar için genel kanı rasyonel varlıklar olmadıkları, eksik akıllı oldukları, cinselliklerinin, dolayısıyla bedenlerinin ve kararlarının kontrol altında tutulması gerektiği şeklindedir. Dolayısıyla bir kadının eğitim alması ve bir zanaat ya da meslek edinerek erkeklerle kamusal alanda kendi ayaklarının üstünde yardımsız durması, geleneklere, şeriata karşı gelmek anlamına gelmiştir ve kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür.

Bu durum, yalnız İslam dini için değil, diğer tüm semavi dinler için de geçerlidir. Kadının ev içindeki ve kamudaki görünürlüğü ve mevkisini belirleyen, içinde yaşadığı toplumun, kadın için çizdiği, ahlaki sınırlara ve kadına uygun gördüğü rollere göre belirlenmektedir. Kadının yetenekleri ve eşit yaşam hakkı söz konusu olduğunda, ayırt edici ölçüt ‘erkek’ tir²⁵⁰.

Aileler, erkek çocuklarını, genellikle çok küçük yaşta mektebe göndermek yerine, temel okuma yazma becerisini elde ettikten sonra, bir esnaf ya da tüccarın yanına çırak olarak vermeyi daha faydalı olarak değerlendirmişlerdir. Böylece çocuk, bir zanaat öğrenerek, mesleğiyle büyüebilmiştir ve çok kısa bir sürede bütçeye katkıda bulunabilmiştir. Kız çocukları için sıbyan mektepleri, ailenin durumu uygunsuz bir seçenek olmuştur. Ancak genelde, kızlar için bir mektep eğitimine lüzum görülmemiştir. Kızlar evlerinde, evin en büyük hanımından ev işlerini, idareyi hatta kardeşleri varsa, çocuk yetiştirilmesini öğrenerek büyütülmüştür. Belirtildiği gibi şayet üst düzey bir ailede dünyaya gelmişse, bu kız çocuğu, ailenin nispeten daha açık fikirli olmasından dolayı, evinde özel hocalardan döneme göre çok kaliteli yabancı dil, edebiyat ve genel kültür dersleri alabilmiştir. Konak eğitiminden geçen bu şanslı azınlık, aslında Osmanlı Müslüman kadının istikbali için büyük önem taşımaktadır. Şöyle ki elit ailelerin Fransızca, Farsça, Almanca dillerinden en az iki tanesini çok iyi konuşabilen, fikirlerini rahatça dile getirebilen bu kızları, Osmanlı modernleşmesi sürecinde, dergi ve gazetelerde yazdıkları makalelerle, ülke çapında, Müslüman kadınların, ‘kendi varlıklarını, hiç sahibi olmadıkları haklarını, erkeklere göre

²⁵⁰ Fatmagül Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yay., İstanbul, 2012, s.15-23.

toplumdaki konumlarını’ sorgulamalarını sağlayabilmiştir²⁵¹. Hemcinsleri arasında başlattıkları tartışmalarla, büyük bir farkındalık yaratmayı başarmışlardır. Saray çevresi kadınları, Osmanlı Kadın Hareketi’nin öncü kadın hakları savunucuları olmuştur.

Osmanlı Müslüman şehirli kadın profilini çizerken, yabancı seyyah kadınlar kadar, yukarıda dile getirdiğimiz kadınlar arasında, Ahmet Cevdet Paşa’nın kızları, Fatma Aliye ve Emine Semiye, Müslüman kadın figürü açısından büyük önem taşımaktadır. Bilhassa Fatma Aliye’ nin, ilk kadın Türk romancı olmasının yanı sıra, kendisi İslamcı bakış açısı ile Batılıların gözündeki Osmanlı kadını imajını değiştirme çabasıyla çeşitli yazılar kaleme almıştır. Osmanlı Kadını adlı eserinde tema, yabancı misafirleri ile yaptığı sohbetler şeklinde ilerlemektedir ve konular, cariyelik, çok eşlilik, İslam’da kadının konumu gibi başlıklar altında irdelenmektedir²⁵².

Harem ve Cariyelik kültürü üzerine olan Osmanlı Kadını eserindeki, ilk sohbette, Madam F. ve beraberinde gelen Rahibe Hanım, Avrupa’nın asil ailelerinden birine mensuptur ve Aliye’nin ailesine bir Ramazan davetinde konuk olmuşlardır. Evdeki diğer konuklar ve yabancı misafirler arasındaki iletişimi, Fatma Aliye Hanım Fransızcadan tercüme yaparak sağlamaktadır. Madam F. İle evi gezerlerken, sohbet sırasında, Osmanlı’da cariyeliğin nasıl işlediğini, Avrupalıların kafalarındakinden çok farklı bir yapı olduğunu, misafirine anlatmaktadır. Sonunda misafir hanım da ‘*aslında cariyenin bir çeşit hizmetçi olduğunu*’ dile getirmektedir. Ancak hizmetçilerin işlerinden istifa etme hakları vardır, cariyeler ise satın alınan kadın kölelerdir. Durumun tepki çeken yanı burada gizlidir; lakin Aliye, buna da açıklık getirmiştir. Şayet cariyeye evinden efendisinden memnun değilse, sahibine ‘*beni satın*’ şeklinde isteğini iletir, bu şekilde sorunun çözüldüğünü ifade edebilmektedir.²⁵³

Aynen Pardoe, Montagu gibi Aliye de, poligaminin İslam’da geçen bir konu olduğunu, ancak şartlarının oldukça güç olduğunu, başka bir yabancı misafirine aktarmıştır. Fatma Aliye Hanım, İslamcı kaynakları referans alarak, dönemin bakış açısına göre çok etkili yazılar kaleme almıştır. Kadının mağduriyetini sıklıkla dile

²⁵¹ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s.92-93.

²⁵² Fatma Aliye, **a.g.e.**, s.15-27.

²⁵³ **A.g.e.**, s.15-26.

getirmiştir. Osmanlı Müslüman kadınlarının Batılı anlayışa karşı hararetle savunmuştur.²⁵⁴

Konak eğitimi alan ve Türk kadın hareketinde çok önemli bir yeri olan bir diğer Müslüman Osmanlı kadını da Nezihe Muhittin'dir. Nezihe Hanıma bu bölümde belirli oranda değinilecektir ancak Cumhuriyet Dönemi kadın hareketi maddelerinde daha geniş yer bulacaktır. Nezihe Muhittin, 1889 senesinde İstanbul'da doğmuştur ve mahalle mektebine gönderilmiştir; ancak kendisi gönderildiği bu mektebin eğitiminden memnun kalmamış ve bunun üzerine, evde özel hocalardan eğitim almaya başlamıştır ve Farsça, Arapça, Almanca, Fransızca öğrenmiştir²⁵⁵.

Şehirli Müslüman kadının, içinde yaşadığı derin cehalet düşünüldüğünde bu kadınların, dönemin aydın zümresinin marjinal unsurları olduğu su götürmez bir gerçektir. Nezihe Muhittin de aynen Fatma Aliye ve ilerleyen bölümlerde değinilecek olan diğer eğitilmiş şanslı azınlıktan biri olmuştur ve sayısız makale ve birçok kitap kaleme almıştır. Türk Kadınlar Birliği'nin kurucusu olarak, Osmanlı kadın hareketinin lokomotif konumundaki mücadeleci kadınlarından biri haline gelmiştir.

Diğer taraftan, bu avantajlı kadınlar dışında kalan şehirli kadınların, haremli dışında sosyal yaşamda hareket alanları kısıtlı olmuştur. Seyyah kadınların çizdiği doğruluğu inkâr edilemez '*özgür Osmanlı kadını*' imajının yanı sıra, sıbyan mektepleri dışında hiçbir eğitim hakkı olmayan Müslüman kadının, çalışmak zorunda kaldığında ayakta kalma şansı çok düşük olmuştur. Erkeklerle birlikte çalışma imkânı olmamıştır ve eşini kaybetmiş ya da evini geçindirmek zorunda kalan birçok kadının, bir iş kolunda çalışması neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Kocalarının emeğiyle geçinenler için ekonomik açıdan bir sorun yoktur ve zaten gelenekler ve cehaletleri sebebiyle, geçim yükünü paylaşmak gibi bir dertleri de olmamıştır. Erkek seyyahlardan Baron de Bois le Comte'un aktardığına göre Osmanlı'da kadınların okuma yazma öğrenmesine hoş gözle bakılmamaktadır²⁵⁶. Bunun sebebi kadının yazma becerisi kazanması ile aşk mektupları yazabileceği ve

²⁵⁴ Serpil Sancar, *a.g.e.*, s.102.

²⁵⁵ Yaprak Zihnioglu, *Kadınsız İnkılap-Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yay., İstanbul, 2016, s.35.

²⁵⁶ Turgut Subaşı- Aslı Şenol, *Baron De Bois Le comte'un Raporlarına Göre, II. Mahmut Döneminde Osmanlı'da Kadın*, *International Journal Of Sciences*, Vol:9, Issue:9, 2012, s. 1040

eşine olan sadakatine şüphe ile bakılacağı endişesi olmuştur. Kadına dair bu indirgemeci bakış açısı, Osmanlı kadının üretimden geri kalmasına sebep olmuştur.

Dönemin koşullarında kızlar için ideal olan, iyi bir eş ve iyi bir anne olabilmektir. Osmanlı toplumunda, nikâhlar ya mahkemede kadılar tarafından, ya da bu anlamda izin verilen din adamlarınca kıyılmaktaydı. Hatta çoğu zaman hiçbir kayıt olmadan, mahallelinin şahitliğinde bir imam nikâhı yeterli olmuştur²⁵⁷. Bunun yanı sıra erken yaşta evlilikler kız çocuklarının çok küçük yaşta annelik ve eş olmanın yükü altında ezilmesine neden olmuştur. Erkekler 20-22, kızlar 14-18 yaşına gelince evlendirilmeleri önem arz etmiştir. Gelenekçi, ataerkil yapılarda sıkça görülen bu uygulamanın sebebi, kızların 'namusunu' korumak ve aynı zamanda, kadının doğurganlık yaşının nüfus artışında önemli bir etmen olmasıdır²⁵⁸. Gençlerin hayatını karartan bir diğer gelenek de 'görücü usulü evlilik' olmuştur. Aileler, çocukları için uygun eşi kendileri seçmektedir ve gençler hiç tanımadıkları kişilerle, itiraz etme hakları olmadan, yuva kurmak zorunda kalmışlardır. Bu, Tanzimat sonrasında, dergi ve yayınlarda sıkça tartışılan ve eleştirilen geleneklerden biri olmuştur.

Kadının nüfustaki varlığı da evli olması ile anlaşılmaktaydı. Ailede eğer kadın üretime katkıda bulunmamaktaysa, evli erkeğin vergi yükü daha fazla olmuştur; bu vergiye 'bennak' adı verilmektedir²⁵⁹. Nüfusa kaydı olmayan, vergi vermeyen, kayıtlarda görünmez haldeki kadının, gizli varlığı, evli erkeğin bekar erkekten daha yüksek vergi ödemesiyle anlaşılmaktadır.

Tüm bunlara karşın kadınların görülebildiği iş sahaları da olmuştur. Örneğin, tekstil alanı, neredeyse sadece kadınların hakim olduğu bir alan olmuştur. Bursa gibi pek çok şehirde, kadınların evlerinde kurulan dokuma tezgâhlarında, kadınlar tekstil ürünlerini dokumak yoluyla bir gelir elde edebilmişlerdir. Tekstil kadınlar için, önemli bir gelir kaynağı olmuştur ve hatta 17. yüzyılda dokuma tezgâhları kadınların egemenliğindeki yerini korumuştur. Bu durum, Batı'da yaşanan Sanayi Devriminin, atölyeler şeklinde Osmanlı'da hayat bulması sonucu, kadınların aleyhine değişmeye başlamıştır. Şöyle ki kadınların artık evlerinde, el emeğiyle yapmaya çalıştıkları

²⁵⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yay., İstanbul, 2018, s.104.

²⁵⁸ Alan Duben, **Kent-Aile-Tarih**, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s121.

²⁵⁹ Emine Dingec, *Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları*, **History Studies**, Vol: 2/1, s. 11-13

dokumalar, atölyede makine elinden çıkan dokumalarla nitelik ve nicelik bakımından rekabet edemez hale gelmiştir. Böylece pek çok dokuma tezgâhı kapanmaya başlamıştır. Diğer taraftan bu gelişmenin şöyle de bir avantajı olmuştur; kendi evlerinde üretim yapamayan kadınlar, geçim zorunluluğu nedeniyle kamusal alana çıkıp, erkeklerle aynı ortamlarda hayatlarını kazanmak için kamusal alana adım atmaya başlamışlardır.

Çamaşırcılık da ayakta kalmaya çalışan Müslüman kadının, sıkça başvurduğu bir iş kolu halini almıştır. ‘*Came Şuyi Avretler*’ derneği bu iş için faaliyet göstermiştir²⁶⁰. Ancak bu alanda da başka bir sosyal etken mani olmaya başlamıştır; Osmanlı toplumunda İslam Dininin Sünni Mezhebi egemendir ve Sünnilere göre kadının sosyal hayatta serbestçe dolaşması kabul edilemez bir husustur. Sünni Mezhebine göre kadın kocasının ya da ailedeki kıdemli erkeğin sunduğu denetimli özgürlüğe sahiptir. Bu sebepten kadın üzerinde artan baskılar nedeniyle, kadınların, bu iş kolunda çalışmasına mani olmak için, çamaşırhanelerde fuhuş yapıldığı iddiası ortaya atılmıştır ve 1571 tarihinde bir hükümle bu mekânlar kapatılmıştır²⁶¹.

Osmanlı Müslüman şehirli kadını, bu şartlar altına yaşamını sürdürürken köylü kadınının yaşamı çok farklı bir rutinde ilerlemiştir. Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısı tarıma dayanmaktadır. Nüfusun büyük kısmı kırsalda yaşamını sürdürmüştür. Küçük şehirlerde yaşayan esnaf veya tüccarların dahi, mutlaka işlediği bir toprağı ya da bahçesi olmuştur. Dükkanından yeterli kazanç elde edemediği dönemlerde, bağ-bahçeden elde ettiği ürünlerin satışıyla geçimini sağlayabilmiştir.

Toplumun bu denli büyük bir bölümünü içine alan kırsal hayatta kadın, şehirdekinin aksine üretimin bel kemiği konumunda olmuştur. Dolayısıyla köylü kadınının, şehirli kadına göre çok daha serbest bir yaşamı olmuştur. Evin dışında hareket alanı geniş olmuştur, çünkü kadın da erkek ile tarla ve bahçede çalışmak zorunda kalmaktadır. Tarım üretimi fiziksel güç gerektiren iş gücüne dayanan, hanede tek kişinin omuzlarına yüklenemeyecek kadar meşakkatli bir emektir.

Köy şartlarında, toprak ve onu işleyen aile en önemli ekonomik birimdir. Geleneksel tarım yöntemleri uygulanması sebebiyle saban ve sabanı çekmek için sahip

²⁶⁰ Dıngöç *a.g.m.*, s.16

²⁶¹ Aynı yer.

olunacak bir 'çift' öküz, tarım için gereken en önemli varlıklar olmuştur. Köylü elinde bulunan toprağı işlemek zorundadır; toprağın atıl bırakılması söz konusu olmamaktadır. Bilhassa arpa, buğday gibi tarım ürünlerinin ekimi yapılmıştır ve devlet bu ürünlerden vergi almıştır. Çünkü bu ürünler hem orduyu hem de ülkeyi besleyebilecek nitelikte ve nicelikte besin maddeleridir. Bu bağlamda şehirde olduğu gibi köylü kadının, evde kapalı ve atıl halde yaşama dahil olmaması, söz konusu olmamıştır. Kadın köyde, hayvancılık, tarla sürümü, ekim işleri, hasat, yün eğirme ve halı dokuma, örgü örme vb. gibi, her türlü üretim faaliyetinin erkekle beraber ortağı kabul edilmiştir²⁶². Aynı zamanda tüm ailenin yemek ihtiyacı, temizlik bakımı, çocuk bakımı, giyim ihtiyacı da kadının sorumluluğunda olmuştur.

Kırsaldaki bu iş paylaşımından dolayı şehirdeki 'haremlik-selamlık' uygulaması ile cinslerin, ayrı mekanlarda tutulmasına dair cinsiyet düzeni, burada söz konusu olması mümkün olamamıştır. Kadın kırsalda, evde ve her yerde, eşiyle aynı koşullarda var olabilmıştır. Kesinlikle şehre göre çok daha zor yaşam koşullarında ve çok daha ağır iş yükü altında, ancak çok daha hür bir yaşam sürebilmiştir. Aynı zamanda üretime katılımından ötürü, nispeten çok daha itibar görmüştür. Diğer yandan şayet çocuk sahibi olmasında sağlık yönünden bir sorun yaşamıyorsa ve hele ki bir de erkek evlat doğurmuşsa, aile içinde saygıdeğer bir mertebeye sahip olabilmıştır. Kırsalda kadınlar çocuk ve gençlik dönemlerinde ezilen ve ağır iş yükü altında hırpalanan kişi konumunda olmuşlardır. Yaş aldıkça ve oğullarını da evlendirdikten sonra kayıvalide statüsüne geçtikleri anda 'yaşlı Ana' konumlarıyla, evdeki genç kadınlar üzerinde büyük bir otoriter disiplin kurarak, oğullarıyla aralarındaki duygusal ve organik bağın gücüyle, tüm aileyi ve evi hiç bir fiziksel güç harcamadan idare edebilir hale gelebilmekteydiler; bunun yanı sıra, esasen kadın yaşlanınca, köyde kısmen rahata erebilmekteydi²⁶³.

Kırsalda zaman kavramı, Osmanlı köylüsü için tam anlamıyla ibadet namaz vakitleri ve mevsim döngüsüne göre ayarlanmaktaydı.²⁶⁴ Köyde üretim geleneksel yöntemlerle yapılmasından ötürü eğitim gerektirmemiştir; dolayısıyla kadın da eşiyle içinde buldukları mevsimin gerektirdiği gibi, ekin ya da hasadı yapmak için işe

²⁶² Niyazi Berkes, **Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma**, D.T.C.F. Felsefe Enstitüsü Neşriyatı-Sosyoloji Serisi, Uzluk Basımevi, Ankara, 1942. s. 113-134.

²⁶³ Deniz Kandiyoti **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, Metis Yay., İstanbul, 1997, s.54-63.

²⁶⁴ Berkes, **Bazı Ankara Köyleri...**, s.113-134.

koyulmaktadır²⁶⁵. Anadolu kadını, tarla işleri dışında dokuma işi de yapmaktadır. Halı dokuyarak ve kış için örgü örerek, ailenin giyim ihtiyacını karşılamıştır.

Aileler kırsalda kalabalık olmak durumunda olmuştur ve bu noktada kadının doğurganlığı büyük önem taşımıştır çünkü kadınlar aileye tarlada çalışacak iş gücünü doğurmaktadır. Dönemin sağlık koşulları göz önüne alındığında, çocuk ölümlerinin yüksekliği ile beraber kadınların doğum sıklığı artmıştır.

Kız çocuklar 6-7 yaşlarına geldiklerinde, annelerini taklit ederek, yeni doğmuş bakım gerektiren kardeşlerine bakmaya başlamaktaydılar. 10-12 yaşına geldiklerinde ise rutin ev işlerine dahil olmaktadır. Erkek çocuklar ise, 10 yaşına kadar, pek bir sorumluluk almadan yetişmekteydiler ve 10 yaşından sonra üretimde yer almaya başlamaktaydılar²⁶⁶.

Köylerde, hanede, aşağı yukarı birkaç neslin bir arada yaşadığı, katı bir ataerkil sistem mevcut olmuştur. Erkek çocuk evlenince 'gelin kız' olarak aileye, evden evlenerek giden kız evlat yerine, gelmektedir. Gelinler kaynanaların yönetimi ile evin düzenine hakim olmaktadır ve tüm ağır ve yıpratıcı işleri yapmışlardır.

Kayınvalide, aynı yollardan kendisi de geçtiği için, yeni geline, katı bir öğretmen usulüyle, pek merhamet göstermeden yaklaşmıştır²⁶⁷.

Köyde kadın ve erkek şehre göre daha eşit koşullarda yaşayabilmiştir. Şu bir gerçek ki, kadın hem ev işleri ve ailenin yeme -içme ihtiyaçları ve bakımından sorumlu olmuştur, hem de evin dışındaki, diğer üretim işlerinin en önemli parçası olmuştur. Adaletsizlik ise, akşam iş bitince haneye dönüldüğünde başlamıştır. Her ne kadar iki cins için de tüm gün yorucu geçmiş olursa olsun, erkek, evde devam eden yorucu diğer işlere asla katkıda bulunmamaktaydı. Bu işler ataerkil zihniyette sadece kadına ait olan işler olarak kabul edilmiş ve erkek evde dinlenme saatini değerlendirebilirken, kadın gücünü sonuna dek kullanarak eşi ve herkesin ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmiştir²⁶⁸.

²⁶⁵ Dengeç, *a.g.e.*, s.13.

²⁶⁶ Berkes, **Bazı Ankara Köyleri...**, s.118.

²⁶⁷ Berkes, **Bazı Ankara Köyleri...**, s. 121-122.

²⁶⁸ Berkes, **Bazı Ankara Köyleri...**, s.125.

Anadolu kadını, şehirli hem cinsleri gibi ferace, peçe takmamış, sadece başörtüsü kullanmaktaydı. Bunun tek sebebi, işini yaparken ferace gibi uzun bol kıyafetlerin çalışmasına engel teşkil etmesi olmuştur. Köyde, şehirdeki gibi sosyal yaşam söz konusu olmamıştır. Hasat zamanı ekonomik açıdan yılın en değerli dönemini teşkil etmiştir. Köylü hasadın sonucunda, ürününü satıp, kazancıyla çocuğunu evlendirebilmektedir, borcunu kapatabilmektedir²⁶⁹.

Sonuç olarak, şehirli hemcinslerine göre, üretime katılımı erkekle eşit oranda olan köylü kadını, bu emeğinin karşılığını şehirli kardeşine göre daha az konforlu, zor koşullarda fakat daha hür bir yaşam olarak almıştır.

Gayrimüslim kadınların Osmanlı toplumu içindeki konumlarına bakıldığında, Zimmi (korunan) statüsünde yer almakla birlikte kamu hukukunu ilgilendiren konularda, Şeriat Kanunlarına başvurularak hareket edildiği görülmektedir; Özel Hukuk alanında ise ait oldukları cemaatlerin kendi kuralları gereğince gereken yapılmaktaydı²⁷⁰.

Ermeni Cemaati içinde, aile, erkeğin aile onurunu korumakla yükümlü olduğu en önemli birimi yansıtmıştır ve baba ailedeki tüm kadınların davranışlarından sorumlu olmuştur. Kız ve erkek çocuklar, yedi yaşına geldiklerinde aldıkları eğitim Ermeni ailelerinde derhal farklılık göstermekteydi; kızlar ev işlerine yönlendirilmekte, erkek çocuklar da dışarı sorumlulukları ile görevlendirilmekteydi²⁷¹.

Bireysel yaşam ya da kendini ifade özgürlüğü, Ermeni kültüründe kadın için söz konusu olamamıştır. Ermeni Kadınlar için feminist bir uyanış, Osmanlı'nın Batılılaşma hareketi içinde söz konusu olmuştur. Eğitimleri, Gayrimüslimlere tanınan haklar ile beraber ve misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda, git gide zaman içerisinde, uzak Ermeni köylerinde hayata geçebilmiştir. 19. yüzyılın en önemli Ermeni feminist kadınları arasında Elbis Gesaratyan (1830-1911), Sırpuhi Düsap (1841-1901), Zabel Asadur Sibil (1863-1943), Zabel Yesayan (1878-1943) yer almıştır²⁷². Osmanlı'da

²⁶⁹ Aynı yer.

²⁷⁰ Gayrimüslimler, Hristiyan Rum Ortodoks, Hristiyan Ermeni ve Yahudiler olmak üzere üç büyük cemaate ayrılmaktaydı.

²⁷¹ Hourı Berberian, *Armenian Women*, **Encyclopedia of Women and Islamic Cultures**, Vol:3, 2006, s.10-14.

²⁷² Melissa Bilal-Lerna Ekmekçioğlu, (Derleyenler), **Bir Adalet Feryadı-Osmanlı'dan Türkiye'ye 5 Ermeni Feminist Yazar**, Aras Yay., 2006, İstanbul, s.13-19.

bilhassa II. Meşrutiyet zamanında ve savaş dönemlerinde, Ermeni kadınları, gösterdikleri fedakarca direnişi, kendi cemaatleri içinde kadın mücadelesi ile eklemlendirmişlerdir. Tüm cemaatler için anlaşılabilir o ki en aktif kadın mücadelesi Ermeni kadınlara ait olmuştur.

Osmanlı toplumunda, Rum kesiminde kadının konumuna bakıldığında ise, Rumların Hanedana yakınlıklarının Saray ve çevresinde önemli statüler elde etmelerini sağladığı görülmektedir. Cariye olarak saraya gönderilenler Hanedanda çok önemli noktalara gelebilmişlerdir; örneğin, Rum kökenli Kösem Sultan, kendini 15 yaşında I. Ahmed'in haremindedir bulmuştur hatta, hırsı ve zekası ile I. Ahmed'i etkilediği gibi Valide Sultan olarak 50 yıla yakın politik gücünü kullanmıştır. Diğer yandan Modernleşme döneminde ise Rumlar Tanzimat ile beraber batıya daha da yakın hissetmişlerdir; Gayrimüslim halkın okullarının bağımsız hale gelmesi, batı kaynaklı seküler yaklaşımın, eğitimlerine daha etkin yanmasına neden olmuştur²⁷³. Ancak Tanzimat, sanılanın aksine Rum Cemaatler için büyük bir rahatlama anlamına gelmemiştir; aksine Devlet ile kurdukları kuvvetli bağın bozulması, onları daha tedirgin etmiştir çünkü bahsettiğimiz üzere, Hariciye diplomasisinde, Rumlar hem danışmanlık hem de tercümanlık hizmetlerinin vazgeçilmezleri haline olmuşlardır²⁷⁴.

Özellikle din faktörü, Rum kadınların hayatında diğer cemaatlerde olduğu gibi zamanın akışını ve sınırlarını belirlemiştir; ancak Rum Cemaat arasında, diğerlerine göre nispeten daha medeni bir cinsiyet düzeni hakim olmuştur.

Batıya, Balkan kökenli olmanın yanı sıra ve ellerindeki Klasik Yunan mirası ile Bizans'tan aldıkları gücü birleştiren Rum kesiminde, bir üstünlük duygusu her zaman paylaştıkları ortak duygu olmuştur. Rum ailesinde tek eşlilik egemen olmakla beraber, Rum kültüründe de Osmanlı'da olduğu gibi evlilik aşamasında, kadına verilen Mehr-drahoma adında para, benzer özelliklerden biri olarak göze çarpmaktadır. Boşanma halinde belirli bir yaşa kadar anneye de velayet hakkı verilebilmiştir. İstanbul Rumları seçkin bir kesimi teşkil etmiştir; ticareti ve dış politikada tercümanlık işini,

²⁷³ Çağla Derya Tağmat, **İstanbul'da Helenizm: Sosyo- Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2015, s.7-8.

²⁷⁴ Tağmat, **a.g.e.**, s.20.

devletin üst kademelerinde ellerinde tutmuşlardır. Rum kadınlar, Batı modasını takip edebilecek hürriyete sahip olabilmüşlerdir ve örtünme çoğunda söz konusu olmamıştır.

Ayrıca Rum kızların eğitimi, Rum Cemaat içinde büyük önem taşımıştır. Bu konuda İstanbul Rum Kadın Cemiyetleri önemli görev üstlenmiştir; öncelikle dönemin genel atmosferi gereğince kadınların 'hayır işleri' ile sosyal platformda yer buldukları bilinmektedir. Varlıklı Rum kadın cemiyetleri de, öncelikle yoksulların en büyük yardımcısı ve kız çocuklarının eğitiminin destekçisi olmuşlardır; bunlar içinde ardılları için yol gösterici olmuş olan 'Peralı Fukaraperver Rum Kadınlar Cemiyeti' dir²⁷⁵. Bu hususta Osmanlı'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ile Rum Cemaat, kendi özel okullarında dilediği gibi eğitim verebilmeye başlamıştır. Bu bağlamda kızlar da okul bünyesinde eğitime dahil edilmişlerdir. Öncesinde zengin aileler aynı Osmanlı seçkin ailelerinde görülen, konak eğitimi gibi evlerinde özel hocalardan kızlarına eğitim verdirtmişlerdir²⁷⁶. Bunun dışında kilise okulları yoksul Rum ailelerinin kızları için tek eğitim seçeneği olmuştur²⁷⁷.

Yahudi Cemaati ise çok daha muhafazakar bir kültür sergilemiştir. Osmanlı'da ticaret ve ekonomi için önemli bir millet olan Yahudilerin kadınları, hem cemaat içinde hem de sarayla olan iletişim adına büyük önem taşımıştır. Erkekleri dönemin Osmanlı bürokratlarına rehberlik ve danışmanlık yaparken eşleri de, Sarayda ve Haremde, Saray kadınlarına hizmet etmekte ve onların dış dünya ile bağlantısını sağlamışlardır²⁷⁸.

Ester Kira gibi kimi Yahudi kadınları ise Saray'da tıp alanında ki bilgileri ile temaslar kurmuşlardır. Yahudi kadınları cemaatleri dahilinde ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu tutularak ev içi yaşama itilmişlerdir.

Sosyal yaşamda kadının Yahudi İnancı gereği, yoldan çıkarıcı şeytani bir varlık olarak kabul görmesi nedeniyle erkeklerle bir araya gelmeleri yasak kabul edilmiştir. Yahudi kadınları için hayatlarının gerçek dönüm noktası ve çocukluklarından itibaren

²⁷⁵ Tağmat, a.g.e., s.82.

²⁷⁶ Oya Dağlar Macar, *Ottoman Greek Education System and Greek Girls' Schools*, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/Educational Sciences: Theory& Practice**, No:10(2). Spring, 2010, s.805-817.

²⁷⁷ Tağmat, a.g.e., s.30.

²⁷⁸ Neslihan Ünal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları*, **Tarih Okulu Dergisi**, Mart 2017 No:XXIX, s:153-179.

uğruna çeyiz hazırlığı yaptıkları olay, evlilik olmuştur. Ancak evlilik sürecinde ve ailede ancak, hamilelik döneminde ve anne olduğu zaman saygın bir statü kazanabilmektedir. Yahudi Cemaatinde tek eşlilik için bir garanti verilememektedir. Şayet kadının çocuğu olmuyorsa ya da erkeğin soyadını devam ettirecek bir oğlan çocuk dünyaya getirememişse, o zaman erkek yeni bir kadınla birliktelik hakkına sahip olabilmektedir. Erkek evlilik öncesinde belirlenmiş parayı ödemek koşulu ile istediği an kadından boşanabilmektedir. Osmanlı'da ticaretin merkezinde yer almış olsalar da kendi içlerinde kadına bakış açıları, kadının bedeninin aşağılanması, onu noksan kabuk etmek gibi prensipler ışığında şekillenmiştir²⁷⁹.

Bunların yanı sıra bahsedilmesi gereken diğer önemli bir konu da Osmanlı'daki misyonerlik faaliyetleridir. Genel olarak Hristiyanlığı yaymak için gayret eden kişilerin bu amaçla gerçekleştirdiği her türlü eylemi ifade etmek üzere kullanılan misyonerlik faaliyetleri 19.yüzyılda Osmanlıda zirve noktasına ulaşmıştır²⁸⁰. Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri genellikle eğitim alanında hayat bulmuştur. Kız ve erkekler için eğitim verecek okullar açmak suretiyle faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Örnek vermek gerekirse Amerikan Board Misyon'ları Ermeni cemaatin Batılı eğitime ilgi göstermesi sonucunda, 1834'te Pera Erkek Okulu'nu kurmuştur²⁸¹. 1845'te ise Pera Kız Yatılı Okulu eğitime başlamıştır²⁸². Yabancı okulları ve özellikle Amerikan Kolejlere Tanzimat ile birlikte daha da yaygın hale gelmişlerdir; II. Meşrutiyet zamanında Batılı düşüncenin Osmanlı toplumuna yerleşmesinde etkin rol üstlenmişlerdir. 1859 yılında Amerikan Board misyoneri olarak kurulmuş olan Robert Koleji de her ne kadar seküler bir vizyonla kurulmuş olsa da İncil'in en önemli ahlaki ve dini kaynaklarından olacağı kuruluşları sırasında belirtilmiştir²⁸³. Bu okullarda yetişen kimi Osmanlı Aydınları da aynı zamanda elitist ve Batı yanlısı yaklaşımın parçası olmuştur. Halide Edip Adıvar bu bağlamda Amerikan Kız Koleji'nde okumuş Müslüman kadınlardan olarak dikkat çekici bir örnektir.

²⁷⁹ Yahudi erkekler şu duayı sıklıkla dillendirmektedirler: 'Tanrım beni kadın olarak yaratmadığın için şükürler olsun.' Fatmagül Berktaş. **a.g.e.**, s.96.

²⁸⁰ Ekrem Saltık, *Osmanlı Anadolu'sunda Protestan Bir Kadın Misyoner: Laura Farnham ve Okulu*, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C:2, Sayı:1, ss.17-24.

²⁸¹ **A.g.e.**, aynı yer.

²⁸² Aynı yer.

²⁸³ Baykal Biçer, *Türkiye'de Protestan Eğitim Dizgesi 'Amerikan Kolejlere 1839-1922'*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık-2016, Afro-Avrasya özel sayısı, ss.44-69.

2.3. Osmanlı Devleti'nde Kadın Hareketlerinin Başlaması

Hem Avrupa kadın hareketi ve aynı şekilde Osmanlı Kadın Hareketi hakkında akla gelen ilk soru bu oluşumların tetikleyici unsurunun ne olduğu yönünde ortaya çıkmıştır. Kadınların, yaşadıkları rutin içinde birden hangi unsurlardan ötürü fikirsel bir uyanış yaşamış olduğu ve bunu bir harekete dönüştürebildiği merak uyandırmaktadır.

Ülkeler ve toplumlar modernleşme süreçlerini yaşarken, ailenin en önemli faktörü kadınlar, bu süreçlerin kritik unsurları halini almışlardır. İsyandar ve ayaklanmalarla dolu sancılı asrileşme aşamalarında üst tabaka ailelerin, diğerlerine göre eğitilmiş ve okuryazar, aydın sayılabilecek kadınları, onlara sunulan daha hür bir yaşam olanağını avantaja dönüştürerek, erkek egemen paternal düzeni, fırsat eşitsizliğini, cinsiyet düzenini sorgulamaya başlamışlardır.

Kadınlar, kendi cinsiyetlerinin sınırlarını belirleyen unsurun, toplumda erkek cinsi olduğunun farkına varmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu süreç, sorgulama, cevap arama, farkındalık ve uyanış ile birlikte başkaldırı halini almış ve bir kadın hakları mücadelesinin, yaşanmasına yol açmıştır.

Türk Kadın Hareketi'nde birinci dalga üç evreden müteakiptir:

1) Erken Dönem: İlk kadın mektubunun basında yer aldığı 1868 senesinden, II. Meşrutiyet'e (1908) kadar ki hareketlilik/ Erken Dönem. Osmanlı Hareket-i Nisvanı (1868-1908).

2) II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Dönemlerindeki feminist hareket/ II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi (1908-1922).

3) Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki eylemsel etkinlik '*Birinci Dalga Cumhuriyetçi Feminizm*' (1923-1935)²⁸⁴.

²⁸⁴ Zihnioğlu, a.g.e., s.21.

Bu sınıflandırma genel itibariyle Türk Kadın Çalışmaları literatüründe kabul gören bir dönemlendirmedir. Çalışmanın, Osmanlı Kadın Hareketi başlığı gereğince birinci ve ikinci evre bu maddede anlatılmıştır.

Osmanlı toplumunda bir kadın hakları mücadelesinin yaşanmış olduğu ve hatta bunun siyasal hak elde etme hareketine dönüştüğünü anlatan metinlere, Devrim tarihi ve Osmanlı tarihi çalışmalarında nadiren rastlanabilmektedir. Ancak bu başlık hakkında geniş kapsamlı bilgiyi son zamanlarda büyük bir yükselişe geçen, Kadın Çalışmaları alanında yapılan araştırmalardan edinmek mümkündür. 19. yüzyıla denk gelen, konak eğitimleri sayesinde bir çok elit, aile mensubu genç kadın, toplum sistemini ve gelenekçi yapıyı sorgulayabilecek, bu düşüncelerini kağıda dökebilecek vasfa ulaşabilmişlerdir. İlköğretim düzeyinde (döneme göre) eğitim veren Sıbyan ve Mahalle mekteplerinde de Türkçe okuma-yazma üzerinde durulmadığı; sadece dini eğitim verildiği belirtilmiştir. Bu şartlar altında alt tabaka kadınların yaşam sınırları, konak eğitiminden geçen hem cinslerine göre, tahayyül edilemeyecek kadar kısıtlı olmuştur. Özel alana sıkışıp kalmış bu kadınlar için yaşam, 'ev-çocuk-eş' üçgeninin dışına çıkamamıştır.

Tanzimat'ın ilk zamanlarında toplumda kadınlar arasında kadına dair bir ses yükselmemiştir. Ancak 1856 Islahat Fermanı, özellikle kırılma noktasını teşkil etmektedir. Çünkü üst tabaka kadınlar aldıkları eğitimin hakkını verircesine, yazdıkları yazılarda cinsiyet düzenine dair çok dikkat çeken eleştirilerini kaleme alabilmişlerdir²⁸⁵. Böylece hareketin ilk evresi kadın dergilerine gönderilen yazılarla filizlenmeye başlamıştır.

Bu noktada hareketin iki kolu ya da oluşum aracı olduğu söylenebilmektedir; bunlar, süreli yayınlar yani basın ve dernekler yani örgütlü oluşum şeklindedir.

Yetersiz eğitim düzeyine rağmen ürkek ve çekingen Osmanlı kadını için tedirginliğini atmak anlamında, mektuplar halinde çeşitli süreli yayınlara yazılar yollamak çok rahatlatıcı olmuştur.

İlk yazılar, 1868'de 'Terakki' gazetesinde kadınların kimlikleri belirtilmeden yayımlanmıştır. Bu yazılarda kadınlar sosyal hayatta yaşadıkları sorunları, isim

²⁸⁵ Zihnioğlu, a.g.e., s.20-22

vermeden dile getirmişlerdir. Örneğin derginin 104. sayısında, vapurlarda erkeklerle aynı ücreti vermiş olmalarına karşın neden çok kötü koşullarda, havasız bir salonda eşlerinden ayrı oturarak seyahat etmek zorunda olduklarını eleştirmişlerdir²⁸⁶. Bu haklı şikayete göre, haremlük-selamlık usulü gereğince vapurlarda ayrılan kadın ve erkek taraflarından, erkek tarafı ve kadın tarafının seyahat koşulları eşit olmamıştır.

Terakki-i Muhadderat dergisi aslında dergi kulvarında ilk yayın olarak haftalık şekilde 1869 senesinde *Terakki* gazetesinin bir eki olarak çıkarılmış ve 48 sayı yayımlanmıştır²⁸⁷. 1886 senesine gelindiğinde kadın dergilerinde bir ivme yakalanmıştır. *Şüküfezar* (Çiçek Bahçesi) adlı dergi, bir kadın tarafından yayınlanan ilk süreli yayındır ve imtiyaz sahibi: Arife Hanım'dır²⁸⁸. Bu dönemde kadınların yazarlık konusunda, belirginlik göstermesi ve sayılarında artış yaşanmasının önemli bir nedeni de 1870'lerde hayata geçen 'Darülmualimat'ın (kız öğretmen okulu) azımsanmayacak etkisidir. Tanzimat'ın ilk zamanlarından itibaren askeriye ve ordu kapsamında sadece erkekleri içeren eğitim planlamalarına girilmiştir. Kız çocukları da eğitim stratejilerinin önemli bir parçası haline almaya başlayınca, erkek öğretmenler olduğu kadar kadın öğretmenlere de ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu suretle ihtiyaç duyulan kadın öğretmenlerin eğitimleri için 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi uyarınca Darülmualimat için düzenlemeler yapılmıştır.

Dergiler arasında ilk örnek olarak kabul edilen *Şüküfezar*'ın önsözünde Arife Hanım uzun bir yazı kaleme almıştır. Yazısındaki şu satırlar dikkat çekicidir²⁸⁹:

' Biz ki 'saçı uzun aklı kısa' diye erkeklerin hande-i istihzasına (alaycı gülüşlerine) hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek şahreh-i sa'y ve amelde (çalışmanın açık ve doğru yolunda) mümkün olduğu kadar payendaz-ı sebat olacağız (ayak direyeceğiz) '

Diğer yandan *Mücvvet* Dergisi ise 1887 yılında kadın eğitimi ve kültürünün gelişimini işleyen bir yayın halinde yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemde artık,

²⁸⁶ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yay., İstanbul, 2011, s.60.

²⁸⁷ **A.g.e.**, s.61.

²⁸⁸ Aynur Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, Ay izi Kitap, Ankara, 2011, s.17.

²⁸⁹ **A.g.e.**, aynı yer.

Müslüman kadın yazarlar kendilerini göstermeye başlamıştır; şair Nigar Bint-i Osman, Leyla Hanım, Fitrat Hanım dergiye yazılarını ve eserlerini yollayarak okuyucuya ulaşmaya başlamışlardır²⁹⁰.

Bu noktada, Osmanlı'da 19.yüzyılın ikinci yarısında kadın şairlerin de önemli bir yeri olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Nigar Bint-i Osman, 'Şair Nigar' olarak tanınmıştır; Nigar Hanım esas olarak kadın-erkek eşitliği konusunu kabul etmemektedir ancak kadının eğitim alarak erkek ile omuz omuza gereken görevlerde vazifesinin başında olmasını savunmuştur²⁹¹. Nigar Hanım, yazılarında 'Nigar Bint-i Osman' ve 'Uryan Kalp' imzalarını kullanmıştır²⁹². Ayrıca çok yönlü bir eğitim almış ve bunun neticesinde Arapça, Farsça, Rumca, Fransızca, Almanca, İtalyanca gibi birçok dil öğrenmiştir²⁹³. Osmanlı Devleti'nde ilk kez batı tarzı günlük yazan kişi Nigar Hanımdır ve bu günlükler 1959 senesinde derlenerek 'Hayatımın Hikayesi' adıyla yayınlanmıştır²⁹⁴. Bu kadınlara Mihri Hatun dahil edilmelidir. Bu kadınlar, erkek egemen edebiyatta kadın temalı şiirler yazarken kadın şairler olarak dayanışma sergilemişlerdir²⁹⁵.

'Derler ki eksik akıllı olur kadınlar

Uygundur her sözünü boş saymak

Mihri duacınızın zannı budur

Şu sözü der ol Kamil kişiler:

Ehl bir kadın iyidir

Ehl olmayan bşn erkekten

Bir kadın ki zihni paktır

İyidir bin anlayışsız erkekten²⁹⁶,

²⁹⁰ Çakır, **a.g.e.**, s.66.

²⁹¹ Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını**, s.83.

²⁹² Zehra D. Eroğlu, *Bir Günlük Usaresi: Hayatımın Hikayesi ve Şair Nigar Hanım*, **Hece Dergisi**, Sayı: 222-224, Haz.-Tem.-Ağus., yıl: 2015, s. 139-158.

²⁹³ Aynı yer.

²⁹⁴ Aynı yer.

²⁹⁵ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.43.

²⁹⁶ **A.g.e.**, s.42.

Mihri Hatun'un bu dizeleri kadın haklarından dahi bahsedilemeyecek bir dönem açısından söylenmesi cesaret gerektiren satırlardır.

Tanzimat Döneminde çıkarılan dergilerde henüz aydınlatıcı derin konular ele alınamamıştır. Kadınların dünyalarına özel, ev işi, çocuk ve benzeri konularda nasihat eder üslupta yazılar yayınlanırken, gelen mektuplarla kadınların, onlara dayatılan yaşam koşullarını kabullenmediklerini gözlemlemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde kadınlara dair yaşanan önemli bir diğer gelişme de 1 Ağustos 1895 tarihinde, ilk uzun soluklu ve etkili kadın gazetesi olan '*Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yayın hayatına başlamasıdır. İmtiyaz sahibi İbnül Hakkı Mehmet Tahir olan gazetenin 1-150 arası sayıları haftada iki kez, sonraki sayıları haftada bir kez yayınlanmıştır ve 1908 senesine kadar kesintisiz 580 sayı basılmıştır²⁹⁷. Yazarları genelde kadınlardan oluşmuştur; Makbule Hanım, Şair Nigar, Fatma Aliye, Emine Semiye ve Fatma Şadiye ve diğer birçok kadın, bu gazetede aktif olarak yazılar yazmışlardır. Ancak bu gazetede döneme hakim genel bakış açısında olduğu gibi, kadına erkekler ideal bir ölçüt olarak işaret edilirken bu doğrultuda ideal davranış biçimleri sunulmuştur. Dergide sürekli öğütlenen üç temel prensip, iyi bir anne, iyi bir eş ve iyi bir Müslüman olmak şeklinde kadınlara öğütlenmiştir²⁹⁸.

Bu dergi ile birlikte artık Fatma Aliye Hanım ve kardeşi İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik şubesi kadın kollarında yöneticilik yapmakta olan Emine Semiye Hanım, seslerini yükseltmeye başlamışlardır. *Hanımlara Mahsus Gazete* ile beraber '*annelik*' vurgusu, anneliği ön plana çıkaran ve nitelikli anne olabilmeleri adına kadınların okula gitmelerinin gerekliliği konusunda ciddi yazılar yazılmıştır.

Hanımlara Mahsus Gazete'de yazıları sürekli yayınlanan, Fatma Aliye Hanım bu noktada irdelenmesi gereken erken Osmanlı Kadın Hareketinin çok önemli bir parçasıdır. Aliye '*konak eğitimi*' alan şanslı azınlığa iyi bir örnektir. Çok iyi Fransızca bilen Fatma Aliye Hanım, İslamcı kimliği ile kadın haklarını çok iyi sentezlemiş yazarlardandır. Batılıların Müslüman kadınlara dair inandıkları '*kafes ardında yaşayan ve erkeğin kölesi*' konumundaki kişi imajını, İslam'dan bu iddiaları çürütecek

²⁹⁷ Demirdirek, a.g.e., s.19-20.

²⁹⁸ Sena Hatip Dinçyürek, *II. Abdülhamit Döneminde Bir Genç Kız Dergisi: Hanımlara Mahsus Gazete'nin Hanım Kızlara Mahsus Kısmı*, Ayşegül Keskin Çolak'a Armağan, **Tarih ve Edebiyat Yazıları**, Kebikeç Yay., Ankara, 2016, s.143-156.

kanıtlar bularak yıkmak için mücadele vermiştir. Kadının okuması, kendini geliştirmesi ve kendi ayakları üstünde durmasını savunmuştur.

Fatma Hanım, *'Nisvan-ı İslam'* (İslam Kadını) kitabında Avrupalı Sefirlerin eşleri ya da Osmanlı'yı ziyaret etmiş olan yabancı kadın seyyahların, kimi zaman Ramazan ayında kimi zamanda farklı dönemlerde; Osmanlı kadınları ile Fatma Aliye Hanım rehberliğinde ve Fransızca tercümanlığı ile bir araya gelmelerini ve bu sohbetlerde Fatma Hanım'ın Müslüman kadınların yaşamına dair Avrupa'nın sahip olduğu yanlış bilgileri diyaloglarla düzeltme çabalarını anlatmaktadır²⁹⁹. Fatma Aliye kadın erkek eşitliğine dair şu cümlesi ile gayet açıkça bakış açısını yansıtmıştır³⁰⁰:

' Allah insanların erkeğine, dışisine de aynı ihsanda bulunmuştur, kadının gelişimine engel teşkil eden etkenlerden en önemlisi erkeklerdir.'

Ayrıca Fatma Hanım'ın ses getiren bir diğer faaliyeti de romancılık alanındadır. İlk romanı olan *'Muhaderat'*ta yansıttığı bakış açısı çok kez tartışma konusu olmuştur. Değerlendirmek gerekirse İslamcı kimliği ve cariyeliği olumlayan yazıları günümüz penceresinden bakıldığında, elbette eleştiriye açık önermelerdir; ancak yine de Fatma Hanım, kadın hakları mücadelesi açısından cinsiyet düzenini cesurca tenkit edebilmesi bakımından, önemli bir kişidir ve ardıllarının mücadele yolunu aydınlatmıştır. Kendisi İslam tarihinden önemli kadın ilim uzmanlarından örnekler vermek suretiyle İslam'da kadının yerinin sanıldığı gibi olmadığına dair yabancıları ikna etmeye çabalamıştır.

Öte yandan pek çok farklı fikir akımına ve faaliyete sahne olan Selanik Şehri, Osmanlı Devleti için en dinamik düşüncelerin üretildiği, Devletin geleceği bakımından önemli örgütlenmelerin hayat bulduğu bir merkezdir. Emine Semiye Hanım da, Erken Osmanlı Kadın Hareketi'nin önemli bir temsilcisi olarak Selanik'te Müslüman kadınların sözlü ve fiziki tacize uğramalarını çok kez kaleme almış ve cesurca eleştirmiştir:

²⁹⁹ Fatma Aliye, **a.g.e.**, 2012, s.9.

³⁰⁰ Sancar, **a.g.e.**, s.102.

*'Hukuk-u nisvan'ın (kadın hukukunun) korunması için ulemanın 'hür olmak saadetini layık olmayan' o irticayyın gerici giruhuna gerekirse cebren, kuvvet kullanarak dersini vermesi gerekirdi.*³⁰¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin belirgin hale geldiği dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası Kadın Şubesi ile ön plana çıkan Emine Semiye Hanım, Osmanlı Devleti'nin farklı bir coğrafyasında kendinden bahsettirmiştir. Kendi eğitim serüveninde 1896 senesinde Terakki ve Feyz-i Sıbyan Mekteplerinde ve 1900 yılında Selanik Kız Okullarından İnas Rüştüyesinde mümeyyiz³⁰² olarak görev yapmıştır³⁰³. Emine Hanım önemli görevler üstlendiği Cemiyette ablası Fatma Aliye Hanıma nazaran daha ateşli bir üslupta kadınlara hitap etmiştir.

Erken dönem feminizminin öne çıkan özellikleri arasında, kadın ahlakının tartışılmış olması dikkat çekmektedir; ayrıca Batı karşısında temkinli bir duruş sergileme çabası göze çarpmaktadır. Toplumsal ahlak, kendi kültürüne sahip çıkan erdemli bir duruş, Müslüman kadının en önemli özellikleri olarak kabul edilmiştir. Birinci evrenin önemli yayın organı *Hanımlara Mahsus Gazetede*, temel amaç, toplumsal ahlakı kadın iffeti ve namusu üzerinden şekillendirmek olmuştur ve bu prensip kadın yazarlar tarafından çok kez vurgulanmıştır³⁰⁴.

Hanımlara Mahsus Gazetede, kadınlar kadın mücadelesi kapsamında öncelikle, kadınların kendilerini erkeğin karşısında 'noksan' ya da 'kusurlu' varlıklar olmadığına inandırmayı hedeflemişlerdir. Gazetede yazan kadınlar kalemlerini, kadınlara özgüven aşılama, her şeyi başarabilecek kapasitede olduklarına onları inandırabilmek için kullanmışlardır. Bu noktada Osmanlı kadınının, Avrupalı hemsinlerinin kadın hakları açısından kat ettiği yoldan ve bu husustaki tecrübelerinden haberdar olup olmadığı önem arz etmektedir. Bu sorunun cevabını *Hanımlara Mahsus Gazete* ve benzer süreli yayınlarda bulmak mümkündür. Bu yayınlarda Müslüman kadınlar, Batılı kadınların bu yoldaki tecrübelerini haber yapıp, tercümelerle aktararak muazzam bir bilinçlenme yaratmayı başarmışlardır.

³⁰¹ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü...*, s.32.

³⁰² Mümeyyiz: İmtihanda bulunup talebenin bilgisini yoklayan kimse. Ferit Devllioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara,1993.

³⁰³ Şefika Kurnaz, **Osmanlı Kadın Hareketinde bir Öncü Emine Semiye**, Timaş Y., İstanbul, 2008, s.32.

³⁰⁴ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.48.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile yaşanan hürriyet ortamında kadın dergilerinde de bir patlama yaşanmıştır: *Demet*, *Mahasın* ve *Kadın* ilk göze çarpan örneklerdir. *Demet*, Eylül 1908 tarihinde sadece yedi sayı yayımlanmıştır ve sahibi Hakkı Bey'dir. Ancak derginin kadın mücadelesi anlamında dikkat çeken yanı, ilk sayıdan itibaren '*Osmanlı Meşahir-i Nisvanı*' ismiyle bir yazı dizisi yayımlanmış olmasıdır. Ermeni kadın yazarlar '*Müslüman kız kardeşlerine*' tanıtılmıştır. Madam Zabel Asadur, Madam Sırpuhi Düsap, Madam Zabel Yesayan gibi Ermeni isimler ve Rum kadınlar hakkında önemli bilgiler verilmiştir³⁰⁵.

1908'de çıkan başka bir dergi de *Mahasın*'dir ve dergi II. Meşrutiyet ile beraber çıkan en uzun süreli olanıdır; Eylül 1908 tarihinden, Kasım 1909 tarihine kadar yaklaşık on iki sayı olarak yayımlanmıştır. Dergi renkli basılan ilk kadın dergisidir³⁰⁶.

'*Kadın*' dergisi ise, 1909 senesinde 30 sayı kadar çıkmış ilk Selanik menşei kadim yayınıdır; ideal kadın profili, bu dergide de kutsallaştırılan annelik nosyonu etrafında şekillenmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında, Osmanlı Müslüman kadının özgürlük talebi de gündemdeki konular arasında yer almıştır. Kadınlar, gelişen ülke şartlarının farkında olarak hürriyet pastasından hakları olan payı istemişlerdir. En önemli taleplerinin arasında, eğitim hakkı ve sosyal hayatta erkeklerle aynı koşullarda yer alabilmek yer almıştır. Ayrıca kamusal alanda ve çalışma hayatında yer almalarına engel olan, yaşam konforlarını olumsuz yönde etkileyen, kıyafet kurallarının değişmesi de hürriyetleri adına en önemli beklentilerinden biri olmuştur³⁰⁷.

Özellikle 1908 Devriminden çok kısa bir süre sonra güçlenen milliyetçilik ideolojisi ile beraber '*kadın hakları*' yeni edebiyat çalışmalarında yer alan ve Türklerin yeni milli kimliklerinin oluşumunun en önemli parçası haline gelmiştir³⁰⁸. Bu doğrultuda kadının annelik yönü sadece doğru bir toplum inşası için değil, aynı zamanda milli değerleri yüksek vatan evlatları yetiştirmek açısından değer kazanmaya başlamıştır.

³⁰⁵ Demirdirek, a.g.e., s.27.

³⁰⁶ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.77.

³⁰⁷ Zihnioğlu, a.g.e., s.56.

³⁰⁸ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yay., İstanbul, 2017, s.157.

Osmanlı kadınları batılı hem cinslerinin 'Sufrajet' hareketinden haberdar olmakla beraber, Müslüman kadın yukarıda bahsedilen yüksek milli ve ahlaki değerlerin çizdiği yoldan ayrılarak militan bir faaliyet rotasını çizmemiştir. Osmanlı kadını daha naif ve daha incelikli bir başkaldırı içerisinde yer almıştır. Bu sebepten ötürü, Osmanlı kadınları, tartışılan ve eleştirilen Osmanlı ailesinin annesi statüsünü koruyarak, yeni bir milli aile profiline, okumuş aydın anneler olarak geçiş yapmışlardır. Türkçülük akımının öne çıkmış simge kişilerinden olan Ziya Gökalp'in önermesi olan 'Milli Aile', bilhassa aile kurumunu bambaşka bir noktaya taşımıştır. Bu doğrultuda, İttihat ve Terakki Fırkası kadın eğitimine özellikle eğilmiş ve ilköğretimde din dışı derslere ağırlık vererek, bilimsel konularla kızların tanışmasını sağlamıştır. Bunların yanı sıra 1913 yılında ilk Güzel Sanatlar Okulu ve Konservatuar Osmanlı kadının yaşam algısını yükseltmiştir³⁰⁹.

Bu yeni okullar arasında yabancı okullar hatırı sayılır bir sayıda yer almıştır; bu yabancı okullar içinde Amerikan Kız Koleji'nden mezun, Türk aydın kadın profiline ilk örneklerinden Halide Edip Adıvar, yabancı bir okula giden üç Müslüman kadından biri olarak bulunmuştur. Seçkin bir ailede yetişmiş olmakla beraber, aldığı farklı eğitimin, aslına bakılırsa ailesinin, II. Abdülhamit rejimine karşı bir başkaldırısı niteliğinde olduğu kabul gören bir değerlendirmedir. Halide Hanım, *Hanımlara Mahsus Gazete, Tanin, Resimli Kitap ve Yedi Gün* gibi dergi ve gazetelerde kadın konusu ve vatan sevgisi ile ilgili çok sayıda yazı kaleme almıştır. Makalelerinde genellikle kadının tüketici konumundan üretici konumuna geçmesinin, çalışma hayatında meslek sahibi olarak yer almasının, vatanın gelişmesi ve kalkınması için ne kadar kıymetli olduğunu cesurca yazmıştır³¹⁰.

Halide Hanım, kadının erkek karşısındaki edilgen ve itaatkar konumunu şiddetle eleştirirken, kendisi de evliliğinde kocasının kendisi ile boşanmadan ikinci kez evlenme talebi üzerine, dönemin kadına dair toplumsal ahlak normlarına göre radikal bir karar vererek ilk eşi Salih Zeki Bey'den boşanmıştır ve ilerleyen zamanlarda Dr. Adnan Adıvar ile ikinci bir evlilik yapmıştır³¹¹.

³⁰⁹ Durakbaşa, a.g.e., s.102.

³¹⁰ Sibel Irzık-Jale Parla, **Kadınlar Dile Düşünce**, İletişim Yay., İstanbul, 2017, s.161.

³¹¹ Sancar, a.g.e., s.168.

Halide Edip Hanım'ın düşün dünyasının şekillenmesinde rol oynayan önemli olaylardan biri de İngiltere'de şahit olduğu bir gelişmedir. İngiliz arkadaşı Isabel Fry'nin davetlisi olarak gittiği İngiltere'de vuku bulan Sufrajat Hareketinden çok etkilenmiş hatta John Stuart Mill ve Condorcet'i okumuş ve analiz etmiş olarak, Türk Uluslaşma Hareketi ile kadın hareketini; vatan paydasında ortak bir çizgide buluşturmaya çalışmıştır. Türk Modernleşmesini yorumlayan tarihçiler için Halide Hanım'ın Türk kadını ve Atatürk Devrimlerine ihanet eden hırslı Amerikan Mandası taraftarı asi kadın imajı ağır basmaktadır. Esasen, Halide Hanım'ın Kemalist rejimle yaşadığı sürtüşme bir yana bırakılırsa, eserlerinde yarattığı kadın profili ile Kemalist dönem kadın profiline zemin hazırlamış olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir.

Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinin önemli kadın yazarlarından bir diğeri olan Sabiha Zekeriya Sertel de, Osmanlı modernleşme sürecinde düşünsel alt yapısı ile dikkati çeken kadınlar arasında yer almıştır. Sabiha Hanım, Amerikan Koleji mezunu Halide Hanım ve konak eğitiminden geçmiş, Fatma Aliye'nin aksine kız Rüştüyesi³¹² çıkışıdır. Sabiha Sertel sosyalist bakış açısı ile Kadın hareketinde farklı çerçeveden değerlendirmeler yapmıştır. 1919-20 yılları arasında *Büyük Mecmua* , 1924-1931 *Resimli Ay*, *Resimli Perşembe*, *Sevimli Ay* dergilerinde kadınlar ile ilgili çok sayıda yazı kaleme almıştır. Yazıları genellikle iki dönemde incelenir; I. Dönem yazılarında, Batılılaşma ve modernite ekseninde cinsiyet eşitsizliğini tartışmıştır ve daha çok liberal ve eşitlikçi bir feminizm çerçevesinde konuları analiz etmiştir ve II. Dönem yazıları ise 1923 yılı ve sonrasında kaleme alarak ideolojik açıdan Bolşevik Devrimi'nin derin izlerini taşıyan yayınlardan olmuştur³¹³.

Osmanlı Kadın Hareketi açısından bir dönemeç niteliğinde olan '*Kadınlar Dünyası*' Dergisi Balkan Savaşlarından milli Mücadele dönemine kadar yayınlanan uzun soluklu bir dergidir ve imtiyaz sahibi Ulviye Mevlan' dır. Bu dergi, tüm yazarları ve sahibi kadın olan ilk ve tek yayın olması açısından ayrı bir öneme sahiptir³¹⁴. Derginin ana düşüncesi dergide şu ifadelerle açıklanmıştır:

³¹² Kız Rüştüyelerinin öğleden önceki eğitimleri Kız Sanayi Mektepleri ile ortak yürütülmekteydi. Sabiha Hanım da bu yol ile esasen Sanayi mekteplerinin eğitiminden geçmiştir.

³¹³ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü...*, s.106.

³¹⁴ Çakır, *a.g.e.*, s.80.

‘ Biz dünyada yalnız insanlar dünyası görmek isteriz.Bunun için de kadın, erkek bir seviye de olması her bir umur ve hususta müşterek bulunması iktiza eder(gerekir)İşte bu maksadın temini için bütün kuvvetimizle çalışacağız(...)’³¹⁵.

Derginin tüm yazarlarınının kadın olması, aslında erkekleri dışlayıcı bir tutumun ürünü değildir; bunun nedeni dönemin erkek yazarlarının, kadınlar hakkında yazarken izledikleri tutum, genellikle kendi ahlak ve hayat anlayışları doğrultusunda paternal bir model çizmek ve kadına bir rol biçerek bunun üzerinden kadının yaşamını değerlendirmek üzerine odaklanmış olmalarıdır. Oysa kadınlar, yazılarında sorunlarını ve taleplerini bir dayanışma çizgisinde ele almışlardır. Bu noktadan hareketle *Kadınlar Dünyası*, Türk Kadın Hareketini çok ileri bir seviyeye taşımıştır.

Öncelikle bu dergide, artık sadece dikiş nakış, ev işleri gibi kadınlara tanımlanan işler üzerinden kadınlara ulaşmayı bir yana bırakarak, kadınlar için gereken hukuki hakları eğitim hakkı, istihdam ihtiyacı, sadece elit kesim kadın yazıları ile değil her kesimden kadınların yazılarıyla çok yönlü bir şekilde tartışılmıştır. *Kadınlar Dünyası*, 1914-1918 yılları arasında I. Dünya Savaşı sırasında yayın hayatına ara vermiştir ve 2 Mart 1918 tarihinde yeniden yayınlanmaya başlamıştır; Sonrasında 1918-1921 yılları arasında Milli Mücadele döneminde tekrar ara verilmiştir³¹⁶.

Dergide bir Türk kadınının fotoğrafı ilk kez yayınlanmıştır ve *Kadınlar Dünyası*, Türk Kadın Hareketi’ni tam anlamıyla feminist bir mücadeleye dönüştüren ilk dergi olmuştur. Dergi toplumda kadına dair olan her gelişmeyi dikkatle takip etmiştir. Örneğin; 1914’te ilk kez İnas Darülfünunun’da kadınlara eğitim vermeye başladığında ‘*Hukuk-u Nisvan*’ dersinin saatini eleştirmişler ve ev işlerini bitirdikten sonra çıkmak zorunda olan kadınların çok zor yetiştikleri bu dersin ikinci saatine alınmalarını talep etmişlerdir³¹⁷. Kadınlara istihdam yaratılması yönünde önemli girişimlerde bulunmuşlardır, örneğin; Bedra Osman ve arkadaşları Telefon İdaresi’ne iş başvurusunda bulunmuşlardır ancak olumsuz cevap almaları üzerine, Kadınlar Dünyası’ndan destek istemişlerdir; derginin kurumla yaptığı ısrarlı görüşmeler

³¹⁵ Aynı yer.

³¹⁶ Çakır, a.g.e., s.134.

³¹⁷ Demirdirek,a.g.e., s.42.

sonucunda bu kadınlardan yedisi şirkette çalışmaya başlamıştır³¹⁸. Dergi daha önce belirtildiği gibi her kesime hitap etmiştir bu suretle, okuma yazma bilmeyen kimi okuyucular dergiye mektup yollamak için okuma yazma bilen bir tanıdıklarına, mektubu dikte ettirerek yazdırmışlar ve bu suretle dergiye ulaşmayı başarmışlardır.

Aziz Haydar isimli bir kadın yazarın, uzun süre dergide makaleleri yayınlanmış olup bir yazısında oldukça radikal cümleleri dikkat çekmiştir:

' (...) Eğer kadınlar bugün bulunduğumuz sersemlikten bir silkinir gözümüzü açarsak, anlayacağız ve tesadüf edeceğimiz ilk haksızlığa karşı kamil-i metanetle (metanetin olgunluğuyla) yürüyerek... orada dur... diyeceğiz. İşte bu erkeklerimizin çoğunun hesabına gelmez ve kadınlarda küçük bir faaliyet görüldü mü... akla gelmedik dedikodularla bizi azmimizden döndürmeye çalışıyorlar. Garibi bu ki biz kadınlar da çoğumuz kendi hayrımızı istemiyoruz!... Kaniiz (inanyoruz)!... 'Kadın erkeğin kuludur!' nazariyesini kabul ediyoruz ve erkeklerin (...) bize faik (üstün) olduğuna iman ediyoruz. Ve onlardan gelen cefaya tabii nazarıyla bakarak bize karşı gösterilen haksızlıklara küçük bir itiraz etmek hakkını kendimizde görmüyoruz. Bununla beraber biz de la-yuhti (hatasız) değiliz, bizim de sayılmakla bitmeyecek kadar kusurlarımız, noksanlarımız var! Var fakat bizi o hatalara sevk eden yine erkeklerdir. Çünkü gözlerimizin açıldığını, hakkımızı tanıdığımızı istemezler. Bizim cehaletimizden istifadeyi kar sayarlar.³¹⁹'

Osmanlı Kadın Hareketi'nin bir diğer ayağı da Kadın Dernekleri olmuştur. Derneklere bakıldığında dönemin koşulları içinde ilk açılanların hayır amaçlı oluşumlar olduğu görülmektedir. 1909 senesinde çıkan Cemiyetler Kanunu³²⁰

³¹⁸ A.g.e., s.44.

³¹⁹ Demirdirek, a.g.e., s.44-45.

³²⁰ Cemiyetler Kanunu: 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasa ile Kanun-ı Esasi'ye 120. Madde olarak bu kanun eklenmiştir. Yasa ile dernek kurma hak ve özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır. Zafer Toprak, '1909 Cemiyetler Kanunu' Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C:1, s.205-208, 1985.

Osmanlı'da örgütlü hareket hürriyeti getirdiği için, bunun sonucunda II. Meşrutiyet ile beraber dernek sayısında patlama yaşanmıştır.

1908 Devrim sürecinin ilk kadın cemiyeti Fatma Aliye Hanım'ın kurduğu ' *Cemiyet-i İmdadiye*' olmuştur. Esasen öncesinde Aliye'nin, Milli Mücadele Dönemi sırasında askerlere giyim eşyası tedarik etmek amacıyla gösterdiği çabalar, Osmanlı seçkin hanımları arasında büyük takdir toplamış ve destek görmüştür. Bu suretle Aliye bu çabalarını bir cemiyet bünyesinde daha örgütlü hale getirmeyi hedeflemiş ve bunu başarmıştır³²¹.

Yine II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında hayır amaçlı kurulmuş olan diğer dernek isimleri şöyledir; *Hilal-i Ahmer*, I. Dünya Savaşı ve sonrasında cephe gerisinde büyük rol oynamıştır. Selanik merkezli *Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyyesi*, *Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti*, *Osmanlı Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniyyesi* bunların en dikkat çekenleridir³²².

Kadınların aydınlanması ve eğitimi amaçlı kurulmuş olan dernekler, kadın hareketine büyük katkısı olan dernekler arasındadır. ' *Teali-i Nisvan Cemiyeti*' (17 Aralık 1908) Halide Edip Adıvar ve arkadaşlarının İngiltere'deki sufragetlerle temas haline kurduğu çok mühim bir kuruluştur. Kadınların kültürel gelişimi, derneğin ajandasında ilk sırada yer aldığı için derneğe üyelik şartı arasında İngilizce dil bilme şartı yer almıştır. Bu bilgiye sahip olmayan kadınlar için dernek bünyesinde dil kursu açılmıştır. Cinsiyet ayrımına karşı tutumları nedeniyle tüm toplantıları karma şekilde konferanslar halinde gerçekleştirmişlerdir.

Kadın dernekleri söz konusu olduğunda İttihat ve Terakki Partisi'nin I. Dünya Savaşı döneminde Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan'ın tasarısı olan ' *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*'nin çok önemli bir yer tuttuğu aşikardır. Şöyle ki savaş zamanında erkekler, cepheye gittiğinde eşleri aileleri geride geçim sıkıntısı ile git gide yoksullaşan bir hayata mahkum olmuşlardır. Bu durum toplumda çok büyük bir sosyal travmaya sebep olmaya başlayınca, Enver Paşa ve eşi *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*'ni 1916 senesinde, Osmanlı kadınlarının eşleri yokken ailelerinin geçimini sağlayabilmeleri, evlerini ayakta tutabilmeleri için önce kurulan atölyelerde mesleki eğitim vererek

³²¹ Toprak *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü....*, s.19.

³²² Çakır, *a.g.e.*, s.88-131.

sonra yine aynı merkezlerde onlara iş imkanı sağlayarak, kadınların cinsiyet ayrımına uğramadan fuhuşa yönelme zorunluluğundan onları kurtarmak suretiyle, geçimlerini sağlamaları amacıyla kurmuştur³²³. Cemiyet kuruluşundan sonra ilk ilanlar verildiğinde on günde 11.000 sonrasında ise 14.000 kadın başvuru yapmıştır³²⁴.

Cemiyet üç pilot bölge tespit etmiştir; İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar. Bu merkezlerde yemekhaneler ve yatakhaneler ile bir yurt niteliğinde hizmet verilmiştir. Cemiyet sadece tekstil mefruşat ürünleri üzerine eğitim ve üretim yapmıştır. Bu merkezlerde kadınların yaptıkları ürünlerin üç temel alıcı vardı: Birinci grup zengin hanımlar yardım amacıyla dernekte pahalı malzemedan üretilmiş tekstil ürünlerini satın almaktaydılar; tekstil tüccarları merkezden toplu halde malları alıp dükkânlarında kar koyup üstüne, satmaktaydılar; Ancak en önemli alıcı ordu olmuştur. Tüm ürünlerin büyük kısmı ordunun ihtiyaçları için dikilmiştir³²⁵.

Cemiyet aynı zamanda nüfus artışını desteklemek amacıyla, bekâr çalışanlarının çeyiz masraflarını karşılayarak evliliği teşvik etmiştir. Şayet kadın bekâr yaşamda ısrarcı olursa belirli bir süre sonra cemiyetle ilişkisi kesilmekteydi.

Dernekler arasında tek feminist cemiyet, Kadınlar Dünyası dergisi ile organik bağa sahip olan ‘*Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*’ dir(Osmanlı Kadının Hukukunun Savunma Derneği) ve bu cemiyet 28 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuştur³²⁶. Bu dönemde halen bir siyasi hak talebi gündeme gelmemiştir; ancak talepler zamana yayılmıştır; önce eğitim hakkının kapsamlı ve cinsiyet ayrımından uzak bir düzende elde edilmesi gerekmektedir; sonra meslek sahibi olan kadınların çalışma yaşamında erkeklerle eşit koşullarda eşit ücretlerle çalışma hakkı en kritik ikinci talep olmuştur. Bunların yanı sıra geleneklerin topluma yerleştirdiği görücü usulü evlilik, ve din kaynaklı çok eşlilik yıkmaya çalıştıkları sosyal tabular arasında yer almıştır. Siyasi hak talebi için örgütün tüzüğünde yer almış şu satırlar duruma açıklık getirmektedir:

‘ Biz Osmanlı kadınları erkeklerimizin siyasetine henüz akıl erdiremeyiz. Karışamayız, fakat bir hayat-ı içtimaiye sahip olmak

³²³ Yavuz Selim Karakışla, **Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.73.

³²⁴ Karakışla, **a.g.e.**, s.113.

³²⁵ **A.g.e.**, s. 117.

³²⁶ Çakır, **a.g.e.**, s.107.

itibariyle ittihad edip terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime irfan ve seviyemizi i'laya (yükseltme) çalışabiliriz. Bu hakkı meşru'muzu takib eder mevcudiyeti gösterebilsek biz de memleketimizin bir uzu-inafi (yararlı bir üyesi) ve mühimi olmuş oluruz³²⁷.

Dergi ve derneklerin kadın hakları mücadelesinde, II. Meşrutiyet Döneminin kadına dair bir diğer önemli konusu kadının kamudaki mahremiyetini sağlayan kılık-kıyafet ve çarşaf sorunu olmuştur. Abdullah Cevdet Bey'in çıkardığı 'İctihad' dergisinde Kılıçzade Hakkı Bey'in 'Pek Uyanık Bir Uyku' makalesinde tek eşlilik, kadınlara özgürlüğü kadın ve erkeğin aynı mekanda bulunabilmesi gibi konuları kadın lehine savunmuştur. Makalede Kılıçzade Hakkı Bey kadınların sosyal haklarına dair düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

'Kadınlar diledikleri tarz ve biçimde telebbüs edip(giyinme) yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler, softalar ve suret-i mahsusa da arabacı makulesi kesian(bir takım insanlar) ile evbaşanın(alt tabaka) kadınların telebbüslerine, çarşaf ve peçelerine kat'iyen müdahaleye hak ve selahiyetleri olamayacağı gibi ba'dema(bundan böyle) şeyhülislam efendiler hazeratı dahi çarşafı dahi beyannameler imla ve imza etmeyeceklerdir. Polis, kadınlar işine ancak ve ancak münasabetsiz ve adab-ı umumiyeyi muhal-i ahvalde (mümkün olmayan durumlarda) müdahale ve fakat iş bu vazife-i kanunniyelerini kemal-i nezaketle ifa edeceklerdir. Erkekler kadınların ehemmiyetini takdir edip, onlara hürmət ve riayet edecek ve hele/ hiç kimse dünyanın memleketimizden maada hiçbir yerinde mevcut olmayan, kadınlara karşı harf-endazlık ve taşkınlık rezailine(ayıp hareketlerine) devamı cür'et edemeyip, yollarda, vapurlarda, tramvay vesair merakib-i berriye(at arabası) ve bahriyede(vapur,gemi..) hanımlara kemal-i ihtiramla yol verecekleri gibi şayet bir kadın ayakta kalmış ise derhal ona yerlerini vermeğe müsarat

³²⁷ Çakır, a.g.e., s.108.

*edip bu suretle vazife-i insaniyet ve hissiyet-ı aciz ne vazilerini (hadiselerini) izhar edeceklerdir.*³²⁸,

Ayrıca, Kılıçzade Hakkı Bey'in kızların kapanması konusunda toplumun çok ilerisinde olan fikirleri şöyledir:

*' Kızlar tahsilleri ve bekarlıkları müddetince Müslüman, Boşnak ve Çerkeslerde cari olan adet-i müstahsene üzere asla tesettür etmeyecekleri gibi, velileri refakatinde oldukları halde gerek yaşlı ve alim erkekler ve gerek hem-sinn ve küfvlere(arkadaş) olan namuslu ve terbiyeli delikanlılar ile edibane görüşüp hayat-ı umumiye karışacaklar ve bu suretle sa'y ve emel-i milli ve vatani hususunda hisselerine isabet eden kısmını icra edeceklerdir .(...)*³²⁹,

1908 Devrimi bir hürriyet ortamı yaratmıştır ve kadınlar bir yanda modernleşmenin yüzü diğer yandan ahlakın ve cemaatin korunan simgesi haline gelmiştir. Dönemin erkek aydınlarının da tartışmalarına konu olan kadının örtünmesi hususu, İslam'ın 'emri' olmanın çok ötesinde kadının iffetini korumanın ve cinselliğini denetim altına almanın anahtarı niteliğinde olmuştur; diğer yandan kadının güzelliği ve dişiliğinin olabildiğince kamufle edilmesini sağlayan önemli bir araç konumundadır. Kadının aynı ortamda erkelerle bulunmaması gerekliliği ve ev dışındaki mahremiyeti için bilhassa (ev dışındaki haremi niteliğinde) örtünmek, ahlaki güvenlik için emniyet duvarı görevi görmüştür³³⁰. Kılıçzade Hakkı Bey'in yazısında, kadınlar lehine önerdiği özgürlük sınırları bu bağlamda din ve geleneklerin kısıtlayıcı sınırlarını zorlayıcı niteliktedir. Fatmagül Berktaş'ın analizinde de görüldüğü üzere, İslam-cemaat düzeninde kadın-erkek karşıtlığı sorgulandığı ve cinsiyetler arasındaki sınırlar belirsizleştirildiği anda, sistemin tümü tehlikeye düşmektedir³³¹. Bundan ötürü İslamcı kadınlar bireyselleşmeye çabalarken, cemaatle ayrışmamaya özen göstermişlerdir.

³²⁸ Semiramis Tutkun, *İctihad Mecmuası (1.-100.Sayılar) İnceleme ve Seçme Metinler-* Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1998. s.221,

³²⁹ Tutkun, **a.g.e.**, s. 221.

³³⁰ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, Metis Yay., İstanbul, 2016, s.76.

³³¹ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis yay., İstanbul, 2003, s.128.

1908 Devriminden sonra feracelerle çarşaf arasında büyük bir ikilik yaşanmıştır, ancak nihayet içi bol jüponlu ve hareket gücünü azaltan çarşaf yerine dar kesim belden bağlamalı ve vücut hatlarını ortaya çıkaran dişi özellikleri gizlemeyen kıyafetler, kadınlar için yaşam konforunu arttırmıştır³³².

Osmanlı toplumunda genç kuşak, Avrupa tecrübesi yaşamış eğitilmiş ve Batılı yaşam tarzına yakın erkeklerin karşı cinsten beklentileri de farklılaşmıştır. İtaatkar, boyun eğen, sesi çıkmayan ev yaşamıyla hayatta tatmin olabilen ve okumanın getirdiği gelişimden bihaber kadın profili, bu yeni nesil genç aydın erkek kitlesi için hayatı paylaşmak adına, beklentilerini karşılamamıştır. Yurt dışından gelenler bu bağlamda geride kendilerini bekleyen genç hanımlarda aradıklarını bulamamışlardır ve bu duruma bir çözüm olarak, kadınların eğitimini teşvik etmişlerdir. Yeni '*milli aile*' modeli içinde, kadın erkek dayanışması ile birlikte sevgi ve aşk paylaşımı içinde ayrışmadan bir yaşam sürebilmek için kadınları kendi entelektüel seviyelerine çekme çabası içine girmişlerdir³³³.

³³² Toprak, **Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s.230.

³³³ Jale Parla, **Babalar ve Oğullar**, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s.9-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİNE YÖNELİK KADIN FİKİRLERİ

3.1. Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Düşünsel Kadın Faaliyetleri

1908 senesinde, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesinden itibaren Osmanlı aydınları ve toplumu modernleşme anlamında ivme kazanmak amacıyla, batı yönünde pek çok yeniliğin hayata geçirilmesini tartışmış ve desteklemiştir ve böylece, İmparatorluğun çöküşünü yavaşlatmaya çabalamıştır. Bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı yeni yasalar, yeni okullar ve bu dönemde yayın hayatına başlamış olan birçok süreli yayın ve gazete, bir bütün olarak II. Meşrutiyet Dönemi modernleşme sürecini teşkil etmiştir.

1908 Devrimi'nin yarattığı hürriyet atmosferinin heyecanı, tüm aydınları ve halkı sarmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti ümmetinden, yüzünü Batıya dönmüş; bir Türk Milleti yaratma idealiyle, zafer sarhoşluğu içine girmiştir. İmparatorluğun yeniden eski gücüne kavuşturulması arzusunu taşıyan birçok kesim ve düşünceden aydın, yeni açılan okullar ve elçilikler vasıtasıyla ve Batı kültürüne aşina olmuş yeni nesil diplomatlar sayesinde, Batı karşısında bir atılım yapmak arzusunu taşımıştır.

II. Meşrutiyet'in hürriyet atmosferi içinde kadınlar, kendileri adına özgür yaşam alanı bulabilmenin avantajını değerlendirirken, üyeleri Türklerden, gençlerden, sivil ve askeri bürokratlardan, mekteplilerden oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti oldukça tecrübesiz ve aceleci bir örgüt profili çizmiştir³³⁴. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin koltuğunu sarsan, dönemin en önemli gelişmesi hiç şüphesiz (1912-1913) Balkan Savaşları olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu savaşlarda aldığı yenilgiler ve yaşadığı toprak kayıpları, İttihat ve Terakki Cemiyeti için büyük bir prestij kaybına neden olmuştur.

³³⁴ Ümüt Akagündüz, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015, s.55.

Savaş dönemleri, toplumu ve ekonomiyi derinden sarssa dahi, kadınların topluma entegre olmaları adına göz ardı edilemez fırsatların doğmasına neden olmuştur. Balkan Savaşlarında Türk kadını, sosyal ve ulusal sorunların önemini kavramış, akılcı çözümler üretme gayretini göstererek, Türk patriyarkasına karşı rüşünü ispatlamaya başlamıştır. Osmanlı Müslüman aydın kadınları bu dönemde artık evinde, sessizce oturan, ülkesinde ve çevresinde yaşananlara kayıtsız kalan, edilgen kadın profilinden sıyrılmıştır.

Bu bağlamda, II. Meşrutiyet sonrası ülke, bir ulus olma sürecinin de başlaması ile birlikte, kadın erkek arasında '*Müsavat-ı Tamme*' ya da '*tam eşitlik*' düşüncesi gündeme gelmiş ve böylece, Jön Türklerin tüm kalpleriyle bağlı oldukları hürriyet ve müsavat ilkeleri ışığında, kadın sokağa çıkmaya ve toplumsallaşmaya başlamıştır³³⁵. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumda özellikle kadınları kapsayan reformlara öncelik vererek, toplumu modernleştirme konusunda oldukça kararlı bir tutum izlemiştir.

II. Meşrutiyet döneminde toplumda, çok yönlü ve boyutlu entelektüel bir patlamanın yaşandığı zamanlardır. Kadınlar kendi yaşam koşulları hakkında artık söz hakkını ellerine geçirip yazılarıyla var olmaya başlamışlardır. Ancak erkek aydınlarında bu yeni cinsiyet düzeni için söyleyecek cümleleri olmuştur. Dönemin erkek aydınları da Türk kadınının toplumdaki pozisyonun nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerini eserlerinde dile getirmişlerdir.

Batıcı aydınlardan Selahattin Asım, Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri, Tefik Fikret; Türkçülerden Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve İslamcı kesimden ise Mehmet Akif Ersoy, Sait Halim Paşa, Şeyhülislam Musa Kazı Kadınlar hakkında dönemin önde gelen aydınları arasında tartışılan konular; milli ailenin kadınlarının nasıl olması, aydın anne profilinin nasıl çizilmesi gerektiği ve bu kadınların Batılı tarzdaki yaşamlar içinde, gelenekçi yönlerinin sınırlarının nasıl belirlenmesi gerektiği çerçevesinde şekillenmiştir. Bu tartışma başlıkları, Namık Kemal başta olmak üzere İslamcı, Batıcı, Türkçü farklı tarafların yazarlarının uzun yazılarında dile getirdiği dönemin en önemli konularından biri sayılmıştır.

³³⁵ Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat...*, s.38.

Öte yandan, bu dönemlerde aile, devletin mikro düzeyde bir yansıması kabul edildiği için, cinsiyet düzenindeki asrileşme ile siyasal platformdaki yenilikler paralellik göstermiştir. Namık Kemal, kadınların cahil bırakılmasının, ailenin ve giderek ulusun çöküşünün nedenlerinden biri haline geldiğini düşünmektedir³³⁶. Görücü usulü evliliği şiddetle eleştirmiş ve çağ dışı kabul etmiştir.

Batıcı yaklaşımı sergileyen aydınlardan Selahattin Asım, 1905 senesinde yayımlanan *'Türk Kadınlığının Tereddidi'* isimli eserinde *'Bireylerin ve ailelerin asıl ve ilk yöneticileri kadın olduğu gibi toplumun asıl ve büyük eğiticisi ve yöneticisi kadın olmalıdır'*³³⁷. Şeklinde, kadının sadece aile ile sınırlı olmayan, toplumsal boyutta göz ardı edilemez bir işlevi olduğunun altını çizmiştir.

Türk fikir ve siyaset adamı olan, Batı taraftarı görüşleri ile bilinen Abdullah Cevdet Avrupa'da Jön Türklerle bir araya gelerek *'İctihat'* dergisini çıkarmıştır. Dergide çıkan *'Pek Uyanık Bir Uyku'* isimli makalesinde, kadın konusunda Batıcı aydınların görüşlerini yansıtmıştır. Keza Abdullah Cevdet'e göre kadınlar kıyafet tercihlerinde özgür olabilmeli, tek eşlilik muhakkak sağlanmalı, iki cins birbirinden ayrı hayatlar yaşamamalı ve görücü usulü evlilik geleneği bir son bulmalıdır; ayrıca kızlar eğitimin her kademesinde erkeklerle aynı şekilde yer almalıdır³³⁸. Abdullah Cevdet'in aile kurumundaki yenilikler adına sloganı. *'Hem Kur'an'ı aç, hem kadınları aç'* olarak ifade bulmuştur; dolayısıyla İslamcı kesimin şiddetli eleştirisine maruz kalmıştır ve Cumhuriyet Dönemi reformları için bile aydınlatıcı fikirler olarak kayda geçmiştir³³⁹.

Celal Nuri İleri ise II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi Batı yanlısı görüşlere sahip olan, ilerici fikirleri ile dikkat çeken bir diğer erkek aydınlardan biridir. *'Kadınlarımız'* isimli eserinde, Osmanlı Toplumunda geri kalmışlığın en büyük nedenlerinden birinin kadınların aşağılanması ve ikincilleştirilmesi olduğunu açık yüreklilikle dile getirmiştir. Toplumda kadının konumuna dair pek çok yazı kaleme almış olan yazar, özellikle çok eşlilik ve harem kültürünü şiddetle eleştirmiş ve

³³⁶ Bernard Caporal, **Kemalizm sonrasında Türk Kadını I**, Yenigün Yay., Ankara, 1982, s.25.

³³⁷ Sedef Bulut, *Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı*, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı: 10, 2013, s. 324.

³³⁸ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s.89.

³³⁹ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, M.E.B. Yay., İstanbul, 1997, s.98.

geleneklerimizden çıkarılması gerektiğini savunmuştur³⁴⁰. Eserinden de anlaşılacağı üzere, aslında yazar düşüncelerini, Batı toplumlarından değil Kuran ve İslam geleneklerinden dayanaklar bularak izah etmeye gayret göstermiştir. Ona göre İslam'ın özüne geri dönülmelidir. Resmi nikahı savunmuş ve boşanmanın kimi ilişkiler için zaruri olduğunu belirtmiştir ve bu görüşleri ile Celal Nuri İleri Hukuk- 1 Aile Kararnamesi sürecinde yasayı hazırlayanların yolunu aydınlatmıştır³⁴¹.

Tevfik Fikret de diğer çağdaşları gibi toplumun geri kalmışlığının nedenini toplumda kadınların geride bırakılmışlığına bağlamıştır. Diğer yandan Ziya Gökalp ise Türkçü aydınların perspektifinden, eski Türk geleneklerinden dem vurarak kadın özgürlüğünü savunan tarafta yerini almıştır. Gökalp'e göre, toplum, Osmanlı coğrafyasında etki eden çevre kültürlerden; Pers, Bizans ve Arap etkisinden arındırılıp şayet eski Türklerin zamanındaki haline kavuşturulabilirse, kadın erkek eşitliği sağlanabilecek ve kadın hak ettiği statüye yeniden sahip olabilecektir³⁴². Ayrıca yazara göre Türkler hem demokrat hem de feminist bir toplumdur³⁴³. Eski Türklerde tek eşliliğin önem arz ettiğinden bahseden Tevfik Fikret, kadının eski Türklerde sefir, vali, kale muhafızı, sultan olabildiğini ve erkekle eşit konum ve şartlarda var olduğunu vurgulamıştır³⁴⁴. Yazar cinsiyet eşitliği olgusunun Eski Türklerde ne denli yerleşmiş olduğunu şu örnekle dile getirmiştir:

*'Mesela, velayeti amme. Hakan ile Hatunun her ikisinde de müştereken tecelli ettiği için bir emirname yazıldığı zaman 'Hakan emrediyor ki' ibaresi ile başlarsa muta olmazdı. Muta olması için behemehal 'Hakan ve Hatun emrediyor ki' söziyle başlaması lazımdı. Hakan tek başına bir elçiyi huzuruna kabul edemezdi. Elçiler ancak sağda Hakan solda Hatun oturdukları zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkabilirdi.'*³⁴⁵

³⁴⁰ Halit Erdem Okçasan-Abdullah Musab Şahin, *Hayatı Eserleri ve Hukukçu Kimliğiyle Celal Nuri İleri*, eser: **Celal Nuri İleri-Kadınlarımız**, Kaknüs Yay., İstanbul, 2017, s.7-21.

³⁴¹ Halit Erdem Okçasan..., **a.g.e.**, aynı yer.

³⁴² Ş. Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Kadın**, s.102.

³⁴³ Kurnaz, **a.g.e.**, aynı yer.

³⁴⁴ Sedef Bulut, *a.g.m.*, s.327.

³⁴⁵ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yay., İstanbul, 1968, s.147.

Gökalp kadın hakları konusunda Eski Türklerin ileri görüşlülüğünü ‘*Feminizm Türklerin en önemli şiarı idi.*’ cümlesi ile açıkça ifade etmiştir³⁴⁶.

Türkçüler arasından kadın konusunu tartışmış bir diğer önemli isim de, Ahmet Ağaoğlu olmuştur. 1901 senesinde, Kafkasya’da kaleme aldığı ‘*İslamlık’ta Kadın*’ isimli eserinde, özellikle İslam aleminin gelişimi için kadın ve alfabenin ıslah edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır³⁴⁷. Eserinde detaylı olarak bir çok kültürde kadının kumunu irdelemiştir ve İslam kültüründe ise İslamiyet öncesi ve sonrası Emevi Dönemi, Abbasi dönemi olarak kadının elde ettiği hakları İslam’ın kadınları nasıl yücelttiğini anlatarak aktarmıştır³⁴⁸. Örneğin Ağaoğlu’na göre, İslam Hz. Muhammed zamanında çok eşliliği 4 kadınla sınırlanmış ve dahası öyle şartlar koymuştur ki, bu koşulları yerine getirerek çok eşliliği sağlayabilmek, neredeyse imkansız olacağı için, insanlar tek eşliliğin en doğru yol olacağını kabul edeceklerdir³⁴⁹.

İslamcı kesim ise, kadın ve erkeğin aynı mekanda rahatça yer almalarını, kadınların bahsi geçen özgürlüklere sahip olmasının bir toplumu yıkıma götürecektir unsurların başında geldiğini düşünmektedir. Örneğin Sait Halim Paşa, tarihte birçok uygarlığın kadınların özgür yaşamları ve iktidarlıkları sürecinde yıkımı yaşadığını ileri sürmüştür³⁵⁰. İslamcı yazarlar kadının İslami ölçütler çerçevesinde eğitilmesi ve sosyalleşmesi gerektiğini savunmuşlardır ve kadınların kati suretle Batıcı düşüncelerden korunması gerektiğini dile getirmişlerdir.

Örneğin, İslamcılar arasından en radikal olanlarından bir diğeri, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi; kadınların çarşafsız ve bir erkeğin yanında sokağa çıkmalarını sert bir üslupla eleştirmiştir; ona göre kadın belirli bir seviyede tahsil alabilir ancak bu durum ev idaresine engel teşkil etmemelidir³⁵¹. Mehmet Akif Ersoy ise, kadın meselesi olarak toplumda tartışılan konunun esasen Batı taklitçiliğinden başka bir şey olmadığını belirtmiştir³⁵². Yazar İslam’ın yanlış algılanması sonucunda, kadının mevcut olumsuz koşullar altında yaşadığını öne sürmüş ve kadınların eğitilmesi

³⁴⁶ Gökalp, **a.g.e.**, s.148.

³⁴⁷ Kurnaz, **a.g.e.**, s.104.

³⁴⁸ Ahmet Ağaoğlu, **İslamiyet’te Kadın**, Birey-Toplum Yay., Ankara, 1985, s.37-58.

³⁴⁹ **A.g.e.**, aynı yer.

³⁵⁰ S. Bulut, **a.g.e.**, s.324.

³⁵¹ Ş. Kurnaz, **a.g.e.**, s.92.

³⁵² S. Bulut, **a.g.e.**, aynı yer.

gerektiğini de savunmuştur. Kısacası İslamcılar kadınlara dair olumsuz yaşam koşullarını inkar etmemekle beraber, bu durumun temelinde İslam'ın yanlış uygulanmasının yattığını ileri sürmüşlerdir ve bu durumun çözümü asla Batı kültüründe yatmamaktadır.

Ancak yine de değerlendirmek gerekirse, tüm bu eşitlikçi gibi görünen tablo aslında tamamen erkeklerin pragmatik amaçlar çerçevesinde kadına çizmeye çalıştıkları 'modern' sınırları tanımlamak amacını gütmüştür. Toplumda erkek nüfusunun, Batılı eğitimden faydalanma şansına sahip olmuş bir kısmı, aynen konak eğitimi almış seçkin kadınlar gibi entelektüel bir düzeye ulaşabilmişlerdir, fakat alt tabaka erkeklerin cehalet düzeyi kadınlardan farklı bir noktada olmamıştır. Ancak onlar apolitize edilmemiştir; teknik ve siyasi konulardan dışlanmamışlardır. Oysa kadınların; bu konuları tartışacak ve karar verebilecek kadar yetkin olmadıkları konusunda; eğitilmiş ya da eğitimsiz erkek kesimi aynı düşüncede olmuşlardır.

Erkek meclislerinde tartışılan kadının konumunun yanında, savaş yılları ile birlikte Türk kadını, hem askerler hem de askerlerin geride dul ve yetim kalmış eşleri ve aileleri için yardımlar toplayan hayır kurumları kurmak suretiyle bir araya gelmiş hem de ilk kez sosyal yaşamda çözüm üretmek amacıyla yer almaya başlamışlardır. Bu durum kadınların dayanışma amacıyla ilk kez bir arada kolektif bir oluşum halinde olmalarını sağlamıştır. Öte yandan, Halide Edip Adıvar, Nezihe Muhittin, Ulviye Mevlan, Sabiha Sertel, Şüküfe Nihal, Mükerrerem Belkıs gibi Osmanlı ve Türk Kadın Hareketi'nin öncüleri, ülkenin içinde bulunduğu zorluklara ve toplumda yaşananlara kayıtsız kalmamış; makaleleri ve kitaplarında yaşananları yorumlamışlardır.

Bu kadınlar içinde Doğu ve Batı kültürünü belki de en iyi sentezlemiş olan kadın, Halide Edip Adıvar olmuştur. Halide Hanım, babasının kanaati ile İngiliz kültürüne göre yetiştirilmiştir. Giyim şekli, adab-ı muaşeret eğitimi dahil tüm ailevi terbiyesi, İngiliz usulüne göre şekillenmiştir. Entelektüel yaşamında kendisinde derin izler bırakmış olan Amerikan Koleji'nde öğrenim görmesinin yanı sıra, Halide Hanım okul dışında evde de, özel hocalardan da dersler almıştır; hatta ders aldığı hocalarından matematik hocası olan, kendisinden 17 yaş büyük Salih Zeki Bey ileride büyük bir

aşkla evlendiği ilk eşi olacaktır³⁵³. II. Meşrutiyet'in ilanı ile halkın yaşadığı sevinci Halide Edip Hanım şu satırlarla kaleme almıştır:

'Galata Köprüsü üzerinde kadın erkek herkesin göğsünde kırmızı beyaz kokartlar, bir insan denizi gibi bir taraftan öbür tarafa akıp gidiyordu. Yüzlerce yılın biriktirdiği her nevi gayz ve garaz ortadan kalkmıştı. Üç ay içinde imparatorluk baştan başa bu huşuu paylaşıyordu. Belki neden ve niçin olduğunu bilmiyorlardı. Fakat bu hareketin sembolü olan, Selanik'ten gelmiş olan birkaç zabitan ismini bağırarak anyıyorlardı. Halkın şuurunda herhalde böyle bir his vardı: Zulüm, işkence ve korku veren bir rejim devrilmiş, yerine hürriyet, saadet ve emniyet ifade eden bir rejim gelmişti³⁵⁴.

Değerlendirmek gerekirse, Halide Edip Adıvar da Balkan Savaşlarının yarattığı bu yıkıcı atmosferden derinlemesine etkilenmiş ve milliyetçilik, vatanperver olmak, vatan müdafaası gibi kavramları içselleştirmiş yazarlardan biri olmuştur:

' Milletime ve memleketime herhangi bir vaziyet içinde kalbimdeki muhabbetin gerçek anlamını o günlerde anladım. (Sultanahmet Meydanı hakkında) Bir yabancı ordusunun bu diyara girmesi ihtimali kalbimde öyle bir acı uyandırır ki, yüz üstü yatıp taşları öpmek isterdim. Evet, beni bu yerden hiçbir yabancı kuvvet ve tehlike ayıramazdı.³⁵⁵'

Balkan Savaşları ve yenilgisi ile birlikte kadınlar siyasete olan ilgileri daha da artmıştır; bu süreç kadınlar için bir bilinçlenme ve farkındalık aşaması halini almıştır. Kadınlar Darülfünun'da gerçekleştirilen konferanslarda Balkan Harbi konulu birçok konuşma gerçekleştirmişlerdir. Bu konferanslarda hem cinslerine hitap eden hanımlar, vatan, Türklük, vatanın müdafaası konularında heyecan dolu yüreklendirici ve çözüm önerileri ile bezenmiş nutuklar vermişlerdir.

Halide Edip Adıvar bu konferanslardan birinde yaptığı konuşmasından bir kesit şöyledir:

³⁵³ Kemal Öztürk, **Halide**, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s.47.

³⁵⁴ **A.g.e.**, s. 66.

³⁵⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s.94.

*'Evet, haysiyetini, dinini, hakkını ve tarihini muhafazaya azmetmiş bir millet olmak istiyoruz. Bunların hepsini muhafaza etmek için, bu aziz hakları parmakları kesmeden elimizden, bu ulvi ana toprağının hayalini göğsümüzü parçalamadan kalbimizden çıkartamayacak kadar mevcudiyetimizi muhafaza etmek için dindar, haysiyetli, çalışkan olmakla beraber başka bir şey daha lazımdır, o da her şeyden evvel şiddetle Türk olmaktır.'*³⁵⁶

Bu satırlardan da anlaşıldığı üzere Halide Hanım ulusun köklerini Osmanlılıkta değil eski Türk kültüründe bulmaktadır. Özelden genele giderek bakılacak olursa, Halide Hanım'ın siyasal ve sosyo-kültürel düşünsel çerçevesinin merkezinde, her daim vatan olgusu yer almıştır ve çerçeve genişledikçe toplumun her etmeni vatana faydası ekseninde kendisi tarafından değerlendirilmiştir.

II. Meşrutiyet'in heyecanını içinde taşıyan bir başka kadın aydın, Nezihe Muhittin olmuştur. Muhittin Cumhuriyet öncesinde muallim, müfettiş ve müdür olarak çeşitli pozisyonlarda kızlar adına kurulan birçok eğitim kurumunda görev yapmıştır. Ayrıca yazılarıyla dergilerde kadınlara düşüncelerini ulaştırmayı başarmıştır.

'Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi' başlıklı yazısında uzun uzadıya aynı dönemi yaşadıkları ülküdaşı kadınlar olan Halide Edip Adıvar, Şüküfe Nihal, Nakiye Hanımefendi hakkında görüşlerini dile getirdikten sonra II. Meşrutiyet'in kadınlara sokak hürriyeti getirmiş olmasının yanında, kadınların çalışma yaşamına dahil olmalarının güçlüklerinden bahsetmiştir. Aynı zamanda kadınların sosyal yaşamda, tiyatro, sinema vb. etkinliklerde artık daha özgür olarak yer alabilmelerinden övgü dolu ifadelerle söz etmiştir. Nezihe Hanım'ın kadın ve erkeğin aynı paydada buluşabilmesi ve hayatı aynı standartlarda yaşayabilmesi için önce niteliklerinin de aynı ölçüde olması gerektiği kanaatini taşımıştır. Şu ifadeleri bakış açısını yansıtmaktadır:

' Ben ise henüz kadının özel niteliklerini geliştirmesini, her yerde, her işte kadının erkekle omuz ölçmek sırası henüz gelmediğini, fakat sosyal

³⁵⁶ Şefika Kurnaz, **Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları**, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993, s.41.

gereksinimlerin belirlediği yerlerde hiç düşünmeden en yeni fikirlerin hemen eylem haline getirilmesini dileyenlerdenim. Meşrutiyet ikinci yaşına girdiği halde biz kadınlar henüz tümümüz çalışmak fırsatını hazırlayamamıştık.³⁵⁷

Nezihe Muhittin Batılılaşma konusunda İttihatçılarla net olarak aynı görüşü paylaşmıştır; fen ve bilimde batıcı olmak ancak kültürel ve iktisadi anlamda Batıdan bağımsız bir duruş sergilemek. Keza aynen öncülleri Fatma Aliye ve Emine Semiye gibi Muhittin de Müslüman Osmanlı'yı, Hristiyan Batı'ya karşı müdafaa ederken; dini hurafelerden uzak durmayı pozitivist bir yaklaşım içinde olmayı savunmuştur³⁵⁸. Türk kadın hareketinin ve bilhassa oy hakkı mücadelesinin en dikkat çeken kadın öncülerinden olan Nezihe Hanım, aynen çağdaşları olan diğer kadın aydınlar gibi, milliyetçi söylemle kadın hareketini aynı potada eritmiştir. Kadın sorununa yaklaşımı ve ulusçu bakış açısı, içinde bulunduğu dönemin siyasi havası doğrultusunda şekillenmiştir³⁵⁹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren peyder pey baskıcı tutumunu arttırmıştır ve kendi içinde de bölünmeler yaşayan partinin ileri gelenleri, başta Enver Paşa olmak üzere, tüm oluşumları yok etme yanlısı bir tutum izlemiştir. Özellikle Balkan Savaşları yenilgisi ve Edirne'nin kaybedilmesi ile II. Abdülhamit'in gözde sadrazamlarından olan Kamil Paşa hükümetinin, 23 Ocak 1913 tarihinde bir hükümet darbesi ile devrilmesi, '*Bab-ı Ali baskını*' olarak tarihe geçmiştir³⁶⁰. I. Dünya Savaşı arifesinde ulusal ve uluslararası platformda eleştiri oklarının hedefi haline gelen İttihat ve Terakki Partisinde, Enver Paşa Ocak 1914 tarihinde Harbiye Nazırı olmuştur. Diğer yandan Avrupa'da artık ülkeler saflarını belirlemiştir; bir yanda Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın oluşturduğu İttifak cephesi diğer yanda Fransa, Rusya ve İngiltere'nin oluşturduğu İtilaf(Anlaşma) Cephesi, savaşa uzun zamandır hazır halde beklemekteydiler³⁶¹. Sait Halim Paşa,

³⁵⁷ Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, (Hazırlayanlar), **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s.95.

³⁵⁸ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.66.

³⁵⁹ **A.g.e.**, s.68-69.

³⁶⁰ Mehmet Mert Çam, *İttihat ve Terakki, ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe*, **Tarih Kritik**, Sayı: 5, Ekim-2016, s.67.

³⁶¹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s.93.

Talat Paşa, Enver Paşa ve Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше ve diğer kabine üyelerinden oluşan bir ekip tarafından, savaşta Osmanlı'nın Almanya yanında İttifak Devletleri ile savaşa katılmasına ilişkin görüşmeleri gizli olarak yürütmüşlerdir³⁶².

İttihat ve Terakki Hükümeti için Balkan Savaşları kayıplarını yeniden elde edebilmek adına I. Dünya Savaşı, bir umut olmuştur. 1914 yılında, Osmanlı Devleti Almanya tarafında I. Dünya Savaşı'na dahil olmuştur.

Bu dönemde kadınlar açısından dönemin en memnuniyet verici yeniliklerinden birisi 1914 yılında İnas Darülfünununun kurulması ile artık yükseköğretime kadınların da kabul edilmeye başlanmasıdır³⁶³. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin batı eksenli 'yeni toplum' yaratma sürecinde, eğitim, en önemli, toplumu asrileştirme vasıtalarından biri olmuştur. Dolayısıyla kadınların kültürel gelişimi amacıyla artık rüştiyeler ve idadiler yeterli olmamıştır. Keza kadınlar da bilinçlendikçe ve yaşadıkları eşitsizlikleri fark ettikçe hakları konusunda talepkar ve inatçı bir tutum içinde olmuşlardır.

Kadınlar Dünyası'nın önde gelen yazarlarından Mükerrerrem Belkıs, yükseköğretim hakkı için kızların mücadelesi hakkında 'Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İsteriz' başlıklı yazısında, yükseköğretim hakkının kadına tanınmamasını şiddetle eleştirmiştir ve şunları belirtmiştir:

'Hala kurun-ı vustayı mı yaşıyoruz? Bu hakkımızın gasp edilmesinden dolayı millette, hükümetde vicdanı titremeyen, millet-i müstakbelenin lanetlerinden korkan bir ferd yok mu? Aman yarab! Ne hissizlik... Mukaddes dinimiz emrettiği halde niçin, evet niçin bu hakkımız gasp ediliyor?'

'İstediğimiz hakkımız şudur: Biz kadınlara da dar-ül-fünun şuabatının açılması, o harik-ül-ade ilim ve fünundan istifade etmesi... Nasıl, evet bu hakkımız vermeyecekler! Düşünün şu hakkımızı gasbedenler! Vicdanınız

³⁶² Akşin, a.g.e., s.94.

³⁶³ Şirin Tekeli, *Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi Üzerine Bir Deneme, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul, 1998, s.340-341.

*sızlasın. Büyük bir milletin büyük bir kitesini,tahsilden men ediyorsunuz.*³⁶⁴,

Osmanlı toplumunda karma eğitim, kadın ve erkeklerin aynı dersanelerde eğitim görmesi, haremlik-selamlık usulünün ihlali anlamına gelmiştir. Bu sebeple kızlara özel bir üniversite açılmasının gerekliliği içinde ‘İnas Darülfünunu’nun yükseköğretim düzeyinde ilk eğitim kurumu olmasına karar verilmiştir. 7 Şubat 1914 tarihinde İnas Darülfünunun hazırlıkları yapılırken, kızlar Darülfünun’da (İstanbul Üniversitesi) eğitimlere erkeklerden ayrı olarak dahil edilmeye başlanmıştır³⁶⁵. İlk önce eğitimlere konferanslar halinde, 12 Eylül 1914 tarihinde Zeynep Hanım Konağı’nda başlanmakla birlikte, İnas Darülfünunun ’da asıl amaç buradan alınacak 3 yıllık eğitimin sonunda, mezun olan kızların Darülmualimat’ a (kız öğretmen okulu) geçişini sağlamak olmuştur³⁶⁶. Büyük Mecmua dergisindeki muhalif yazıları ile dikkat çeken Sabiha Sertel ‘*Darülfünun ve Karma Eğitim*’ başlıklı yazısında konunun, kadın hakları açısından umut verici bir gelişme olduğunun altını çizmiştir:

*‘ Bu hafta zarfında kadınlık aleminde yeni mes’ud bir hadise oldu: İnas Darülfünunu ismiyle şimdiye kadar mevcut olan manasız müessese lağedilerek, kadınlarımızın da asıl darülfünun tdrisatını takip etmeleri esası kabul edildi.*³⁶⁷,

Sertel iki cinsin ayrı dersanelerde hatta binalarda ders almalarının çağ dışı olduğunu dahası en çok müderris için zor olacağını anlatmıştır³⁶⁸. Şöyle ki öğretmen olan kişi sabah saatlerinde erkeklere öğleden sonra ise kadınlara aynı dersi verdiğinde, dersin kalitesi iyice düşmeye başlamıştır. Her ne kadar kadınlara indirgemeci bir yaklaşımla ilk başlarda ayrı perspektifte dersler uygulanmaya çalışılmış olsa da, kadın ve erkelerin aynı olan dersleri de yer almıştır.

³⁶⁴ Çakır, a.g.e., s.334.

³⁶⁵ Bahar Baskın, *İkinci Meşrutiyet’te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu, İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no:38, Mart-2008, s.92.

³⁶⁶ A.g.m., s.92-93.

³⁶⁷ Hamit Erdem, *Kadınlığa Dair 100. Yılında Sabiha Sertel’in Büyük Mecmua Yazıları*, Sel Yay., İstanbul, 2019.,s.67.

³⁶⁸ Aynı yer.

Yükseköğretim, kadınlar için; kadın hakları mücadelesi bakımından ellerindeki en önemli araç olmuştur. Eğitilmiş kadınlar hem cinsleri için muhtemel bir kadın inkılabını gerçekleştirebilecek, bilgi ve donanıma sahip olmuştur. Yine Mükerrer Belkıs'ın 'Avrupa'da Tahsil-i Nisvan' başlıklı yazısında açıkça dile getirdiği düşüncelerinden Cihan Harbi yıllarında, dönemin aydın kadınlarının üniversite öğrenimine verdikleri önem daha iyi anlaşılabilir:

' Öyle bir zaman gelecek ki erkeklerle mütemadi mücadelelerde bulunacağız. İnşallah olmaz. Fakat her tarafta hadiseler bunu istidlal ediyor (delilleriyle gösteriyor). Sorarım. O vakit hangi kuvvetle hakkımız müdafaa edebileceğiz? Bakınız bugün bile alime hanımlara ihtiyacımız ne kadar hissediliyor. Bir iş yapacağımız mutlakadır. Saniyen gasbedilen ve hala edilmekte olan haklarımızı başka türlü elde etmek mümkün değil. Mutlaka ilim ve fünün silahlarıyla mücehhez olmamız (donatılmış) lazımdır³⁶⁹ ,

Eğitim konusu dışında toplum ve ailede kadınların, en çok şikayet ettikleri konular arasında cinsiyet eşitsizliği, görücü usulü evlilik, ailede kız çocuklarına farklı tutumda davranılması gibi ikincil konuma düşürüldüklerini yansıtan maddeler yer almıştır. Kadının ailedeki konumunu nispeten eşit koşullara taşımanın gerekliliği önemli bir konu olarak yerini korumuştur. Bu suretle, Abdullah Cevdet Paşanın hazırladığı Mecelle'den sonra aile kurumunu ve özel alanda kadının konumunu düzenleyecek yeni bir yasa hazırlanmıştır. Milli Mücadele dönemi öncesinde II. Meşrutiyet dönemi reformları arasında aile ve kadın hayatını derinden etkilemiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayata geçirdiği ise Hukuk-ı Aile Kararnamesi'dir.

1916 yılında Mecelleyi Tadil Komisyonu kurulmuştur ancak bir de aile hukukunu düzene koymak için farklı bir komisyon daha etkin çalışmıştır³⁷⁰. Aile hukuku üzerine çalışan ikinci komisyon Aile Hukuk-ı Kararnamesi'ni hazırlamıştır; metin 156 maddeden oluşmuştur; ayrıca yasa ile ilk kez Devlet evlilik akdine müdahale etmekte ve boşanma, çok eşlilik gayrimüslimlerin evlenme ve boşanma

³⁶⁹ Çakır, a.g.e., s.335.

³⁷⁰ Toprak, Türkiye'de Yeni Hayat..., s.63.

konularında bir düzenleme getirmiştir³⁷¹. Yasa ile artık Devletin izni olmadan evlilik gerçekleştirilemeyecektir.

Çok eşli evlilik konusunda, tamamen bir yasaklama söz konusu olmamakla birlikte, ilk eşin rızasını alma zorunluluğu getirilmiştir. Denilebilir ki bu kararname ile artık Osmanlı toplumunda çekirdek aile yapısına doğru bir dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Kanunun meclisten geçmesi, dönemin koşullarında mümkün olmamıştır bu sebeple, yasa sadrazamın ve meclisin onayına sunulmadan doğrudan padişaha sunularak 31 Ekim 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir³⁷². Kararname gerici çevrelerin yoğun tepkisini çekmiştir ancak Türkçüler ve Batı yanlıları durumdan memnun olmuştur. Kadın hakları mücadelesi adına, hukuki olarak çok önemli bir kazanım sayılmıştır. II. Meşrutiyet idari kadrolarının, eşitlik ideali kapsamında kadınlar ve aynı doğrultuda aile kurumu ile ilgili Cumhuriyet dönemi Medeni Kanunu'na, zemin hazırlamış olan bir atılımı olmuştur. Ancak kararname I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra İttihat ve Terakki'nin hükümetten düşmesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Cinsiyet eşitliği ve kadının eşit hukuki haklara sahip olmasını yazılarında ısrarla dile getiren dönemin önde gelen kadın gazetecilerinden Sabiha Zekeriya Sertel de kararname hakkında düşüncelerini dile getirmiştir. Sertel, Hukuk-ı Aile Kararnamesini kadınların hayatında yaşanan değişimlerin bir yenisi olarak kabul etmiştir. Kadının aile içindeki yerinin ve çocuk yetiştirmek açısından rolünü kadına dair birçok yazısında vurgulamıştır. Türk basın tarihinde çok önemli bir yere sahip olan ve eşi Zekeriya Sertel ile birlikte çıkardıkları Büyük Mecmua gazetesinde, *'Türk Kadınlığının Terakkisi'* başlıklı yazısında Kararname hakkında görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

' Son Senelerde kadınlık hakkında hasıl olan gelişim ve dönüşümün bir diğer tecellisi de Hukuk-ı Aile Kararnamesi' nin neşrinde görülür. Düne kadar ailede aşağı mevkide tutulan ve erkek karşısında hiçbir hakka sahip olmayan kadın, bu kararname ile az çok eşit bir vaziyete getiriliyor. Ailede ona da bir mevki veriliyor. Kadınlık hukuku itibariyle bu kanun fevkalade memnuniyetle karşılanacak bir hadisedir. Halbuki son

³⁷¹ Toprak Türkiye'de Yeni Hayat..., s. s.64..

³⁷² Şefika Kurnaz, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, M.E.B. Yay., İstanbul, 1996, s.110.

*zamanlarda irtica elinin buraya da yetiştiğini ve kanunun tadiline teşebbüs olunduğunu haber alıyoruz. Kanun, tatbikat itibariyle bazı tadilata muhtaç olabilir. Fakat bu ihtiyaç kanunun ruhunu da değiştirmeyi gerektirmez. Ümit edelim ki kanunu tadil etmek isteyenler yalnız kanunun uygulamadaki aksaklıklarına temas ederek ruhuna dokunmazlar.*³⁷³

Sabiha Hanım için denilebilir ki kendisinin basında, en sert tartışmaları yaşadığı taraflar arasında baskıcı ve gerici kesimler yer almıştır. Kadın-erkek eşitliğinin karşısındaki gerçek engelin, toplumun gerici kesimleri olduğunu birçok yazısında anlatmıştır. Kadının eğitimi ve aile içinde saygın ve aktif bir pozisyona kavuşabilmesi, esasen kadınların doğru birer anne olabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Sabiha Hanım, kadınlık-annelik ve aile olmak döngüsünün sağlam inşa edilmesinin, güçlü bir toplum için taşıdığı önemi birçok kez vurgulamıştır.

Aile, 19. yüzyıldan itibaren beşeri bilimlerde toplumun temel unsuru olarak yansıtılmıştır. Toplumların savaşlar ve belli başlı toplumsal değişimler karşısında sergilediği değişim aileyi de kapsamıştır ve aile kadının toplumdaki konumunu belirlemiştir³⁷⁴. Dolayısıyla Batı kültüründe sanayileşme ve Cihan Harbi ile beraber aile kavramı yeni bir boyut kazanmış, *'burjuva ailesi'* oluşmaya başlamıştır. Aynı sosyal değişim, Osmanlı toplumu için de geçerli olmuştur. Bilhassa I. Dünya Savaşı ile beraber özel alandan kamusal alana çıkmaya başlayan Türk kadınının, kazandığı yeni profil ile aile yapısı değişim geçirmiştir.

I. Dünya Savaşı döneminde, Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan'ın tasarısı olan, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin çok önemli bir yer tuttuğu aşıkardır. Osmanlı toplumunda, belirtildiği üzere, kırsal kesim kadını, doğal yaşam koşullarından kaynaklı ve iş gücüne olan ihtiyaç sebebiyle muhakkak, erkeklerle beraber, evin dışındaki çalışma alanında, üretimin tam anlamıyla ortağı olmuştur. Tarla ve hayvan işlerinde, ailenin kadın erkek her üyesi birlikte çalışmıştır; ancak şehirde yaşayan kadın için iş yaşamına katılmak, kırsal kesimdeki hem cinslerinin ki kadar kolay olmamıştır. Şehirli kadının, kent şartlarında sanayileşmiş iş kollarında üretime

³⁷³ Erdem, a.g.e. s.42

³⁷⁴ Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap*, s.36.

katılması için, eğitim alması ve cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadele vererek, kadınlara uygun ancak kısıtlı sayıda olan iş kollarında kendine yer bulması gerekmiştir. Böyle bir tablo söz konusu iken Birinci Dünya Savaşı yıllarında, erkeklerin cepheye gitmesi ile beraber, eşleri ve aileleri geride geçim sıkıntısı ile git gide yoksullaşan bir hayata mahkum olmuşlardır. Bu durum toplumda çok büyük bir sosyal travmaya sebep olmaya başlayınca, Enver Paşa ve eşi, Osmanlı kadınlarının eşleri yokken ailelerinin geçimini sağlayabilmeleri, evlerini ayakta tutabilmeleri için önce kurulan atölyelerde mesleki eğitim vererek sonra yine aynı merkezlerde iş imkanı sağlayarak, kadınların cinsiyet ayırımına uğramadan fuhuşa yönelme zorunluluğundan onları kurtarmak suretiyle, geçimlerini sağlamaları amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni 1916'da kurmuştur³⁷⁵. Cemiyet kuruluşundan sonra ilk ilanlar verildiğinde, on günde 11.000 sonrasında ise 14.000 kadın başvuru yapmıştır³⁷⁶.

Cemiyet üç pilot bölge tespit etmiştir; İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar. Bu merkezlerde yemekhaneler ve yatakhaneler ile bir yurt niteliğinde hizmet verilmiştir. Cemiyet sadece tekstil mefruşat ürünleri üzerine eğitim ve üretim yapmıştır. Bu merkezlerde kadınların yaptıkları ürünlerin üç temel alıcı kesimi olmuştur: Birinci grup zengin hanımlar yardım amacıyla dernekte pahalı malzemeden üretilmiş tekstil ürünlerini satın almıştır; tekstil tüccarları merkezden toplu halde malları alıp dükkanlarında kar koyup üstüne, satmıştır; ancak en önemli alıcı ordu olmuştur. Tüm ürünlerin büyük kısmı ordunun ihtiyaçları için dikilmiştir³⁷⁷.

Cemiyet aynı zamanda nüfus artışını desteklemek amacıyla, bekar çalışanlarının çeyiz masraflarını karşılayarak evliliği teşvik etmiştir. Şayet kadın bekar yaşamak konusunda ısrarcı olursa, belirli bir süre sonra cemiyetle ilişkisi kesilmiştir. Bu ısrarcı uygulama denilebilir ki savaşlar ile azalan nüfusun çoğalmasını sağlamak ve aile kurumunu daim kılmak amacıyla sürdürülmüştür.

I.Dünya Savaşı sırasında kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti hakkında övgü ile bahseden Sabiha Sertel, Harpten sonra kadınların yavaş yavaş işsiz kalmalarını büyük bir haksızlık olarak değerlendirirken, diğer yandan bu neticenin erkeklerin

³⁷⁵ Yavuz Selim Karakışla, **Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.73.

³⁷⁶ **A.g.e.**, s.113.

³⁷⁷ **A.g.e.**, s. 117.

savaştan dönmesi ve işsizlik sorunu ve istihdam yetersizliğinden kaynaklandığını kabul ederek esasen kadın karşıtı bir adım olarak görmemektedir³⁷⁸. Sertel, kadınların iş hayatına girmesi ile beraber hak arayışının farklı bir boyut kazanacağını düşünmüştür. Artık işçi olarak emek sömürüsü ile eklemlenmiş cinsiyetçi yaklaşıma karşı bir mücadele söz konusu olacaktır.

Cihan Harbi, İtilaf Devletlerinin zaferi ile 11 Kasım 1918 tarihinde sona ermiştir. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı Devleti ve galip Devletler arasında imzalanması ile Osmanlı Devleti için topraklarının işgal süreci başlamıştır. Mütareke yılları Osmanlı Devleti için topraklarının, Savaşın galip Devletleri arasında paylaşımı dönemi olarak tarihe geçmiştir.

Mondros Mütarekesi'nde sonra Anadolu ve tüm yurdun peyder pey başlayan işgali ile Mustafa Kemal Atatürk ve dönemin aydınlarının liderliğinde Hareket-i Milliye örgütlenmesi başlamıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde T.B.M.M. açılınca Milli Hareket'in yerini Meclis almıştır³⁷⁹. İşgal yıllarında Türk halkı arasında başlayan örgütlenmeler, dernek ve cemiyetler vasıtası ile gerçekleşebilmiştir. Anadolu'nun her bölgesi kendi içinde, kendi olanakları kurdukları derneklerle ile Milli Mücadele şeklini alacak olan bu oluşumu meydana getirmişlerdir.

29 Kasım 1918 tarihinde Doktor Esat Işık öncülüğünde hayata geçen '*Milli Kongre*' ise Milli Mücadele sürecinde kurulan yerel ve bölgesel derneklerin yerine ulusal boyutta daha kapsayıcı olarak hareket edebilmek amacıyla oluşturulmuştur³⁸⁰. Milli Kongre'ye 1918 yılında çok sayıda kadın örgütü de iştirak etmiştir. Kongre delegeleri arasında Nezihe Muhittin de yer almıştır ve kendisi kadınların vatani ilgilendiren çok önemli bir konuda söz sahibi olmalarından ve geri planda kalmayı reddetmelerinden övgü ile bahsetmiştir:

'Milletin hukuk ve menafi'ni müdafı'a etmek ve müstakil bir millet olarak mevcudiyetini tasdik ettirmek üzere şehrimizde bulunan cem'iyet, hey'et ve fırkaların kaffesinin (tümünün) iştirakiyle bir 'Milli

³⁷⁸ Karakışla, **a.g.e.**, s.125-126.

³⁷⁹ Ahmet Tunç, *Milli Hareket'in Ortaya Çıkışı*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:12, Sayı: 67, yıl:2019, s.390-399.

³⁸⁰ Aynı yer.

Kongre' vücuda geldi. Daha düne kadar hayat iştirak ettirilmeyen ve memleketin mukadderatıyla alakadar değilmiş gibi 'umumi mes'elelerde alakadar görünmeyen kadınlarımız, bu defa milletin hayat ve menafini(menfaatlerini) müdafı'a ile meşgul olacak olan bu kongreye birer murahhas (delege) gönderdiler. Milletın atisine aid olan mesaide erkeklerle el ele verdiler. Bu görünmeyen hadise, kadınlığın umumi hayatta ihraz etmekte (kazanmakta) bulunduğu mevki'i ir'a'e (göstermesi) itibariyle dikkate şayan olmaktan hali (uzak) değildir.³⁸¹

Kadınlar Dünyası dergisi, bilindiği üzere zamanının kadın haklarını savunan ve anlatan en önemli yayını konumunda olmuştur. Derginin sahibi Ulviye Mevlan, Türk kadın hareketine damgasını vurmuş sıra dışı bir kadındır. Dönemin kadınları arasında Mükerrrem Belkıs gibi Mevlan da kadınların kendi haklarını savunmaları ve kadınlar adına yaşanan gelişmeleri, 'Feminizm' kelimesini, doğrudan ve cesaretle yazılarında kullanarak topluma anlatmıştır. Eğitim konusu 1918 yılında, Kadınlar Dünyası'nın da mercek altına aldığı kadın geleceği için en mühim konulardan biri olmuştur. Mevlan bu konuda 4 Mayıs 1918 tarihli 'Düşünüyorum' başlıklı yazısında daha genel bir yorum yapmıştır:

' Kadın bir kere erkek derecesinde tahsil ve terbiye görsün ve erkek derecesinde siyasi, içtimai hukuka da malik olub hür bir hayat hayat sahasında kendini görsün. Bakalım o vakit kadınlar ne yapmaya kadir olabileceklerdir?.. Kadının mizaç ve fitratını bahane ederek, kadını birçok mesalik-i nafiadan (yararlı,karlı meslek) ve hukuk-ı umumiyyeden mahrum bırakmak mantığı; aynıyla esaret-i mürevviçlerinin (taraflarının) 'esirde, hür olmağı kabiliyeti yoktur' demeklerine benzer³⁸²

Halide Edip Hanım da, aynı dönemde Sertel ile *Büyük Mecmua*'da ülke sorunları, savaş ve kadının yeni oluşan sosyal yapıdaki konumuna dair, yazılar kaleme almıştır. Darülfünun konusunda fikirleri 8 Mayıs 1919 tarihli '*Kadınlığa Dair*'

³⁸¹ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.93.

³⁸² Çakır, **a.g.e.**, s.216

yazısından anlaşılabilir; Halide Hanım fikirlerini maddeleştirerek kaleme almıştır:

' (...) Asri olmaya karar vermişsek asri olan fikir müessesatını kabul etmeye mecburuz. Darülfünuna kadar yükselen kadın, vakar ve ciddiyetine sahip bir kadındır. Mağazalarda kadın erkek beraber satıcılık edilirse darülfünün dershanesinde de erkek kadın arkadaşıyla yan yana oturmak hakkını itiraz kabul etmez derecede kazanmıştır. Bunun Aksini ispat edecek delil ve vakayi varsa kadın hayat-ı umumiyyeden tamamen çekilmeli ve darülfünün da o zaman özentisi ve gayriciddi bir gösteriş olacağından ortadan kaldırılmalıdır.³⁸³

II. Meşrutiyet'ten itibaren modernleşmenin her döneminde, toplumun kadın ve erkek aydınları ve dönemin asrileşme anlayışının düşünsel yanını temsil eden Batıcılar, yenileşmeyi *'kadının toplumdaki rolleri, dış görünüşü, kamudaki yeri vb.'* kadın eksenli başlıklar üzerine inşa etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple Halide Edip Adivar da üniversite aşamasına gelen bir kadının aslında toplum için ahlaki açıdan bir tehlike teşkil etmediğini ifade etmiştir. Aldığı eğitimle ve aile terbiyesi ile üniversite kapısına ulaşabilmiş bir Türk kadını, *'yoldan çıkarıcı'* dişil niteliklerinden çoktan vazgeçmiş olduğundan, tutucu kesimleri tedirgin eden erkeklerin aklını çelmek gibi bir tehlikeleri kalmamıştır. Halide Hanım, bu konuda topluma endişeye gerek olmadığı düşüncesini vermek istemiştir.

İnas Darülfünunun'da kızlara uygulanan müfredat ile Darülfünun'da erkeklere uygulananı, aynı nitelikte ve kapsamda olmamıştır. Şöyle ki kızlara daha çok gündelik hayata ve ev idaresine dair kadın cinsiyeti ile toplumda özdeşleşmiş konularda dersler verilmesi doğru bulunmuştur. Erkekler ise pozitif bilimlere ilişkin konuları işlemişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti de kızların yükseköğretimde yetersiz eğitim almalarını, doğru bulmamaktaydı. Bu sebeple İttihatçı Maarif Vekili Dr. Nazım, aslında kadınların erkekler gibi Darülfünun'a gitmelerini daha doğru olacağını düşünmüştür; ancak Cihan Harbinde ki yenilgiden ötürü sorumlu tutulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidardan düştüğü için bu girişim sonuçsuz kalmıştır ³⁸⁴ .

³⁸³ Halide Edip Adivar, *Kadınlığa Dair*, Kitabın adı: **Halka Doğru** Hazırlayan: Feyza Hepçilingirler, Can Yay., İstanbul, 2017, s.93-94.

³⁸⁴ Zafer Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**, Türk Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2014, s.215.

İttihatçılardan sonra iktidara Damat Ferit Paşa hükümeti ve ayrıca Maarif Nezareti'nin başına da Ali Kemal Bey gelmiştir³⁸⁵. Ali Kemal Bey görevdeyken İnas Darülfünunun'dan birçok kız öğrenci, Şükufe Nihal Hanım ile birlikte nezarete Ali Kemal Bey'i ziyaret etmişler ve artık Batı standartlarında erkeklerle eşit nitelikte ve aynı dersanelerde eğitim görme taleplerini iletmışlerdir. Şükufe Nihal, aynı zamanda *Kadınlar Dünyası* dergisinde idari görevde bulunmakla beraber, dergide yazıları da yayınlanan öncü kadınlar grubunun önemli bir üyesi olmuştur. Denilebilir ki bu gelişmeden sonra karma eğitim yolunda, reform adımları aşamalar halinde gerçekleşmiştir. İlk etapta dönemin yükseköğretimden sorumlu kişisi, Ali Reşad Bey, Darülfünun'da kız ve erkeklerin aynı müderrislerden ancak ayrı dersanelerde, ayrı saatlerde ders almaları kararını açıklamıştır³⁸⁶. 22 Mart 1919 tarihinde yayınlanan bir kararname ile 1 Nisan 1919 tarihinde, kız ve erkekler aynı dersleri almaya başlamıştır ve bu adım karma eğitim (muhtelit tedrisat) yolunda atılan ilk adım olmuştur³⁸⁷. Böylece İnas Darülfünunu işlevini yitirmeye başlamıştır ve kaldırılmıştır.

Sabiha Sertel, kızların ve erkeklerin aynı okulda, farklı saatlerde ders almalarının anlamsızlığının altını çizerek:

' ... Cemiyet-i Akvam asri milletleri topluyor. Biz daha Darülfünun'umuzu asra layık şekle sokmadıktan, hala kadınla erkeği hayatta, cemiyette, yuvada ayırdıktan sonra ne salahiyetle asri bir millet olduğumuzu iddia edecek ve bu mevkiye nasıl istihkak kesbedeceğiz?³⁸⁸'

Süs Dergisinden Müfide Ferid Hanım ise olaya çok farklı bir çerçeveden bakmış ve yorumlamıştır. Müfide Ferid kadınların konumlandırılmaya ve tanımlanmaya çalışıldığı bir zamanda kendisi de bu akıma uymuş ve '*Darülfünun kadını*' nı kategorize edip tasvir etmeye çalışmıştır:

' *Darülfünun hanımı nedir? Bir kere onu anlayalım. Darülfünun'da iki türlü aile çocukları bulunur. Birisi zengin, hiçbir türlü çalışmaya ihtiyacı olmayan, çocuğunu yalnız tahsil için Darülfünun'a yollayanlar; ikincisi,*

³⁸⁵ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü*, s. 215

³⁸⁶ **A.g.e.**, s.216.

³⁸⁷ Aynı yer.

³⁸⁸ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü*, s.236.

*vaziyet-i iktisadiyyesi müsait olmakla beraber fikren yüksek olduğu için kızını serbest mesalike girebilmesi ve hayatını temin etmesi arzusuyla Darülfünun'a gönderen ailelerdir. Tetkik ettiğimiz zaman bizde ikinci sınıfın ekseriyet teşkil ettiğini görürüz. Demek, bu hanım, Darülfünun'u bir mecburiyet-i iktisadiyye ile takip ediyor. Hakkı olan mesaiye iştirak maksadıyla yapıyor. Mesaiye iştirak demek hayat-ı içtimaiyyeye, bazı erkekler arasına, müsavi hukuk ile girmek demektir. Binaenaleyh bu hanımları derslerde erkeklerden ayırmak ne manasız olur? (...) Meselenin ruhu, hanımların erkeklerin şekl-i temasında olmayıp, terbiye-i fikriyye ve ahlakıyyelerindedir.*³⁸⁹

Müfide Ferid esasında toplumun ve idari kadroların bir riya ya da çelişki içinde olmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Müfide Hanım'a göre şayet kadını modernleşmenin vitrinine yerleştirerek muasır medeniyetler seviyesinde bir medenileşme planı içine girilmişse, bu ya tam anlamıyla değildir ya da bundan vazgeçilmelidir. Ancak, amaç kadını sosyal hayata adapte etmek ve bu doğrultuda, kadının en büyük eksikliği de eğitimsiz bırakılmış olması ise o zaman kabul edilmelidir ki, kadın zaten kamuda erkekle yan yana bir gün faaliyet gösterecektir. Toplum daha böyle bir eğitim basamağında bu fikri kabul edememişse birlikte nasıl aynı mekanda içtimai hayata dahil olacaklardır. Ferid'e göre ahlak her iki cins içinde aynı derecede ehemmiyet taşımaktadır ve bu doğrultuda toplumsal anlamda gayri ahlaki bir durum mümkün olmayacaktır.

Değerlendirmek gerekirse, kadın ancak hür bir birey olmayı başarabilip, eğitim hakkını elde ettikten sonra kazandığı vasıflarla, donanımlı bir yurttaş olarak toplumsal hayata dahil olabilecektir. Erkek güdümlü ve denetimli bir yaşamı sürdürmesine gerek kalmayacaktır; bedensel, ahlaki ve düşünsel anlamda, tam anlamıyla bir birey-vatandaş olarak erkekle eşit bir konum elde edebilecektir. Sabiha Sertel '*Türk Kadınlığının Terakkisi*' yazısında, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e doğru geçen dönemde, Cihan Harbi dolayısıyla yurttan her anlamda bir duraklama görülmüş olmasına rağmen, yalnız kadınların yaşamında hatırı sayılır gelişmelere tanık

³⁸⁹ Zafer Toprak, *Darülfünun'a Kız Öğrencilerin Kabulü(1919) ve Gelenekçilerle Yenilikçiler, Toplumsal Tarih*, Eylül, 2014, Sayı: 249. s.22-33.

olundugunu ifade etmiştir. Bu kadınlar adına umut vericidir : ‘ *Denilebilir ki harpten en ziyade yararlanmış olan kadınlık alemidir. Bu zamana kadar yalnız gazete sahifelerinde yer bulan kadın hakkı, kadın vazifesi, umumi harpte az-çok hakiki bir şekil almış, gerçek bir hayata mazhar olmuştur. Kadınlar eski zihniyete uymayan birçok yenilikler ve değişimler göstermişlerdir*³⁹⁰. ’

Sertel kadının artık çeşitli meslek gruplarında iş hayatına atılabildiğini ve kadınların da hayatta çocuk yetiştirmek ve ev idaresi dışında sorumluluk gerektiren başka birçok alanda varlık gösterebildiğini anlatmaya çalışmıştır.

Bu şekilde kızlar, sosyal yaşama karışmaya başlamıştır ve eğitimlerine devam etmişlerdir; ancak aldıkları eğitim yetersiz kalmıştır. Karma eğitim tartışmaları İnas’ın kuruluşundan çok sonra, 1919 yılında da devam etmiştir. *Kadınlar Dünyası* dergisi, basın yoluyla, kadınlar arasında kamuoyu yaratmış ve dönemin öncü kadınlarının yazılarında, yükseköğretim ve kızların eğitim hakkına sıkça değinmeleri ile Darülfünun’da karma eğitim konusu tartışılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet’in Osmanlı toplumunda yarattığı hürriyet havası, kadınların da mücadelelerinde bir dinamizme yol açmıştır. Böylece kazandıkları bu öz güvenle Milli Mücadele döneminde kadınlar hem ülke sorunları ile yakından alakadar olabilmeleri hem de bilinçli bir hak arayışı için öncelikli olarak, Yüksek Öğrenim dahil olmak üzere her kademe de eğitim hakkından eşit şartlarda yararlanabilmeleri konusunda, kamu oyunu ikna etmekte kararlı davranmışlardır.

Dönemin tutucu çevreleri için bu adım kabul edilemez ve toplum ahlakını erozyona uğratacak nitelikte gayri-ahlaki bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa zamanının en muhafazakar gazetelerinden ‘*Sebilürreşad*’ ın başını çektiği yayın organları, karma eğitim uygulamasını, tabiri caizse yerden yere vurmuşlardır. Ancak tüm eleştirilerin yanı sıra Büyük Mecmua, Kadınlar Dünyası ise, reformu sayısız yazı ile desteklemişlerdir.

Halide Edip Adıvar 1919 yılında yazdığı ‘*Türk Kadınları Hakkında*’ isimli yazısında Batılılara karşı Osmanlı toplumunda filizlenmeye başlayan iki tip kadının izahını yaparak Türk kadınına desteklemeye çalışmıştır. Bu iki tip kadın da yeni oluşan

³⁹⁰ Erdem, **a.g.e.**, s.40.

Meşrutiyet toplumunun ürünleridir; iki profil de esasen hürriyet ortamının kendileri için sunduğu avantajlardan faydalanmıştır. Ancak Halide Hanım da yazısında belirttiği gibi birinci tip Beyoğlu ve civarında boy gösteren, varlıklı, giyimine dış görünüşüne Batılı tarzda şekil vermeye özen gösteren ancak kendisi üretken olmayan, tüm ekonomik sorumluluğun ailede erkekte olduğu, kadının çocuklarını dadıya emanet ederek gün boyu keyfe keder yaşadığı bir tablo çizmektedir. İkinci profil ise yine eskiye nazaran çok daha özgür bir yaşam içinde ancak evini geçindirme derdinde olan, çalışan, yine eskiye göre daha modern bir çizgide giyinen ancak en önemli fark olarak sadeliğini koruyan, Batıya özenerek kendine yeni bir üslup çizmek yerine kültüründen kopmadan şeklini belirleyen, belki bir okulda okuyan kadın profili olmuştur:

‘ Mütarekeden beri cidden gördüğüm hayırhah kadınlar kendilerine Türk kadınları için anlatılan öyle garip ve muhayyel ahlaksızlıklar anlattılar ki bunların küçük bir kısmı birkaç hanım tarafından yapılıyorsa bile kabil değil bütün bir millet kadınına teşmil edilemez. Belki bu iftiraları temsil edecek Beyoğlu kaldırımalarında birkaç kadın olabilir. Fakat ben kendilerine sorarım hangi cemiyet halinde yaşayan bir kitlenin kadın erkek ahlaksızı yoktur. Her zaman ve her devrin kendine göre ahlaksızlığı ve bu ahlaksızlığı temsil eden fertleri vardır. Halbuki çocuklarını beslemek için her türlü sıkıntı ve sefalet içinde namuslu bir mesaiyle çalışan, hatta sokakları süpürmeye bile tenezzül eden, Türk ordusunun gerisinde bir omzunda çocuğu, öteki omzunda askerın yiyeceği günlerce yürüyen Türk’ün hayatını tarlada, evde, ticarete idame için sessiz çalışan azimli Türk kadını kitlesi karşısında küçük bir ekalliyetin düşük kadın kitlesi ne mana ifade eder.³⁹¹ ’

Osmanlı toplumunda kadının geçirdiği mücadelenin içeriği ile Batılı kadının ki oldukça farklı bir çizgide ilerlemiştir. Batı’da kadınlar yüzyıllardır kamuda boy gösterebilmiştir. Osmanlı kadının bu noktada ilk amacı, kendini ve düşüncelerini sosyal platforma taşıyabilmek olmuştur. Böylelikle Batılılaşma ve modernleşme aşamaları, kadınlar için özgürleştirici bir işlev görmüştür. Bu durumda denilebilir ki yeni ortaya çıkan ‘asri kadın’ tipinin özgür ve daha bireyselleşmiş hayat tarzı ile

³⁹¹ Halide Edip Adivar, *Türk Kadınları Hakkında*, Haz: Feyza Hepçilingirler, s.124-125.

muhafazakar çevrenin korumaya çalıştığı eski tip kadın erkek ilişkileri arasında, kadının giyimini, eğitimini, iş yaşamını denetim altında tutarak bir denge kurulmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda aile sorunu, Meşrutiyet'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru evrilen Türk modernleşmesinde 'yeni hayat' olarak nitelendirilen yeni yaşam biçiminin bir parçasıydı. Dönemin aydınları bu yeni aile tipine millileşme politikasının bir ürünü olarak 'milli aile' adını vermişlerdir³⁹². Bahsedilen milli aile batı kültürünün tam anlamıyla bir kopyası olmamış, tam tersi aile bir toplumun kültürünün esas unsuru olarak görülmekte ve farklı bir kültürden öğelerin yerel bir kültüre eklenmesi doğru bulunmamıştır. Sosyal ahlak, ailede ve sokakta kadının iffeti üzerinden inşa edilmiştir.

Osmanlı toplumunda kadın, eğitimi için mücadele vermekteyken, esas konumlandırıldığı, öncelikli görev yeri ile olmuştur ve kadının evlilikteki görev ve hakları da tartışılmaya başlanmıştır. Bu konu kapsamına kadının, annelik görevi, eşi ile olan ilişkisi ve ev idaresi gibi başlıklar dahil edilmiştir. Ancak anlaşıldığı üzere, en çok üzerinde durulan başlık, kadının annelik görevi ve evi idare etme sorumluluğu olmuştur. *Kadınlar Dünyası* dergisinde, hanımlar birçok yazıda bu konuyu açık yüreklilikle tartışmışlardır. Dergide Nesrin Salih Cihangir isimli bir hanımın, 'Türk Kızları' isimli yazısında, samimi düşünceleri dönemin şehirli kadınının bakış açısını açık şekilde yansıtmıştır:

' Terbiyenin aile ve mektebde olduğunu söyleyenler, bu iki hayatın da bizde olmadığını bilmiyorlar mı? Anlamalıyız ki; kadın bir heves, bir makine, çocuk doğurmak için yaratılmış bir vasıta değildir... küçük ve basit bir aile, şüphesiz ki bir erkek ve kadından teşekkül eder. Burada iki uzuvdan biri, her türlü hürriyet-i tabiidan mahrum bulunacak olursa, diğerinde nasıl bir saadet nasıl hissiyata karşı memnuniyet kalır. Yahut vardır; Bir nefret...³⁹³'

³⁹² Adıvar, *Türk Kadınları Hakkında*, s.49.

³⁹³ Adıvar, *Türk Kadınları Hakkında*, s.266.

I. Dünya Savaşının ardından, Osmanlı'nın her karış toprağında yaşanmaya başlanan işgaller ve nihayetinde 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgali, tüm Türk milleti için bardağı taşıran son damla olmuştur. İzmir'in işgalinden hemen sonra, bir Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadeleyi başlatmak için Padişah Vahdettin tarafından 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a müfettiş olarak gönderilmiştir.

Anadolu'nun yer yer işgal altında olması ile beraber Kuvayi Milliye Hareketi³⁹⁴ başlamıştır. Yurdun dört bir yanında Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurularak milli örgütlenme süreci halk arasında gerçekleştirilmiştir. Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919) ve Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919) ile tüm cemiyetler tek çatı altında birleşerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır³⁹⁵. Mustafa Kemal'in başlattığı ulusal mücadele, İstanbul Hükümeti ve Padişah Vahdettin'in düşman karşısında ki acizane duruşuna ve teslimiyetçi yaklaşımına rağmen gerçekleşmiştir.

Anadolu'nun işgali ve Kurtuluş Savaşı yılları, Türk kadının bu mücadelenin ortağı olduğu dönemdir. İzmir'in işgali, Türk ulusunun Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ulusal Kurtuluş Savaşı'na başlaması adına bir dönüm noktası olmuştur. Geline bu noktada Halide Edip Adıvar'ın, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ve ardından yaşanan işgallerle başlayan Milli Mücadele serüvenine yaklaşımı, tarih sahnesinde, Halide Hanım, Amerikan mandası taraftarı olduğu ve Wilson prensiplerine bel bağlayanlardan olduğu iddiası ile sert eleştirilere maruz kalmasına yol açmıştır. Rauf Orbay'ın '*Cehennem Değirmeni*' isimli Milli Mücadele yılları anılarını anlattığı kitabından, Halide Edip Adıvar'ın, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Orbay'a Sivas Kongresi açılışı sırasında gönderdiği mektubu, Amerikan mandacılığı hakkındaki düşüncelerini kanıtlar niteliktedir: Halide Edip'in mektubundan satırlar şöyledir;

' ... Bugünkü hükümet adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti tesisini münferit bilen, Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün

³⁹⁴ Kuva-yi Milliye: Milli Mücadele döneminde, düzenli olmayan silahlı birlikler için kullanılan ifadedir.

³⁹⁵ Prof. Dr. Yaşar Akbıyık ve Prof. Dr. Cezmi Eraslan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.2.

*kendi kendini iradeye kudretli asri bir makine haline koyan Amerika bu hususta çok işimize geliyor. Onbeş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyet, ile hakiki İstiklal kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.*³⁹⁶

*'... İstilacı Avrupa'nın binbir vesaiti ve mel'un siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatıyla Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, Şark meselesini de Türk Meselesini de gelecek için kendimiz halletmiş olacağız.*³⁹⁷

Ancak 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra artık Halide Edip için hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Halide Edip Adıvar'a göre, Türk kamuoyunu ayağa kaldıran mücadelenin fitilini ateşleyen ilk olay bu işgaldir ve bu durumu sözlerinde şöyle ifade etmiştir;

*'İstiklal mücadelesi hissi bende mukaddes bir cinnet halini almıştı. Artık fert olmaktan çıkmıştım.1922'de İzmir'i aldığımız güne kadar hiçbir şeyin önemi yoktu. O güne kadar muhteşem milli cinnetin bir parçası olarak çalıştım, yazdım ve yaşadım.*³⁹⁸

18 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Türk Ocağı, İzmir'in işgalini protesto mitingleri düzenleme kararı almıştır ve bu suretle derneğin başkanı Ferit Bey, Halide Edip Adıvar'dan öğrencilerin toplu talebi olarak mitinglerde konuşmalar yapmasını istemiştir³⁹⁹.

Halide Edip Adıvar için milliyetçilik özellikle İzmir'in işgali ile birlikte doruğa çıkmıştır. Bu noktadan sonra Batılı devletlere bakış açısı olumsuz yönde büyük ölçüde değişmiştir. Yazar *Yeni Turan* kitabında Türkçülükle güçlenen milliyetçilik yönünü ortaya koymuştur. Eserde dönemin öne çıkan fikirlerinin bir sentezi şöyle yapılmıştır;

³⁹⁶ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni** -1, Emre Yay., İstanbul, 1993, s.252.

³⁹⁷ Aynı yer.

³⁹⁸ Hacı Murat Arabacı, *Milli Mücadele'nin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adıvar'ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk*, Dumlupınar Üniversitesi S.B.F. Dergisi, sayı: 19, Aralık 2007, s.276.

³⁹⁹ **A.g.e.**, s.277.

a) Amerikan toplumunun örnek alındığı adem-i merkeziyet, b) Türkçülerden ve ziya Gökalp'ten gelen Türkçülük ve c) Yeni bir şekilde yorumlanan İslamiyet⁴⁰⁰.

Artık Halide Edip Adıvar, Milli Mücadelenin en büyük destekçilerinden biri olmuştur. 19 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul Fatih'te ardından, 22 Mayıs 1919 tarihinde Kadıköy'de halka hitaben işgali protesto amaçlı konuşmalar yapmıştır. Bunları hepsinde halkı ateşleyen, milli duyguları yükselten mücadeleye ve istikbale halkı inandırıcı, yüreklendiren konuşmalar olmuştur. Ancak bu mitinglerin en önemlisi, Halide Edip Adıvar'ın kendisinin de bu şekilde kabul ettiği binlerce insana hitap ettiği, büyük '*Sultanahmet Mitingi*' olmuştur. 23 Mayıs 1919 tarihinde Halide Edip Adıvar'ın damgasını vurduğu büyük Sultanahmet Mitingi mücadelede halkın da desteğini almak adına tetikleyici olmuştur. Haldun Taner bu konu ile ilgili '*En Yaman Kadınımız*' başlıklı yazısında Adıvar hakkında şu satırları kaleme almıştır:

'Halide Edip'in mizacına layık ikinci büyük şahlanışı işgal kuvvetlerine karşı olacaktır... Ulusal şahlanışın ilk ifadesini bulduğu Sultanahmet Mitingi' nde 'Manda değil istiklal istiyoruz' parolasını ve bunun hukuki müdafaasını ilk ortaya atan Hukuku Düvel Müderrisi Ahmet Selahattin'den sonra kürsiye bir dişi sırtlan gibi ilk sıçrayan Halide Edip olacaktır. Orada on binlerce 'Kardeşler, vatandaşlar' diye başlayan unutulmaz bir konuşma yapıyor. Ayaklarının ucuna basıp kısacık boyunu uzatan, bütün hızını kutsal kininden alıp, ince kadın sesini içlere işleyen bir viyola kavrayıcılığına ulaştırarak, ulusal onurda bir kırbaç gibi şaklatıp duruyor. Artık kürsüdeki minicik bir hanım değil, devleşmiş bir Roma hatibidir⁴⁰¹.

Halide Edip Adıvar bu büyük mitinglerde '*Milletler dostumuz, hükümetler düşmanımız.*' Sözüünü halkın zihnine yerleştirmiştir⁴⁰².

Halide Edip Adıvar için 1908-1918 yılları arası, entelektüel birikimini geliştirme çalışmaları ile geçmiştir. Yazar ülke sorunlarına çözümler ararken, 1920 senesinde Mustafa Kemal ve arkadaşları ile Milli Mücadele ekibine dahil olmuştur.

⁴⁰⁰ İnci Enginün, **Halide Edip'in Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul,2007,s.125.

⁴⁰¹ Güven Uluköse, **Halide Edip Adıvar**, Kastaş Yay., İstanbul, 2006, s.39.

⁴⁰² Öztürk, **a.g.e.**, s.110.

Bu savaşa gönülden bağlıdır; öyle ki anılarını kaleme aldığı yer olan cephede *'Halide Onbaşı'* rütbesi ile bulunmuştur⁴⁰³.

Sabiha Sertel cephesinde ise, İzmir'in işgal edildiği günden sonra yaşananlar gerçek bir ayakta kalma mücadelesine dönüşmüştür. İşgalden birkaç gün sonra, mütareke dönemi İttihat ve Terakki yönetimi sürecinde, basına uygulanan katı baskı ve sansürün sonucunda yaşanan tutuklamalardan Sertel' ler de paylarına düşeni almışlardır. Şöyle ki, *Büyük Mecmua*'da dönemin iktidarını ve işgalleri sert dille eleştirmeleri işgal güçlerinin hükümete basın aleyhinde baskı altına almasına neden olmuştur. *Büyük Mecmua*'nın yazar kadrosu, oldukça geniş ve kalemi güçlü yazarlardan oluşmuştur; Ömer Seyfettin, Halide Edip Adıvar(İşgalden sonra kadroya katılmıştır.), bunlardan birkaçıdır. İşgal ile birlikte çıkan *Büyük Mecmua* sayısı işgal güçlerinin tepkisini çekmiştir ve neticede Zekeriya Sertel tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştir⁴⁰⁴. Sabiha Sertel basın hayatına yeni atılmış, yirmilerinde genç bir anne olarak, anılarında aktardığı üzere Bekirağa bölüğüne gidip eşinden derginin imtiyazını almaya karar vermiştir; çünkü dergi imtiyaz sahibi olmadan çıkarılması mümkün değildir. Dolayısıyla Sabiha Hanım imtiyazı üzerine alıp eşi hapisteyken derginin devamlılığını sağlamakta kararlı olmuştur. Bu aşamada Halide Edip Adıvar yazar kadrosuna katılmıştır. Halide Edip Adıvar ünlü mitinglerinden evvel *Büyük Mecmua* dergisinde yazmak önerisi ile bizzat kendisi Sertel'in evine bir akşam gelmiştir ve kabul ettikleri takdirde başyazar olarak yazabileceğini belirtmiştir⁴⁰⁵. Halide Hanım yukarıda anlatılan ünlü mitinglerine Sabiha Sertel'i de davet eder ve o günü anılarında Sertel şöyle anlatır:

'Halide Hanım başyazıları yazmayı vaad etti. Dergi çıkıyordu, ancak yazılardan birçoğu sansürden geçmiyor, Sabiha bu yüzden İngiliz sansürüyle boğaz boğaza geliyor, sansürden geçmeyen yazıların yerleri boş bırakılıyordu. Halide Hanım, bir gün yazısını getirdikten sonra,

-Yarın Sultanahmet'te İzmir için miting var oraya gel demişti.'

⁴⁰³ Belgin Tarhan, *Üç Devirde Muhalif: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye'de Siyasi İktidarlar ve Demokrasi Sorunu*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, DOI: 10.33630/ausbf677416, s3-18

⁴⁰⁴ Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, YKY, İstanbul, 1994, s.95-97.

⁴⁰⁵ Aynı yer.

Türk kadınları nezdinde aynen Balkan Savaşları ve Cihan Harbinde olduğu gibi Kurtuluş Savaşı da, ulusu ilgilendiren konuların sadece erkeklerin sorumluluğunda olmadığını ve kadınların da aynı şekilde mesuliyet alarak vatan için taşın altına ellerini koyabildiklerinin ayrıca bu suretle kendilerini tekrar kanıtladıklarının resmi olmuştur. Kadınlar mücadelelerini savaş döneminde milli duygularla, ulusun işgallerden kurtuluşuna gönül vermiş olarak, kadın konusunu vatan konusunun bir parçası halinde kabul ederek; sürdürmüşlerdir.

Müfide Ferit, Şüküfe Nihal, Halide Edip Adıvar, Nezihe Muhittin ve diğerleri Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde kadına dair her sorunu Milliyetçi ideoloji ve Milli Mücadele ile eklemlendirerek dile getirmişlerdir.

Doğrudan bu dönemde her kadın yazarın, her metninde bu süreç milli duygularla analiz edilmiştir. Türk kadını vatanını savunma rolü ile sahnededir. Bu suretle II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet Dönemi arasında kadınların tüm benlikleri ile kendilerini ortaya koydukları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları yaşanmıştır. Müfide Ferit Atatürk'ün desteklediği *Hakimiyet-i Milliye*' gazetesinde kaleme aldığı '*Türk Askeri*' isimli yazısında I. Dünya Savaşı'nda Türk askerinin başarısından övgüyle bahsederken yazısına şu satırlarla devam etmiştir:

*'Yalnız sen ey mübarek, ey asil asker, yalnız sen arslan başını kaldırdın.
Günler karardıkça sen parladın. Yalnız sen bey alnını onlara gösterdin.
Ve bir ilahi istiklal heykeli gibi, elinden mekanizması çalınmış tüfeğin,
vatan kapısına koşun, buraya girilmez dedin. Dünya sana karşı idi, fakat
sen şecaatinle, ulüvv-i cenabınla, hakkınla dünyadan kavi oldun. Yaşa
Türk askeri...'⁴⁰⁶*

Sabiha ve Zekeriya Sertel için 1919 senesiyle birlikte yepyeni bir yurt dışı serüveni gündeme gelmiştir. Halide Edip Adıvar'ın Sultanahmet mitinginden sonra Halide Hanım, yurt dışı bağlantıları sayesinde bir Amerikalı milyonerin yaklaşık on Türk'e Amerika'da eğitim bursu vereceğini ve bu listeye şayet isterlerse Serteller çiftinin de isimlerini ekleyeceğini Sabiha Sertel'e söylemiştir ⁴⁰⁷. Bu teklifi

⁴⁰⁶ Kurnaz, a.g.e., s.158-159.

⁴⁰⁷ Y. Sertel, a.g.e., s.98.

memnuniyetle kabul eden çift için Amerika macerası başlamıştır. 1919 senesinden 1923'e kadar Amerika Bileşik Devletleri'nde Zekeriya Sertel gazetecilik Sabiha Sertel ise sosyal hizmetler alanında eğitim almışlardır.

Bu süreç çift ve bilhassa Sabiha Hanım için fikir dünyasında geniş çaplı bir dönüşüme gebe olmuştur. Denilebilir ki, Amerika seyahati öncesinde ülkenin emperyalist güçler karşısında verdiği büyük mücadele ve çağın getirdiği milliyetçilik akımı içinde derinlemesine etkilenen Sabiha Sertel için Amerika'da 1917 Sovyet Devrimi'nin tesiri hissedilmekteyken bir hocasının kendisine okuması için verdiği August Bebel'in *'Kadın ve Sosyalizm'* eseri, ideolojisinde tam manası ile bir kırılma yaşamasına neden olmuştur⁴⁰⁸. Sertel eseri Türkçe'ye çevirmiş ve önsözüne de düşüncelerini eklemiştir:

'Amerika'da öğrenimde bulunduğum sırada, profesör Ogburn(...) özellikle 'Kadın ve Sosyalizm' yapıtını salık verdi...' 'Türkiye'de henüz başlayan kadın yaşantısındaki değişmelerin içinden çıkmış, dünyanın, kadınlara en çok hak verdiği bir memlekete gelmişim; memleketimde kadına karşı gösterilen baskı ve sömürünün kinini içimde taşıyordum. Bu kitabı böyle bir ruh hali içinde okudum.

Bebel benim düşünce hayatımı büyük ölçüde etkiledi. Bebel sanki beni kafamdan yakaladı, bir top gibi yeni ve bilmediğim bir evrenin içine fırlattı. Gözlerimi açtığım zaman kendimi başka bir kainatta buldum. Yurdumdaki kadının, bütün dünyadaki kadının, niçin, neden acı çektiğini, olaylarıyla, kanıtlarıyla, gözümün önünde gördüm.⁴⁰⁹

Sertel Amerika'da sosyal hizmetler eğitiminden sonra bilhassa Kadın ve Sosyalizm kitabının tesiri ile artık yazılarını sosyalist bakış açısı ile kaleme almaya başlamıştır. Kadın emeği, emek sömürsü, kişinin doğuştan gelen haklarının esasen kadınlar için hak edilmesi gereken olgular olmadığı gibi gerçeklikleri, yurda döndüğü 1923 yılından itibaren eşi ile çıkarmaya başlayacakları *Resimli Ay*, *Sevimli Ay* gibi dergilerle yazılarında topluma anlatmaya çalışacaktır.

⁴⁰⁸ A.g.e., s. 99.

⁴⁰⁹ Aynı yer.

Sertel Amerika’da Kurtuluş Savaşı yıllarında bambaşka bir ideoloji ile ve gerçekliklerle tanışırken, Türkiye’de Nezihe Muhittin, Milli Mücadele’nin bu çetin zamanlarda tüm vatanseverliği ile siyaset üstü olduğunu belirtmiştir. Kurtuluş Savaşına gönülden bağlı olan Muhittin, bu savaşa dahil olanları vatanın ‘*en namuslu en kahraman evlatları*’ olarak betimlemiştir. Nezihe Hanım, Kurtuluş Savaşı’na karşı olanları cesaret isteyen cümlelerle eleştirmiştir ve eleştirisini İzmir’in işgali çerçevesinde yapmıştır:

‘ İzmir Yunan ’ı görür görmez kabusdan uyanmış gibi haşyetle (korkuyla) gözlerimizi açtık. Onların (milli hareketin liderlerinin) asil heyecanı ve Rumeli ’den Anadolu ’ya kadar bütün Türk ’ü uyandırmıştı. İntibah umumi idi. Büyük, küçük, kadın, erkek hep bir endişe ile muzdaripti: Tehlikeyi def etmek... Bunun için ayaklanan millet, karşısında ilk hain kendi hükümetini buldu. Bu milli hıyanet, Yunan hareketından daha feci idi⁴¹⁰. ’

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi ülkenin işgallerden el birliği ile kurtarılması Türk halkının millet olma yolunda en önemli dönemlerden biri olmuştur. 26 Ağustos 1922 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk Afyon Kocatepe’den Türk ordularının Yunan birliklerine karşı taarruzunu başlatmıştır; Türk ordusunun başarılı ilerleyişi neticesinde birçok Yunan askeri ve Yunan ordusu Başkomutanı Trikopis de esir edilmiştir ⁴¹¹. Mısak-ı Milli sınırlarının işgalci güçlere kabul ettirilmesinin neticesinde Milli Mücadele’nin zaferle sona ermesi, Türk insanın küllerinden yeniden doğuş hikayesi olarak tarihe geçmiştir. Artık kurulacak Cumhuriyet Türkiye’sinin devrimlerle yeni görünümüne kavuşma süreci başlamıştır. Bu süreç kadın-erkek tüm Türk halkı için nispeten daha sancılı olacaktır çünkü modernleşme serüveninde Osmanlı’dan kökleri gelen; Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni kimliği kurgulanırken, bu noktadan sonra yeni toplumun ötekisi Osmanlı kültürü ve gelenekleri olmuştur.

⁴¹⁰ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.92.

⁴¹¹ Burhan Sayılır, *30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ 2014* –Bahar, Sayı:16, s. 88-114.

3.2. Kadın Aydınların Siyasal Modernleşmeye Bakış Açıları

Uluslaşma süreci kendine özgü 'kadınlık' ve 'erkeklik' kavramlarını içermektedir ve bundan dolayı, şu bir gerçektir ki milletleri, biyolojik, kültürel ve sembolik olarak yeniden üreten kadındır⁴¹². Denilebilir ki Türk modernleşmesinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar kadın odaklı yenileşme projesi, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında da seyrini değiştirmemiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın son bulması ile beraber tüm yurttaki üst üste yıllarca yaşanmış savaşların, maddi ve manevi yaraları sarılmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve idari kadro Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında dış güçlere karşı verdikleri vatan mücadelesinin belki de benzerini içte gerici, eski düzeni devam ettirmek arzusunda olan, saltanat yanlısı çevrelere karşı vermişlerdir.

Toplumda atılan her yenilikçi adımın, en büyük muhalifleri her zaman eski düzene dönme yanlısı kesimler olmuştur. Bu grupların temel dayanakları, dinden beslenen geleneklerdir; bu doğrultuda, Osmanlı toplumundaki dinci ve tutucu kesimin esas güç kaynağı Saltanat ve Hilafet makamı olmuştur. Bu kurumların temsilcisi konumundaki kişi olan Sultan Vahdettin ise işgal kuvvetleri ile iç içe bir tablo çizmektedir. Mustafa Kemal Atatürk tüm sivil ve askeri kurumların ve tüm ulusun yönetim merkezinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tüm ülke ve dünyaya ilan etmiştir. İtilaf Devletleri'nin 13 Kasım 1922 tarihinde Lozan'da toplanması planlanan barış görüşmelerine hem İstanbul hem de Ankara Hükümetlerini davet etmesi ile çok büyük bir devrim için gereken adım atılmıştır⁴¹³. Milli Mücadele sonrasında Avrupa Devletleri ile yapılacak barış görüşmelerine, Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devleti adına yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin temsilci göndereceğini belirtmiştir⁴¹⁴.

23 Nisan 1920 tarihinde hakimiyetin kaynağı millet olan, T.B.M.M.'nin açılışı artık Osmanlı Devleti'nin yıkıldığının kanıtı olmuştur. Meclis'te süren uzun

⁴¹² Ayça Gelgeç Bakacak, *Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Güz 2009, s.631

⁴¹³ Bülent Bakar, *Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi*, Muğla Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz,2009, Sayı: 23, s.13-58.

⁴¹⁴ Erarslan, *a.g.e.*, s.20.

görüşmeler sonunda verilen yasa teklifi sonunda 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır⁴¹⁵. Mustafa Kemal Paşa Saltanat makamının millete ait olduğunu belirtirken, Hilafet makamının akıbeti henüz belirlenmemiştir. 4 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Hükümeti istifa etmiştir.

Avrupa Devletleri ile Ankara Hükümetinin delegasyonunun başkanı olarak İsmet Paşa'nın yer aldığı 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Konferansı sonunda Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır⁴¹⁶.

29 Ekim 1923 tarihinde, Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye için modernleşme projesinin önemli bir safhasına girilmiştir. Cumhuriyet döneminde kadınlara ilgili sorunlar, kadının toplumsal statüsünün nasıl iyileştirilebileceği sorusu üzerine odaklanarak tartışılmıştır. 29 Ekim 1923 sonrasında tüm toplum kamusal alanlarda cinslerin birlikteliğine, cinsel ayrışma (segregasyon-ayrılma/ayrışma) pratiklerinin değiştirilmesine yönelik bir dönüşüm yaşamıştır⁴¹⁷.

Osmanlı Devleti'nde kök salmaya başlamış olan Türk kadın hareketi, Cumhuriyet rejimi ile zirveye çıkmıştır. II. Meşrutiyet zamanında özel alandan kendilerini kurtarmak ve eşit eğitim hakkını elde edebilme savaşı veren Türk kadını, 1923 senesi ile beraber siyasi hak talebini birçok platformda, örgütlü halde ve daha çok kendinden emin olarak dile getirmeye başlamıştır. 1908 Devrimi ile beraber eğitim alanında elde ettiği kazancı, I. Dünya savaşı yıllarında iş yaşamında kendini göstererek ve sorumluluk alarak daha büyük bir kazanca dönüştürmeyi başarmıştır ve artık sıra seçme seçilme hakkına gelmiştir.

Elbette medeni kanun ya da çalışma yaşamı ile ilgili kat edilmesi gereken çok uzun bir yol söz konusudur, ancak esas arzuları gereken donanıma eriştikten sonra mecliste yasalar ve ülkenin geleceği üzerinde söz sahibi olabilmektir. Bu vatandaş-birey olarak varlıklarını ispat etme maratonunun son dönemeci sayılmaktadır.

Osmanlı'dan ayrılmış bir '*Türk*' ve '*Türk kadını*' imajı, Türk milliyetçiliği açısından önemli olmuştur. Batının hayalinde canlanan, hareminde oryantalist

⁴¹⁵ Erarslan, a.g.e., s.23.

⁴¹⁶ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C: 2 Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992., s.286-287.

⁴¹⁷ Durakbaşı, **75 Yılda Erkekler ve Kadınlar**, s.50

Osmanlı kadını profili yerine, Türk kadını bu prototipin karşı imgesi olmuştur; bu imge Cumhuriyet döneminde, ideal kadın profilinin alt yapısını oluşturmuştur⁴¹⁸.

Dönemin önde gelen kadın figürlerinin ajandasında, daha hür ve eşitlik ilkesine dayanan bir yaşam idealini kadınlar adına erkek egemen meclise kabul ettirmek ilk sırada yer almıştır. Bu noktada öncelikle öne çıkan kendini gösteren kadın aydın yazar Nezihe Muhittin olmuştur. Muhittin, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 9 Eylül 1923 tarihinde kurulmasından önce, 15 Haziran 1923 tarihinde, zamanına göre oldukça cüretkar bir adım atarak '*Kadınlar Halk Fırkası*'nın kuruluşu kararını, Darülfünun konferans salonunda gerçekleştirilen Kadınlar Şurasında diğer ülküdaşı kadınlarla beraber almıştır⁴¹⁹. Muhittin'e göre, Türk kadını erkeklerin karşısında hem Cihan Harbinde hem de Milli Mücadele yıllarında, fedakar ve çalışkan tutumu ile rüştünü çoktan ispat etmiştir.

Partinin kuruluşunun başlangıcını Nisan 1923 seçimlerine kadar götürmek mümkündür. Şöyle ki seçim öncesi Vakit gazetesinde, kadınların siyasi hakları hakkında '*Kadınlara İntihab(seçme ve seçilme hakkı)*' başlıklı bir anket düzenlenmiştir⁴²⁰. Anketi yanıtlayanlar genelde, ankete kadınların bu hakkı elde etmesinin gerekliliği yönünde cevaplar vermiştir. Neticede ilerleyen zaman diliminde anket sonuçları, kamuoyunda kadınların, seçme seçilme hakkını destekleyen hatırı sayılı bir kitle olduğunu, gözler önüne sermiştir.

Nezihe Muhittin ve yol arkadaşları, bu gerçeğin uzun zamandır farkında oldukları için örgütlü hareket etmek adına hazırlıklara derhal başlama kararını vermişlerdir⁴²¹. Böylece bahsi geçen Kadınlar Şurası'nın toplanmasına karar verilmiştir ve kadınlara İntihap Hakkı Şurada söylem boyutuma ulaşmıştır. Şuraya İstanbul kadın cemiyetlerinden yüksekokul ve lise mezunu ikişer delege çağırılmasına karar verilmiştir⁴²².

⁴¹⁸ A. Durakbaşa, **Halide Edip ve Modern Kadın Kimliği**, İstanbul, 2000,s.195.

⁴¹⁹ Zihnioğlu,**a.g.e.**, s.127.

⁴²⁰ **A.g.e.**, s.122.

⁴²¹ Aynı yer.

⁴²² Aynı yer.

Nezihe Muhittin Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluş öyküsüne dair şunları kaleme almıştır:

' 29 Teşrin-i evvel 1923 kudsi Cumhuriyet'imizin ilanına müsadif kıymetli tarihin ferdasında senelerden beri tahayyülü beni teshir eden bir kadın cemiyeti kurmak emeliyle teşebbüse başladım. İmanım o kadar kuvvetli idi ki güçlükler önünde yıkılmak şöyle dursun bilakis kuvvet ve iradem günden güne artıyordu. İki ay kadar tanıdığım ve ismini bildiğim münevver kadınlarımızı bir araya toplamak ve onların kararı ile tanzim ettiğim nizamnameyi tadil etmek ve intihab edebilecekleri heyeti idare ile işe başlamak istiyordum. (...) Henüz siyasi haklarımızı almamıştık. Fakat Cumhuriyet'imizin istinat ettiği demokrasi, esas itibariyle haklarımızı temin etmiş bulunuyordu. Cemiyetin ismine 'Kadınlar Halk Fırkası' ismini vermekte asla tereddüt etmedik.⁴²³

Nezihe Hanım bu süreçte son derece temkinli ifadeler kullanarak yoluna devam etmiştir. Bu tutumu şöyle değerlendirilebilir ki, kadın kelimesi ile fırka ifadesinin aynı cümlede yer alması dahi toplum nezdinde yeterince itici bir intiba yaratmıştır. Ayrıca amacına ulaşmak için ülke yönetimini ellerinde tutan erkek egemen idari kadronun, tepkisini çekmeden, nispeten daha politik ve stratejik bir üslupla amacına ulaşması gerektiğinin bilincinde olmuştur. Bu suretle Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluş sürecini anlatırken; kadınların ülkenin istikbalini ilgilendiren her konunun içinde yer almalarına, çalışıp üretmelerine karşın, siyasi platformdan dışlanmalarını eleştirirken, sözlerini, ideali ile çelişki içeren şu cümleyle noktalar:

' ...Yeni fırka isminden zan olunduğu gibi siyasi cereyanlara müdahil olmak arzusunda değildir.⁴²⁴

Bu aşamada belirtilmesi gereken önemli bir detay ise, Nezihe Hanım'ın diğer kadın aydınlara nazaran çok kuvvetli bir Atatürk hayranlığı ortaya koymasıdır. Bu konuda yazılarında kullandığı dil dikkat çekmektedir. Bahsedilen diğer kadın aydınlara, gerek kadınlık hukukunu savunurken gerek Cumhuriyet dönemi uygulamaları ele

⁴²³ Nezihe Muhittin, Hazırlayan: Prof. Dr. Nevin Yurdsever Ateş, **Yeni Harflerle Kadın Yolu/ Türk Kadın Yolu (1925-1927)**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2009, s.36-37.

⁴²⁴ **A.g.e.**, s.37.

alırken ve kurucu liderden bahsederken eleştirel davranmışlardır. Oysa Muhittin, kadın mücadelesinde attığı marjinal adımlar sırasında daha incelikli bir başkaldırı sergilemiştir.

Fırkanın idari kadrosunda yer alan Şüküfe Nihal ise ‘*Fırkamızın Mefkuresi*’ başlıklı yazısında, yine partinin amaçları toplumun tepkisini çekmek değil ilgisini çekmek amacıyla ihtiyatlı ifadelerle dile getirilmiştir.

‘... Kadınlar Halk Fırkası’ nın programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha uğraştığımız gibi, kadının içtimai, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda haklarını, inkişafalarını temin etmektir.’

‘Lakin benliğini daha ziyade idrak eden bir kadın ekseriyeti hazırlandığı vakit, elbette bu münevver kitle kendi itimadını ihtiyariyle vermeyi ve hatta kendisiyle ilgili olan meselelerin müdafaasında kendisini bizzat temsil etmeyi bir hak bilecektir⁴²⁵.’

Fırka kuruluşunu kamuoyuna bildirdikten sonra, Devletten kuruluşlarının onayının gelmesini bekledikleri sekiz ay içinde K.H.F. zaman kaybetmeden kadınlar adına faaliyetlere başlamıştır. İlk projeleri kadının eğitim eksikliğinin giderilmesi amacıyla bir eğitim kongresi düzenlemek olmuştur ancak enteresan bir girişimle eğitim nezareti, tam kongre organize edildiği sırada bir ‘*Talim ve Terbiye Müessesesi*’ açarak kongreye davetli tüm üyeleri, Kadınlar Halk Fırkasının planladığı, Şura ile aynı doğrultuda çalışmak için başkent Ankara’ya çağırmıştır ve böylece Fırka’nın organizasyonu iptal edilmiştir⁴²⁶.

Fırka hiç boş durmadan, faaliyet planları içinde yurt çapında örgütlenmeye devam ederken, Fırkanın onay başvurusuna cevap gelmiştir; Nezihe Muhittin gelen yanıtı şöyle ifade etmiştir:

‘ Tetkik ettik ki henüz siyasi haklarını almamış olan kadınların fırka teşkiline kanunen müsaade edilemeyeceği cevabını aldık. Aramızda bazı hanımlar nizamnamenin çok taşkın olduğunu ileri sürdüler. Çünkü bu

⁴²⁵ Ateş, a.g.e., s.38.

⁴²⁶ Baykan- Ötüş Baskett, a.g.e., s.29.

nizamnamede 'kadınlarımızın vazife-i askeriyelerini ifa edeceklerine' dair bir madde bile mevcuttu. Nizamnameyi mümkün olduğu kadar taddil ettik. Ve cemiyetin ismini de 'Türk Kadınlar Birliği' ünvanı vererek yeniden vilayete takdim eyledik.⁴²⁷

Kadınlar Halk Fırkası henüz kadınlara seçme seçilme hakkının verilmediği bir tarihte büyük bir özgüven ile vilayete siyasi bir parti olarak kuruluş izni almak için başvuruda bulunabilmiştir. Kendileri de esasen vilayetten olumsuz yanıt geleceğinin bilincinde olarak bunu yapmışlardır, ancak kamuoyu ve hükümeti, kadınların kendi hakları konusunda pasif, bilinçsiz ve sükunet içinde bir köşede beklediğini, aksine yoğun bir eylem planı içinde olduklarına dair haberdar etmenin en etkili yolu, bir fırka kurmak olduğuna karar vermişlerdir. Etkili de olmuştur çünkü isim değiştirerek yollarına devam ettiklerinde, diğer derneklere kıyasla hükümetle bağlantıya geçerek faaliyetlerine devam edebilmişlerdir.

Bu noktada cevap bekleyen soru neden red yanıtının geldiğidir. Bu durum şöyle yorumlanabilir: Kadın unsuru geçmiş dönemlerde olduğu gibi modernleşme hamleleri söz konusu olduğunda tam anlamıyla sembol konumunda kalmıştır. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet dönemi reformları arasında, kadın ve aile odaklı olanlar kadınların birer yurttaş-birey olarak kabul edilmesinin göstergesinden ziyade, Batı'ya karşı ellerindeki en iyi modernleşme simgesi olmuştur. Ayrıca kabul edilmesi gereken bir başka nokta da doğal olarak, topluma her reform birer lütuf niteliğinde sunulmuştur; Türk halkı, derin cehalet ve yokluk içinde her hangi bir insani hak için sosyal mücadele verecek durumda olamamıştır. Lakin kadınlar için durum farklı olmuştur. Çünkü aydın kadınlar bir kadın hakları mücadelesi içinde yer almışlar ve taleplerle, belirli bir farkındalıkla kurucu iktidarın karşısına geçmişlerdir. Oysa iktidar bu hakları kendisi kadınlara armağan eden ve *'Biz size bunları verdik'* diyebilmek ve kadın modernleşmesinin sınırlarını, iplerini ve zamanlamasını kendi iradesinde elinde tutmak niyetini barındırmıştır denilebilir.

Türk Kadınlar Birliği 7 Şubat 1924 tarihinde kuruluşunu Nezihe Muhittin başkanlığında ilan etmiştir⁴²⁸. Derneğin amacı Türk kadınlığını yükseltmek ve

⁴²⁷ Ateş, a.g.e., s.39.

⁴²⁸ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.466

eğitimi, kendi ayakları üzerinde duran annelerin Türk toplumunda ailede hakim olmasını sağlamak olmuştur. Vilayet, Türk Kadınlar Birliği'nin kuruluşuna ancak tzklerinden siyasi hak amaçlarını çıkardıkları takdirde, müsaade edileceğini bildirmiştir ve bu doğrultuda T.K.B. kuruluş aşamasında bu düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. Fakat 1927 yılında siyasi hak hedefleri yeniden T.K.B.'nin tüzüğüne tekrar dahil edilmiştir.

Derneğin yayın organları önce '*Kadın Yolu*' dergisi olmuştur, ardından derginin adı '*Türk Kadın Yolu*' olarak deđiřmiřtir⁴²⁹. Nezihe Muhittin dergide yazıları ile hem derneğin icraatlarını kamuoyuna duyurmakta hem de kadınlara birçok konuda yol gösterici olmuştur. 16 Temmuz 1925 tarihinden son sayının yayınlandığı 1 Ağustos 1927 tarihine kadar otuz sayı yayınlanmıřtır⁴³⁰. Baskıcı bir dönemde derginin yayınlanmasına izin verilmesinin muhtemel sebebi, derginin Mustafa Kemal ve yeni iktidar kadınlar için olduğu kadar kadınlık ve feminizm üzerine bilgilendirme görevini yerine getirmesidir⁴³¹.

Nezihe Muhittin'in düşünce dünyası yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal dönüşümlerinin aynası gibi gelişmiştir. Balkan Savaşları ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma çabalarının aydınlar arasında yoğun tartişıldığı dönemde milliyetçi yaklaşımı sergilemiştir ve kadın olgusunu bu pencereden ele almıştır. Bu nokta Osmanlıcı bir tutumu da gözlemlemek mümkündür ardından Türkiye Cumhuriyeti ile beraber ulusçu ve Türkçü bir Nezihe Muhittin görmek mümkün olmuştur. Diğer bir deyişle Fatma Aliye ve kuşağının oluşturduğu '*İslam Kadını*' kavramı I. Dünya Savaşı sonunda Nezihe Muhittin ile '*Türk kadını*' ifadesine dnřmřtir⁴³².

Kadınların seçme seçilme hakkını elde etmek için 1930'ları beklemeleri gerekmiştir; ancak aydın kadınlar bu hakkı elde etmenin ne denli mühim olduğunun farkında oldukları için, bir köşede erkek egemen otoritenin kendilerine bu hakkı bahşetmesini beklememişlerdir; bilakis kadın yazarlar ve dönemin tek kadın rgt

⁴²⁹ Toprak, *Türkiye'de Kadın zgrlğ ve Feminizm*, s.466

⁴³⁰ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.169.

⁴³¹ *A.g.e.*, s.170.

⁴³² *A.g.e.*, s.76.

olan Türk Kadınlar Birliği öncülüğünde siyasi hakları elde etme yolunda çetin bir mücadele verilmiştir.

Esasen 1923 senesinde K.H.F. kurulurken aynı zamanda Türk basınının en önemli kadın kalemlerinden Sabiha Sertel, eşi ve iki kızı Amerika'dan yurda dönüş yapmışlardır. Sabiha Sertel tam bir demokrasi aşığı olarak Cumhuriyet'in kuruluş günlerinin anti-demokratik işleyişini yadırgamıştır. İlk yerleştikleri yer Ankara olmuştur ve Ankara'da bir gün mebus seçimleri ile ilgili mebus Mazhar Müfit ile aralarında şöyle bir diyalog geçmiştir:

'Sabiha Hanım mebusa: ' Neden mebuslar tayinle iş başına geliyor?' sorusunu yönelmiştir.'

*'Mazhar müfit ise 'Siz ne zannediyorsunuz? Bu halka seçim hakkı tanırsak, meclise kimler girer biliyor musunuz? Hacılar, hocalar şeyhler, Mustafa Kemal bir Devrim yapıyor, yeni bir düzen kuruyor. Bu inkılabı yapana kadar hürriyetleri sınırlamak zorunda.'*⁴³³ Sabiha Sertel ilerleyen günlerde mebuslarla ve bürokratlara sınıfsız toplum hakkındaki düşüncelerini sorar ve gözlemedikleri Ankara atmosferi, çelişik, hoş göremeyecekleri uygulamalara sahne olmaktadır; bu suretle Sertel çifti İstanbul'a taşınma kararı almıştır⁴³⁴.

Diğer yandan Sabiha Sertel seçme seçilme hakkı konusundaki düşüncelerini, *Büyük Mecmua*'da kaleme aldığı *'Kadınlığın Hukuku Bahsi'* yazısında tüm açıklığıyla cinsiyet eşitliğini ve siyasi hakların kadınlar için gerekliliğini anlatmıştır⁴³⁵. Yazısına Dünya ülkelerinden Hollanda, Danimarka, Finlandiya ve Amerika'nın kadınlarına Cihan Harbinde gösterdikleri cesur ve fedakar duruş nedeniyle, siyasi haklarını verdiklerini anlatarak başlamıştır ve Sufrajat hareketinden bu noktada övgüyle bahsetmiştir.

Aynı şekilde *'Kadınlık ve Seçimler'* başlıklı yazısında ise seçim hakkını savunurken kadına dair dönem aydınlarında yaygın kullanılan 'annelik, vatana evlat yetiştiren fedakar kadın' profili üzerinden düşüncelerini ifade etmiştir:

⁴³³ Sertel, **a.g.e.**, s.109-110.

⁴³⁴ **A.g.e.**, s.112

⁴³⁵ Erdem, **a.g.e.**, s.46

‘ Biz de vatanın evladı, bu memleketin hayatı istiklali için en ağır fedakarlıklara katlanan, yavrularını canından koparıp hudutlarda kurban veren analarıyız. (...) düne kadar Türk Feminizmi ne olabilir diye düşündüğüm zaman kadının seçimlere iştirakini tasavvur bile etmiyordum. Henüz erkeklerimizin bile rüştlerini ispat edemedikleri bir meseleye Türk kadınına da karıştırmaya muvafık görmüyordum.

Türk Feminizmi, Türk kadınına bütün haklarını geri almaya layık bir mevkie çıkmaktan ibaret olmalıdır diyordum. Fakat bugün memleketimin mukadderatı mevzu olduğu şu sırada kadının niçin bu haktan mahrum edildiğini düşündüğüm zaman mantıki bir mazeret bulamıyorum. Türk kadını bu vatana erkekleri kadar bilhassa bazı unsurları kadar bağlı değil midir? Erkeğe bu hakkı veren sebepleri araştırırken, onları kadının üstüne çıkaran bir sebep bulamıyorum.⁴³⁶

Bu dönemde Cumhuriyet’in kurucu erkek kadrolarının kadınlara söyledikleri temelde şu olmuştur: ‘bekleyiniz kadınlar olgunlaşıp zamanı geldiğinde yeterli özgürlükleri elde edecekler’; diğer yandan aynı zamanda kadınların sürekli aile ve annelik görevine çağırıldığı görülmüştür⁴³⁷. C.H.F.’nin 1923 yılı Nizamnamesi’nin genel esaslar kısmında 3. Maddesinde, ‘ Halk Fırkası’na her Türk ve hariçten gelip Türk tabiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir.’ İfadesi yer almasına rağmen, kadınlar siyaset dışı bırakıldığına göre, bu tabloda rahatlıkla iktidar tarafından kadınların fert kabul edilmediği neticesi çıkarılabilmektedir⁴³⁸.

Kadınlara dair, zihinlerde belirsizliğini koruyan yeni konu ise Hilafet makamının akıbeti olmuştur. Saltanata son verildikten sonra hilafete dokunulmamış ve Abdülmecit yeni halife olarak hilafetin devamını sağlamıştır. Hilafet sorunu sadece sınırlar içindeki Müslümanları değil, sınırlar ötesindekileri de alakadar etmekteydi. Bu suretle toplumda ve basında esasen kurumun kaldırılması ihtimali endişe yaratmıştır. 11 Kasım 1923 tarihli *Tanin* gazetesindeki bir makaleden şu satırlar, hilafetin

⁴³⁶ Erdem, a.g.e., s. 152-153.

⁴³⁷ Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, s.159.

⁴³⁸ Zihnioglu, a.g.e., s.220

kaldırılmasını onaylayan kesim dışında, endişe verici bulan büyük bir çoğunluğun hislerine tercüman olmuştur:

‘ Hilafet bizden giderse beş-on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam alemi içinde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti gözünde de son derece küçük ve değersiz bir hükümet konumuna düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete gerek yoktur... Osmanlı hanedanında kabul edilmiş ve dolayısıyla sonsuza kadar Türkiye'de kalması garanti altına alınmış hilafeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmeyi akıl ve gayretle, milliyet duygusuyla yorumlamak mümkün değildir⁴³⁹. ’

Bu tepkiler hakkında denilebilir ki, içte de benzer muhalif tepkilere göre, tutucu ve muhalif kesimler için, Cumhuriyet döneminin radikal yenilik adımlarının, toplumun köklerini, bağlı olduğu Osmanlı kültürü ve İslam geleneklerinden tümüyle koparma gayretlerinin bir parçası olduğunun bir göstergesi sayılmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk kafasında hilafetin kaldırılması planı ile 1 Mart 1924 tarihinde meclis oturumunu açmıştır ve üzerinde durduğu noktalar arasında *‘İslam inancını asırlardan beri alışık olduğu siyasi vasıta konumundan kurtararak onu yüceltmek ihtiyacı⁴⁴⁰’* en dikkat çekici olanı olmuştur. Halk Fırkası grup toplantısında bu ifadenin detayı ve anlamı belirginleşmişti ve Cumhurbaşkanı'nın önerisi tartışılıp 3 Mart 1924 tarihinde Meclis'te okunmuştur; bu suretle önerge Hilafet makamının kaldırılması, Hanedan üyelerinin hepsinin sınır dışı edilmesini içermiştir⁴⁴¹. Aynı gün önerge kabul edilmiştir ve ertesi gün Abdülmecit şehir dışındaki küçük bir istasyondan Doğu Ekspresi ile gönderilmiştir⁴⁴². Hilafetin kaldırılması kadın hürriyeti açısından şöyle olumlu bir sonuç doğurmuştur; dinsel kurumlar ataerkil düzeni doğal ve *‘ilahi takdir’* in bir eseri olarak kabul edip, bu düzenin güçlendirilmesine hizmet ettiği için laikleşme, ataerkilliğin en önemli meşruiyet kaynağının ortadan kaldırılması anlamına gelmiştir⁴⁴³. Ancak altını çizmek gerekir ki bu yolla yine de erkek egemen düzen

⁴³⁹ Lewis, **a.g.e.**, s.353.

⁴⁴⁰ **A.g.e.**, s. 355.

⁴⁴¹ Aynı yer.

⁴⁴² Aynı yer.

⁴⁴³ Fatmagül Berktaş, *Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak*, ed: Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu , s.4 .

bağlamında bir şey değişmemiş aksine İslami ataerkilliğin yerini Batı ataerkilliği almış ve bu Osmanlı kültüründen modern Türkiye'ye doğru bir sürekliliğe işaret etmektedir.

Kadınların siyasal hakları ne yazık ki, 20 Nisan 1924 Anayasası ile erkeklerle aynı zamanda ve birlikte verilmemiştir. Ancak Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun devletin temel ilkeleri olan Cumhuriyet, reformlar, laiklik vb. gibi konulardaki ısrarlı ve mücadeleci tavırlarını kadınların siyasal hakları konusunda neden göstermediklerini çok tartışılmış bir konudur⁴⁴⁴. Bu ve benzeri sorular için, dönemin T.B.M.M. tartışmaları yol gösterici nitelikte olmuştur. Nisan 1924 senesinde, Anayasa tartışmaları sırasında Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi Bey, oy verme hakkı ile ilgili 10. Madde içerisinde '*Her Türk seçme ve seçilme hakkına sahiptir*' ifadesi kapsamında kadınların olup olmadığını sormuştur ve bu soruya Celal Nuri Bey, Türk ifadesinden yalnızca erkeklerin anlaşılması gerektiğini belirtmiştir⁴⁴⁵. Bu tartışmaların sonucunda 1924 Anayasasında seçme seçilme hakkı, 18 yaşını geçen her erkek vatandaş için kabul edilmiştir; bu karar üzerine tartışılırken ve sonuca varılırken sadece mebus Tunalı Hilmi Bey, itiraz edip kadınlara oy hakkı verilmesini savunmuştur ancak diğer mebuslar tarafından sözü kesilip hemen susturulmuştur⁴⁴⁶.

Saltanat ve Hilafet makamlarının kaldırılmasının yankıları tüm ülkede hissedilirken, ayrıca gerici kesimlerin örgütlediği '*Şeyh Sait İsyanı*' (11 Şubat 1925) bu süreçte toplumda Devrimler adına endişe verici bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve iktidar, aydınlar arasında Devrim karşıtlarının güçlerini kırmak adına, Şeyh Sait İsyanı sorumlularının cezalandırılması için İstiklal Mahkemelerini kurmuş ve yeni kurulan Cumhuriyet'te baskıcı ve özgürlüklerin kısıtlandığı bir atmosfer yaratmıştır. Çok partili düzene geçiş sancuları yaşanmaktaydı. Saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması ve eğitim ile ilgili toplumu derinden kökleriyle ilişğini kesen, yenilik adımları, parti içi muhalefetin de doğmasına neden olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkasından ayrılanlar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır ve parti, dönemin rejim karşıtlarının bulunduğu çatı olmuştur⁴⁴⁷. Partinin kurucuları arasında, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Bele, Rauf Orbay ve

⁴⁴⁴ Hacımirzaoğlu, a.g.e. s.161.

⁴⁴⁵ A.g.e. s.162

⁴⁴⁶ Aynı yer.

⁴⁴⁷ Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, *Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri ve İnkılabı Karşı Tepkiler, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.42-44.

Halide Edip Adıvar'ın eşi Dr. Adnan Adıvar da yer almıştır⁴⁴⁸. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 5 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır⁴⁴⁹. İktidarın Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile baskıyı doruğa çıkarttığı ve aydınların bıçak sırtında yazılarını, idam korkusu ile yazdıkları endişe dolu günler olmuştur.

Ancak aynı zaman diliminde esasen marjinal bir duruşu olan Türk Kadınlar Birliği ve *Kadın Yolu* Dergisi, yaşanan olağanüstü şartlar nedeniyle kadınların siyasal haklarını elde etme mücadelesine olan inançları doğrultusunda stratejik bir tutum içine girerek, fazla göze batmayan ve Mustafa Kemal Paşa'ya dair söylemlerinde, Atatürk'ü abartılı ifadelerle yücelten makalelere yer vermiştir. Amaçları iktidarla çelişen bir profil çizmeden istediklerini elde edebilmek olmuştur.

Bu baskı döneminde değinilmesi gereken çok önemli bir başka olay da, T.K.B.'nin 1925 yılında oldukça ilginç bir hamlesi, idealleri konusunda ne denli kararlı olduklarının göstergesi niteliğindedir. Şöyle ki Ekim 1925 tarihinde, Mü'essat-ı Dinniye Müdiriyyeti'ne (Diyanet İşleri Müdürlüğü) başvurmak suretiyle camilerde kadın konferansları düzenleme isteğini bildirmiştir⁴⁵⁰. Son derece zekice düşünülmüş olan bu isteğin altında yatan sebep, camilerin eğitimsiz kadınlara da ulaşmak adına doğru mekanlar olmasıdır. Buralarda yapılacak konuşmalarla, farkındalığın daha alt gelir grubu kadınları arasında sağlanması mümkün olacaktır. Konu basında büyük tepki çekmiştir ve '*Hanımların Ya'zı*' başlıklı yazılarla ele alınmıştır; ayrıca Hükümetten ve Diyanet'ten olumsuz cevap almışlardır⁴⁵¹.

Bir yıl sonra ise, İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir suikast girişimi ortaya çıkmıştır ve bu doğrultuda, olayla ilgisi olduğu düşünülen yüzlerce kişi, İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. Aranan ve yargılananlar arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüm kurucu kadrosu yer almıştır. Halide Edip Adıvar'ın eşi Adnan Adıvar da tutuklanacaklar listesinde yer aldığını önceden sezmiş ve Halide Hanım ile birlikte yurt dışına kaçmıştır. Böylece Halide Hanım'ın sürgün yılları başlamış ve Kemalist düzenle ilgili eleştirel tavrı, netlik kazanmıştır. Denilebilir ki

⁴⁴⁸ Akbulut *a.g.m.*, s.50.

⁴⁴⁹ Aynı yer.

⁴⁵⁰ Zihnioğlu, *a.g.e.*, s.168.

⁴⁵¹ Aynı yer.

Halide Edip Adıvar'ın bu tavrının altında, Milli Mücadele yıllarında cephede dahi bulunmasına ve tüm çeviri ve habercilik hizmetlerine karşın, kadın olması nedeniyle, Kurucu Meclis'te kendisine yer bulamamış olmasının, kadınlara bütün mücadeleciler, vatansever, çalışkan tutumlarına karşın seçme seçilme hakkının, hala verilmemiş olmasının yattığı düşünülebilir. Lakin özellikle kadınlara oy hakkı hakkındaki fikrini, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan sonra '*Kadınlara intihab hakkı vermeyen partilerin hiçbirine taraftar olmadığını*' açıklayarak özetlemiştir⁴⁵².

Diğer yandan 1925 yılında T.K.B. İstanbul'da boşalan bir milletvekili seçimi için büyük bir cüret ve cesaret ile kadın aday gösterme hamlesi yapmıştır. Birliğin kendisi de bu hamlenin bir sonuç vermeyeceğini çok iyi bilmekteydi ancak hareketin eylemsel niteliği vardı ve propaganda amacı ile T.B.M.M.'nin dikkatini kadınların seçme seçilme hakkına çekmek olmuştur. Birlik bu seçimde Halide Edip Adıvar'ı ve Nezihe Muhittin'i İstanbul'dan mebus adayları olarak göstermiştir. Birlik bu durumu şu cümlelerle kamuoyuna açıklamıştır:

'Hal-i hazırda kadınlarımızı mahrum eden kanuna rağmen memlekete hakiki bir vatandaş sıfatıyla ciddi ve aziz hizmetleri sebkat eden (bulunan) ve etmekte olan bu iki mümtaz kadınınızın intihab-ı ahir (son seçim) münasebetiyle namzetliklerini vaz ediyoruz (koyuyoruz).⁴⁵³' (bu satırların yer aldığı dilekçe C.H.F. ve Valiliğe değil doğrudan Şehremanetine verilmiştir)

Ancak aynı gün içinde Halide Edip Adıvar bir açıklama yaparak, şu beyanat ile durumu yalanlamıştır: '*Bir kere Kadınlar Birliği'ne dahil değilim. Sonra, böyle bir başvuru olmuşsa haberdar değilim. Daha sonra, eğer Türkiye Cumhuriyeti'nin var olan yasaları kadınlara mebusluk ve seçme hakkı verse bile ben hiçbir zaman mebus olmak istemem.*⁴⁵⁴

1930'lar Türkiye'sine gelindiğinde, kadınlar artık sosyal yaşamda yer almaya başlamışlardır. Cumhuriyet Türkiye'sinde kadın mücadelesinin farklı bir noktasında Afet İnan yer almıştır. Gazi için Afet İnan, Türk kadınına örnek olarak ideal Türk kadını modelinin simgesi olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk manevi kızı olarak

⁴⁵² Sancar, **a.g.e.**, s.169.

⁴⁵³ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.156-158.

⁴⁵⁴ Aynı yer.

vurguladığı Afet İnan'ın eğitimine büyük önem vermiştir. Dame de Sion'da okutmuş ve sonra Cenevre Üniversite'sinde Antropoloji ve Sosyoloji okuması için göndermiştir⁴⁵⁵. İnan yurda döndüğünde Yurt Bilgisi ve Vatandaşlık Bilgisi kitaplarını ona hazırlatmıştır. Konunun ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere Afet Hanım'ın kadın hakları mücadelesinde son dönemeçte önemli bir rolü olduğuna inanılmaktadır.

Afet İnan, öncü kadınların verdiği sosyal siyasi ve hukuki hak mücadelesinin ardından, yurt dışı eğitimini çoktan tamamlamış 22 yaşında Atatürk'ün yönlendirmeleri ve edindiği güçlü donanımıyla Türk Tarihi ile ilgili kaynak kitaplar kaleme almıştır. Ülkede halen kadın seçme ve seçilme hakkını elde edebildiği bir dönem değildir ve kadınların, en büyük beklentisi Meclis'te söz hakkına sahip olabilmektir.

Afet İnan bu nokta kadın hakları adına, Cumhuriyet Dönemi kadın hareketinin son döneminde önemli bir görev üstlenmiş olduğuna inanılmaktadır. 1930 senesinde beş ciltlik 'Yurt Bilgisi Notlarından' kitap serisinde yer alan kitaplardan *İntihap* adlı çalışmasının kapak resminde bir kadın oy kullanırken tasvir edilmiştir. Kitap basitleştirilmiş bir anayasa kitabı niteliğini taşımaktadır ve içeriğinde hukuki konular işlenirken, vazife ve hak konularına sıra geldiğinde Afet İnan kendi kanaatini '*İntihap hem vazife hem de haktır*' şeklinde açıklamıştır. Seçme seçilme hakkından bahsettikten sonra İnan, bölümün sonunda şu satırlara yer vermiştir:

' Türk kadınının belediye intihaplarına iştirak hakkınının tanınması; teşrii meclise aza intihap etmek ve intihap olunmak hakkın da yakın zamanda tasdik ve tatbik olunacağına şüphesiz, mesut bir mukaddimedir. Türk tarihinin bu devrine kadar, Türk kadınına, çoktan elyak (layık) olduğu siyasi hakkını vermek tabiatıyla mazinin istibdat idarelerinden beklenemezdi; fakat demokrat Türk Cumhuriyeti'nin bu hususta dahi, faziletli şiarının yüksek eserini görmek elbette, lüzumundan fazla, gecikmeyecektir⁴⁵⁶. '

⁴⁵⁵ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.443.

⁴⁵⁶ Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, s.446.

Türk kadınına seçme ve seçilme haklarının verilmesi adına düğmeye basıldığı tarih 3 Nisan 1930'dur. Bu tarihte Afet İnan önceden, Gazi tarafından gözden geçirilmiş, konusu kadınlara seçme ve seçilme hakkı olan, konuşma metnini ile Atatürk, İsmet paşa, Meclis Başkanı Kazım Özalp ve birçok milletvekilinin karşısında bir konferans şeklinde sunmuştur⁴⁵⁷. İnan, İntihabın bir hak ve görev olduğunu, Türk kadınının yaşanan yakın geçmişte liyakat konusunda kendini fazlasıyla kanıtlamış olduğunu anlatırken, dünya ülkelerinde kadınların Türk kadınlarının aksine bu hakkı elde etmek için, süfrajeterler olarak çok ciddi eylemler gerçekleştirdiğini anlatmıştır ve bu hususta Türk tarihinden örnekler vererek, hem İslam'da hem eski Türklerde kadına duyulan saygıyı ve bu doğrultuda erkekle eşit konumda yer almasını uzun bir konuşma içinde dile getirmiştir⁴⁵⁸. Konuşmasının sonunda demokratik bir Cumhuriyet'te, kadınların bu haktan mahrum edilmesinin mümkün olamayacağını dile getirerek sözlerini noktalamıştır.

Türkiye'de bu konuşmadan sonra, aynı gün Meclis'te 1580 Sayılı Belediye Kanunu, T.B.M.M.'de kabul edilmiştir; 3 Nisan 1930 tarihinde Belediye Kanunu ile 18 yaşını dolduran kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır⁴⁵⁹. Ardından dört yıl sonrası için yapılan hazırlıkla 1934 senesinde İsmet Paşa'nın verdiği bir yasa önerisinin Meclis'ten geçmesi ile kadınlara genel seçimlerde seçme seçilme hakkı tanınmıştır⁴⁶⁰.

Kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesinin mimarı olarak gösterilen Afet İnan'ın, ilk kez bu hakkı Paşa'nın karşısında dile getirerek, Atatürk'ü bu konuda ikna ettiğine inanılmaktadır. İnan'ı bu düşüncelere iten olay ise, öğretmen olarak görev yaptığı sınıfta Belediye Kanuna göre bir seçim denemesi, yaptırdığı sırada sınıfta Belediye başkanı olarak bir kız öğrencinin seçilmesi durumu için, bir erkek öğrencinin yasaya göre bunun mümkün olamayacağını belirtmesidir; bunun üzerine Afet Hanım bu duruma çok üzülür ve kadın hakları konusunda çalışmaya başlamıştır⁴⁶¹.

⁴⁵⁷ Aynı yer.

⁴⁵⁸ Toprak Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm, s.447-451.

⁴⁵⁹ A.g.e., s.452

⁴⁶⁰ A.g.e., s.453.

⁴⁶¹ Serpil Sancar, Türk Modernleşmesi'nin Cinsiyeti, s.174.

Türk Kadınlar Birliği, Sabiha Sertel'in dergilerinde güçlü kalemi ile yazdıkları ve Halide Hanım'ın hükümetle zıt düşme pahasına savunduğu kadın hakları bir tarafta, diğer yanda ise bir sınıfta, Afet Hanımın bir olay üzerine birden büyük bir hak mahrumiyetinin farkına varması neticesinde, Kadınlar Halk Fırkasına onay vermeyen Kurucu kadronun, Türk Demokrasisindeki bu eksikliği belirlemesi ve gereğini yapması şeklinde seçme seçilme hakkı bakımından iki yönlü gelişmeler yaşanmıştır; ancak birinci grup, dönemin kadın hakları mücadelesi veren kadınlarının, nasıl dışlanmış olduğuna dair önemli bir göstergedir. Bu durumda birinci grubun, neden ötelenmiş olduğu ve üretilmiş kadın modelinin vitrine neden yerleştirildiği sorusu önem kazanmaktadır⁴⁶². Ayrıca 1935 seçimleri ile Meclis'e giren kadınların, Meclis'teki faaliyetlerine bakıldığında ve grupta yer alan hanımlardan kaçının Türk Kadın Hakları mücadelesinden geldiği değerlendirildiğinde, sadece tek bir kadın mebusun, Nakiye Elgün'ün, kadın hareketinden geldiği görülmektedir⁴⁶³. 1935 yılı seçimleri ile birlikte 18 kadın mebus Meclis'e girmiştir ve bu noktadan sonra kamuoyunda, erkeklerle eşit vatandaş olmak ve anne-vatandaş olmak ayrımı üzerinden, kadınlar hakkında tartışmalar sürdürülmüştür. Avrupa tarihinde de görüldüğü gibi, kadının Meclis'te görev yapması, ev- aile çocuk sorumluluklarını aksatmasına ve aile kurumunun dengesinin bozulmasına neden olup olmadığı sorgulanmıştır. Neticede zihinlere yerleştirilmek istenen algı, kadınların kendi siyasi hakları için Batılı tarzda bir sufraget eylemi ya da herhangi bir mücadele içinde olmadığı ve bu hakkın Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ve Atatürk tarafından Türk kadınına armağan edildiği şeklinde olmuştur. Böylece başta Nezihe Muhittin olmak üzere, Ulviye Mevlan, Şüküfe Nihal, Mükerrerem Belkıs ve Halide Hanım'ın bu konudaki yaklaşımı ve Sabiha Sertel'in görüşleri erkek egemen tarihçilik anlayışı ile unutturulmaya çalışılmıştır; böylece kadınların, kendi verdikleri mücadelenin haklı özgüvenini yaşamak yerine bu konuda her daim Devlet'e kendilerini borçlu hissettirilmeye çalışılmıştır.

Madalyonun diğer tarafında, Mustafa Kemal Atatürk'ün, bu önemli kadın oluşumları hakkında ki düşüncelerinin neler olduğu önem arz etmektedir. Mustafa

⁴⁶² A.g.e., s.175.

⁴⁶³ Zehra Toska, *Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar*, a.g.e., Ed: Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, s.85.

Kemal Atatürk kendi denetimindeki ‘Hakimiyet-i Milliye’ gazetesindeki demeci bu konuda aydınlatıcıdır. Atatürk kadın öncülerin tavırlarına dikkat çekerek:

‘İstanbul’daki kadınlık cereyanına önderlik eden hanımlarımıza bir noktayı ehemmiyetle işaret etmek isteriz: Bugünkü Türk kadınının timsali, Anadolu’da İstiklal Harbi’nde, kağı üzerinde cepheye cephane taşıyan kadındır. Eğer kadınlık cereyanına önderlik eden hanımlar, bu arz ettiğimiz timsale yalnız hak ve fedakarlık örneği değil, fakat bütün hayatımızın esasıdır diye dikkat ederlerse ülkülerinin asıl başlangıç noktasını keşfetmiş olurlar. Türk kadınlığı İstanbul’dan medeniyet alemine yürümekle bir yol almış olmaz. Anadolu’nun ortasından kağıyı yürüten kadının yurdundan medeniyet alemine yürümekle yol almış olur ve amaca şan ve şeref içinde varır.’⁴⁶⁴

Bu sözleri ile Mustafa Kemal Anadolu kadını İstanbul Kadını ayırımını ortaya koymuştur. Eğitimli ve aydın kadınlar sadece vatan davasına ortak olmamış, aynı zamanda kadınların hak mücadelesini de, erkek kadroları rahatsız edecek kadar dernekler ve dergiler vasıtası ile gerçekleştirmişlerdir. Fedakar ‘anne’ rolünü sırtlanarak cephede tarlada mücadeleye ortak olan eğitimsiz, Anadolu’nun kırsallarında yaşayan kadınlar ise bambaşka bir savaş içinde olmuştur. Kurucu kadrolar şehirli, modern, okumuş ve her türlü haksızlığın farkında olan kadın kesiminin karşısına, kabul ettikleri model olarak Anadolu kadını çıkarılmışlardır. Ancak görülecektir ki kadınların ataerki tarafından sınıflandırması bitmeyecektir. Diğer yandan Mustafa Kemal Atatürk’ün yukarıda bahsedilen sözlerine Halide Edip Adıvar’dan sert bir yanıt gelmiştir:

‘Çaylara gitmek, modaya meraklı olmak, hatta dans etmek bir kadının memleketine ait meselelerde ciddi düşünmeyeceğini ifade etmez. Memleketin bütün yükünü aziz omuzlarında taşıyan taşra kadının çoğunluğunun menfaat ve hakkını da şehirde ki aydın kadınlar inceleyecekler ve savunacaklardır.’⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Toska, a.g.m., s.80.

⁴⁶⁵ Toska, a.g.m., s.81.

Kadınları kategorize ederek, toplumun karşısında ideal bir rol model, oluşturma çabası Türk Modernleşmesinin ilk zamanlarından itibaren giderek artmıştır. Batılılaşma adıyla topluma entegre edilmeye çalışılan, çağın modernite unsurları bağlamında kadınlar özel alandan kafalarını çıkarmış yavaş yavaş sosyalleşmeye ve aldıkları eğitimle, meslek sahibi olan birey- yurttaş- kadın seviyesine ulaşmışlardır. Dönemin erkek aydınları ve birçok kadın yazarı kadınların kimi vatandaşlık haklarına layık olup olmadığını tartışmışlardır; lakin erkekler için durum farklı gerçekleşmiştir ve onlara dair ne sınıflandırma yapılmıştır ne liyakat düşünülmüştür; hatta eğitilmiş olup olmamaları dahi konu edilmemiştir.

İstanbul kadını olarak, indirgemeci bir yaklaşımla tanımlanan profil, bakımlı, sosyal yaşamın içinde olan, modayı takip eden, cins ayrımı gözetmeksizin sanatsal etkinliklerde yer alan kadın tipini anlatmak için kullanılmıştır. Bu kadın profili eğitilmiş, büyük oranda seçkin ailelere mensup, eleştirel yönü gelişmiş ve ülke sorunlarının farkında olan ancak birer aydın kadın olarak, kendi cinsine uygulanan ikincilleştirme politikasının da ayırıcısında, yazılarıyla başkaldırabilen, hem cinslerinin gelişmesi için eğitim, sağlık vb. alanlarda inisiyatif olarak kadınlara seçenekler sunabilen kanaat önderi kadınlar olmuşlardır. Çalışmada bahsi geçen kadınların tümü bu grupta kabul edilebilmektedir. Kurucu iktidarla yıldızları çoğu zaman barışmamış olan bu kesim hanımların yarattıkları oluşum, unutturulmaya çalışılan ve nesilden nesile aktarılmamasına özen gösterilen bir *'Türk Kadın Hareketi'* nin varlığının kanıtıdır.

Kadın çalışmaları alanında yapılan arşiv çalışmalarından anlaşıldığı üzere, Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet kadrolarının kadını konumlandırma çabaları, hem modern Türkiye'yi temsil eden kadın, hem de kutsallaştırılmış *'annelik'* yönü ile ön plana çıkan, fedakar ve mazlum çocuk ruhunu kaybetmemiş ve *'başında her daim bir erkeğin korumasına'* ihtiyaç duyan, eşi ve çocukları ve toplumun vitrininde beğeni toplayacak bir örnek olması adına yeteri kadar eğitilmiş kadın modelini aynı potada eritmeleri, çelişkiler doğurmuştur. Kurucu kadronun bu çelişkisi, kadınlara tüm yurttaşlık haklarının verilmesinin, gerekli olduğunu düşünmeleri ve kadınların hem düşünceleri ile yaygın organlarında, hem de eylemleriyle fazlasıyla varlık gösterebildiklerini bilmelerine karşın, savaş bittikten sonra, yeni kurulan Türkiye'nin

parlamentosunda, mücadelede omuz omuza oldukları kadınların hiçbirine, Meclis'te ya da idari kadrolarda görev verilmemiş olmasıdır.

Bu noktada şehirli kadına alternatif olarak Anadolu kadının yanı sıra bizzat Atatürk'ün Afet İnan ile somutlaştırdığı 'Cumhuriyet Kadını' model olarak Türk kadının karşısına 1923-1938 arasındaki dönemde çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu noktada Cumhuriyet patriyarkasının yarattığı olan üç farklı 'kadın' modeli çıkmaktadır; fedakâr mazlum Anadolu kadını, kabul görmeyen asi, başına buyruk İstanbul kadını ve birinci vazifesi annelik olan, çalışan, eşit şartlarda üreten, Atatürk'e hayran (muhalif değil), iffetli Cumhuriyet kadını. Ancak, 1923 senesinde olumsuz örnekler olarak gösterilen İstanbullu kadınlar, aradan geçen zaman zarfında Devrimlerle beraber Türkiye'nin çağdaş kadınları olmuşlardır⁴⁶⁶. Çünkü denilebilir ki bu kadınlar, yurt dışına gönderilerek daha iyi eğitim almış, yurda dönüp her koldan meslek grubunda, erkeklerle aynı üretimi gerçekleştirebilmişlerdir.

3.3. Hukuki Alanda Yapılan İnkıplara Kadınların Bakış Açısı

Türk Hukuk düzeni tarihte İslamiyet'ten önceki dönem, İslamiyet'in etkisindeki dönem, Tanzimat dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır⁴⁶⁷. İslamiyet'ten önceki dönemde göçebe kültürde yaşanan bir süreci ihtiva etmektedir ve Uzakdoğu kültüründen etkilenilmiştir⁴⁶⁸. İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk Hukuk Sistemi, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar kaynağını ilahtan yani dinden alan hukuk düzeni ile gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Hukuk düzeni de dini kurallardan oluşmuştur. Padişahlar aynı zamanda halife oldukları için İslam'ın hukuk sistemi olan şeriatı onlar uygulamışlardır⁴⁶⁹.

Cumhuriyet'in öncü kadrolarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurduktan sonra, geçici hükümetin ve gerici muhalif grupların 4 ay süren kıyasıya tartışmaları sonucunda yeni Anayasa taslağı hazırlamak olmuştur. Padişah ve halifeye bağlılığın sembolü olan bir metin yerine, milletin bağımsızlığını garanti altına alan, kurucu

⁴⁶⁶ Z. Toska, *a.g.m.*, s.80-84.

⁴⁶⁷ Temuçin Faik Ertan *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış*, **Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, Ağustos 1995, ss. 213-233.

⁴⁶⁸ Ertan, *a.g.m.*, s.218-219.

⁴⁶⁹ Aynı yer.

Meclis'in ilk anayasası '*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*' 20 Ocak 1921'de kabul edilmiştir⁴⁷⁰.

Gelinen bu noktada Osmanlı kültüründen Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş yaparken Türk kadının kendini ailede ve toplumda konumlandırış şekli ve bu yöndeki algısı önem arz etmiştir. Erkek egemen toplum eşitlik yönünde bazı ödünler vermiş olsa ve kadınlara haklar tanısa bile, kadını tanımlama, ona bir '*ad koyma*' hakkını sıkı sıkıya elinde tutmuştur⁴⁷¹.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in yeni ve modern erkek profilinin zihninde kurguladığı ve kadınlara sunduğu yeni kadın modeli, en başta ailesini ve annelik görevini sonra da içtimai, milli vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan fedakar bir prototiptir. Cumhuriyet dönemi oluşan yeni tip patriyarkanın, toplum ahlakı bağlamında en önemli aktör saydığı kadın açısından dikkat çeken çelişkisi, yeni kadın tipini eski geleneklerle ilintili bir alaturkalıktan koparamamak ancak diğer yandan da batı tipi modernleşmenin dezavantajı olarak 'iffetsizlik' tehlikesi kaynaklı yaşadığı handikaptır.

Denilebilir ki Cumhuriyet Dönemi reformları, kadını özgürleştirmeyi ya da kadın bilincinin ve kadın kimliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktan ziyade, Türk kadınlarını, o daha iyi eş ve anne yapacak eğitim ve beceriler ile donatarak Cumhuriyetçi ataerkil düzene katkılarını sağlamayı amaçlamıştır; bu yönde 'analık' görevini öne çıkararak, kadının bilgili olsa dahi, öncelikle bu bilgiyi evde çocukları için kullanmasının gerekli olduğunu vurgulamışlardır⁴⁷².

Türk Kadın Hareketi içindeki kadınların kadını toplumda konumlandırış algıları farklılık göstermiştir. Bu bağlamda çetin bir mücadele veren Nezihe Muhittin'in, özellikle yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin yeni kadın profili hakkında değerlendirmeleri dikkat çekicidir Muhittin kadını konumlandırırken, meseleyi cinsiyet eşitliği penceresinden yorumlamıştır. Şu söylenebilir ki Nezihe Hanım kadın erkek eşitliği savunusu içinde olmamıştır. Gelenekçi köklerinden

⁴⁷⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.254.

⁴⁷¹ Fatmagül Berktaş, *Cumhuriyet'in 75 yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak*, Ed: Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, *a.g.e.*, s.2

⁴⁷² Arat, *a.g.e.*, s.52.

kurtulamadığının en açık göstergesi ise, yazılarında cinsiyet eşitsizliğinden bahsederken, bunu kadının yaratılışından dem vurarak izah etmeye çalışmasıdır. Muhittin kadının müşfik, yapıcı, kurucu özelliklere sahip olduğu kanısındadır ve Kadınlar Halk Fırkası ile ilgili verdiği bir röportajında, gazetecinin ‘*Fırka kadınla erkek arasında herhangi bir fark mevcut olduğunu kabul ediyor mu?*’ sorusuna verdiği yanıt şöyledir:

‘ Tabiat kadını evvela valide olarak takdis etmiştir. Cemiyet de kadının önünde ev ve aile kadını olduğu için hürmetle eğiliyor; bunlardan başka, icabat-ı hayatiyyemiz kadını hayat-ı umumiyyede nerelere sevk ederse orada bir mevki’i olması icab eder. Bu hududu ancak ihtiyaç ve şeraiti içtima’iyye (toplumsal koşullar) çizer.⁴⁷³’

Ayrıca aynı şekilde cinsiyet eşitliği ya da farklılık konusunda, eşitlik yanlısı olmadığına dair yaklaşım geliştirmiştir. Muhittin dönemin erkek profilini düşünerek, eşitlik hayali içinde olmadığını belirterek bunun nedeninin erkeklerin ‘*avam ve havas*’ zümrelere ayrılarak birbirini ezmeye çabalayan bir kesim olduğunu ve böyle bir grup gibi olmanın anlamsız olduğunu ifade etmiştir⁴⁷⁴.

Muhittin’e göre yaratılışları farklı olan iki cins arasında eşitlik değil, tamamlayıcılık bakımından bir uyum aranmalıdır. Kadının kurucu ve yapıcı özelliği, fırsat eşitliği sağlanarak eğitim yoluyla geliştirilmeli ve böylece kadın adına daha adil bir yaşam sağlanabilmelidir. Kadının erkekle eşit şartlarda özgür birer birey olarak çalışmaya, ayakları üstünde durarak üretime geçmeye hakkı vardır. Ancak annelik görevi bunların hepsinin üstünde, en önemli olanıdır. Yazara göre bir kadın önce nitelikli bir anne olmayı aldığı eğitimiyle pekiştirerek başarmalıdır:

‘ Aziz kardeşlerim! Bugün ve yarın memleketimizin bizden istediği mühim ve asıl bir vazife var; o da bu sevgili yurda ma’nen ve maddeten kıymetli evladlar yetiştirmektir. Sakın baş makaleyi okuduktan sonra beni annelikle alakasını kesmiş müfrit bir kadın telakki etmeyiniz. Benim en esaslı kanaatim ve kadınlık hakkındaki temennim, onların bu memleketin

⁴⁷³ Zihnioğlu, a.g.e., s.100

⁴⁷⁴ Aynı yer.

*ihtiyaçlarına cevap verecek iyi birer valide olmasındadır. Esasen asli ve asıl vazifeler ifa edilmeden diğerleri bir nümâyîş ve tezahürden ibaret kalır. Bu fikri her fırsatta tekrardan hali kalmadım.*⁴⁷⁵

Kadın Yolu dergisi hanımlara, kadın haklarına sahip çıkmayı nasihat ederken bir yandan da kadın için toplumda anne olmadan var olmanın anlamsız ve yanlış bir tercih olacağı bilincini yerleştirmiştir. Bu sebeple dergi hemen her sayısında anneliğe dair bilgiler, nasihatler, uyarıları yayınlamıştır. Bunun bir diğer güçlü nedeni de savaştan çıkmış bir ülkede, nüfusun az olması ve bunun iş gücü bakımından üretimi olumsuz yönde etkilemesidir; ayrıca çocuk ölümlerinin fazlalığının nüfus artışı bakımından bir dezavantaj olmasıdır. Çünkü kadının doğurganlığı, onu yeni nesillerin üretilmesi ve nüfusun artışı konularında kilit roldeki aktöre dönüştürmüştür. Bütün bunların yanı sıra, bir insanın doğduğu andan itibaren ilk terbiye veren kişinin, annesi olduğu düşüncesi doğrultusunda, doğru terbiye almış, milli duyguları yüksek vatan evlatları yetiştirmek için yine eğitilmiş kadınlara ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Bu düşünceyi destekleyen yazarlar arasında *Kadın Yolu* Dergisi'nden Hatice Refik Hanımın makalesi aydınlatıcıdır:

' ... Bugün artık tekmil alem-i medeniyet buna kani olmuştur ki, kürre-i arzın üzerinde beşeriyyeti idare eden, ona hakim kadındır. Kadına bu kadar mühim mevki verilmesinin sebebi, kendisinin validelik, zevcelik, aile reisesi gibi cidden mühim, tekmil milletlerin hayatiyle alakadar olan vezâifin sahibesi olmasıdır. Şüphesiz bu üç vazifeden en mihim ve en asıl olanı validelik olduğunu tasdikte herkes müttefiktir. Validelik çocuk doğurmaktan ibaret değildir. Dünyaya geldiği zaman, hisden, muhakemeden, mantıktan, mahrum olan bu küçük yavruyu büyük irade ve seciye sahibi bir şahıs yapan validedir ve bu vazifeyi hüsn-i ifa edebilmek birçok malumata ve birçok mesaiye birçok fedakarlıklara muhtacdır. Çocuk anasının babasının malı değildir. Bütün bir milletin istikbalidir. Cahil bir kadın eline bırakılan çocuk ya kör, ya topal, terbiyesiz ahlaksız; yani tekmil cemiyet-i beşeriyye için muzır olur; yahud küçük yaşında mezara gider. Evlad yetiştirmek, daha doğrusu

⁴⁷⁵ Nezihe Muhittin, *Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?*, Ed: Nevin Yurdsever Ateş, a.g.e., s.73.

*vatan için insan yetiştirmek gibi hizmet-i insaniyyede en büyük ve faal vazifeyi ifa eden kadın olduğunu bi'l-umum müterakki ve mütemeddin milletler müdrik olduklarından, kadının tahsil ve terbiyesine bugün her zamandan ziyade itina etmektedirler*⁴⁷⁶,

Nezihe Muhittin de çağdaşı yazarlar gibi, kadın konusuna bireyci değil, toplumsal bağlamda yaklaşmıştır. Bu bakımdan feminizm akımına mesafeli durmuştur ve pragmatik yaklaşarak, ülke kalkınmasında kadının fonksiyonunu geliştirme yanlısı bir tutum sergilemiştir. Kadının bir fert olarak kamuda bulunmasını ve kendi geçimini sağlayabilecek bir mesleğe sahip olmasını desteklemiştir ancak aynı zamanda, kadının yaratılışından referans alarak kısıtlayıcı, cinsiyetçi ve indirgemeci bir yaklaşım sergilemiştir; bu bakımlardan çelişki içermektedir.

Halide Edip Adıvar'ın kadının aile kurumu içindeki sorunlarına dair algısında belirleyici etken babası olmuştur. Bir yandan babasının dayattığı İngiliz ve Batı yanlısı kültürün çocukluğundan itibaren yoğun tesiri ile aydınlanmacı bir yaklaşım sergilerken, annesini dört yaşında tüberkülozdan kaybetmiş olmanın derin izleri düşün dünyasına yansımıştır⁴⁷⁷. Karşısında rol model aldığı kadın karakter Mevlevi anneanesi olmuştur; diğer yandan anneanesi ile Türk geleneklerini ve nispeten muhafazakar yanını besleyen bir terbiyeyi edinerek büyümüştür⁴⁷⁸. Halide Hanımın kadına ve kadının ailedeki konumuna, hatta medeni yasalarla ilgili bakış açısına tesir eden en önemli etken, annesini kaybettikten sonra babasının iki kez evlenerek çok eşli bir yaşama başlaması olmuştur. Esasen denilebilir ki çok eşli hayata genç yaşta tanık olması ve çevresinde bu durum sebebiyle mutsuzluk içinde olan kadınları tanışmış olması, onun poligamiye cephe almasına ve toplumda yaşanan cinsiyet eşitsizliğine karşı keskin bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Öyle ki poligamiye dair anıları nedeniyle ileride, kendisinden yaşça epey büyük olan Matematik öğretmeni eşi Salih Zeki'nin, kendisini aldattığının bilmesinin yanında, Salih Bey'in ayrıca diğer kadınla da bir evlilik yaşamak istemesi, Halide Edip Hanım'ın asla kabul edemeyeceği bir talep olmuştur. Adıvar, eşinin ikinci evlilik talebi üzerine, bu teklifi onuruna yedirememiş ve boşanmak istemiştir. Yazarın, dönem koşullarında bir kadın olarak,

⁴⁷⁶ Hatice Refik, *Kadın-Valide*, Ed: Nevin Yurdsever Ateş, **a.g.e.**, s.143.

⁴⁷⁷ Uluköse, **a.g.e.**, s.17-18.

⁴⁷⁸ **A.g.e.**, s.17.

boşanma kararı alması, toplumda şaşkınlık yaratan bir adım olmuştur. Bu hamlesi dahi, Halide Edip Adivar'ın, kadın erkek eşitliği konusunda kadınlar için, kendi hayatlarına benliklerine sahip çıkmaları yönünde, büyük bir örnek teşkil etmiştir. Adivar bu aldatılma konusundaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

' Salih Zeki Bey ikinci defa evlenmeye karar vermişti. Taaddüdü zevcat (çok eşlilik) aleyhine hiçbir zaman değişmeyen ve taassup derecesini bulan bir kanaatim vardı. O zaman Yanya'da bulunan babamı çocuklarımla beraber ziyarete gittim. Karar vermeden evvel düşünmesi için Salih Zeki Bey'e zaman vermek istedim. Döndüğüm zaman bu meselenin kapanmasının mümkün olmadığını görerek ayrıldım.⁴⁷⁹

Böyle travmatik bir çocukluk dönemi bile Halide Edip Adivar'ın toplumda, kadın figürünü yine annelik olgusu ile doğrudan ilişkilendirmesine engel olmamıştır. Halide Hanım da muhtemeldir ki, milliyetçi yaklaşımın körüklediği bir perspektif ile anneliği bir kadın için en önde gelen ve en hassas olması gereken görev olarak nitelendirmiştir. İslam'dan referans alarak Adivar İslam'ın kadınları, anne olarak topluma hizmet eden varlıklar şeklinde gördüğünü belirtir. Ayrıca Türk kadınları için aydınlanmış kadın profilinin kökenlerini eski Türklerde bulmaktadır ve bu rafine, ideal kadın tipini çağ dışı hale getiren unsurların, İran ve Bizans kültüründen kaynaklı haremlik selamlık uygulaması olduğuna inanmıştır⁴⁸⁰. Dolayısıyla denilebilir ki Halide Hanım anneliği, ulusun evlatlarını yetiştirerek yeni bir toplumun kurgulanması olarak anlamlandırmaktadır. Kesinlikle dönemin siyasi atmosferinin meydana getirdiği aydın söylemleri, Halide Hanımın jargonuna da yansımıştır. Şöyle ki, kendisi de diğer kadın aydınlar gibi 'vatana asker yetiştiren, fedakar 'Türk annesi' imajını benimsemiştir.

Halide Edip Adivar'ın idealindeki kadını, ailedeki konumlandırış şekli ve değerlendirmesini en iyi yansıttığı yer romanlarıdır. 'Seviyye Talip' romanı, kadın temalı yazdığı en önemli eserlerinden biridir; politik yönü de olan romanda Edip, Roman karakteri Macide üzerinden tezlerini ortaya koymuştur. Halide Edip Adivar'ın kadın metaforu en çok romanlarında ön plana çıkmıştır. Bu anlamda ilk romanı

⁴⁷⁹ Öztürk, a.g.e., s.82.

⁴⁸⁰ Durakbaşa, Halide Edip ve Modern Kadın kimliği, s.200

oldukça tepki çekmiş olan 1910 senesinde basılmış ‘Seviyye Talip⁴⁸¹’tir. Şöyle ki, sağlıklı bir aile için kadının hem doğu hem de batı kültürü ile eğitilmesi gerekmektedir. Şayet Türk kadını yalnız İslami kurallara göre yetişmişse o zaman bu kadına çağdaşlık yönünde yol göstermek erkeklere düşen bir görevdir. Macide kocası ile evliliğinde uyumu yakalamak için annesinden kaynaklı eski kültüründen kocasının istediği Batı yönündeki kültüre doğru alacağı eğitimle bir geçiş yapmayı kabullenmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki, Halide Hanıma göre, kadının içtimai hayatta varlık gösterebilmesi için, Batı kültürüne kulak asması gerekmektedir.

Roman Fahir’in ağzından anlatılmaktadır ve Fahir’in ağzından Edip eve tıkılmış çok az bir eğitimle, pasif bir yaşama mahkum edilmiş kadın karakterine örnek teşkil eden Macide hakkında düşünceleri ile eleştirisini dile getirmiştir:

‘Fahir: ‘Onlar bir sınıf genç kızlardır ki gazete okuyabilecek, mektup yazabilecek kadar okuryazarlar, sonra bütün zamanlarını ev hayatına hasrederler. Onlar için en tabii şey dikiş dikmek, ortalığı süpürmek, yaygıları temiz, düzgün bulundurmak, ortalıkta döküntü bırakmamaktır.’⁴⁸²

Fahir’in Macide’ye karşı, indirgemeci bir yaklaşımı olmamakla beraber, dönemin yurt dışı eğitimi görmüş ve Batılı düşüncelerle tanışmış genç kuşak erkeklerinin çoğunun yaşadığı çelişkinin bir örneğini yaşamaktadır. Değerlendirmek gerekirse, Fahir, İngiliz kültürü ve yaşam anlayışı ile tanışınca aslında, hayatında evin

⁴⁸¹ Eserin konusu: Doğu Batı ikilemi üzerinden kadının değişiminin yansıtıldığı bir yapıt olmuştur. Eserde Fahir karakteri tutucu bakışı simgeleyen halasının kızı Macide ile evlenir. Ancak Fahir Batılı düşüncelerle yetişmiş tam bir Beyoğlu adamıdır. Macide aksine annesinin ayrı bir düşünce üretemeyen aşırı gelenekçi İslami bakışta büyümüş ve Fahir ile annesi arasında sıkışıp kalmış bir genç kadındır. Fahir evdeki bu ağır atmosferden kaçmak gayesi ile İngiltere’ye Felsefe okumaya gider ve döndüğünde batılılaşma ve modernleşme denemesini karısı üzerinde uygulamak ister. Karısı Macide’yi dış görünüşünden sosyal yaşamına kadar kayınvalidesinin sert tutumuna karşı değiştirmeye çalışır. Ancak romanın isminden de anlaşılacağı üzere bir de Seviyye karakteri çıkar karşımıza. Meşrutiyet dönemi eserlerinde sıkça rastlanılan cüretkâr, eleştirilme kaygısı taşımayan ve topluma rağmen dilediği yaşamı özgürce yaşayan genellikle ‘kadın’ olan karakterlerden biri de Seviyye’dir. Seviyye kocasından boşanmak ister ancak kocası istemez ancak kadın tüm sosyal ve ahlaki normlara rağmen gönlünü kaptırdığı adama nikâhsız yaşamayı kabul eder. Seviyye bir şekilde Fahir’in de yaşamına girer ve genç adam bu ‘modern’ kadına aşık olmuştur. Fahir Seviyye’ye karşı arzularını dizginleyemez ve kadına tecavüz eder. Vicdan azabı ile 31 Mart olaylarında asilere karşı mücadeleye girişir ve öldürülür bu adımı bir intihardır aslında.

⁴⁸² İnci Enginün, **Halide Edip’in eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, Dergah Yay., İstanbul, 2007, s.90.

idaresini ve eşinin bakımını üstlenen sadece bir ‘hizmetçi’ gibi durmadan ev işleri ile uğraşan bir kadından ziyade, kendisine hayat arkadaşı olabilecek kültürel birikime sahip, sohbet edebileceği, birlikte sosyalleşebilecekleri bir zevce hayal etmiştir. Aslında kadının gelişmesi ile beklenen kazanç yine erkeğin beklentisinin tatmin edilmesi amacını taşımıştır. Bu tablo Meşrutiyet dönemi genç kuşak eğitilmiş erkeklerinin sıklıkla yaşadığı bir bocalama sürecidir. Halide Edip Fahir’in düşüncelerinde yaşadığı kadın ve ulus çerçevesindeki karışıklıklar ile kendi perspektifini yansıtmıştır. İngiltere ile ülkesini mukayese ettiğinde, her an karşısına çıkan noksanlık duygusunun sosyal temelde kaynağı kadının noksan bırakılmışlığı olarak çıkar.

Edip modernleşme sürecinde kadın için iki tehlikeyi romanda şöyle özetler:

‘Mutaassıp bir şiddetle bu şeyleri kökünden ezip mahvetmek isteyecek eskiler.’

ve

‘Kadınlar daha hürriyeti hüsn-i istimal edebilecek bir talim ve terbiye almadan bir tekamül-i ahlaki geçirmeden onlara mutlak bir hürriyet vermek isteyecek züppeler⁴⁸³.’ Adıvar’a göre birinci grup kadını köleleştirmekte ikinci grup ise ‘süslü bir oyuncak’ olarak göreceklendir.

Halide Hanım’ın kadın özgürlüğü ve haklarını ele aldığı, değerlendirdiği bir diğer önemli eseri *‘Handan’* dır. Roman *Seviyye Talip’e* göre daha ustaca kaleme alınmıştır ve mektuplaşmalar halinde ilerlemektedir. Doğu–Batı kültürlerinin sembolizasyonu karakterler üzerinden okura yansıtılmıştır. Romanın adından da anlaşılacağı üzere başkarakterlerden olan Handan eserde ilginç şekilde, Doğu Batı sentezini yansıtmıştır. Batılı yanı aldığı eğitim ve sanat sevgisi ile yansıtılırken, İslam inancına mistik yaklaşımı karakterin Doğulu yanını ifade etmektedir. Handan, özel alanda kapalı kalmamış, bir çok dile hakim, enstrüman çalabilen, klasik Batı müziğine ve edebiyatına hakim bir genç kızdır. Dönemin hakim cinsiyet düzenine oldukça tezat bir profil çizmektedir. Halide Hanım kızlara eğitimde fırsat eşitliği tanınmasının gerekliliğini her fırsatta vurguladığı gibi bir kız için dış görünüşün toplumda bir yer edinebilmesi bakımından bir önem taşımaması gerektiğini her fırsatta hem

⁴⁸³ A.g.e., s.91.

romanlarındaki diyaloglarla hem de makalelerinde açıkça dile getirmiştir. Eğitim, okur-yazar olmanın yanı sıra kültürel bakımdan gelişmiş olmak bir kadın için güzellik ideasından çok daha öncelikli olmalıdır. Handan romanında bu bakımdan yorumladığı karakter olan ‘Handan’ Neriman’a yazdığı mektubundan kendi dış görünüşünü azımsar ve yazarın bu konudaki perspektifi hakkında ince detayları yansıtmaktadır:

‘Kalbim tüm kuvvetiyle yerinden sıçradı, Neriman’ cığım. Siz güzeller bizim gibi güzel olmayanların güzel dendiği vakit ne hissettiklerini bilemezsiniz.’⁴⁸⁴

Diğer yandan kızların erken yaşta evlenmeleri ve tahsillerinden kopmaları durumu da Halide Hanım’ın eleştirdiği başlıca konular arasında yer almıştır. Romanda Neriman’ın, gelenekçi zihniyet ile kadınların kendi yaşamlarında birer özgür birey olmalarından ziyade ailelerinde eğitim görmüş anneler olarak ikincil rollerine devam edebilmelerinin gerekliliğini savunan teyzesi, Handan’ın izdivacı hakkında konuşmaktadırlar. Teyze ısrarla bir kızın en geç 13 yaşında evlenmesi gerekliliğini dile getirmektedir ancak, Halide Hanım, bu konuda, evlilikten ziyade, tahsilin bir kızın geleceği için çok daha önemli olduğunu Neriman’ın ağzından ifade etmektedir:

‘Handan on yedi yaşına girdi. Henüz tahsili bitmedi. Hiç olmazsa evlenmek için 20 yaşında olmalı, derdim O tehevvürle (öfkeyle).’⁴⁸⁵

Teyze ataerkil zihniyetin temsili olarak şöyle yanıtlamıştır:

‘Tahsili bitirmek bir kız için ne demek? Birkaç lisan biliyor, artık katip olacak değil ya! Hele bu yaşta kendinin koca düşünmemesi pek acayip; vakti çarçabuk geçecek, yirmi yaşında evlenilir mi hiç? Ben on dördümde evlendim, büyükannen on ikisinde. Zavallı anneciğim benden altı ay büyük evlendi idi.’⁴⁸⁶

Bu satırlardan sonra Neriman ‘*Bu eski kadınların erken evlenmek deliliklerine Handan’la pek çok gülerdik.*⁴⁸⁷’ şeklinde cümlesini sürdürmüştür. Denilebilir ki Halide Hanım, dönem içinde eleştirilmeye başlanmış olan evlilik adetlerini, bu bağlamda kız çocuklarına dayatılan gayri adil gelenekleri doğru bulmamaktadır.

⁴⁸⁴ Halide Edip Adivar, **Handan**, Can Yay., İstanbul, 2007, s.63.

⁴⁸⁵ **A.g.e.**, s.68.

⁴⁸⁶ Adivar, **Handan**, s.68-69.

⁴⁸⁷ **A.g.e.**, s.69.

Değerlendirmek gerekirse, eserde Handan ile yazar, bir kadının kendinden yaşça büyük biri ile küçük yaşta yapacağı evliliğin, getireceği hayal kırıklığına yer vererek kendi yaşamından izleri yansıtmıştır. Handan, kendisinden yaşça oldukça büyük Hüsni Paşa ile evlenmiştir; bu durum aynen Halide Hanım'ın Salih Zeki Bey ile yaşadığı evliliğin bir benzeridir; yazar da Handan gibi mutsuz bir evlilikte aldatılma duygusunun acısını yaşamıştır⁴⁸⁸.

Halide Edip Adıvar'dan sonra çok farklı bir noktada olan eğitim seviyesi ve kültür macerası Halide Hanım ya da Nezihe Hanım gibi olmayan ayrıca Nezihe Hanım'ın küçümser bir üslupla kimi yazılarında andığı önemli kadın yayıncı, Ulviye Mevlan'ın, Kadınlar Dünyası macerası ve fikir dünyasını evlilik ve aile ortamında gördükleri şekillendirmiştir.

Ulviye Hanım, Çerkez asıllı bir aileye mensuptur; Çerkezler bilgili, görgülü ve hızlı adapte olmalarından ötürü Saray'da tercih edilmişlerdir⁴⁸⁹. Bu suretle aile kızlarının da sarayda yetişmesini uygun görmüştür; bu suretle, Yıldız Sarayı'na girmeden önceki adı Nuriye'dir ve küçük kız 6 yaşında Saraya getirilmiştir⁴⁹⁰. Saray'da adı Ulviye olarak değiştirilmiştir ve ancak Saray adeti olarak 13 yaşına geldiğinde, kendisinden çok yaşlı Padişah II. Abdülhamit' in süt kardeşi Hulusi Beyle evlendirilmiştir⁴⁹¹. Aslında bu evlilik Ulviye Hanım⁴⁹² için dönüm noktası olmuştur çünkü kocası ölünce tüm mal varlığı Ulviye Mevlan'a kalmıştır. Böylece 4 Nisan 1913 tarihinde, bu maddi gücü kullanarak Kadınlar Dünyası Dergisini çıkarmaya başlamıştır.

Ulviye Hanım hakkında denilebilir ki, dönem koşullarına göre o da oldukça cesaret gerektiren adımlar atabilmiştir. İkinci eşi Rıfat Mevlan, 1923 senesinde sürgüne gönderilince kocasından boşanmıştır ve 1925 senesinde kendisinden 11 yaş küçük olan Ali Civelek ile evlenmiştir⁴⁹³. Diğer kadın aydınlar gibi bir eğitimden

⁴⁸⁸ A.g.e., s.135-146.

⁴⁸⁹ Sancar, a.g.e., s.139.

⁴⁹⁰ Aynı yer.

⁴⁹¹ Sancar, a.g.e., s.140

⁴⁹² Ulviye Hanım 19 Eylül 1913'te Atatürk'e muhalif olan Rıfat Mevlan ile evlenmiştir ve 'Mevlan' adını almıştır.

⁴⁹³ A.g.e., s.140

geçmemiş olan Ulviye Mevlan elitist bir yaklaşım içinde olmamıştır. Ancak kadın hakları konusunda feminist yaklaşımı tüm açıklığı ile ortaya koyabilmiştir:

‘ Biz bizi iğfal eden muharrirlerin sözlerine artık ehemmiyet vermeyeceğiz. Kadınlar erkeklerin can yoldaşı imiş, ömür arkadaşı imiş, aklın zihnin tamamlayıcısı yuvanın düzenleyicisi, idarenin nazırı velhasıl şerik-i hayatı imiş. Daha bilmem ne imiş. Bunların hepsi yalan. Yalan olmakla beraber ince olan hislerimizi ihtizaza getiriyor, bizi aldatıyor. Bu aldanma yüzündendir ki hukukumuzu müdafaa edemiyor, daima erkeklere atıl bir eser kalmışız.⁴⁹⁴ ‘

Sabiha Sertel’ in, ailede kadının durumu ve buradan hareketle ev kadını, iş kadını ayrımlarının yapılmaya çalışıldığı günlerde, Büyük Mecmua’da yayınlanan, ‘Sütnene ve Dadı Mektebi’ makalesi, yazarın bu husustaki düşüncelerine dair fikir vermektedir. Bu yazısı, çocukların, kadınların giyim ve gündelik keyifleri nedeniyle ihmal edildiği kanaati ile anne adayları ve ya anne olan hem cinslerine bir eleştiri niteliğindedir. Aynı zamanda yazarın kadınların annelik görevlerine bakışı konusunda da iyi bir örnek olmuştur:

‘ ... Kadınlarımızın bir kısmı zevk ve eğlencelerini biraz da moda tutkularını feda edememek yüzünden daha ilk devrede birçok fena şartlar dahilinde çocuğunun gelişmesine mani oluyorlar. (...) Kadın, ya ev kadını, ya meslek kadını yahut da dünya kadını femme du monde olur. Bizim memlekette bu üç nevi kadın birbirine karışıyor. Hele bu üç nevinin yaşayışı aileler arasında taklit edilmesi, cemiyet için günden güne derinleşen müthiş bir yara oluyor. (...) Kötü beslenmeye uğramış bir çocuğun anası, vicdanına, Allahına, cemiyetine mesuldür. Ben kadına ana mevkiinde bu vazife ve mesuliyete müşterek görüyorum. Zevkine tutkun olan bir kadın anne olamaz. Anne olan bir kadın şahsına ait bütün zevk ve eğlencelere veda etmek, hayatı çocuğuna vakfetmek mecburiyetindedir.⁴⁹⁵ ‘

⁴⁹⁴ S. Çakır, *Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin*, **Toplumsal Tarih**, Ekim, No: 46, ss.6-14, 1997.

⁴⁹⁵ Erdem, **a.g.e.**, s.94-98.

Sertel yazının devamında, annelik görevinin vatana, doğru insan yetiştirmek bağlamındaki önemini vurgulamıştır. Ancak annenin çalışması gerekiyorsa devletin anne ve çocuğun konforunu sağlayacak ve sağlığını koruyacak, medeni ülkelerde olduğu gibi çocuk bakımevleri vb. yerleri hayata geçirmesi gerekmektedir. Sertel, muhtemelen Amerika’da tanıştığı sosyalizm ve kadın konularının etkisi ile kadın-aile ve annelik konularına çağdaşı kadınlara göre daha adilane bir tavır geliştirmiştir. Yazılarında kadınların yaşadıkları haksızlıkları dile getirerek kadın haklarını savunurken diğer yandan dönemin ulusçu yaklaşımının etkisi ile ‘*kutsal anne*’ metaforunu kadınlara sunmuştur.

Cumhuriyet’in kurucu kadroları Medeni Kanun hazırlığı içindeyken Sabiha Sertel de 1 Şubat 1924 tarihinde, eşi Zekeriya Sertel ile birlikte Resimli Ay, Resimli Perşembe, Resimli Yıl ve Çocuk Ansiklopedisi’ni çıkarmaya başlamıştır⁴⁹⁶. Bunlar içinde en dikkat çeken Resimli Ay olmuştur çünkü dergide her kesimden eğitilmiş ve eğitimsiz insana ulaşmak amacını taşımışlardır. Yazar kadroları önemli yazarlardan oluşmuştur; Reşat Nuri, Yusuf Ziya, Yakup Kadri, Sabahattin Ali, Cevat Şakir, Suat Derviş ve kuruluşlarından bir kaç yıl sonra genç bir şair olarak aralarına katılan ve dergiye damgasını vuran Nazım Hikmet ile muhalif ve sosyalist çizgileri belirginleşmiştir⁴⁹⁷.

Medeni Yasanın hazırlıklarına 1924 yılında başlanmıştır. 17 Şubat 1926 tarihinde ise aslında çok bir çabaya gerek görülmeden ileri uygarlık seviyesinde kabul edilen İsviçre Medeni Kanunu kabul edilmiştir ve yasa 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁴⁹⁸. Bu yasa kadınların hürriyetlerini kazanmaları ve toplumda daha uygar koşullarda yaşayabilmeleri adına seçme seçilme hakkından önce atılmış en önemli adımdır. Yasa ile çocuk yaşta evlilik, çok eşlilik yasaklanmıştır; diğer yandan mahkemelerde kadınların şahitlik ve miras gibi konularda erkeklerle eşit konuma getirilmiştir. Ayrıca Medeni Kanun ile Devlet özel alana müdahil olabilmektedir.

Dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt yasa ile ilgili Meclis’te yaptığı konuşmasında heyecanını şu cümlelerle ifade etmiştir:

⁴⁹⁶ Erdem, **a.g.e.**, s.25.

⁴⁹⁷ Aynı yer.

⁴⁹⁸ Arat, **a.g.e.**, s.58.

‘Türk tarihinin bendenizin anlayışına göre en hazin siması Türk kadınıdır. Yani layihanın aile teşkilatı ve mirası ahkâmı (hükümleri),şimdiye kadar istenildiği zaman kolundan tutularak bir esir gibi yerden yere vurulan fakat ezelden hanım olan Türk annesini layık olduğu mevki ihtiramına (saygın yere) getirecektir.’⁴⁹⁹

Ancak kanunun maddeleri mercek altına alındığında rahatlıkla tam bir cinsiyet eşitliğinin sağlanamamış olduğu fark edilebilmektedir.

Şöyle ki örneğin: *‘Madde 152/1 Erkek evlilik birliğinin başkanıdır. Madde 152/2 Evi seçme hak ve sorumluluğu kocaya aittir. Madde 152/2 Karı ve çocukların geçimini sağlamak kocanın sorumluluğundadır. Madde154 Evlilik birliğini koca temsil eder. En önemli cinsiyetçi madde belki de 159/1: Kadının bir iş ya da bir sanatla uğraşması kocanın ‘açık ya da zımni’ iznine tabidir. Madde 153/1 Evlendikten sonra karı, kocasının aile ismini almak zorundadır.’⁵⁰⁰*

Yasa kadınlara hareket alanı sağlamıştır ancak kesinlikle cinsiyetçi düzeni korumaya yöneliktir. Kadının sosyal yaşama ve iş hayatına eğitilmiş olarak girmesi ve üretimin bir parçası olmasını destekler görünürken, 159. Maddede görüldüğü üzere çalışma hakkını kullanması kocasının iznine tabi olmuştur.

Ancak Zehra Arat’ın da makalesinde altını çizdiği gibi, İsviçre ve birçok batı ülkesinde cinsiyet eşitsizliğini koruyan yasalar, o dönemde yaygın haldedir ve bu durumda Türkiye’nin batıcı yaklaşımı ile bu durumu tersine çevirmesi elbette mümkün olmamıştır.

Kabul edilmesi gerekir ki Medeni Kanun dönemin aydın kadınları arasında büyük heyecan yaratmıştır. Bu kanun ile ilgili çok ilginç bir anısı olan ve yasayı şiddetle savunan yazar Sabiha Sertel’dir. Sertel’ler Sevimli Ay dergisini çıkarttıkları 1926 yılı, Ankara’nın baskısını enselerinde hissettikleri bir sene olmuştur. Zekeriya Bey 1926 senesinde Takrir-i Sükun Yasası gereği sürgüne gönderildiği Sinop’tan üç yıl sonra dönmüştür ve yeniden Resimli ay ve Çocuk Ansiklopedisini çıkarmaya başlamışlardır. Bu yayımlarla ilgili kendilerine açılan bir davada şirketlerini temsilen

⁴⁹⁹ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.181.

⁵⁰⁰ Arat, **a.g.e.**, s.56-57.

Sabiha Sertel Mahkemeye şahit olarak gitmiştir ancak hakim ‘kadın’ olduğu gerekçesi ile Sertel’in tanıklığını kabul etmemiştir; bunun üzerine Sabiha Hanım ‘*Ben İnsan Değil miyim?*’ başlıklı bir yazı kaleme almıştır⁵⁰¹.

Yazıda, kadınların yurttaşlık haklarını savunurken, kamuoyuna Medeni Kanunun çoktan çıktığını ve artık kanun uygulayıcılarının yasalardan haberdar olması gerektiğini hatırlatmıştır. Sabiha Sertel bu olaydan sonra yazılarında kadın haklarını daha tutuklu savunmaya başlamıştır ve bu davanın her duruşmasına aynı statüde gitmeye devam etmiştir. Sertel’in adı geçen makalesinden sonra *Resimli Ay*’da peş peşe 1927 Ağustos ve Eylül aylarında şu makaleleri yayınlanmıştır; bunlar sırasıyla ‘*Kadının Şehadet Hakkı*’ ve ‘*Kadının Hakk-ı Say’ı Var mıdır?*’ şeklindedir⁵⁰².

Adı geçen son makalesi de kadının çalışma hakkının, kocasının iznine bağlı olmasını yasaya bağlayan madde ile ilgili olmuştur. Yazı dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt’a hitap ederek başlamaktadır; şöyle ki önceki makalesinde kadının şahadet hakkını savunmuş ve yasanın ilgili maddesinden hakimlerin haberinin olmayışından şikayet ederek durumdan Adalet Bakanı’nın haberdar olmasını sağlamıştır⁵⁰³. Şimdi ise konu şöyledir: Üç kadın bir araya gelerek bir sermaye ile bir matbaacılık şirketi kurmuşlardır ve şirketin kuruluş onayını almak için Ticaret Vekaleti’ne başvurmuşlardır; Vekalet başvuruyu kabul etmiş ancak hanımları notere yönlendirmiştir ve noter nizamnamelerin onayı için önce kocalarının iznine dair belgeyi istemiştir⁵⁰⁴. Burada Sertel kadının babasının iznine ihtiyaç duyan bir çocuk gibi görülmesi ve aynı zamanda bir fert-yurttaş olarak üretimden men edilmesini eleştirmiştir. Şöyle de denilebilir ki, yasadaki bu madde ile kadının kendi ayakları üzerinde duran, bağımsız ve üreten bireyler olması ve bu doğrultuda toplumda ekonomik anlamda söz hakkına sahip olması ataerkil iktidarı tedirgin etmiştir. Ancak pek tabii erkeği de, kadının gerçek hürriyetini desteklemesine engel olan en önemli sorun, kadının toplum arasına karışmasını, kabul edemeyen gelenekçi toplum olmuştur.

⁵⁰¹ Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat*, s.170.

⁵⁰² Aynı yer.

⁵⁰³ Toprak, *a.g.e.*, s.178.

⁵⁰⁴ Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat*, s.177.

Bu dönemde Sabiha Sertel'in, özellikle kadın ve aile konulu feminizme dayanan yazılarını Resimli Ay dergisinde 'Cici Anne' sütununda düzenli olarak dile getirdiği görülmektedir. Bu Sütun çok ilgi çekmiş ve halktan yoğun olarak mektuplarla karşılık bulmuştur. 'Evlilik hayatından memnun musunuz?' sorusunu okuyucuya yönelterek bir anket düzenlemişlerdir. Bunun ardından Sertel'in şu satırları zamanın ahlak anlayışı düşünüldüğünde ne denli sınırları zorlayıcı ifadeler olduğu görülebilmektedir:

' Cemiyet, akideleri ile tabiata karşı duramaz. Yalnız nehrin doğru akışını men ettiği için suyun akıntısına gayri tabii bir manzara verir. Erkek geçmişinde aşkını yaşıyor ve toplum genç kıza erkeğin geçmişinde aşkını yaşıyor ve toplum genç kıza erkeğin geçmişini sormak hakkını vermiyor. Erkek cinsi hürriyeti cemiyetçe kabul olunmuştur. Yalnız cinsi ahlakta kadının hürriyeti inkar edilmiştir.'⁵⁰⁵

Sertel'in dikkat çekmeye çalıştığı konu, aslında evlilik öncesinde cinsler arasında yaşanan ilişkiler ve bu kapsamda tutucu toplumun erkeğe tanıdığı hareket alanını ve ahlaki hürriyeti kızlara asla tanımaması ve toplumun ahlakının ölçütünü, kadınların cinsi münasebetlerini denetim altında tutarak kadın iffeti üzerinden belirlemeye çalışmasıdır. Erkeği karşı cinsle ilişkilerinde yüreklendirmek ve kadını mümkün olduğunca pasifize edip sınırlandırmak suretiyle oluşturulan çarpık bir cinsiyet düzenini ifade etmiştir.

Diğer yandan Sabiha Sertel'in aile kurmak konusunda gelenekçi toplumda en çok eleştirdiği olay 'görücü usulü evlilik' olmuştur. Kişinin kiminle evleneceğine kendisi değil de aile büyüklerinin çocuklarının birbirini evlenmeden önce tanınmasına hiç olanak vermeden onlar adına kendilerinin karar vermesini bütünüyle sapkınlık olarak kabul etmektedir. Dönemin dergilerinde görücülük usulünün bir alternatifi olarak 'görüşücülük' usulü ile ilgili yazılar çıkmaya başlamıştır. Yeni toplumda artık eski gelenekler tartışılırken Batılı yaşamı benimseyen ailelerde görüşücülük yöntemi uygulanmaya başlamıştır. Sabiha Sertel görücü usulünün bir piyango olduğunu hatta

⁵⁰⁵ Sertel, a.g.e., s.152.

başkaları hesabına başkaları tarafından oynanmış bir facia veya komedi olduğunu belirtmiştir. Sabiha Sertel düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

‘ Bizde evlenmişiz, ailelerimizin bizi dünyaya gafil getirdiği kadar kendi irade ve hükmümüzden uzak bir şeydir (...)’⁵⁰⁶

‘ Bir kızın görücüye çıkması kadar çirkin ve feci bir şey tasavvur edemiyorum’ ve ayrıca bu olay Sertel’e göre beğenilmemek korkusunu da getirir⁵⁰⁷.

Kadının dünya’da ve Türkiye’ de kendi hayatı konusunda hiçbir zaman irade gösterme hakkı olmadığını şu şekilde anlatmaktadır:

‘ Kadınlar hiçbir zaman dünyanın hiçbir noktasında gönüllerinin istediğini istemek salahiyetini almadılar. Onları her zaman başkaları düşünür, başkaları besler, hayvanat- ehliye misali (ehli hayvanlar gibi) efendilerinin hüküm ve iradesine tabi olurlar. Kendi reyleri ile yaptıkları izdivaçlar ya pek azdır veyahut olsa bile onlar da yine erkeklerin ve muhitin dahili ve tesiri altındadır.’⁵⁰⁸

‘ Senin bekaretini para ile satarlar, kadınlığını para ile satarlar. İşte bu nikahtaki pazarlık, bu çirkin bayağı alışverişten başka bir şey değildir.’⁵⁰⁹

Denilebilir ki, Sabiha Hanım kadın bedeninin nesneleştirilmesi, cinsiyeti üzerinden ahlakının inşa edilmesini sert ve gerçekçi bir eleştirisini yapmıştır.

Nezihe Muhittin ve Türk Kadınlar Birliği cephesinde Medeni Kanun büyük heyecan yaratmıştır. Esasen Nezihe Muhittin’in bu konudaki görüşlerine ulaşmak kaynak yetersizliği nedeniyle mümkün olmamıştır. Ancak kendisi *Türk Kadını* kitabında *Cumhuriyet Kadını* başlıklı yazısında kısaca Medeni Kanunun kadını kümes hayvanı konumundan kurtardığını ve bunun büyük bir nimet olduğunu vurgulamıştır. Cumhuriyet inkılaplarında varsa eksik noktaları ya da rejimi eleştirmek konusunda her

⁵⁰⁶ Sertel, **a.g.e.** s.122

⁵⁰⁷ Aynı yer. .

⁵⁰⁸ Sertel, **A.g.e.** s124.

⁵⁰⁹ Aynı yer.

zaman temkinli olan Muhittin'den ziyade Kadın Yolu dergisinden Enver Behnan Medeni Yasa ile ilgili çarpıcı bir yazı kaleme almıştır. Yazısından şu cümleler dikkat değerdir:

'Türk kadını!... Kanun-ı medenide, usul-ı, muhakemat-ı ceza'ıyye ve hukukiyyedeki (ceza ve hukuk mahkemeleri usullerindeki) kadın 'aleyhine olan maddeleri Millet Meclisi'nden kadın lehine çevrilmesi için talep et!...' ⁵¹⁰

Muhittin, Kadın Yolu'nda yayınlanan '*Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi*' başlıklı yazısında Cumhuriyet reformlarının genel olarak kadını özgürleştirdiğinden övgüyle bahsetmiştir.

' İnkılabımız her türlü esaret gibi bilhassa esaret-i fikriyyeyi ilga ettiği içindir ki diğer cinsten ziyade, bizim cinsimiz geniş bir nefes almıştır. (...) Cumhuriyet prensip itibariyle kadın-erkek farkı tanımıyor. Tatbikatda bu prensibe muhalefet görülürse, me'yus olmayalım. ⁵¹¹

Halide Edip Adıvar, inkılapları bir bütün olarak ele almamaktadır. Kendisinin şiddetle eleştirdiği temel husus, Cumhuriyet'in tek parti iktidarının olmasıdır. İnkılaplara karşı dengeli bir eleştiri geliştirmiştir. Adıvar kimi inkılapların doğrudan Cumhuriyet Dönemine mal edilemeyeceğini, hem kadına dair hem de hukuki kimi yeniliklerin temelini, Osmanlı döneminde atıldığını ve Cumhuriyet zamanında bunların filizlenmiş olduğunu savunmuştur⁵¹². Uzun yıllardır uğruna mücadele verilen kimi inkılaplara sıkı sıkıya sahip çıkılmalıdır; bunlar esas olarak laiklik temelinde olan Hilafetin kaldırılması ve Medeni Kanun'dur. Ona göre Medeni Kanun '*medeniyetin gereği*' dir⁵¹³. Medeni Yasa ile kadın bireysel hürriyetine kavuşmuştur ve yurttaş olarak bir statüsü olmuştur ve ayrıca bu yasa ile Türk toplumu ve ailesi uygar ülkelerin demokratik seviyelerine ulaşmamızı sağlayacaktır.

⁵¹⁰ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.184.

⁵¹¹ Nezihe Muhittin, *Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi*, Hazırlayan: Nevin Yurtsever Ateş, **a.g.e.**, s.90-91.

⁵¹² Belgin Tarhan, *Üç Devirde Bir Muhaliif: Halide Edip Adıvar'ın Perspektifinden Türkiye'de: Siyasi İktidar(lar) Ve Demokrasi Sorunu*, **A.Ü. S.B.F. Dergisi**, Eylül, 2018, s.6.

⁵¹³ Aynı yer.

Adıvar, kadını toplumdaki temel işlevleri bakımından, temelde aynı görevde olduğunu vurgular ve kadının ailenin kurucusu ve milli ruhun koruyucusu olarak görünmektedir⁵¹⁴. Milliyetçi yaklaşım ile Türklerin tarihin her döneminde kadına saygı duyan bir millet olduğundan övgü ile bahsetmiştir ve Türk kadınına bir örnek sunulacak olursa bu İngiliz kadınları olmalıdır. Kadının her türlü hukuki hakkına sahip olması gerektiğine inanmıştır ancak Avrupa ya da Amerika'daki feminist hareketi kadının erkeksileştirdiğini öne sürerek eleştirmiştir⁵¹⁵.

Medeni Kanunun, aileyi ve kadını koruyan ve aynı zamanda cinsiyetçi yaklaşan maddelerinin, yanı sıra ayrıca 1926 yılında Türk Ceza Kanunu'nda da cinsiyet ayrımcılığı, zina ve kürtajı kapsayan maddeler için de göze çarpmaktadır. Evlilik sözleşmesi (nikah akdi) karı-koca arasında din ve ahlakla ilişkili bağlar dışında, hukuki bağlar da kurar; hukuki bağların en başında ise sadakat yükümlülüğü gelmektedir ve Anayasaya göre sadakat sorumluluğu zina ile bozulur⁵¹⁶. Eşlerin birbirine karşı cinsel sadakat yükümlülüğü, zina suçunun hukuki konusunu oluşturur. Zina ceza kanununda karşılığı olan, ailenin temelini sarsacak bir suçtur. Eşitsizlik ise zinanın kadın ve erkek için ayrı şekilde tanımlanmasında ve iki cins için ayrı cezalar verilmesinde ortaya çıkmıştır. Ceza Kanununun 441. Maddesine göre kadının zina ile suçlanması için evliyken başka biri ile tek bir cinsel münasebet içinde bulunması yeterli olurken; erkek ancak başka bir kadınla karıkoca ilişkisine benzer uzun süreli bir ilişki tespit edilirse ceza uygulanabilmektedir⁵¹⁷. Bu ikircikli durum, 468. ve 469. Maddeler için de geçerli olmuştur; Söz konusu maddeler kadının bedeni üzerindeki haklarını reddetmektedir ve bu maddeler kürtajı yasaklamakta ve uygulanması durumunda yapana ve yaptırana cezai işlem uygulanacağını belirtmektedir⁵¹⁸.

Kürtaj ya da Cumhuriyet dönemindeki adı ile '*ıskat-ı cenin*' dönemin genç kadınlar arasında sık başvurulan ancak yasak bir uygulama olmuştur. Dönem içinde iki nedenle bu yöntem başvurulmaktadır; ya 'sefahat ve ahlaksızlık' tan yani kadının bilerek ya da bilmeyerek iffetine zarar gelmesi nedeniyle yaşanan gebeliklerde toplum

⁵¹⁴ Enginün, **a.g.e.**, s.429.

⁵¹⁵ **A.g.e.** aynı yer.

⁵¹⁶ Yağmur Temiz, *Türk İslam Hukukundan Günümüze 'Zina' İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 5, No: 2, 2014, s.502-503.

⁵¹⁷ Arat, **a.g.e.**, s.58-59

⁵¹⁸ Arat, **a.g.e.**, s.59.

baskısı, rezil olma duygusu, adının yaşadığı muhitte ‘iffetsiz-kirlenmiş’ olarak yayılacağı ve bir daha birliktelik yaşama hakkının olmayacağına dair korkuları, ya da ‘sefalet ve yoksulluk’ doğacak çocuğa bakamayacak olmak, geçim sıkıntısı gibi sebeplerden kadınlar, çoğu kadının ölümüyle sonuçlanan kürtaj yöntemine başvurmaktaydılar. Dönemin nüfus artışına büyük önem veren kurucu iktidar için kürtaj ve çocuk ölümleri ciddi bir sorun haline gelmişti. *Resimli Ay* dergisi de 1927 yılında çocuk doğumu, çocuk ölümü ve çocuk düşürme ile ilgili geniş çaplı bir anket yapmıştır⁵¹⁹. Anketin uygulandığı grup kadın ve erkek doktorlardan oluşmaktaydı; hatta kadın doktorlardan biri Türkiye’nin ilk kadın doktoru Safiye Ali olmuştur⁵²⁰. İlk kez bu mülakatlar dahilinde ‘doğum kontrolü’ kavramları konuşulmuştur ve çeşitli nedenlere bağlanarak bu durumun yarattığı tehlike anlatılmıştır.

Bu konuların hepsi yeni şekillenen devlet ve toplum için çok yeni konular kabullenmesi ve hayata geçirilmesi zor ögeler olmuştur. Kadınlar, mücadelelerine istikrarlı olarak devam ederken T.K.B.’ de sular durulmamıştır. 1927 senesi yazı özellikle Türk Kadınlar Birliği için hükümetin derneğin faaliyetlerine durdurmaya başladığı dernek ve Nezihe Muhittin adına sonun başlangıcı niteliğinde bir evreyi teşkil etmiştir

Yaşananlar, Mustafa Kemal Atatürk’ün 16 Mayıs 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişi olarak atanması sonucunda ayrıldığı İstanbul’a, 1 Temmuz - 30 Eylül 1927 tarihleri arasında gerçekleşen ilk gezinin organizasyonu sürecinde başlamıştır⁵²¹. Kadınlar Birliği de aynı yaz döneminde Heybeli Ada’da eğitim ve dinlenme kampı planlaması yapmıştır. Nezihe Hanım’ın amacı erkeklere has olarak toplumda kabul edilen bu tarz etkinliklere kadınların da dahil olabileceğini uygulayarak göstermektir. Yıllar sonra Gazi’nin İstanbul’a ilk ziyareti olduğu için tüm devlet erkanı büyük şölen hazırlıkları içinde Mustafa Kemal Atatürk’ü karşılamak üzere hazır bulunmuşlardır. Nezihe Hanım’ın İstanbul- Heybeli Ada organizasyonu, İstanbul’da Atatürk yapılan hazırlıklar içinde valilik tarafından gerekçe gösterilmeden engellenmiştir. Bu noktadan sonra Nezihe Hanım, gerekli tüm girişimleri tüm mercilere yapmış fakat sonuç

⁵¹⁹ Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat*, s.208-209.

⁵²⁰ **A.g.e.**, s.209 .

⁵²¹ Funda Selçuk Şirin, *İngilizlerin Raporlarında Atatürk’ün İlk İstanbul Ziyareti, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 2014, s.245-261.

alamamıştır. Değerlendirmek gerekirse, hükümetin yavaş yavaş sunulmuş özgürlüklerin sınırlarını zorlayan bu kadın grubuna ve derneğe karşı cephe almaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bu olaydan hemen sonra, bu sefer de derneğin kapatılacağı haberleri fısıltı gazetesi ile yayılmaya başlamıştır. Nezihe Muhittin tüm azim ve kararlılığı ile kuruluşu ayakta tutmaya çalışmıştır. Bir röportajında Muhittin'e yöneltilen '*Son günlerde birliğin kapanması mevzu bahis oluyor, doğru mu?*' sorusuna Nezihe Muhittin şöyle yanıt vermiştir:

' Birlik kapansa dahi Kadın Birliği o kadar azimkardır (kararlıdır) ki arasındaki tesanüd (dayanışma) sarsılmaz. Birlik resmen kapatılır. Bu bir şekilden ibarettir. Bu mefkure etrafında toplananlar yekdiğerine (birbirine) o kadar merbutdur (bağlıdır) ki ... Birliğimiz kapandığı zaman biz mefkuremizde yine sabit kalacağız. (...) Eğer kadınlar adına bu eylemler kabahatse beni hapse kadar götürsünler'⁵²²

Ancak Mart 1927 tarihine gelindiğinde Muhittin aleyhinde Birlik hesaplarında ve idari kadronun seçimi konusunda, yolsuzluk yaptığı iddiası ile Vilayete Birlik içinden muhalif bir grup şikayette bulunmuştur. Şikayet ile birlikte beklenen adım Nezihe Muhittin'in başkanlıktan çekilmesi olmuştur. Şikayetten bir hafta sonra 10 Eylül 1927 günü Emniyet Dernekte arama yapmaya başlamıştı ve arama sonucunda Valilik tarafından Nezihe Muhittin'in dernek kasasından kendisi için usulsüz para harcadığı ileri sürülmüştür ⁵²³. Nezihe Hanım böyle bir para konusunun hiç yaşanmadığını ve bunun tamamen bir iftira olduğunu, sadece kendisini istifa ettirmek için bu yola başvurulduğunu belirtmiştir⁵²⁴.

19 Eylül 1927 tarihinde Dernek faaliyetten men edilmiştir ve 23 Eylül 1927 tarihinde Nezihe Muhittin üyelerini olağanüstü toplantıya çağırmıştır ve 24 Eylül'de Muhittin Birlik başkanlığından istifa etmiştir⁵²⁵. Başından beri Türk Kadınlar Birliği

⁵²² Zihnioglu, a.g.e., s.235.

⁵²³ Zihnioglu, a.g.e., s.236.

⁵²⁴ A.g.e., s.237.

⁵²⁵ A.g.e., s.240.

eylemleri ve oluşumuna karşı olan Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi, dernekte tasfiye yaşanınca gazetesinde durum hakkında şu yorumu yapmıştır:

' ... Eğer son kongre kadınlar Birliği'ni ilga etmiş olsa idi belki daha ziyade memnun olurduk. Bizim bildiğimiz Türk kadınlığı böyle dillere destan olacak vaz'iyetlere asla ve kat'a cevaz vermez de onun için. Ümit ederiz ki yeni hey'etler Türk kadınlığının nezahet ve nezaketine muvafık (uygun) bir mevcudiyet içinde yürümeye i'tina ederler. Şimdilik yegane ümidimiz bundadır. (...) ooh diyoruz, aman kurtulduk⁵²⁶. '

Birlik başkanlığına Nezihe Muhittin aleyhinde bu olayı tertip eden Latife Bekir ve muhalif ekip gelmiştir. Bu değişim şöyle yorumlanabilir; Latife Hanım ile beraber artık birlik, süfrajat eylem grubu olarak var olmayacak ve dernek bütünüyle hayır işlerinde faaliyet gösterecektir. Bu tam da hükümetin uygun gördüğü zararsız ve kadınlara en uygun uğraş olmuştur.

Kurucu hükümetin en dikkat çeken ve laiklik yönünde attığı kritik adım 1928 yılında Anayasa'da '*Devletin dini İslam*'dır' ifadesini çıkarmak olmuştur. Bu adım din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve gericiliğin elinden ülkeyi kurtarmak adına çok önemli bir devrimdir. Laiklik prensibinin, devletin tüm kurumlarına adapte edilmesi, kadınların yaşamında da daha çağdaş ve hür yaşam standartlarını yakalayabilmeleri bakımından önem taşımaktadır. Dini kurallara dayanan yasa ve kurallardan uzaklaştıkça, ataerkil düzeni kutsallaştıran cinsiyetçi yaklaşımda zayıflamıştır.

Laik düzen cinsiyet eşitliğinin teminatıdır. Bu sebeple Türk modernleşmesinin aydın kadınları da Hilafet'in kaldırılması başta olmak üzere, Laiklik yönünde yapılan her yeniliği savunucusu olmuşlardır.

Bu konuda Sabiha Sertel'in Tevfik Fikret'i müdafaa ettiği '*ilericilik ve gericilik kavgasında Tevfik Fikret*' kitabında Mehmet Akif Ersoy'u İslamcı bir yazar olarak değerlendirerek, Atatürk inkılaplarını başta laiklik ilkesi bağlamında övmektedir; dolayısıyla konu hakkında fikirleri bu kaynaktan öğrenilebilmektedir:

⁵²⁶ A.g.e., s.243.

Atatürk'ün gerıcilere karşı açtığı savaşı takdirle karşılayarak 'şeriatçı ve medreselerin eğitime hükmetmelerine son verdi. Zira çağdaş uygarlıkta bu donmuş din dogmaları ve hurafeler uzaklaştırılmazdı.⁵²⁷' Sertel'e göre laiklik yönünde Medeni Kanun Şeriat Kanununun yerini aldığını anlatır ve böylece din ve vicdan hürriyetinin sağlandığını vurgulamıştır⁵²⁸.

Halide Hanım'ın güçlü milliyetçi yanı ve köklerinin Osmanlı'da olduğuna dair inancı ve dinin toplum için önemine dikkat çekerek Laikliğe temkinli yaklaşır; Laikliğin bir çeşit 'dinsizlik softalığı' haline gelmesinden de endişelidir. Bu konunun hassasiyet gerektirdiğini ve insan için en büyük ihtiyaç olan din, yobaz din adamlarının ve politikacıların elinde korkunç bir istismar vasıtası halini alabilir. Halide Hanım'ın Osmanlılık ile Şark kültürü ile olan bağının yanı sıra Batının çağdaş normlarına olan inancı, yazarın nezdinde bir Doğu- Datı sentezi olarak yansımıştır.

Türkiye'de ilericiler ikiye ayırmaktadır: Liberaller ve aşırı radikaller ile politik olarak meşrutiyetçiler ve diktatörlük taraftarı olanlar⁵²⁹. 1928 yılında Anayasa'dan İslam dini ifadesinin çıkması ve neticede Diyanet İşleri'nin hükümete bağlı kalmasının Müslüman ahali aleyhine olacağına inanmaktadır. Hükümetin herhangi bir şekilde dine müdahalesine karşı olan Adıvar bu işlerin cemaatlere bırakılmasından yanadır; Türkler arasındaki İslam Birliği'nin bozulmasından endişe duymaktadır⁵³⁰. Ancak aynı zamanda 1924 Hilafet'in Kaldırılması ve 1928 devrimi için açıkça şu satırları da dile getirmiştir:

' Bir milimini bile değiştirdiğimiz de en geri aşiret memleketi haline geliriz.⁵³¹

Halide Edip Adıvar 1928 yılında, Atatürk Devrimlerine karşı eleştirel tutumundan ötürü İngiltere'ye sürgüne gönderilmiştir ve Atatürk'ün vefatından sonra 1939'da yurda dönmüştür. İngiltere'de iken anılarını İngilizce kaleme almıştır.

⁵²⁷ Sabiha Sertel, **İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tefik Fikret**, Hür Yayınevi, İstanbul, 1969, s.121-122.

⁵²⁸ Aynı yer.

⁵²⁹ Enginün, **a.g.e.** s.396.

⁵³⁰ Enginün, **a.g.e.** s.396.

⁵³¹ Tarhan, **a.g.e.**, s.3-18

3.4. Sosyal Alanda Türk Modernleşmesi ve Öncü Kadınların Bakış Açıları

Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş döneminde kadınların yaşamında köklü dönüşüme neden olan ve kamusal yaşama adım atmalarının yolunu açan en kritik adımlar eğitim alanında atılmıştır. 1923-1924 eğitim öğretim yılında Türkiye'nin nüfusu 11-12 milyon civarındadır ve nüfusu sadece %10'u kadınların ise %3'ü okuryazardır⁵³². Mustafa Kemal Atatürk vatanın düşman işgalinden kurtarılmasından çok daha zorlu bir mücadeleyi cehalete karşı verilecek eğitim mücadelesiyle ancak medeni milletler seviyesine çıkılabileceğinin farkında olarak işgaller sırasında 16 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresini toplamıştır⁵³³. Kongrede vurgulanan ana düşünce Osmanlı eğitim sistemindeki bölünmüşlüğü yarattığı zararlar ve eğitimde birlik ilkesi idi. Eğitimde birliğin sağlanması hususunda hiç zaman kaybetmeden Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar ve beraberindeki elli kişilik komisyon ile Tevhid-i Tedrisat (eğitim ve öğretimin birleştirilmesi) konusunda yasa önergesi hazırlanmıştır ve 3 Mart 1924 genel kurulunda onaylanmıştır⁵³⁴.

1924 senesi ile birlikte başlayan eğitim alanındaki yenilikler, toplumda en çok kadınların önlerini aydınlatmıştır. Mustafa Kemal Atatürk kadının, eğitimsiz bırakıldığı bir toplumun ileri uygarlık seviyesine ilerleyemeyeceğini bu konuda her konuşmasında belirtmekteydi. Bu doğrultuda çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile hem eğitim tek elden yönetilmeye başlanmıştır hem de karma eğitime geçilerek eğitimde fırsat eşitliği sağlanmış ve kızların da erkeklerle eşit koşullarda ve nitelikte eğitim alma hakları yasa ile garanti altına alınmıştır. 20 Nisan 1924 tarihinde yürürlüğe giren Anayasa'nın 87. Maddesi ile ilköğretim kız-erkek herkese zorunlu hale getirilmiş böyle kızların okula gönderilmesinin önündeki tüm engeller kaldırılmıştır.

22 Mart 1926'da Maarif Teşkilatına dair kanunla şu hüküm getirilmiştir; '*Madde 6: İlköğretim çağındaki çocuklar meslek mekteplerine giremezler. İlköğrenim çağını geçirmiş ve hiç öğrenim görmemiş çocukları kabul eden kurumlar bunlara*

⁵³² Bahattin Demirtaş, *Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler*, Akademik Bakış, C:1, Sayı: 2, Yaz, 2008, s.156.

⁵³³ Refik Turan, *Atatürk ve Savaş Sırasında Başlayan Türk Eğitim Davası*, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, s.106.

⁵³⁴ A.g.e., s.109.

*ilköğrenimi de vermeye mecburdur*⁵³⁵.’ Ancak Kurtuluş Savaşı yıllarındaki yokluk ve 1929 dünya ekonomik krizi ülkenin içinde bulunduğu iktisadi zorlukları daha da baş edilemez noktaya getirmiştir. Bu sebeple Atatürk eğitim alanındaki planlarını hızla hayata geçirmekte güçlük çekmiştir.

Ancak genel itibariyle eğitim birliğinin sağlanması, karma eğitim ve ücretsiz eğitim ayrıca eğitimden dini unsurların çıkarılması ile laik, ve cinsiyet eşitliğinin sağlanabildiği bir eğitim düzeni sağlanmaya çalışılmıştır.

Kadınlar Dünya’sında kadınlar eğitim hakkındaki düşüncelerini çok sert bir üslupta dile getirmişlerdir:

S. Lütfü Üsküdar’ın makalesinde yer alan şu satırlar kadınların eğitim konusundaki farkındalıkları adına dikkat çekicidir *‘Bence ilmi, hüner ve maarif tahsilini kadınlara lüzumsuz görenler, onları tahsilden mani edenler vatan hainidir, milletin düşmanıdır.*⁵³⁶’

Seniha Fuad ise yazısında kadınların Türk toplumunda neden okutulmadığının açıkça yanıtını vermiştir: *‘ Bizde tahsil-i nisvana o kadar ehemmiyet verilmez. Biraz okudu, yazdı mı artık bir kadın için bu kadarı kafi ad olunur. Bir kadın geçinmek için daima, erkeğin eline bakar, teşrik-i mesai edemez.*⁵³⁷’ Bu düşünce aslında topluma derinlemesine yerleşmiş, kadının toplumdaki konumunu etkileyen temel prensip olmuştur. Kadınların eğitimi söz konusu olduğunda okuma yazmayı bilmesi yeterli görülmüş ve modernleşme evresinde de kadın, ancak çocuklarını doğru yetiştirmesine yetecek kadar eğitimi olması beklenmiştir.

Bunların dışında eğitim alanında gerçek bir dönüm noktası *‘Harf İnkılabı’* dır (3 Kasım 1928). Bu tarihten sonra ülkede okuma-yazma seferberliği başlatılmıştır ve yeni harfler ile eğitime geçilmiştir. 1 Ocak 1929 tarihinde açılan Millet Mektepleri ile yeni harflerin öğretilmesi amaçlanmıştır; böylece, 1937 senesine kadar 1.451.759 öğrenci bu okullardan mezun olmuştur.

⁵³⁵ Turan, *a.g.m.*, s.123

⁵³⁶ Çakır, *a.g.e.* s.306.

⁵³⁷ *A.g.e.*, aynı yer.

Eğitim yenilikleri konusunda, Halide Edip Adıvar İngiliz eğitim sistemini önermiştir. Adıvar'ın 1909 senesinde İngiliz eğitimci Isabel Fry'n daveti ile İngiltere'ye ziyaret amaçlı gitmiştir ve İngiliz eğitim tarzı ve kadınların bilinçlilik düzeyleri Halide Hanım'ın büyük beğenisini topladığı için Fry'dan Türk kadınlarının eğitimi için o dönemde yardım istemiştir⁵³⁸. Karşılıklı uzun bir dönem mektuplaşmışlardır. Belirtilmesi gereken önemli bir detay da Halide Edip Adıvar'ın temasta olduğu Isabel Fry çalışmanın Birinci Bölümünde anlatılan Quakerler ailesinin bir üyesi olmuştur. Yazar, İngiliz eğitim sistemi ile kadınların vakur ve mesafeli duruşlarını Türk kadınına bir model olarak yansıtmıştır ancak sosyal kamusal ve eğitim alanındaki konularda İngiliz süfraj hareketine mesafeli durmuştur ve bunları gürültücü militanca eylemler olarak yorumlamıştır⁵³⁹.

Halide Edip Adıvar eğitim alanında cinsiyet eşitliğini öngören adımları vazgeçilmez kabul etmekle beraber bazı inkılaplara eleştirel yaklaşmıştır. Harf İnkılabını aşırı ileri bir adım olarak görmüştür; şöyle ki ona göre, Türk milletinin kökleri Osmanlı'dadır ve dil insanların bireysel yaşamlarını doğrudan etkileyen kökeniyle bağlarının en iyi taşıyıcısı olan bir öğedir ancak bir anda bu taşıyıcı aracı kesip yerine yeni bir araç getirmek halk açısından endişe vericidir. Ayrıca aniden olan bu gelişme toplumsal iletişimi bozacaktır:

'Dil İnkılabındaki ana amil Latin harflerinin kabulünde olduğu gibi, Garp'la birleşme temayülümüzün bir ifadesi olmak sıfatıyla, ilk yapılacak şey gündelik dile girmemiş, halk tarafından benimsenmemiş olan terimlerin hepsini, Latince den, yahut milletlerarası kabul edilmiş olanlardan almak icap ederdi'⁵⁴⁰.

Eleştirdiği yeniliklerden Harf Devrimi, Türk insanı arasında kültürel bağın zayıflamasına ve geçmişi ile bağlarının kopmasına neden olacağı için diğer medeniyetler karşısında Türk Milletini çocukluk çağına döndürecek⁵⁴¹.

⁵³⁸ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edip ve Modern Kadın Kimliği**, s.191-192.

⁵³⁹ **A.g.e.**, s.196-197.

⁵⁴⁰ Enginün, **a.g.e.**, s.405.

⁵⁴¹ Tarhan, **a.g.e.**, s.7.

Sabiha Sertel ise eğitimde özellikle karma eğitimin kızlar açısından ve ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesine gelmesi adına belki de en önemli adımlardan biri olduğunu belirtmiştir. İnas Darülfünun'un umut verici olmasının yanı sıra hala karma eğitim konusunda ayak diretilmesinin çağ dışı olduğu yönündeki kanaati malumdur. Harf İnkılabı'nı da büyük bir övgü ile karşılamıştır. Bu sayede toplumda fertlerin okuma yazma öğrenme çabası içinde olmaları ayrıca daktilo kullanımının bu sayede etkin hale getirilmesinin büyük bir ivme kazandırdığını ifade etmiştir⁵⁴².

Sertel Büyük Mecmua'daki '*Kadınlığa Dair: Türk Feminizmi*' başlıklı yazısında eğitimin kadınlığın ilerlemesi için ne anlama geldiğini izah etmeye çalışmıştır:

' ... Bugün Garb'da kadının muvaffakiyetini şüphe yok ki mektepleri, darülfünunları hazırladı... Sarsılmaz bir imanla bağlandıkları mefkureler buradan aldıkları kuvvetle tenemmüv (gelişip büyüme) ve inkişaf etti... Madem ki kadının fikri hayata girmesine tahsildeki müsavatsızlık sebep olarak gösteriliyor, bunun halli o kadar müşkül olmasa gerek⁵⁴³. '

Sabiha Sertel'in 1923-1931 döneminde çıkardığı *Resimli Ay* dergisi Nazım Hikmet'in de kadrosunda yer aldığı bir yayındır. Sabiha Sertel'in ve Nazım Hikmet'in varlığı derginin komünist bir yayın olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Halbuki Zekeriya Sertel bir dönem Basın Yayın Genel Müdürü olmuştur ve Kemalist yayın organı Cumhuriyet'in kuruluşunda aktif yer almıştır ayrıca *Resimli Ay*'ın yazar kadrosundaki aydınlar da Cumhuriyetçi kesim arasında yer almaktadır. Sertel'in feminizminin emperyalizm ve faşizm karşıtlığından beslenmesi, onu çağdaş feministlerin ve Batı'da hakim olan liberal feminist görüşün dışında konumlandırılmasına sebep olmuştur⁵⁴⁴.

Sabiha Sertel 'okutma seferberliği' başlıklı yazısında:

⁵⁴² Y.Sertel, **a.g.e.**, s.139-140.

⁵⁴³ Erdem, **a.g.e.**, s.61-32.

⁵⁴⁴ Bengü Aydın Dikmen, *Sabiha Zekeriya Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın, Muhalefet, Basın, Kültür ve İletişim*, Sayı: 37, 2016, s.62.

*'Halkı okutmak, okuryazarlığın miktarını çoğaltmak, tahsil imkanından mahrum olan az okumuşlara daha yüksek irfan imkanları vermek, halka okuma zevkini aşılama, Türk İnkılabının, Cumhuriyetinin temellerini sağlamlaştırmak demektir. Halkın, ekseriyetinin, okuryazar olması, ilmin, fennin insanlığa saçtığı ışıklardan nur alanların miktarının çoğalması, inkılabın temel taşıdır. Kültürü ve içtimai seviyesi yüksek millet ancak böyle bir temelin üzerine kurulabilir.'*⁵⁴⁵

Sertel'e göre pozitif bilimlerin, dinin egemenliğinden kurtulmuş bir eğitim sistemi ile batıya yüzü dönmüş aydın bir Türkiye yaratmak mümkündür:

*' (...) Türkiye'nin hudutları ilmin, kültürün, fennin, zekanın, dehanın bütün feyizlerine açıktır. Beynelmilel olan kültüre, bir Şark duvarı çekip, önüne de yerli münevveri bekçi dikemeyiz.'*⁵⁴⁶

Esasen demek istediği Avrupa'ya arkamızı dönerek uygarlaşma ilerleme gibi bir idealin gerçekçi olamayacağıdır.

Nezihe Muhittin de eğitim alanında atılan her adıma, bireyci değil toplumcu yaklaşarak kadının eğitilmesinde toplumsal faydayı gözetmiştir. Dolayısıyla her türlü Cumhuriyet Devrimi'ne büyük önem vermiştir. Kadınların öncelikli işlevi nesiller yetiştirmektir bu bağlamda kendini bilimsel bilgi ve kültürle, çağdaş değerlerle donatmalıdır. Ülke geri kalmıştır çünkü bilim dışı batıl inançların pençesindedir. Bu sebeplerle Kadınlar Halk Fırkasını kurar kurmaz, Vilayetten onay beklerken derhal Talim ve Terbiye Kongresi organize etmeye çalışmıştır. Kendisi de birçok eğitim kurumunda (kız Sanayi Mektepleri gibi) müdürlük, öğretmenlik yapmıştır. Çünkü eğitimi daim kıldıktan sonra amaç kendi ayakları üzerinde duran bilinçli kadınların kamuda erkeklerle çalışmasını sağlayabilmek ve bilgili anneler yaratarak gelecek nesilleri doğru şekillendirebilmektir. Nezihe Hanım ayrı ayrı Cumhuriyet Devrimleri hakkında düşüncesini belirtmemiş, ancak genel olarak bu Devrimlerin ülkenin ve toplumun hayatını kurtaran nitelikte olduğunu vurgulamıştır. Ancak eğitim konusuna

⁵⁴⁵ Burcu Ertuna Biçer, **Erken Cumhuriyet Dönemi Aydın Sabiha Zekeriya Sertel'in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum ve Siyaset**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-2008, Doktora Tezi, s.363.

⁵⁴⁶ **A.g.e.**, s.361

ne denli titiz eğildiğini öğretmenlik yaptığı yıllarda yazdığı anılarından anlaşılabilir:

‘İttihat ve Terakki Kız sanat okulundan birkaç ay sonra kurulan kız lisesi seçme bir öğretim heyetine sahip olmuştu. Nakiye Hanım ilk defa kadın müdür olarak atanmış Halide H. (Adivar) tarih, ben doğa bilimleri, Müfide Hanım ilk ressam kadın olarak resim dersini kabul etmişti. Türk kızlarının yabancı kızlardan farksız yetişmesi bizim için en kıymetli bir ideal idi.’⁵⁴⁷

Cumhuriyet ve Devrimler hakkında coşkulu duyguları:

‘ Milli heyecan ve milli hareketin başına geçen öz hükümet, köhne saltanatları bir anda yıktı. Bu enkaz tahtlar yıkılırken memleketin metin göğsünde küçük bir sarsıntı bile olmadı...’⁵⁴⁸

Atatürk hakkındaki düşünceleri ise şu şekildedir:

‘ Fena etkiler altında kala kala garip bir değişime uğrayan manevi bünyemizi ve uyuşan benliğimizi, şiddetli ve güçlü bir atılım ile canlılık ve harekete davet eden büyük rehber! Eşsiz dehanın yarattığı hayat ve hareket, sürekli dalgalanmalarıyla kadınlık hayatımızı daima canlı bir olgunlaşma ve yenilenme ile ilerletecektir(...) ben de bu küçük kadın eserini, ancak senin parlak meşalenden bir zerre ışık olarak yazdım’⁵⁴⁹.

Eğitim hamlelerinden sonra Türk kadınları için kamusal hayatta var olmanın yolu iş yaşamına girmekten geçmektedir. Çalışmak kadın için ayrı bir anlam ve mücadele gerektirmektedir ve erkek için ise apayrı bir anlam içermektedir. Erkekler Medeni Yasanın kendilerine verdiği roller gereği ailedeki her bireyin geçiminden bizzat sorumlu olmuştur. Kadın ise edilgen konumunu korumuş kocası izin verdiği ölçüde birey olarak geçimde üreten ve pay sahibi kişi olabilecektir. Eve parayı getiren söz sahibi olduğu için, kadının ücretinin erkeğin ki ile eşit olmasına erkek egemen iktidar ve toplum müsaade etmemiştir. Kadın yardımcı faktördür ve sadece katkıda

⁵⁴⁷ Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, **a.g.e.**,s.95-96.

⁵⁴⁸ **A.g.e.**, s.114

⁵⁴⁹ **A.g.e.**, s.66.

bulunmalıdır; erkek ekonominin lokomotifi olmalıdır. Tablo böyle olunca, kadın açısından ciddi anlamda bir emek sömürsü de söz konusu olmuştur.

Elbette her iki cins için, sanayileşme yeni iş kolları ve ülke içinde modernleşmenin üretim ayağını teşkil etmekteydi. Sanayileşme ile beraber kadının aile içindeki rolleri değişmeye, toplumsal kalıplar yıkılmaya başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde de Sanayileşme adımları zor şartlarda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda kadının çalışma yaşamındaki koşullarını düzenleyen en önemli aşama 1936 İş Kanunu'dur⁵⁵⁰.

Bu yasa ile kadın, erkek ve çocukların çalışma koşulları yeniden belirlenmiştir. Kanunda kadınlarla ilgili hükümler de yer almıştır; şöyle ki ilk maddede 'işçi' tanımı şöyle yapılmıştır '*bir iş akdi dolayısıyla, başka bir şahsın işyerinde bedenlen veyahut bedenlen ve fikren çalışan kimseye işçi denir.*' Bu tanım kapsamına kadınlar da dahil edilmiştir⁵⁵¹.

Türk Kadın Hareketi'nin lider kadınları, hakkında şu değerlendirme şüphesiz yapılabilir ki hemen hepsi, çağdaş Türk kadının kamusal alanda üreten, asalaklıktan kurtulmuş, kendi ayakları üstünde duran birey vatandaş olması gerektiğine inanmaktadır. Bu çerçevede Halide Edip Adıvar'ın görüşlerine bakılacak olursa; Halide Hanım annelik rolünü yüceltirken , '*Kadın eğer üretimden çekilirse ve pasifize olursa işte o zaman en küçük düşürücü konuma gelmiş olacaktır.*⁵⁵²' Bu yaklaşımı Halide Hanım'ın başkaldıran karakterinin de yansımasıdır. Kadın ülkesini seven, milli duyguları köklerine bağlılığından gelen, çalışan kadınlardan gururla bahsetmiştir.

Aynı şekilde Mükerrerem Belkıs da *Kadınlar Dünyasında 'Kadınların hayata karışmasının sebepleri'* başlıklı yazısında cinsiyet eşitliği konusuna değinirken, kadının her konumda görev alabilecek nitelikte olabileceğini anlatmaktadır:

⁵⁵⁰ Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın*, Ed: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, 1998, s.24-25.

⁵⁵¹ **A.g.e.**, s.25.

⁵⁵² Durakbaşı, **a.g.e.**, s.199.

‘ Kadın hayata karışacaktır. Kadın bir aile kadını olabilmekle birlikte bir işçi, bir memur bir mühendis, bir doktor bir mebus, bir nazır olabilmelidir.’⁵⁵³

Sabiha Sertel, kadının çalışma yaşamına katılımını, Cihan Harbi ile birlikte kadınlar artık korunaklı evlerinde sadece kocaları ve eşleri için çırpınan atıl durumda birey değildir şeklinde yorumlamıştır. Bu bakış açısı şu cümlelerinden de anlaşılabilir:

‘Eskiden ipek şalvarı sırma kılabdanyla (gümüş bakır karışımı tel) şehnişinlerde (pencere çıkması) saz çalan kadını, konaklarda bir erkeğin zevkine tabi raks eden yüzlerce cariyeyi, hayat kapısından kovdu. Konaklar boşaldı, yaşamının şekli değişti, bugün artık erkeğin say’ine dayanan tek kadın bile hayata çok görülüyor.’⁵⁵⁴

Ayrıca Sabiha Sertel sosyalist bakış açısı ile emek sömürüsüne şiddetle karşı olduğu için bir ailede tüm ekonomik yükün erkeğe yüklenmesinin de gayri adil olmasını eleştirmiştir ve bu suretle ona göre Cihan Harbi ile çalışma hayatında varlığını ispat eden kadın üreten konumuna geçmiş erkekle sosyal statüsünü eşitleyerek söz sahibi olmuştur.

‘Ailede iktisadi bir denklik meydana getirmek, sora kadını da bir fert yani cemiyetin bir uzvu olarak tanımak için onu bu menfi vaziyetten çıkarıp müspet bir hayata sokmak lazım.’⁵⁵⁵

Nezihe Muhittin, değerlendirmelerinde ise kadın ve çalışma hakkı ile ilgili yorum yaparken iş yaşamı, ekonomik özgürlük savunusunda düşünceleri, kadın için biçtiği öncelikli rol olan annelikle çakışmaktadır. Kadının önce eğitilmiş, çevresi ve toplum için var olan anne olması gerektiğinin altını çizmiştir, ancak diğer taraftan şu sözlerinden kadını bütünüyle mesleki platformda görmek istemektedir. Kadınların

⁵⁵³ Toprak, **Türkiye’de Yeni Hayat**, s.65.

⁵⁵⁴ Toprak, **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**, s.197.

⁵⁵⁵ Erdem a.g.e., s.123.

içinde yaşadıkları durumu değiştirememelerinin nedeni iş sahibi olamamalarıdır, çünkü ekonomik açıdan bu kadar yetersiz olan bir insana ancak köle denebilirdi⁵⁵⁶.

Nezihe Muhitin ve T.K.B., Cumhuriyet Kurucu kadrosuna, kadınların meslek hayatına atılmalarının önündeki engellerin kaldırılması ile ilgili taleplerini sıklıkla dile getirmişlerdir. *Türk Kadın Yolu* Dergisi'nde 1926 senesinde yayımlanan, '*Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız*' başlıklı yazısında kadın ve çalışma hayatı konusuna detaylı değinmiştir. Yazısında özetle, ülke kalkınmasında kadının üretici konumuna geçmesinin kıymeti üstünde durmuş ve köy kadının zaten iktisadi hayatta ve üretir halde olduğunun, ancak şehir kadının bir meslek sahibi olması gerektiğini ve erkeğinin üzerindeki ekonomik yükünü paylaşmasının önemini özellikle dile getirmiştir. Anlatımında toplumsal faydacılık ekseninde kadının ekonomik özgürlüğünü savunmuştur:

*'Şehir kadınları hiç de bu vaziyette değildir (köy kadını ile kıyaslayarak); hususuyla bundan üç dört sene mukaddem maişet-i hayati bugünkü su'übet ve müzayakaya düçar olmadan evvel şehir kadını, büsbütün erkeğinin semere-i mesaisine muhtaç bir halde, ya tamamıyla müstahlik ve tufeyli veya zevcinin kazancını hüsn-i idare eden 'ancak ev kadını' sıfatını haiz bulunuyordu*⁵⁵⁷.

Devamında ise kısaca kadının erkeğin eline bakmaması gerektiğini ancak bir yandan da zevk ve güzelliğe dair harcamalarını da kısmasının ülke ekonomisi için önem taşıdığını vurgulamaktaydı.

Nezihe Muhittin'in kendi içinde çelişki barındıran hali aslında, Feminizmin ilk savunusunu yazan Mary Wollstonecraft'ın, kadın haklarını savunurken öne sürdüğü tezle benzerlikler taşımaktadır. Zira Muhittin de Wollstonecraft da sistemle uyum içinde, kadının yaratılışından gelen özelliklerin olmasından dem vurarak, eğitimin bilinçli kadınlar olmak için gerektiğini vurgulamaktadır. Özgür, tam anlamıyla birey olabilmiş, eşit yurttaşlar statüsünde olan kadın ideali ataerki ile zıt düştüğü için her iki kadın, mücadelelerinde temkinli ve ihtiyatlı hareket etmişlerdir.

⁵⁵⁶ Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, a.g.e., s.31.

⁵⁵⁷ Nezihe Muhiddin, *Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız*, Hazırlayan: Nevin Yurdsever Ateş, s.322-323.

Sosyal hayatın insan ilişkileri boyutunda giyim kuşam önem verilen bir faktördür. Osmanlı Devleti'nde millet sistemi gereği her millet grubu kendi grubunu simgeleyen bir başlık takarak, aidiyetini dış görünüşü vasıtası ile ifade etmiş olmaktadır. Müslüman kadınlar, İslam Dininin gereği olduğu için şeriatla yönetilen Osmanlı da örtünmek zorunda olmuşlardır. Ancak özellikle II. Meşrutiyet Dönemi Batılılaşma Hareketi ile birlikte aydınlar, kadın eksenli toplum yaratma gayretindeyken kadınların dış görünüş itibariyle de çağdaş normlara uyumlu hale gelmesini önemsemişlerdir. Lakin tüm modernleşme sürecin ana çerçevesini oluşturan; Doğu-Batı ikilemi, kıyafet söz konusu olduğunda daha çok ön plana çıkmıştır. Türk aydınları kadınların İslami kuralları ve kültürü reddetmeden, bir yandan da peçe, çarşaf vb. gibi kadının iş ve sosyal yaşamda konforunu büyük ölçüde bozan kıyafet çeşitlerini sorgulamışlardır. Bunu yaparken kadın aydınlar da aynı zamanda kendilerine göre doğru kadın modelinin tasvirini yapmışlardır.

Kılık kıyafet Kanunundan çok önce, Darülfünun'da kadınların okumasına izin verilmesi tartışılırken çarşaf ve peçe de bu bağlamda konu edilmiştir. Halide Edip dini inançları çok güçlü ve İslam'ın egemen kıldığı kültüre sıcak bakarken Batı'nın insan haklarını temel alan normlarını kabul eden bir perspektifi yansıtmıştır.

Halide Edip Adıvar, İslam'da kadınların saklanması ihtiyacı olmadığını, İslam'ın sadece kadının erkeği baştan çıkarmasını önlemeye çabaladığını öne sürmekteydi⁵⁵⁸. Ancak aynı zamanda örtünmenin, İslam'ın gereği olduğu için kadın adına bir dezavantaj teşkil etmediğini düşünerek, ona göre özellikle Darülfünun'da fesli ya da çarşaf olmanın büyük bir sıkıntısı yoktur; Darülfünundan mezun çarşafli kadınları ve fesli adamları görünce *'onbir senedir hepimizin aciz birer fert sıfatıyla neferi olduğumuz bu Türk milleti ordusundan ilim kısmının bu güzel bir adımıydı ve ilk defa tamamen ordusundan mektebine kadar milletin bütün çocuklarının beraber olduğunu hissettim*⁵⁵⁹.

⁵⁵⁸ Durakbaşı, a.g.e., s.200.

⁵⁵⁹ Halide Edip Adıvar, *Fesler-Çarşaf*, s.108-109.

*'Dün Darülfünunda büyük salonda kırmızı fesleriyle yüzlerce genç Türk, siyah çarşaflarıyla sade vakur genç kadınlar görünce kalbimiz kabardı ve boğuldu.'*⁵⁶⁰

Değerlendirmek gerekirse, Halide Hanımın, öncelikle eğitilmiş bir nüfusa ihtiyaç olduğuna dair düşüncesi, kadın için çarşafın ya da erkek için fesin çağdaşlaşma yolunda engel teşkil edecek, unsurlar olmadığı kanaatinde olduğunu göstermektedir. Hatta bu öğelerin yurttaşların kökleriyle organik bağlarını teşkil etmesi nedeniyle, ayrıca kadınlar açısından inançları gereği bir uygulama olmasından ötürü, tamamen bireyin kendi kararına bırakılmasının uygun olacağını savunmuştur.

II. Meşrutiyet'e kadar Türk kadını geleneksel yapının gerektirdiği gibi katı bir izolasyon altında yaşamını sürdürmüştür; hatta ulema-i Magrib'den İbnül'l Hac şöyle demiştir: *' Bir kadın ömründe ancak üç kere evden çıkabilir: Birisi gelin olduğu gün kocasının evine gitmek için; ikincisi babasının cenaze alayında bulunmak için; üçüncüsü bizzat mezara girmek için!'*⁵⁶¹

Her ne kadar bu derece hapis yaşamı içinde olmamış olsalar da, yine de Osmanlı kadını için sosyal yaşam mahremiyeti çarşafarla sağlanarak sokakta yanında aileden bir erkek olması şartıyla ancak mümkün olabilmiştir. II. Meşrutiyet ile beraber kadın lehine şartlar değişmeye başlamıştır. Çarşaf yerine feraceler, mantolar, eldivenler gibi daha geniş yelpazede Fransız esintileri içeren aksesuarlarla kadınlar, sokaklarda rengarenk bir tablo ortaya koymuştur. Hürriyet atmosferi ve ulusçu yeni ideolojinin her alanda yansıması olan *'milli'* unsurlar kadın modasına da yansımıştır ve Jön Türkler zamanında *'milli moda'* kavramı kılık kıyafette ön plana çıkmıştır. Çarşaf yerine kullanılan paltolar ya da pelerinler, incecik peçelerle tamamlanmıştır; peçenin artık sadece görsel bir işlevi kalmıştır. Dolayısıyla, dev bir çuval gibi olan çarşaf yerine tercih edilen elbiseler vücut hatlarını daha çok belirginleştirmiştir. Kabul etmek gerekir ki, özellikle Cumhuriyet Dönemine kadar, önceye göre dişiliği ön planda olan, ince hatlara sahip hanımlar, sosyal yaşamda yer almaya başlayabilmiştir.

⁵⁶⁰ Halide Edip Adivar, *Fesler-Çarşaf*, s.108-109.

⁵⁶¹ Toprak, *İnkılap ve Yeni Hayat*, s.231.

Halide Hanım kılık-kıyafeti, eğitimi ve üretkenliğini ölçüt kabul ederek kadınları sınıflandırmıştır; zihninde, zevkine düşkün, abartılı aksesuarlar kullanan, Beyoğlu gibi Batı kültürünün hakim olduğu semtlerde sadece para harcamak amacıyla alışveriş yaparak dans partilerinde kocasının parasını harcayan kadını 'ahlaksız' olarak niteler⁵⁶². Oysa her toplumda hem ahlaksız, hem ahlaklı örnekler vardır ve Halide Edip Adıvar, yazısının devamında üretken fedakar, sade Türk kadınına kısaca tasvir eder: ' ... *Halbuki çocuklarını beslemek için her türlü sıkıntı ve sefalet içinde namuslu bir mesaiyle çalışan, hatta sokakları süpürmeye bile tenezzül eden, Türk ordusunun gerisinde bir omzunda çocuğu, öteki omzunda askerin yiyeceği, günlerce yürüyen Türk'ün hayatını tarlada, evde, ticarete idame için sessiz çalışan azimli Türk kadını kitlesi karşısında küçük bir ekalliyetin düşük kadın kitlesi ne mana ifade eder.*⁵⁶³'

Denilebilir ki Halide Hanım, ülke sorunlarına kayıtsız kalmış, sadece kendi dünyası içinde yaşayan, kocasının sırtından geçinen kadın profili sert eleştirmektedir. Kendisi de hayatın en acımasız yönleri ile çok küçük yaştan itibaren peyder pey yüzleşmiş olduğu için, kadın olarak haklarını savunurken, gerçekliğin peşinde, hayata rasyonel yaklaşan kadın örneklerini yüceltmıştır.

Bir diğer makalesi olan 'Topkapı Numune Bağları'nda Radyo, Çardaklar, İnsanlar' başlıklı yazısında kendi ideal kadın profilini örnekler göstererek betimlerken dış görünüşü de eleştirmektedir. Numune Bağları denilen yemyeşil doğal güzellikler içinde çardakların yer aldığı ailelerin tercih ettiği bir mekandan bahsetmektedir. Halide Edip Adıvar, her çardağı gözlemlemeye başlamıştır ve çardaklardaki kadın tiplerini tasvir ederken kendi asri kadın algısı doğrultusunda analiz etmeye gayret etmiştir:

'(...) yalnız bir çardakta tek başına oturan bir kadın vardı. Masanın üstüne dolma tabağı koymuş, yanına kırık bir ayna parçası dayamış, yüzünün allığını tazeliyordu. Biraz durdum baktım Allıktan sonra yanaklarına pudrasını sürdü, sonra parmağına tükürdü, kaşını, kirpiğini sildi. Yaşlı, fakat evlenmemiş bir kız . Kim bilir hangi emel peşinde .

⁵⁶² Adıvar, *Türk Kadınları Hakkında*, s.124.

⁵⁶³ **A.g.e.**, s.125.

(...) bir tek kafileyi anlatacağım; önde birinci nesil, altmış ile yetmiş arasında. Şişmanca, çarşafı, kelli felli... Arkada ikinci nesil. Kırk, belki kırk beş yaşlarında. Koyu renk bir manto giymiş, başını sımsıkı bir siyah tülle sarmış. Yüzü zayıf ve çizgili. Fakat temiz. Dul olacak, yanında erkek yok. Fakat kendisinde aile geçindiren erkeklere mahsus mesuliyet denilen mana, her tavrında sezilen bir hal var. Belki bir hoca. Herhalde o kafilenin mesulü ve erkeği. O benim en çok hürmet ettiğim bir tip.

İkinci neslin iki tarafında üçüncü nesil. İki kız. Büyüğü şişman. Dallı güllü bir emprime entariden etleri fişkırılmış, düzgün, allık, hatta saçların kıvırcığı yerinde. Ne yapmış saçlarını daimi kıvırcık yaptırmış. (...) Kocaman hasır şapkanın altında saçlar salkım saçak. Besiye vurulmuş kaz gibi yalpa vura vura geldi geçti. Bu hiç hürmet etmediğim bir tip. Mektebe gitmeyen yahut bitirmeden çıkan, sade cinsiyetinin kudretine güvenerek koca avına girişen, koca bulunca herifin başını 'Falanın kocası karısına bilezik almış, ...' diye yiyen tufeyli kadın.

Sol taraftaki üçüncü nesil, on beş yaşlarında bir talebe. Arkasında temiz ütülü bir keten tayyör, ayaklarında sandal, kumral saçları erkek çocuk gibi kesilmiş, dümdüz arkaya taranmış, berrak gözleri süzülmeden, büzülmeden insanın yüzüne adam gibi bakıyor. Bu en çok sevdiğim tip. Yeni dünyanın yeni ve sade genci. Mektebini ciddiye almış, belki şimdiden mesleğini tasarlamış ve şayet evlenir de bir işe giremezse kocasını getireceği ekmek, takacağı elmas için değil, hayatının arkadaşı , gönlünün eşi diye sevecek. Ve asıl bunun çocukları, bilerek, sıhhat temizlik ve doğruluk içinde büyüteceği çocuklar yarının sahibi olacaklar⁵⁶⁴.

Değerlendirmek gerekirse yazar, birkaç kadın profili çizdikten sonra içlerinde sadece dış görünüşüne önem veren, güzelliğin elindeki en önemli unsur olduğuna inanarak, aklını ve kültürünü geliştirmeye çalışmadan, sadece dişiliğini kullanarak, bir erkek arayışı içinde olan kadınları sert bir şekilde eleştirmiştir. Çünkü bu kadınlar,

⁵⁶⁴ Halide Edip Adivar, *Topkapı Numune Bağları'nda Radyo, Çardaklar, İnsanlar*, a.g.e. Haz: Feyza Hepçilingirler, s.228-229.

yazara göre sadece tüketmektedir ve ne aileye ne çocuklarına ne de milletine bir faydası dokunmaktadır; bu kadınları birer asalak olarak değerlendiren yazar, bu kadınları, koca parası ile sefa süren, utanç verici mahluklar olarak görmektedir. Halide Hanım üretmeye ve emek kavramına ulusun inşasında çok önem vermektedir ve kadın bu üretimin kalbinde hem evde hem iş hayatında olmak üzere yer almalıdır; Dolayısıyla en hürmet ettiği profilde olduğu gibi kıyafeti ya sade ya da çarşaf- tesettür olmalı yani kadınsı yönler törpülenmelidir. Ayrıca bir kadın güzel, alımlı, dişi ve aynı zamanda akıllı, üretken, çalışan iyi bir anne olamaz; patriyarkanın hakim görüşü neticesinde ne kadar sade ve erkeksi olursa o kadar ahlaklı ve çalışkan olabilir. Halide Hanım da en sevdiği tipteki kadını en sonda anlatmıştır ve görülebileceği üzere bu profildeki kadının 'erkeksi' kesilmiş saçları ve olabildiğince sade bir kıyafeti vardır. Tüm dişi özellikler kadının mental gücü ön plana çıkarmak adına geri planda olduğu anlaşılmıştır.

Sabiha Sertel de örtünme konusunda 'Tesettür Meselesi' yazısında görüşlerini belirtmiştir. Tesettür yazara göre hem ahlaki, hem estetik ve bir ölçüde de fenni bir konudur; dini kısmını din adamları analiz etmelidir; ahlaki kısmını bu konuda görüş bildiren cemiyetler anlatabilir hatta bu gruplar tesettürün ahlaki kaideleri ile ilgili konferanslar vermekle mesuldür⁵⁶⁵. Sertel'e göre kadının iffeti ekseninde bu konu değerlendirilecekse, o zaman devlet bu konuda hiçbir hüküm getirmemelidir çünkü kadının iffeti tamamen şahsi bir mevzudur⁵⁶⁶. Sabiha Sertel aynı yazısında feminizmi yüceltirken, İslamiyet'in kabul edildiği ilk dönemine atıfta bulunarak bu dini en çok köle, fakirler ve kadınlar tercih etmiştir 'Çünkü İslamiyet, Cahiliye döneminin kadınlara ve zayıflara karşı reva gördüğü zulümleri kökünden izaleye çalışıyordu'⁵⁶⁷,

Sabiha Sertel toplumun en hassas olduğu bu konu hakkında yazarken, okuyucusunu kalbinden yakalayacak dini bilgiler verdikten sonra, okuyucunun bu konuda kadınların durumu ile ilgili bir sorgulama yapmasını sağlamıştır: 'Hal böyleyken bilhassa din namına kadınların birçok hakaretlere maruz olmalarına müsaade göstermek nasıl muvafık (uygun) görülebilir?'⁵⁶⁸,

⁵⁶⁵ Erdem, a.g.e., s.82.

⁵⁶⁶ A.g.e., s.83-84.

⁵⁶⁷ A.g.e., s.87.

⁵⁶⁸ Erdem, a.g.e., s.87.

Sabiha Sertel gerici bir unsur olarak tabir ettiği tesettür hakkında ki görüşlerini, *Tasvir-i Efkar* gazetesinde konu ile ilgili çıkan yazılara yaptığı eleştirisinde ortaya koymuştur:

‘Tasvir-i Efkar’ın tesettür etrafında vuku bulan irticakarane (gerici) neşriyatını birçok kadın mahfillerinin protestoya teşebbüs ettiklerine dair haberler aldık.

Fakat memlekette kara tehlikenin tahakkuk gayesini takip eden bu zümrenin neşriyat ve telkinleri artık tesir yapmaktan çok uzaktır. Çünkü hayat değişmiş, fikirler terakki etmiş ve tesettür bir din meselesi olmaktan ziyade bir sanat meselesi olmuştur. Hele hükümetin tesettür işine müdahalesi zamanı çoktan geçmiş ve bu tecrübenin akamete mahkum olduğu şimdiye kadar olan emsaliyle sabit olmuştur...⁵⁶⁹

Sabiha Sertel tesettürü, bütünüyle yalnızca kadın meselesi olarak gördüğü için, bu konuya kadınlar dışında hiçbir kesimin ve kurumun karışmaması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Özellikle de sekülerleşme istikametinde ilerlerken, Devletin bireyin inancını ilgilendiren bir konuya müdahil olmasının, gerici bir adım olarak yorumladığı görülmektedir.

Sabiha Hanım dönemin muhafazakar denilebilecek dergisi ‘*Sebilürreşatçı*’ya cevap olarak kaleme aldığı kitabında, Tevfik Fikret ile İslamcı olarak gördüğü ve eleştirdiği yazar Mehmet Akif Ersoy’u kıyaslayarak derginin kendisine yönelttiği suçlamalara karşı kendini savunurken, modernleşmenin konu başlığı olan maddeler ekseninde cevap vermiştir. Bunlar içinde hilafet de vardır ve birkaç satırda görüşünü açıkça ortaya koyduğu tesettür de vardır:

‘ Bu memleketi bütün feyizleri ile şehirşahı hilafet mi yaşattı yoksa inkınaza mı sürükledi? Beşeriyetin namusu kadının tesettürü ile mi kurtulur! Bu memleketi dünya terakkileri karşısında geri bırakan çarşafı kadın mı yoksa sarıklı softalar mıdır?’⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ A.g.e., s.20.

⁵⁷⁰ Sabiha Zekeriya Sertel, ‘*Tevfik Fikret- Mehmet Akif Ersoy Kavgası Münasebeti ile Sebilürreşatçıya Cevap*, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1940, s.40.

‘ Bu sedefin içinde sakladığınız inci, çarşafını çıkarınca bakır oldu ve namus elden gitti değil mi? Namus bir parça kumaşla ifade edilecek keyfiyette midir?’⁵⁷¹

Nezihe Muhiddin ise çarşaf ve tesettürü milli giysi olarak nitelendirmiştir. Kadın giyimi konusunda oldukça tutucu yaklaşmıştır:

‘ Örtülerimiz ‘aynı zamanda bir kisve-i milliyedir (milli kıyafettir). Bunun şiddetle muhafazası taraftarıyız. Çarşafların mani-i terakki olmadığı aşarıyla sabitdir. Çarşaf, kadının hayata girmesine engel değildir. Örtülerimiz, Türk hanımları için ‘ismetkar bir temayüzdür(görünüştür). İsterseniz bana muhafazakar deyiniz; fakat bir kadın erkeği ile veyahut yalnız başına onurunu ihlal etmeyecek her yere gidebilmelidir ve kadının hürriyeti masun bulunmalıdır (korunmalıdır)’⁵⁷².

Muhittin, bir yanda gelenekçi yapının kadını kısıtlayan yanları ile mücadele ederken, diğer yandan batı karşısında, iffetli bir kadın kimliği oluşturma çabası içinde olduğu görülebilmektedir. Nezihe Muhittin, örtünme konusundaki düşüncesinin tartışma konusu bile olamayacağını savunmaktadır. Diğer yandan, bir kadının ne olursa olsun sosyal yaşamın bir parçası olması gerektiğini ısrarla dile getirmiştir. Çünkü kadınların kamusal yaşama erkeklerin olduğu gibi katılmaya çalıştığı, II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e yaklaşan dönemde, kadınların vapurlarda, sokaklarda kadın çevrelerinden bile taciz gördükleri bilinmektedir. Öyle ki bu taciz girişimlerinden birine Nezihe Muhittin de maruz kalmıştır:

‘Artık kadınlarımız uygarlığa yaklaşan kıyafetlerle bazı koca ninelerin baston tehditlerine rağmen serbestçe dolaşabiliyorlar, erkekleriyle beraber parklara ve tiyatrolara girebiliyorlardı.’⁵⁷³

Yazar bundan sonra yanında ince peçeli bir başka kadın arkadaşı ile Üsküdar iskelesinde bir kadının kendilerini vapurdakilere işaret ederek *‘Allahını seven*

⁵⁷¹ A.g.e., s.48.

⁵⁷² Zihnioğlu, a.g.e., s.113.

⁵⁷³ Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş-Baskett, a.g.e., s.92.

tükürsün...' diyerek insanları provoke ettiğini buna neden olan yegane unsurun giyimleri olduğunu eleştirel bir üslupta anlatmıştır⁵⁷⁴.

Diğer yandan Sabiha Hanım sosyal hizmetlerden gelen tecrübesi ve bilgisi ile Atatürk Devrimleri' nin Halkçı ve Devletçi yanını da eleştirmiştir ve bu anlamda altı ilkedeki biri diğerinin aksi yönünde olduğunu belirtmiştir⁵⁷⁵. Halkçılık ilkesine göre Devlet halk hükümeti olacaktır; fakat Millet Meclisi'nde işçi ve köylü hiçbir zaman temsil edilememiştir⁵⁷⁶.

Halide Edip Adivar ise insanların iki güçlü ideoloji arasında sıkışmış olduğunu ileri sürmüştür; biri muhafazakârların davası yani istikrardır, diğeri inkılapçının davası yani deęişiklikdir⁵⁷⁷. Halide Hanım için ikisi de önemlidir, birincisi tek başına egemen olursa insanı boğar ikincisinin ise tek başına hakim olması içtimai nizamı bozmaktadır⁵⁷⁸.

Sabiha Sertel Hanım da çağdaşı kadın yazarlar gibi kadını sınıflandırmıştır ve bunu yaparken kadının dış görünüşü bu sınıflandırmada büyük bir ölçüt olmuştur. Yazarın, güzelliğine düşkün, harcama meraklısı, mütevazı olmayan, çocuklarına kendi bakmayan dadıların elinde büyümelerine göz yuman kadın profiline saygı duymadığı anlaşılmaktadır. Ancak eğitimsiz olsa bile evini ayakta tutmaya gayret eden bir ev kadını, ya da bir fabrikada emek veren yine okumamış bir kadını, diğeri güzellik odaklı olana göre yüceltir.

Atatürk, kadınların kıyafetleri konusunda temkinli bir tavır sergilemiştir. Erkek kıyafetlerini, uygar milletler seviyesine çıkarmak konusunda hem fikir olmuştur ancak kadının toplum-din-modern kimlik ve ahlak kuralları çerçevesinde ki hassas dengeyi koruyarak uygun bir giyim şeklinin belirlenmesi için yasal bir yol çizmek yerine söylev ve demeçlerinde kendi kanaatini ortaya koymakla yetinmiştir. Diğer yandan genellikle kalabalıklara karıştığı sırada veya balo ve partilerde eşi Latife Hanım ile

⁵⁷⁴ A.g.e., 93.

⁵⁷⁵ A.g.e., s.101

⁵⁷⁶ A.g.e., s.105-107.

⁵⁷⁷ Halide Edip Adivar, *Din ve İdeoloji*, a.g.e., Haz: Feyza Hepçilingirler, s.354-356.

⁵⁷⁸ Aynı yer.

boy göstererek Latife Hanım'ın giyimini modern kadın modeli olarak topluma sergilemeye gayret etmiştir.

Kadınların bir yandan toplumdan kendilerini soyutlayacak kadar kıyafetlerinde kapalılığı tercihe etmelerini eleştirmiştir ancak diğer yandan da kadın kıyafetlerinin ahlaki ölçütler içinde sınırlarının belirlenmesi gerektiğini savunmuştur:

' Kadınlarımızın bu kadar fedakarlığına, kadınlarımızın bu kadar hizmetine, erkeklerden hiçbir yerde geri kalmayan bu kadar ehliyetlerine rağmen düşmanlarımız ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen sathi nazarlar kadınlarımıza bazı isnadatta bulunmaktadır. Kadınlarımızın hayatta atılana yaşadıklarını, ilim ile, irfan ile münasebetleri bulunmadığını, hayatı medeniye ve hayatı içtimaiye ile alakadar olmadıklarını, kadınlarımızın her şeyden mahrum kaldıklarını, onların Türk erkekleri tarafından, hayattan, dünyadan, insanlıktan, karükisbden uzak tutulduğunu söyleyenler vardır...

Muhterem hanımlar, düşmanlarımızı aldatan bu manzarai hariciye bilhasaa kadınlarımızın şeklinden, tarzı teşebbüsünden ve sureti tesettüründen neşet ediyor.⁵⁷⁹

Yukarıda görüldüğü üzere Atatürk, kadının örtünmesi, çarşafı ve kılık kıyafetinin Batılı milletler tarafından yanlış yorumlanması, ayrıca Türk kadını ile ilgili bu görüşlerin değişmesi bakımından eleştirisini sunmuştur. Ancak modernleşen ve daha açık, Avrupalı giyim tarzını benimseyen kadınlar için ise bu kez sınırlayıcı bir yaklaşım ortaya koymuştur. 21 Mart 1923'te Konyalı kadınlara hitap ederken, kimi şehrli kadınların Batılı giyim tarzını taklit ettiklerini ve abartılı bir tarz benimsediklerini *'batılı kadının hoppalığını benimsememesi gerektiğini'*, kadının içtimai hayatta erkeklerle birlikte var olabilmesi için *'iffetini'* koruması gerektiğini *'şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince'* giyinmeyi ve *' içtimaiyemizin ahlak ve adabına mugayir'* olmamayı öğütlemekteydi⁵⁸⁰.

⁵⁷⁹ Arat, *Kemalizm ve Türk Kadını*, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed: Ayşe Berktaş Hacımirzaoğlu, s.55

⁵⁸⁰ Arat, *Kemalizm ve Türk Kadını*, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed: Ayşe Berktaş Hacımirzaoğlu, s.55

Bu bakış açısı esasen şöyle yorumlanabilir; kadını, erkeği koymadığı kadar, karmaşık sınırlar içinde bir yandan dini normlarla belirlenmiş iffet anlayışı içinde tutmaya çalışmıştır, diğer yandan da ulusun modernleşme hamlelerinin vitrindeki modeli olarak kadına roller verip, onu uygar ülke kadınlarının görünüşüne kavuşturarak, yeni Türk kimliğini tüm Dünyaya sergilemek amacını taşımıştır. Bunun sonucu ise dişil- kadınsı özelliklerinden iffetlilik veya ahlaklı bir profil ortaya koymak adına vazgeçmek durumunda bırakılan modern Türk kadını '*aseksüel*' bir görünüm yaratmıştır. Erkeğine yoldaş, çocuğu için her şeyden önce eğitilmiş bir anne ve ulusun modern imajı adına sade ve vakur görüntüsü ile kadınsılıktan, uzak '*cinsiyetsizleştirilmiş*' yardımcı bir statüde kendine yer bulan bir kadın tipi yaratılmıştır.

Tüm bu öncü kadınların kadının giyimi ve sosyal yaşamdaki duruşu ile ilgili görüşlerinin yanında Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının ve elbette Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet Devrimleri kapsamında bu konuda attığı mühim bir adım daha olmuştur: 1925 tarihli kılık kıyafet kanunu modernleşme bakımından önem taşımaktadır; yalnız, bu yasa sadece erkeklerin giyimlerini kurallara bağlamıştır. Ancak yasa kadınların giyimi ile ilgili hiçbir değişimi ön görmemiştir.

Kılık kıyafet kanunu ile ilgili aydın kadın yazarlar arasından en çok dikkat çeken Halide Edip Adıvar'ın eleştirisidir. Kendisi belirtildiği üzere devrimleri ne tümüyle övmüş ne de bütünüyle yermiştir. Harf inkılabını eleştirdiği gibi kılık kıyafet ve şapka devrimini de çok sert eleştirmiştir. Bu adımları milletin zihniyetinde bir dönüşüm henüz daha yaşanmamışken, dış görünüşteki dönüşümün sadece Batı taklitçisi, dejenere reformlar olduğu kanaatindedir ve yüzeysel adımlardır⁵⁸¹. Ayrıca reformların Cumhuriyet kadrolarının aksine Osmanlı'nın devamı niteliğinde olması gerektiğine inanmaktadır, Osmanlı kültüründen keskin bir kopuş olarak görülmemelidir.

⁵⁸¹ Tarhan, a.g.e., s.7.

Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının kadını idealize etme çabaları içinde ilginç ve çok dikkat çeken bir adım daha atmıştır; 1929 senesinde düzenlenen güzellik yarışması bu anlamda yaşanan çelişkinin son noktası olmuştur⁵⁸².

Eril göz ve eril zevk ölçüt alınarak kadın güzelliğinin esas kurucu unsurları gençlik, vücut güzelliği ve cinsel cazibe olarak belirlenmiştir. Ayrıca 1920'lerden 1950'li yıllar boyunca güzellik yarışmaları ideal ve arzulanan kadın tanımının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır⁵⁸³. Üstelik bu konuda haberler dönemin en önemli gazetelerinden Cumhuriyet'te yayınlanmıştır; bu yarışmalar özendirilirken, birinci olan kızın başarısı 'milli bir temsil' niteliği kazanmaktaydı⁵⁸⁴. İktidarın güzellik yarışması ile attığı bu adım gerici ve yobaz kesimin temellerini zayıflatmak yönünde atılmış bir adımdır; siyasi bir olay olarak nitelendirmekte ve Avrupa ve tüm dünyaya 'modern bir ülkeyiz' demenin farklı yolu olmuştur⁵⁸⁵. Hatta Cumhuriyet 3 Eylül 1929'da gelen eleştiriler karşısında bir savunma yayınlama zorunda hissetmiştir:

*'Büyük bir ciddiyet ve samimiyetle başarılı biçimde yerine getirildikten sonra, bütün dünyada yapılmakta olan bu işten bizler kendimizi hiçbir neden olmaksızın neden mahrum edecektik? Hangi kusur, hangi hata Cumhuriyetçi Türkiye'yi dünyanın gerisinde tutabilirdi?'*⁵⁸⁶

Bu radikal adımla aslında yapılmaya çalışılan toplumun gelenekçi ve kadın bedenine dair tabu halini alan zihniyetinde kırılmalara yol açmaktı. Son derece cinsiyetçi bir olay olduğu su götürmez bir gerçektir ve elbette kadının kıyafetlerinin batılı tarzda ancak ölçülü bir görünüm sergilemesi gerekliliğini savunurken tam tersi kadın bedenini beğeniye sunan bir yarışma kararı büyük çelişkiler içermektedir. Sadece dönemin konjonktüründe yorumlamaya çalışıldığında iki basit nedene dayandığı görülebilmektedir; tüm dünyaya 'Biz de moderniz artık' demek ve kendi toplumuna da 'artık ahlakçı zincirlerini gevşet ve vizyonunu genişlet' mesajı vermektir.

⁵⁸² Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, s.240-241.

⁵⁸³ Aynı yer.

⁵⁸⁴ Aynı yer.

⁵⁸⁵ Feroz Ahmed, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Analiz Basım Yayın, 1999, s.108.

⁵⁸⁶ Aynı yer.

Sosyal anlamda Cumhuriyet Türkiye’inde kadınlar adına yaşanan belki de en önemli olaylardan biri de 1935 yılında Uluslararası Kadın Kongresi’nin İstanbul’da toplanmış olmasıdır. 2 Nisan 1935’te Uluslararası Kadın Birliği’nin düzenlediği 12. Uluslararası Kadın Şurası’nın, İstanbul’da gerçekleştirilmesi ile 32 ülkeden beş yüz kadar yabancı kadın katılımcı İstanbul’a gelmiştir⁵⁸⁷. Hitler Almanya’sı ve Mussolini İtalya’sı bir kadın dernekleri olmadığı kongreye katılamadılar⁵⁸⁸. Kongre’nin teması ‘*Kadın Hakları, Feminizm ve Barış*’ olarak belirlenmiştir⁵⁸⁹. Türkiye adına Türk Kadınlar Birliği katılmıştır ve Latife Bekir bir konuşma yapmıştır. Zafer Toprak’a göre kongrenin Türkiye’de o dönemde yapılmış olmasının en büyük nedeni, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmiş olması olduğunu belirtmiştir⁵⁹⁰. Değerlendirmek gerekirse bu kongre yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kadınlara seçme seçilme hakkını tanımış olmasından ötürü onurlandırmak adına atılmış bir adım olarak görülebilir. Dönem olayları içinde en dikkat çeken hadiselerden biri olan Kadın Kongresi, anısına on beş puldan oluşan bir seri çıkarılmıştır⁵⁹¹. Nisan ayı içerisinde tüm ulusal gazete ve dergilerde kadın hakları ve Kongre tartışılmıştır ve Batı basını da bu kongreyi yakından takip etmiştir⁵⁹².

Kongres, kadın Haklarının tartışıldığı bir arena olmuştur ve ‘Feminizm Kongresi’ olarak tanımlanmıştır. Ancak Kongre’nin bir diğer konu başlığı ‘Dünya Barışı’ olmuştur ve bu tema yeni bir savaşın eşiğinde olan Avrupalı delegeler için politik bir başlık olmuştur⁵⁹³. II. Dünya Savaşı öncesinde ülkelerin uluslararası düzlemlerdeki pozisyonları ve cepheleşmeleri daha çok dikkat çekmiştir. Niyazi Berkes’e göre kongreye katılanlardan geliştirmekte olan yabancı ülke delegelerinin daha geri planda durması ise önemlidir çünkü bu ülkeler feminizm ve demokrasiyi içselleştirememiş milletlerdir ve Türkiye de bunlar arasındadır⁵⁹⁴.

⁵⁸⁷ Zihnioğlu, a.g.e., s.256-257.

⁵⁸⁸ Aynı yer.

⁵⁸⁹ Aynı yer.

⁵⁹⁰ Aynı yer.

⁵⁹¹ Z.Toprak, Türkiye’de Kadın Özgürlüğü..., s.488.

⁵⁹² A.g.e., aynı yer.

⁵⁹³ A.g.e. s. 489.

⁵⁹⁴ Niyazi Berkes, *Dünya Kadınlar Kongresi, Siyasal Bilgiler Dergisi*, Sayı:49, yıl:1935, Nisan, s.67-70.

Ancak Berkes'in bu değerlendirmesinin yanı sıra Latife Bekir Atatürk'e Türk kadınına sunduğu haklar için şükralarını konuşmasında dile getirmiştir. Kongre başkanı Corbett Ashby'nin konuşmasında ana fikir silahsızlanma ile Dünya barışının kadınların özgürlüğü ile paralel gelişmesi gerekliliğinin vurgulaması olarak öne çıkmıştır⁵⁹⁵. Bu perspektif Türk kadını için yabancı bir söylemdi çünkü Türk kadını politik arenada henüz varlık gösterememişti ve hatta kadın adına birço atılımın öncüsü erkekler olmuştu ve kadınlar dergi ve derneklerle ürkekliği üzerlerinden atıp öz güven kazanarak sosyal platformda varlık gösterebilmişti; ancak siyasi arena bunun henüz dışındaydı. Haklar tanınmıştı ancak diğer ülkelerdeki hem cinsleri gibi bir siyasi söylem geliştirebilmek için daha fazla bir çaba gerekmektedir.

Yabancı delegelerden Kongre'ye katılan kadınlar, Türk kadınları açısından elde ettikleri haklara daha çok değinerek bu anlamda övgülerini sunmuşlardır. Örnek vermek gerekirse, Mısır heyeti başkanı Madam Hoda Şaravi Paşa, '*Şark'ta kadınlığın kurtuluşunu Atatürk'e borçluyuz.*' İfadesi ile kadına dair Türk Devrimlerine ilişkin şükranlarını dile getirmiştir⁵⁹⁶. Bu ifadelerin ötesinde Atina'da yayınlanan 'Akropolis' gazetesi Cumhuriyet ile beraber Türk kadınına tanınan haklar ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir:

' Kim umardı? On beş sene evvel kime söylesen bütün kalbiyle gülmekten katılmaz mıydı? Türk kadını, harem hayatının mahpus, esrarengiz, yanına yaklaşılmaz hanımı bugün dünyanın feministlik tacını tutuyor!'⁵⁹⁷

Değerlendirmek gerekirse bu Kongre Türk kadın hakları adına tam anlamıyla bir dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir diğer yandan Türk kadın hareketi uluslar arası bir nitelik de kazanmıştır. Dönemin Batı ülkelerinde kollektif kadın hareketi adına üç ana örgütlenmeden söz edilebilmektedir: Uluslar arası Kadın Kurulu (International Council of Women), Barış ve Özgürlük için Uluslar arası Kadın Ligi (Women's International League For Peace and Freedom) ve Uluslararası Kadın Birliği(International Alliance of Women)⁵⁹⁸. Bu bağlamda bu kadın oluşumlarının da

⁵⁹⁵ Z.Toprak, **a.g.e.**, s.490.

⁵⁹⁶ **A.g.e.**, s.492-493.

⁵⁹⁷ **A.g.e.**, aynı yer.

⁵⁹⁸ Nazlı Ökten,1935 *İstanbul Uluslararası Dünya Kadınlar Birliği Kongresi Otuz Yurdun Kadınları, Tarih ve Toplum Dergisi*, C.37, No:219, Mart-2002, s.55.

uluslararası politik atmosferle bağlantısı gözardı edilemez bir haldeydi. Dolayısıyla bu Kongre Batılı toplumların ötekileştirilmiş kadınlarını Doğulu hemcinsleri ile buluşturmuştur.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sine Müslüman Türk kadını adına bir hak mücadelesi yaşanıp yaşanmadığı, kadın çalışmaları alanında olduğu kadar tarih kapsamında da merak uyandıran bir konudur. Batı tarzı modernleşmeyi kendine model alan Osmanlı Devleti son dönemi ve Cumhuriyet Dönemi idari kadrolarının Müslüman Türk kadının, çağdaş toplum olma noktasında, erişmesi gereken asri kadın imgesinin ne olması gerektiği, tüm modernleşme sürecine damgasını vurmuş bir tartışma konusu olmuştur.

Batılı toplumlarda tahayyül edildiği gibi bir Türk kadını imgesi, pasif, erotize edilmiş, oryantalist, erkeğine her anlamda boyun eğen, cahil bırakılmış ve sadece tüketici konumunda olmakla beraber, annelik ve eş rolünden başka kayda değer sosyal bir statüsü olmayan bir tip mi söz konusu idi; yoksa bahsedilen maddelerin büyük bir kısmı doğru olmakla beraber, yaşanan asrileşme sürecine ayak uydurmak gerekliliğinin farkında olarak, indirgenmiş konumunu, sahip olması gereken hakları sorgulamaya başlayan bir kadın profili gözlemlenebilmiş midir? Diğer yandan, her zaman ataerkil düzenle paralellik içinde olmadan, Türk kadınlarının hak arayışını marjinal bir boyuta taşıyan kadın öncüler bu sürecin neresinde yer almıştır?

Şöyle denilebilir ki hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet Dönemi aydınlarının kadınlar adına her daim ortaya koymaya çalıştıkları bir sınıflandırma söz konusu olmuştur. Bu tasnifte, Avrupa ile ortak yönleri olmakla beraber kendi kültürel özelliklerini de muhafaza edebilmiş, inançları güçlü, asla annelik rolünden vazgeçmeyen, hem şık hem sade ama asla kadınsı tarafını ön plana çıkarmayan bir prototipi, Türk kadının önüne koyabilmek yer almıştır. Çünkü ancak bu şekilde modernleşme, sosyo-kültürel bağlamda kadın üzerinden gerçekleştirilebilecektir. Söz konusu sınıflandırma sonucunda, gelenekçi bakış nezdinde eleştiri oklarının hedefi haline gelen İstanbul kökenli, üst tabaka kesimin, özel eğitim almış kızları, 'Türk Kadın Hareketi'ne imzasını atmıştır.

Bu kadınların büyük kısmı egemen politik sistemin biraz daha gerisinde kalan şahsiyetler olmuşlardır. Devletin idari kadrolarına göre, gelenekçi kadın cephesi bakımından daima, Anadolu Kadını, Hanımefendi olanlar, İffetli olanlar vb. gibi daha nice şekillerde sınıflandırma yapmak koşulu ile kadınlara nasıl birer 'hanım efendi'

olmaları gerektiğinin sınırlarını çizmek kendilerine biçtikleri önemli görevler olmuştur.

Halide Edip Adıvar, Sabiha Sertel, Ulviye Mevlan, Nezihe Muhittin ve daha nice bir çok eğitimli-eğitimsiz kadın, içinde yaşadıkları toplumda, karşı cinse kıyasla dezavantajlı konumlarını sorgulamış ve bu duruma başkaldırmış, farklı perspektiflerden değerlendirmelerle Türk kadınlarında bir uyanış sağlamaya çabalamışlardır. Bu dört kadın esasında mevcut toplumsal yargılardan tamamen soyutlanmış bir söylem oluşturmamıştır; ancak göz ardı edilemez bir gerçek şudur ki, bu kadınlar yaşadıkları dönem bağlamında hem cinsleri adına sıra dışı bir söylem geliştirmeyi başarabilmiştir. Batı'da ki hem cinslerinin attıkları adımlardan haberdar olmanın ötesinde, yurt dışında var olan kadın hareketi ve entelektüel kesim ile dirsek teması içinde olarak kendi mücadelelerine bir istikamet çizmişlerdir.

Türk Devrim tarihi açısından da büyük önem taşıyan bu isimler, Ulusal Kurtuluş Savaşı ile omuz omuza bir direniş sergilemişlerdir. Dolayısıyla Türk kadınının ülke gerçekliğinden kopuk bir var oluş çabası içinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Her ne kadar egemen patriyarka hem ülke sorunlarına, hem de kadın mücadelesine çözüm üretebilen kadın grubuna, cephe savaşında tüm gücüyle fedakarca varlığını ortaya koymuş Anadolu kadınını alternatif olarak üretmişse de, yine reddedilemez bir realite hem üst tabaka fikir grubu kadınlar, hem de eğitimsiz birer savaşçı halini almış olan köylü kadınları vatan söz konusu olduğunda milliyetçilik şemsiyesi altında eşitlenmiş ve sınıfsız bir dayanışma içinde olmuştur.

Diğer Avrupa ülkelerinde göze çarpan militan süfraj hareketi ve kadın inkılabı ile Türk kadın inkılabının oluşum şekli dolayısıyla farklılık göstermiştir. Bunun merkezinde yatan sebep, dini inanç ve gelenekler ile Milli Mücadele'nin kadın hareketinde yönlendirici etkisinin etkisi olmuştur. Bu bakımdan Türk kadın Hareketi, Mary Wollstonecraft sonrasında Fransız Devrimi ile filizlenmiş kadın inkılabının izlerini taşıyan incelikli bir başkaldırı halini almıştır. Türk kadın hareketinin öncüleri, kadınlara hitaben yazılarını kaleme aldıklarında, öncelikle vatana, doğru yetişmiş evlatlar büyütebilmek için, eğitim hakkını kadına gerekli gördüklerini dile getirerek, hem mevcut düzenle ters düşmemiş, hem de ülkenin içinde olduğu var oluş mücadelesinin, vatana evlat doğuran anaları olarak bir parçası olabilmışlerdir. Türk

kadın hareketi, Avrupalı kadınların mücadeleye başladığı noktanın çok daha gerisinden, hak yarışına dahil oldukları için nispeten daha dikensiz bir yol tercih etmişlerdir. Bu durum şöyle de izah edilebilir; Avrupa milletleri Fransız Devrimi ve kıtaya yayılmış etkileri ile yurttaşlık bilincini, çok öncesinde Rönesans ve Reform hareketleri ile kazandıkları sorgulayıcı ve rasyonel zihniyet ile birleştirerek, 18. yüzyılda sanayileşme yoluna girebilmişlerdir; dolayısıyla sıradan Avrupalı bir kadının 18. yüzyılda kadın- birey -yurttaş olarak Devletten bekledikleri ve ortaya koyabildiği artı değer ile aynı süreçte bir Müslüman Türk kadınının, kadınlık adına verdiği var oluş mücadelesi kıyaslanamaz haldedir. Türk kadını Olympe de Gouges'un ideolojisine ve cüretine ancak Milli Mücadele yıllarında yaklaşabilmiştir. Lakin bu durum takdire şayandır çünkü Türk kadını hamamlarda, ev gezmelerinde yaptıkları dünyadan kopuk sohbetlerden kendine uzak bir rota çizerek, cemiyetlerde, politik kadın dergilerinde ve kurdukları 'fırka' ile ülkesinde ve dünyada olanlarla doğrudan alakadar, kendisine sunulmuş özgürlüklerle yetinmeyen ve hakkını arayan örgütlü bir mücadele içinde olan bilinçli, birey kadın olmayı başarmıştır.

Türk kadını için mücadelesi boyunca yolunu aydınlatan kadın yazarlar, farklı eğitim maceralarından geçmişlerdir. Ulviye Mevlan gibi belirli bir eğitim almayanlar da olmuştur; bu kadınların öncelikli amaçları, 'eksik' olmadıklarını toplum karşısında kanıtlamak; ayrıca eğitimsiz, toplumun gerisinde oldukları ve bu sebeple bir çok yurttaşlık hakkına layık olmadıkları iddiasını çürütmek olmuştur. İçinde yaşadıkları cinsiyet düzeni gereğince karşı cinsten de eğitimsiz, çağın gerisinde vatandaşlar çok olsa da sahip olmak istedikleri eşit vatandaşlık hakları söz konusu olduğunda daha detaylı sorgulanmıştır.

Osmanlı modernleşme sürecinde Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigar Bint vb. yazarlar, Osmanlı Devleti'nin varlığını müdafaa çabası içinde, kadınların yaşadıkları baskı dolu hayat için, asıl çözümün İslam'ın gerçek değerlerine dönerek bulunabileceğini savunmuşlardır. İslamcılıkla, Osmanlılık kimliğinin önem kazandığı Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi modernleşme evrelerinde yaşanan politik atmosferle paralellik gösteren bir tutum içinde, Müslüman Türk kadını için bir rota çizilmeye çalışılmıştır. Gayrimüslim kadınların, oluşan hürriyet ortamında kendi rahat yaşam tarzlarını, daha da açık şekilde İstanbul sokaklarında sergilemeleri ile Türk kadınları bu tabloyla, kendi hayatları arasında kıyaslamalar yapmaya sevk etmiştir.

Dolayısıyla her ne kadar Müslüman Türk kadınlarının feracelerinin renklerine varıncaya kadar, detaylar içeren kısıtlayıcı fermanlar yayınlamış olsa da, ilk değişim giyim kuşamda ve evlerin dekorasyonunda kendini göstermeye başlamıştır.

Türk kadının erkeklerle kamusal alanda, eşit şartlarda çalışabilmesi için sadece eğitilmiş olması değil aynı zamanda, iffetli bir tavır içinde olacağına, ev sorumluluklarını aksatmayacağına dair kamuoyunu ve kocasını ikna etmesi elzemdi. Her zaman şehirli kadının karşısına bir rakip profil gibi çıkarılmış olan Anadolu kadını için erkekle aynı mekanda üretime dahil olmak mümkün görünmekteydi; ancak bu artı değer, köylü kadınına özgür bir birey olma hakkı, eşit söz hakkı ya da cinsiyet eşitliğini sağlamamaktaydı. Köyde durum daha farklıydı; çünkü kadın günün büyük kısmında erkekten çok daha ağır koşullarda, fiziksel güç harcayarak işini yaparken, günün sonunda erkeğin mesaisi bitmiş olmasına karşın, kadın aile üyelerinin bakımını yerine getirerek işine devam etmiştir. İki katı emek vermiş, ancak aile meclisinden, izinsiz çocuğunu bile sevme hakkına sahip olamamıştır.

Şehirli kadında, kamuda yer almak için erkekte aranmayan nitelikler aranmıştır ve sayılı meslek kolunda çalışmasına müsaade edilmiştir. Bu durum I. Dünya Savaşı'na kadar böyle sürmüştür. Cihan Harbi yıllarında oluşturulan, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ile kadının çalışmasının ahlak dışı ve gereksiz görüldüğü Türk toplumunda, aslında kadın emeğinin aileyi ayakta tutan, toplumun kalkınmasında ki yadsınamaz katkısının, farkına varılmıştır.

II. Meşrutiyet ve sonrasında I. Dünya Savaşı'nın zor koşulları görüldüğü üzere zamanı neyse ki kadınların lehine ilerlemesini sağlamıştır. Ülke emperyalist güçler karşısında kan kaybederken, kadınlar bu savaşlardan sosyal ve idari her türlü mevkiye, fazlasıyla layık olduklarını ispat etmiş olarak çıkmışlardır.

Bu çalışmada detaylı görüşleri anlatılmış olan, kadın aydın yazarlar ise dönemin atmosferi ile uyum içinde, milliyetçi duygularla, akılcı eleştirilerini cesurca iktidara yöneltebilmişlerdir. Bu kadınlar içinde belki de Nezihe Muhittin dışında, çalışmada yer alanların hepsinin ortak noktaları, genelde ailelerinde çocukluk dönemlerinden zihinlerine kazınmış olan babaları kaynaklı ya da evlendirildikleri eşleri sebebiyle büyük bir travmanın olmasıdır. Halide Hanım annesini 4 yaşında kaybetmiştir ve babasının çok eşliliği onun hayatında ilk kırılma noktası olmuştur;

keza Sabiha Sertel'in babasının annesine karşı hoyrat, şiddet içeren tutumu ve annesinin pasif, ezilmiş savunmasız halleri, yazarlık döneminde kadın konusunda ki bakış açısını şekillendirmiştir. Ulviye Mevlan ise belki sarayda yetişmiş olmanın bir avantajını yaşamış gibi görünse de, esasen kendisi çocuk denecek yaşta iken, babası yaşında sayılabilecek bir adamla yaşadığı zoraki evlilik sonucunda, bir kadın olarak Halide Hanım ya da Sabiha Hanım kadar güçlü bir eğitim görmemiş olmasına karşın, kadınların Osmanlı toplumunda maruz kaldığı haksızlıkların farkına varmış, kadınlar adına, dönemin ilk ve en önemli feminist dergisini çok küçük bir yaşta çıkarma cesaretini gösterebilmiştir. Türk kadın hareketinin ikinci kuşağı sayılabilecek bu kadınlar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde de kendilerinden söz ettirmişlerdir. Başka bir deyişle Osmanlı modernleşmesinden Türkiye modernleşmesine aktarılan deneyimler bu kadınların en güçlü birikimleri olmuştur.

Aslında kabul edilmesi gereken önemli noktalardan biri, bu kadınların kurucu kadro ve hatta kimi zaman Mustafa Kemal Atatürk ile görüş ayrılığı yaşamış olsalar bile, hükümetin kadınlar adına yapacağı yeniliklerin çerçevesini, dönemin önemli dergileri ve kitaplarında yazılarıyla belirlemiş olmasıdır. Sanıldığı aksine kadınlar bir köşede, yapılmakta olan yeniliklerden paylarına düşecekleri sessizce, itaatkar ve ne istediğini bilmez şekilde beklememiştir. Aksine kurucu erkekleri ve kamuoyunu, dönemin 'aydın' erkek yazarlarını rahatsız edecek ölçüde, kadınlar adına taleplerinde ısrarcı, cüretkar ve bilinçli hareket etmişlerdir. Dönemin egemen zihniyetinin kadınlara biçtiği mükemmel kadın tipi kostümü, o zaman dilimi içinde elbette Halide Edip Adıvar, ya da Nezihe Muhittin ya da diğerleri günümüzden baktığımız perspektif ile çözümlenmiş ve sorgulamamıştır. Çok doğaldır ki bu kadınlar da çoğu zaman neredeyse cinsiyetsizleştirilmiş, yeni kadın tipini makul karşılamışlardır. Önemli olan kadının eğitim hakkını doğru şekilde değerlendirerek, aklını geliştirmesidir; aynı zamanda daha kadınsı bir görünüme sahip olması, kadını kültürsüz, akılsız ve en önemlisi de 'iffetsiz' olarak değerlendirilmesine sebep olacaktır bu yüzden tehlikeli ve gereksizdir. Bahsedilen bu nokta, muhtemelen kadınlar ile kurucu kadronun mutabık oldukları bir mevzu idi. Diğer yandan görünen o ki, özellikle cephede dahi, varlık göstermesine karşın parlamentoda kadın olmasından ötürü kendisine yer bulamamış

olan Halide Edip Adıvar, sadece kadınları bağlayan değil birçok yenilik adımına olumlu- olumsuz eleştirilerle yaklaşmıştır.

Muhafazakâr tarafı oldukça güçlü olan Halide Edip Adıvar, Türk toplumunun modernleşme sürecinin, Osmanlı Devleti'nden bağımsız düşünülmemeyeceğini ve dahası o gün için her büyük adımın, tohumlarının Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında atıldığını sıklıkla hatırlatmıştır. Dolayısıyla yazara göre, inşa edilen yeni Devlet ve toplum, Osmanlı ile arasında bir devamlılık göstermek zorundaydı.

Bazı yenilikler bu bakımdan eski ile kültürel bir kopuşa neden olacak ve bu da toplumda ciddi iletişim sorunlarına yol açabilecekti. Ancak özellikle laiklik ilkesi, Saltanatın Kaldırılması, Medeni Kanunun kabulü, karma eğitime geçiş kadınlar için en kritik maddelerdi.

Sabiha Sertel ise belki de Milli Mücadele yıllarında Amerika'da bulunmuş olmasından ötürü, bambaşka ve daha keskin yazılarla kadın konusunu ele almıştır. August Bebel'in eserinin, Sertel'in kadın sorunlarını yorumlayışı bakımından bir dönüm noktası olması yadsınamaz bir gerçektir. Sosyalizm ve kadın, emek sömürsü, kadının karşılıksız emeği ve toplumdaki silik konumu, Sertel için sayısız makalesinin ana konusu olmuştur. Basında sansür, sürgün, dergilerin kapatılması için baskıcı yaptırımları doğrudan tecrübe etmiş olan Sabiha Sertel, eşi Zekeriya Sertel ile dönemin en aykırı, muhalif yayınlarına imza atmışlardır. Oldukça sivri dilli yazıları ile Atatürk Devrimlerinin halkçılık ve devletçilik ilkelerine eleştirel yaklaşarak değerlendirmiştir.

Nezihe Muhittin ise iktidar ile en çok uyum içinde görünen ve iktidarı destekleyen kadın yazardır. Türk kadınına seçme seçilme hakkının 'armağan' edilişinden sayfalar dolusu bahseden, hemen hemen tüm Devrim tarihi kaynaklarında bu süreç anlatılırken Nezihe Hanım ile okuyucuların tanışma şansı neredeyse hiç olmamıştır. Kadınlar Halk Fırkası gibi yabana atılamayacak kadar sıra dışı bir girişim, sonucu ne şekilde gelişmiş olursa olsun, Türk kadınları için cesaret verici bir tarihi olaydır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosuna karşı kadınlar adına yapılması gerekenler konusunda, özellikle seçme ve seçilme hakkı bağlamında inatçı ve ısrarlı bir tutum sergilemiş olan Muhittin ve arkadaşları, nihayetinde, Türk Kadınlar Birliği'nden lav edilmişlerdir. Ancak hemen sonra Muhittin'in ömrü boyunca uğruna savaştığı, seçme seçilme hakkı 1934'te Türk kadınına verildiğinde, zihinlerdeki yeri silinmeye çalışılan

Nezihe Hanım'a mebusluk teklifi bile yapılmamış ve hatta adı bile bu anlamda geçmemiştir. Bu durumdan da rahatlıkla anlaşılabilir ki, önemli olan Türk kadınına bu hakkı bahşeden, taraf olmayı sürdürebilmek ve kadınların bu bağlamda her daim derin bir minnet içinde olmasını sağlamaktır. Nezihe Hanım'ın yaşadığı son, gerçekten hüznün vericidir; çünkü gazetelerde kadınlar ve oy hakkı adına sayfalar dolusu yazı çıkarken, çoğu zaman kendisine bir cümle ile dahi atıfta bulunulmamış olduğu bilinmektedir.

Kısacası Türk toplumunda, cinsiyet eşitliğine dayanan feminizmden, dolaylı ya da doğrudan referans alarak başlatılan, Türk Kadın Hareketinin, öncü kadınlarının ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün de değerlendirmelerinde sıklıkla dile getirdiği gibi, Türk Modernleşmesinin omurgasını ve çerçevesini, Türk kadının verdiği mücadele ve kat ettiği yol belirlemiştir. Kadınların kararlı ve rasyonel talepleri ve bu uğurda açtıkları yol, hem yasa yapıcılar hem de hem cinsleri için, rotanın belirlenmesinde gerçek paya sahiptir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

_____; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

_____; **Sebilürreşatçıya Cevap**, Tan Matbaası, İstanbul, 1940.

_____; **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

_____; **Osmanlı Tarihi**, C: VIII, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

_____; **Osmanlı Tarihi**, C:V, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

_____; **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1999.

_____; **Osmanlı Tarihi**, C:I, TTK Yayınları, Ankara, 2007.

_____; **Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitabevi, İstanbul, 2017.

_____; **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, M.E.B., İstanbul, 1997.

_____; **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1975.

_____; **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.

_____Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, 2002.

_____Fatmagül; **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Adivar, Halide Edip; **Handan**, Can Yayınları, İstanbul, 2007.

Akagündüz, Ümüt; **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015.

Akman, Filiz Barın; **Batılı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını**, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2017.

Akşin Sina; **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Akşit, Elif Ekin; **Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Aliye, Fatma; **Osmanlı’da Kadın**, Ekim Yayınevi, İstanbul, 2012.

- Altındal, Aytunç; **Türkiye’de Kadın**, Birlik Yayınları, İstanbul,1975.
- Antmen, Ahu; **Sanat, Cinsiyet-Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Arat, Necla; **Kadınların Gündemi**, Say Yayınları, İstanbul,1997.
- Arnold, David, **The Age Of Discovery**, Alan Yayınları İstanbul, 1995.
- Baykan Ayşegül - Ötüş-Baskett Belma; **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yayınları, İstanbul,1999.
- Berkes, Niyazi; **Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma**, D.T.C.F. Felsefe Enstitüsü Neşriyatı, Sosyoloji Serisi, no:2, Uzluk Basımevi, Ankara,1942.
- Berktay Fatmagül; **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yayınları, İstanbul,1995.
- Bock, Gisela; **Avrupa Tarihinde Kadın**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Buturovic, Amila-Scitick, Cemil İrvin; **Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Caporal, Bernard; **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I, II, III**, Cumhuriyet Yayınları, Ankara,1982.
- Clogg, Richard; **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul,1997.
- Conell,R.W.; **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,1998.
- Connell, R.W.; **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,1998.
- Çakır, Serpil; **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul,1993.
- Çıvgın, İzzet- Yardımcı, Remzi; **Çağdaş Dünya Tarihi**, Eğiten Kitap, Ankara, 2011.
- Demirdirek, Aynur; **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, Ayizi Kitabevi, Ankara, 2011.
- Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.
- Doğramacı, Emel; **Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.
- Donovan, Josephine; **Feminist Teori**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Duben, Alan; **Kent, Aile, Tarih**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Durakbaşa, Ayşe; **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları, İstanbul,2000.

Ed. Kurulu: Philip W. Goetz v. d., **Ana Britannica Ansiklopedisi**, Ana Yayıncılık, C:25, s.125.

Ekmekçioğlu Lerna- Bilal Melissa; **Bir Adalet Feryadı Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar**, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Emiroğlu, Kudret; **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Enginün, İnci; **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2007.

Erdem, Hamit; **Kadınlığa Dair 100. Yılında Sabiha Sertel'in Büyük Mecmua Yazıları**, Sel Yayınları, İstanbul, 2019.

Eyuboğlu, İsmet Zeki; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kadını**, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007.

Feroz, Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer; (ed.) Feyzioğlu, **'Sanayi Devrimi'**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2019.

Gezgin, İsmail; **Sanatın Mitolojisi**, Sel Yayınları, İstanbul, 2014.

Göle, Nilüfer; **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Gül, Muammer; **Orta Çağ Avrupa Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

Gültekingil, Murat, Bora, Tanıl (ed.); **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Gültepe, Necati; **Türk Kadın Tarihine Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

Gündüz, Mustafa; **Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası**, Lotus Yayıncılık, Ankara, 2010.

Güven, İsmail; **Uygarlık Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2005.

Hartwell, R.M; **The Causes of The Industrial Revolution in England**, Routledge pub., Londra, 1967.

Hirst, John; **Kısa Avrupa Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

Hobsbawn, Eric; **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

İrzık, Sibel- Parla, Jale; **Kadınlar Dile Düşünce**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Kanbolat, Yahya; **Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Feminizm Sorunu**, Bayır Yayınları, Ankara, 1986.

Kandiyoti, Deniz; **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar-Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

Karakışla, Yavuz Selim; **Kadınları Çalıştırma Cemiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C:9, TTK Yayınları, Ankara,1999.

Köse, Osman; **Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I**, Canık Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016.

Kurnaz, Şefika; **Osmanlı Kadın Hareketinde Bir Öncü- Emine Semiye**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Lewis, Bernard; **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, YKY, İstanbul, 2007.

Linton, Marisa; **Marriage and Revolution: Monsieur and Madam Roland**, Oxford University Press, Oxford, 2012.

Mardin, Şerif; **Türk Modernleşmesi-Makaleler 4**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Mcbride,Dorothy E., Mazur, Amy Gale; **Women's Movements Feminism and Feminist Movements**, Cambridge University Press, New York, 2008.

Meriç, Nevin; **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muâşeret**; Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

O'Malley, Susan Gustee; **Defences of Women: Jane Anger, Rachel Speght, Ester Sowanam and Constantia Mund**, Routhledge, İngiltere,1996.

Ortaylı, İlber; **Osmanlı Toplumunda Aile**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018.

Osmanağaoğlu, Hülya; **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Öztürk, Kemal; **Halide**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Parla, Jale; **Babalar ve Oğullar**, İletişim Yayınları, İstanbul,1990.

Peirce,P., Leslie; **Harem-i Hümayun-Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümdarlık ve Kadınlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1996.

Rousseau, Jean-Jacques; **Emile**, Kilit Yayınları, Ankara, 2000.

Sancar, Serpil; **Erkeklik: İmkânsız İktidar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

Serebryakova, Galina; **Fransız Devrimi'nde Kadınlar**, Evrensel Basımevi, İstanbul,1998.

Sertel, Sabiha; **İlericilik ve Gericilik Kavgasında Tefik Fikret**, Hür Yayınevi, İstanbul,1969.

Sertel, Yıldız; **Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?** YKY, İstanbul,1994.

Şimşek, Ahmet; **Dünyada Tarihçilik**, Pegem Yayınları, Ankara, 2017.

Toprak, Zafer; **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Uluköse Güven; **Halide Edip Adivar**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006.

Ülken, Hilmi Ziya; **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

Walters, Margaret; **Feminizm**, Dost Yayınları, Ankara, 2005.

Wollstonecraft, Mary; **Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

Zihniöğlü, Yaprak; **Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliğı**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

MAKALELER

_____, Halide, Edip (ed. Hepçilingirler, Feyza); *Din ve İdeoloji*, **Halka Doğru**, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, Halide, Edip (ed. Hepçilingirler, Feyza); *Topkapı Numune Bağları’nda Radyo, Çardaklar, İnsanlar*, **Halka Doğru**, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, Halide, Edip (ed. Hepçilingirler, Feyza); *Türk Kadınları Hakkında*, **Halka Doğru**, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, Serpil, *Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi*, **Doğu-Batı Dergisi**, Kasım, ss.1-15, 2004.

_____; *Erken Hristiyanlıkta Tanrının Dişil Tasavvurları ve Hiyerarşi Karşılığı*, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:276, Aralık, ss.42-49, 2016.

_____; *Meşum Kadınlar, Solucanlar, Maymunlar, Zehirli Sarmaşıklar: 19. Yüzyılda Kadın İmgeleri*, **Kadın Belleğı**, Sayı:1, Eylül, 2005.

_____; *Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hukuku: Evlenme ve Boşanma*, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C: VII/2 ss.106-152, 2018.

_____; (Ed. Ateş, Nevin Yurtsever) *Cumhuriyet’in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi*, **Yeni Harflerle Kadın Yolu ve Türk Kadın yolu Dergisi**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

_____;19.yüzyıl Süfraj Hareketinde Sessiz Direnişin Sembolü Olarak Reform Kıyafeti, **İdil Dergisi**, C:6, No:32, 2017.

_____ ; (ed: Ayşe Berktaç Hacımiraçoğlu) *Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul, 1998.

_____ ; '1909 Cemiyetler Kanunu', **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, ss.205-208, 1985.

_____;(Ed. Ateş,Nevin Yurtsever)*Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?*, **Yeni Harflerle Kadın Yolu ve Türk Kadın yolu Dergisi**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Adıvar, Halide Edip, (ed. Hepçilingirler, Feyza); *Fesler Çarşafklar, Halka Doğru*, Can Yayınları, İstanbul, 2017.

Akbaş, Muhsin; *Reformasyon Düşüncesinde Eskatoloji: Martin Luther'de Kurtuluş ve Ahiret, Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, No: 3, 2017.

Akbulut, Dursun Ali; (ed:)Yalçın, D., Akbıyık, Yaşar, Özkaya,Y., Bozkurt, G., Akbulut, D.A., Tokgöz, E., Turan,R., Köstüklü N., Balcıoğlu, M., Tural, M.A., Erarslan C., Avcı C., *Çok Partili Döneme Geçiş Denemeleri ve İnkılabı Karşı Tepkiler, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Aksan, Yücel; *1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık, Tarih İncelemeleri Dergisi*, No: XXVIII2, 2013.

Aksanyar, Necati; *Türk toplumunda Batıcılık Akımı, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Haz., ss.229-244, 1999.

Akşit, Elif Ekin; *Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları, Doğudan Dergisi*, No:7,(Eylül),ss.84-91, 2008.

Akyılmaz, Gül; *Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanının İlanından Sonra Kölelik Müessesesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: IX, ss.1/2, 2004.

Altın, Hamza; *Osmanlı Eğitim Tarihinde Darülmuallimat (açılışı ve gelişimi süreci), Akademik Matbuat*, Kasım, C:1, Sayı:1, ss.21-37, 2017.

Arabacı, Hacı Murat; *Milli Mücadelenin Hazırlık Safhasında Halide Edip Adıvar'ın Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Atatürk, Dumlupınar Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Sayı:19, Aralık, ss:271-294, 2007.

Arat, Zehra, (ed: Ayşe Berktaç Hacımiraçoğlu) *Kemalizm ve Türk Kadını, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul, 1998.

Ateş, Nevin Yurtsever; *Medeni Kanun ve Bir Röportaj Üzerine, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, 2013.

Avcı, Müşerref; *Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar*, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, No: 55, ss.225-254, 2016.

Avcı, Yasemin; *Osmanlı Devleti'nde 'Otoriter Modernleşme' ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi*, **A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, c:21, ss.1-18, 2007.

Aydın, Nilgün; *Kız Kadın Kimliğinin Oluşumu ve Kadına Bakış Bağlamında Toplumsal Algıya Yön Veren Atasözleri*, **Sefad**, No:39, ss.21-23, 2018.

Aysal, Necdet; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri*, **ÇTTAD**, X/22/Bahar, ss.3-32, 2011.

Bakacak, Gelgeç Ayça; *Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme*, **A.Ü.TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Güz, C:11,Sayı:44, 2009.

Baskın, Bahar; *II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik bir Girişim: İnas Darülfünunu*, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38,(Mart), ss.89-123, 2008.

Baskın, Bahar; *İkinci Meşrutiyet'te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu*, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2008.

Bayram, Mikail; *Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı*, **Türkler**, Cilt:6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.365-379, 2002.

Baysal, Alev; *Batılların Gözüyle Harem: Gerçek ve Fantezi*, **Turkish Studies International Periodical For The Languages,Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt:4/1-I, Kış, ss.591-603, 2009.

Berberian, Hourı; *Armenian Women*, **Encyclopedia of Women and Islamic Cultures**, Cilt:3, ss.10-14, 2006.

Berkes, Niyazi; *Dünya Kadınlar Kongresi*, **Siyasal Bilgiler Dergisi**, Sayı:49, 1935.

Berktaş, Fatmagül; *Avrupa'da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Tarihsel Olgı*, **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Sayı:84, ss.57-84, 2018.

Biçer, Baykal; *Türkiye'de Protestan Eğitim Dizgesi 'Amerikan Kolejleri 1839-1922'*, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**,Aralık-2016, Afro-Avrasya özel sayısı, ss.44-69.

Birecikli, İhsan Burak; *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme*, **Akademik Bakış**, Cilt:2, Sayı:3, ss.211-226, 2008.

Biri, İbrahim-Parsova, Gizem; *Tanzimat Dönemi Aydınlarından Fatma Aliye*, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:68, Temmuz-Ağustos, ss.124-139, 2018.

Bulut, Sedef; *Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı*, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:10, ss.313-336, 2013.

Bulut, Sedef-Güzel, Miray Vurmay; *Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: 'Mısır Örneği'*, **Ankara Üniversitesi, D.T.C.F.Dergisi**, C:57, Sayı:1, 2017, ss.1-49.

Coşkun, İsmail; *Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme*, **İstanbul Sosyoloji Üniversitesi Dergisi**, C:3, No:6, 2003.

Crampe, Michele- Casnabet, *Onsekizinci Yüzyıl Felsefesinin bir Örneği*, **Kadınların Tarihi III**, İş Bankası Yayınları, 2005.

Çakır, Serpil; *Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin*, **Toplumsal Tarih**, Ekim, No: 46, ss.6-14, 1997.

Çakmak, Diren; *Fransız Devrimi'nde Kadın: Eksik Yurttaş*, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, No:7, 2001.

Çam, Mehmet Mert; *İttihat ve Terakki Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe*, **Tarih Kritik**, Sayı:5, 2016.

Çaylı, Murat; *Orta Çağ'da Doğu ve Batı' daki Din ve Devlet İlişkilerinin Karşılaştırmalı Bir Örnek: Charlemagne ve Sultan Tuğrul Dönemleri*, **SBAD**, 2019/yaz, No:14/1, s.52.

Çınar, Tuba; *Osmanlı Toplumunda Ermeni Kadınına Dair Birkaç Not.*, ed: Çanak Erdem, Sansar Fatih, **II. Uluslar arası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi 4-5 Mayıs 2018-Tarih ve Arkeoloji Bildiri Tam Metni**, Akademisyen Kitabevi, Ankara, ss.11-90, 2018.

Çiçek, Atıl Cem, Aydın Selçuk; *Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme*, **Kafkas Üniv. İİBF Dergisi**, C.6, Sayı: 9, 2015.

Demirli, Aynur; *Devrimin Çocuklarını Yargulamak*, **Haccetepe Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi**, No:8, 2018.

Demirtaş, Bahattin; *Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler*, **Akademik Bakış**, 2008.

Dikmen, Bengü Aydın; *Sabiha Zekeriya Sertel: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın, Muhalefet ve Basın*, **Kültürel İletişim Dergisi**, Yıl:19, Sayı:37, ss.45-70, 2016.

Dingeç, Emine; *Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları*, **History Studies**, Vol: 2/1, 2010.

Doğu Batı Dergisi, Sayı: 64, Şubat-Mart-Nisan, 2013.

Dönmezer Sulhi; *Çağdaşlaşma, Uygarlık ve Türk Toplumunu*, **Atatürk Araştırma Dergisi**, Cilt: XI, Mart 1995, Sayı: 31, s.9.

Durmuş, Günay; *Sanayi ve Sanayi Tarihi*, **Mimar ve Mühendis Dergisi**, Sayı:31, İstanbul, ss.8-14, 2002.

Ercan, Hikmet Yavuz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin, Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku*, **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:1 1990.

Erdoğan, Caner; *Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisinin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi*, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:10, Sayı:51, Ağustos 2017.

Eroğlu, D. Zehra; *Bir Günlük Usaresi: Hayatımın Hikayesi ve Şair Nigar Hanım*, **Hece Dergisi**, Sayı: 30, Yıl:19 Haz.-Tem.-Ağus., ss.139-158, 2015.

Ertan, Temuçin Faik; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hukuk Reformuna Genel bir Bakış*, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, Ağustos, ss.213-233, 1995.

Esen, Salihe; *Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler*, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Tem-Aralık, C:20, No:52, 2017.

Esirgen, Seda Örsten; *Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın*, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, No:65(3), ss.893-935, 2016.

Göztepe, Ece; *Kadının ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi*, **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 45, Sayı: 1, 1996.

Grieco, Sara F. Matthews; (ed.Georges Duby, Michelle Perrot), *Vücut Görünüş ve Cinsellik*, **Kadınların Tarihi III**, İş Bankası Yayınları, 2005.

Gürcüm, Banu Hatice- Arslan, Arzu; *Sufrajat Hareketlerinin Etmenlerinin Tekstil Bağlamında İncelenmesi*, **İdil Dergisi**, C.5, No:25, 2016

Gürol, Mehmet Ali; *Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılda Çalışma Yaşamı ve Girişimcilikte Kadın*, **Osmanlı Ansiklopedisi –İktisat**, C:3, Ankara, ss.593-299,1999.

Hatıpdinçyürek, Sena; *II. Abdülhamit Döneminde Bir Genç Kız Dergisi: Hanımlara Mahsus Gazete'nin Hanımlara Mahsus Kısmı*, **Tarih ve Edebiyat Yazıları**, ss.143-156, 2016.

Hufton, Olwen; *Kadınlar, İş ve Aile*, **Kadınların Tarihi III**, Türkiye İş Bankası Yayınları.

İçli, Günşen Tülin; *Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu*, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cumhuriyetimizin 75.yılı Özel Sayısı,1998.

İnalçık, Halil; *Köy, Köylü ve İmparatorluk*, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, M.Ü. Türkiyat Araştırma Tebliğler, T.T.K., Ankara, 1990.

Kadıoğlu, Ayşe; *Aydınlanma, Vatandaşlık ve Kadın: Türkiye Örneği*, *Aydınlanma Türkiye ve Vatandaşlık İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, s.81-82, 2008.

Kırkpınar, Leyla, , (ed: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu) *Türkiye'de Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın*, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, 1998.

Klaver, Jan Marten Iva; *Poisons For The Asking: The Sale of Laudanum In The 1850s and 1860s*, **Chlorohyll Killers**, Aras Edizioni, 2016.

Konan, Belkıs; *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme*, **A.Ü. H.F.D.** No:64(1), ss.171-193, 2015.

Koşmak, Füsün; *Hayatın Kaynağı- Hayatın Sonu Olarak ‘Ölümün Ağzı) ve Germinal’de Maden*, Cyprus İnternational University, **Folklor ve Edebiyat Dergisi**, 2016.

Koyuncu, Nuran- Bayraktar, Tuğba; *Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Kadının Hukuki Statüsü*, **2nd International Congress on Political,Economic and Social Studies (ICPESS)**, 19-22 May, 2017.

Köse, Meryem-Küçük Meryem; *Oryantalizm ve ‘Öteki’ Algısı*, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C:1, Sayı:1, 2015, ss.107-127.

Kurtoğlu, Ayça, *8 Mart Dünya Kadın Hakları Günü Hakkında Kısa Bir Hikaye*, **A.Ü. Kasaum Fe Dergi**, No: 1, 2015.

Macar, Oya Dağlar; *Ottoman Greek Education System and Greek Girls’ Schools İn Istanbul(19th and 20th Centuries)*, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi**, No:10(2), spring, 2010.

Metin, Erhan; *II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları*, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Bölümü, Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı**, ss.1-18, 2016.

Metintaş, Mustafa Yahya; *Nezihe Muhittin ve Türk Kadınının Siyasi Haklar Mücadelesi*, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, C:1, Sayı:3, ss.74-97, 2018.

Muhittin, Nezihe, (ed: Ateş, Nevin Yurtsever); *Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız*, **Yeni Harflerle Kadın Yolu ve Türk Kadın yolu Dergisi**, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Os, Nicole Van; *Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti*, **Türkler**, Cilt: 14,Yeni Türkiye Yayınları, ss.133-144, 2002.

Özdemir, Bülent- Arslan, İsmail, ‘*Orda Bir Köy Var Uzakta’ 19.yüzyıl Osmanlı Köy Toplumunda Sosyo-Kültürel İlişkiler ve Değişimi: Balıkesir Örneği*, **İnternational Journal Of Social Science**, Mart, Vol:6, İss:3, p.21-33, 2013.

Özer, Gülnur- Ülgen Pınar; *Batıl İnançlarda Kadın Algısı*, **Cappadocia Journal of History and Social Sciences**, Cilt:10, Nisan, ss.188-206, 2018.

Özkiraz, Ahmet- Baş, Gül İşçi; *Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma*, **K.M.Ü.Sosyal Bilimler ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**,18(30):87-95, 2016.

Öztan, Ece; *Feminist araştırmalar ve Yöntem* ed: Feryal Saygılıgil, **Toplumsal cinsiyet Tartışmaları**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2016.

Parlatır, İsmail; *Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı- Türk Sosyal Hayatında Kölelik, Belleten*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1984.

Robinson, Page Somerville; *'I'm not a feminist, but...'* A Comparative Analysis of the States and France, Sep., **İfri**, United States Program, 2010.

Safranbolulu, Beren; *Erken Dönem Cumhuriyet Dönemi ve Sonrasında Türk kadını*, Yeditepe Üniv. **Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, No: 1(1), ss.26-47, 2017.

Sallmann, Jean- Michel, (ed.Georges Duby, Michelle Perrot); *Cadılar, Kadınların Tarihi III*, İş Bankası Yayınları, 2005.

Saltık,Ekrem; *Osmanlı Anadolu'sunda Protestan Bir Kadın Misyoner: Laura Farnham ve Okulu*, **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:2, Sayı:1, ss.17-24.

Sancar, Serpil(yazan); Sancar, S. (der.), *Kadın Hareketinin Politikası: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler, Birkaç Arpa Boyu Yol... 21.yüzyıla girerken Türkiye'de Türkiye' de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, Koç Üniv. Yayınları, Eylül, 2011.

Sayılır, Burhan; *30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle ilgili Bazı Bilgiler, Çankaya Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:12, Bahar 2014, Sayı:16, ss.89-114.

Scott, Joan W. ; *Kadın İşçi, Kadınların Tarihi IV*, İstanbul, 2005.

Semiz, Yaşar; *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:35, 2014, ss.217-244.

Sledziewski, Elisabeth G.; *Dönüm Noktası Olarak Fransız Devrimi, Kadınlar Tarihi III*.

Sonel, Sina Akşin;(ed: İnalçık, Halil- Seyitdanlıoğlu, Mehmet)*Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı'da Eğitim Düzeninde Dönüşümler, Tanzimat*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Sonet, Martine; *Bir Kızı Eğitmek, Kadınların Tarihi III*, İş Bankası Yayınları, 2005.

Subaşı, Turgut- Şenol, Aslı; *Baron de Bois le Comte'un Raporlarına Göre II. Mahmut Döneminde Osmanlı'da Kadın*, **International Journal of Human Sciences**, Cilt:9, Sayı:1 , ss.1032-1048, 2012.

Suna, Merve- Özcan, Özel-Kaya, Emine Erden; *Türk Toplumsal Hayatında Kadının Varlığının Tarihsel Eksende Sorgulanması*, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Ankara, Vol:12/12, p.175-188.

SÜRELİ YAYINLAR

Şenses, Mihriban; *Edmund Burke'ten Hareketle Devrim Eleştirisi, Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:91-92, 2018, ss.73-91.

Şirin, Funda Selçuk; *İngilizlerin Raporlarında Atatürk'ün İlk İstanbul Ziyareti (1927)*, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:35, 2014.

Tarhan, Belgin; *Üç Devirde Muhafif: Halide Edip Adivar'ın Perspektifinden Türkiye'de Siyasi İktidarlar ve Demokrasi Sorunu*, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 2018.

Taşdelen, Pınar-Koca, Canan; *Viktorya Dönemi İngilteresi'nde Kadın Bedeni Politikalar ve Kadınların Spora Katılımı*, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C:32,Sayı:1, Haz., ss.206-214. ss.405-417, 2015.

Tekeli, Şirin; (ed: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu)*Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme*, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, 1998.

Temiz, Yağmur; *Türk İslam Hukuku'ndan Günümüze 'Zina' Önü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2016.

Toplum ve Demokrasi 'Feminizm, Demokrasi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği' Yıl:2, Sayı:4., Eylül-Aralık, 2008.

Toska, Zehra; (ed: Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu) *Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar*, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, İstanbul, 1998.

Tunç, Ahmet; *Milli Hareket'in Ortaya Çıkışı*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt:12, sayı:67,ss.390-399, 2019.

Turan, Namık Sinan; *Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar*; **Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, ss.102-138, 2013.

Turan, Refik; ed. Kurulu: Yalçın, D., v. d., *Atatürk ve Savaş Sonrasında Başlayan Türk Eğitim Davası*, **Türkiye Cumhuriyeti II.**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Tütüncü, Gülsüm-Ünal Neslihan; *Rumeli'de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri: Klasik Dönemden Modern Döneme*, **Kadın**, No:18(1): ss.63-83, 2017.

Uyanık, Necmi; *Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Kadınına Bakışı*, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, ss.137-161, 2016.

Ünal, Neslihan; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları*, **Tarih Okulu Dergisi**, Mart, Sayı: XXIX, ss.153-179, 2017.

Vatandaş, Celalettin; *Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet rollerinin Algılanışı*, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı35, 2007.

Yılmaz, Ayfer; *Halide Edip'te Kadın Hakları*, **A.Ü. D.T.C.F. Türkoloji Dergisi**, Sayı:20, ss.119-134, 2003.

Yılmaz, Betül Serbest; *Avrupa Resim Sanatında Kadın Figürler*, **İdil Dergisi**, C:6, No:30, 2017.

Yumul, A.; *Ermeni Aydınlarının Gözüyle Kadınlar*, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Mart, Sayı:12(63), s.11,1999.

Yüceer, Saime; *Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması*, **Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 14, /1, ss:131-151, 2008.

Yürüt, Berna; *Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketleri ve Hukuki Talepleri*, **TBB Dergisi**, Özel Sayı, ss.365-396, 2017.

TEZLER

Ağır, Tuğba Eker; **Muhafız Kadınlar: Fatma Aliye Hanım, Halide Edip Adıvar ve Sabiha Sertel'in Düşünce ve Eylemlerinin Analizi**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,2019.

Akagündüz, Ümüt; **II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları 1908-1919**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi,2012.

Akkoç, Özge Özdemir; **Osmanlı'da Kadın Hareketi ve Milliyetçi İdeolojinin Kesişimleri: Kadınlar Dünyası**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Albay, Neslihan; **Halide Edip Adıvar and Lady Augusta Gregory: Literary Configurations of Nation-State Identity**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi,2018.

Aydınör, Figen; **Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme**, Eskişehir Anadolu Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos, 2006.

Biçer, Burcu Ertuna; **Erken Cumhuriyet Dönemi Aydın Sabiha Zekeriya Sertel'in Fikir Yazılarında Modernleşme Bağlamında Kadın, Toplum ve Siyaset**, Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi İstanbul,2008.

Bozkurt, Ayşe; **The Issue of Education in Ottoman Women's Periodicals (1869-1895)**, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2006.

Bulut, Ayça; **Kemalist Dönem Toplumsal Cinsiyet Politikaları ve Kemalist Hareket Çerçevesinde Sabiha Sertel Üzerine Bir İnceleme**, Haccetepe Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, Ankara, Haz., 2002.

Coşar,Seda; **The Reflections of the Ottoman-Turkish Feminism on the Literary Works of Nezihe Muhittin**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,2006.

Çağışlılar, Mehtap; **Ayine Dergisi Işığında Osmanlı'da Kadın**, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Tarih Ana Bilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi,2019.

Çağatay, Selin; **Kemalizm ya da Kadınlık: Çağdaş Kadının Başörtüsüyle İmtihani**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2008.

Duman, Derya, **Discursive Construction of Female Image in turkish Women's Magazines: A Socio-historical Approach to Critical Discourse Analysis**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dilbilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi,2006.

Erdoğan, Türkan, **Nezihe Muhittin'in Romanlarında Kadın ve sosyal Değişme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans,1998.

Güç, Hüseyin; **Nezihe Muhittin'in Hayatı ve Romanları Üzerinde Bir İnceleme**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,2001.

Karabacak, Melike; **Cumhuriyet'in İlk Beş Yılında Kadın Dergileri; Bir Değişimin Kadınca Hikayesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,2009.

Karabıyık,Sibel;**II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Kadın Dergileri: Demet ve Kadın**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Türk Dili ve Edebiyatı anabilim Dalı,Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kaya, Rana; **Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,2019.

Kazıcı, H. Mustafa; **Halide Edip Adıvar'ın Akşam Gazetesindeki Yazıları (1946-1951)** , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı, yüksek lisans tezi, İstanbul, 2016.

Kılıç, Neslihan; **Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,2014.

Küçükgörmen, Gülcan Calayır; **Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Kadın ve Kadın Eğitimi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Özdem, Esra; **Fatma Aliye, Halide Edip ve Nermin Abandan Unat'ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın**, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Sin Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul, 2012.

Paralı, Ece; **Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Cumhuriyet Dönemi Yeni Kadın Kimliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Sağlam, Hülya; **Halide Edip Adıvar'ın Türk Modernleşmesi'ne Katkısı**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Sürücü, Gülsen; **Osmanlı Kadın Dergilerinde Kadının Dünyası**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Bölümü Yakın Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı Tarih eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Tağmat, Çağla Derya; **İstanbul'da Hellenizm: Sosyo- Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)**, Doktora Tezi, A.Ü. TİTE, Ankara, 2015.

Tuna, Süreyya, **Halide Edip'in Romanlarında Kadınlar ve Sorunları**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Tutkun, Semiramis; **İçtihad Mecmuası (1-100 sayılar) İnceleme ve Seçme Metinler**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, yüksek lisans tezi, 1998.

Uygun Temiz, Beyhan, **Halide Edip Adıvar ve Feminist Yazın**, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://sozluk.gov.tr>.

www.youtube.com

<https://720p-izle.com>

www.wikipedia.org

www.dunyali.org

www.arsizsanat.com

www.acikkapiblog.wordpress.com

www.islamansiklopedisi.org.tr

www.biyografi.com

www.m.bianet.org

www.kaosgl.org

www.listelist.com

www.çatlakzemin.com

EKLER

EK-1: Mary Wollstonecraft (Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi eserinin yazarı)⁵⁹⁹

EK-2: Olympe de Gouges(Fransız kadın hakları savunucusu)⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ www.wikipedia.org/ ,erişim tarihi: 10.07.2020.

⁶⁰⁰ Aynı yer., erişim tarihi: 10.07. 2020

EK-3: Avrupa’da Sufrajeter- Oy Hakkı Mücadelesi veren militan kadınlar⁶⁰¹

EK-3: Sufrajeter Eylemleri⁶⁰²

EK-4: Sufrajeter eylemcisinin kraliyet at yarışında kendini kraliyet atının önüne atarak kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla intihar eylemi .⁶⁰³

1

⁶⁰¹ www.dunyalilar.org/ erişim tarihi: 10.07.2020.

⁶⁰² www.arsizsanat.com/ erişim tarihi:10.07.2020.

⁶⁰³ www.acikkapiblog.wordpress.com/ erişim tarihi: 10.07.2020

EK-5: Fatma Aliye Hanım.⁶⁰⁴

EK-6: Halide Edip Adıvar.⁶⁰⁵

EK-7: Sabiha Sertel⁶⁰⁶

EK-8: Ulviye Mevlan Civelek.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴www.islamansiklopedisi.org.tr/ erişim tarihi: 10.07.2020

⁶⁰⁵ www.wikipedia.org/ erişim tarihi: 10.07.2020.

⁶⁰⁶ www.biyografya.com/ erişim tarihi: 10.07.2020

⁶⁰⁷ www.m.bianet.org/ erişim tarihi: 10.07.2020.

EK-9: Kadınların seçme seçilme hakkına dair bir karikatür.⁶⁰⁸

EK-10: 1935 yılı Dünya Kadın Kongresi Yıldız Sarayı.⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ www.kaosgl.org/ erişim tarihi: 10.07.2020.

⁶⁰⁹ www.listelist.com/ erişim tarihi: 10.07.2020

EK-12: 1935 Dünya Kadın Kongresi için basılan pullar.⁶¹⁰

EK-12: 1935- Dünya Kadın Kongresi Hakkında Cumhuriyet Gazetesinde bir yazı.⁶¹¹

⁶¹⁰ www.catlaxzemin.com/ erişim tarihi: 10.07.2020

⁶¹¹ www.listelist.com/ erişim tarihi: 10.07.2020.

